

મુંબારેલી આવૃત્તિ ૪ થી.

કિમ્મત ૦-૬-૦

૨૫/૧૦/૬૬

ઉત્તરવિભાગ, કાઠિયાવાડ એજન્સિ, અને ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી
ખાતા માટે લાયબ્રેરિ અને પ્રાઈઝબુક, અને ગોંડળ,
વલ્લભનગર ને લાનાગઢ સ્ટેટમાં ટેકસ્ટબુક.

સરસ્વતી
વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ.

(વાચનમાળાની ૫-૬-૭મી ચોપડીના પાઠ્યાર શાસ્ત્રીની
સમજૂતી સહિત.)

1926 23 1926

પ્રેમચંદ કુરમચંદ શાહ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૦૧૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વ્યુત્પત્તિ-ન શા.વ.૩૧૨

વિષય ૧૪૫:૮૬૪: નં-:૨૮

ઉત્તરવિભાગ, કાઠિયાવાડ એજન્સિ, અને ગાયકવાડ સરકારના કૃત્રવશી
ખાતા માટે લાયબ્રેરિ અને પ્રાઇઝબુક; અને ગોડળ,
નમનગર ને નૂનાગઢ સ્ટેટમાં ટેકસ્ટબુક.

સરસ

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ.

પ્રાથમિકશાળાઓ, ટ્રેનિંગ કૉલેજો, અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી
શાળાઓ માટે

લેખક તથા પ્રકાશક,

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ,

માછ ડેપુટિ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગોંડલસ્ટેટ.

સુ. કપડવાળ (નિર્લે ખેડા).

સુધારેલી આવૃત્તિ ચોથી —પ્રત ૨૦૦૦.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

અમદાવાદ—સલાપોસરોડ, ધી “ હાયમંડ ન્યુબિલિ ” પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૮૨.

સને ૧૯૨૬.

કિંમત છ આના.

નેક નામદાર મહારાજ સાહેબ ભગવતસિંહજી-

જી. સી. આઇ. ઈ. ડી. સી. એલ., એલ. એલ. ડી.,
એમ. ડી., એફ. આર. સી. પી., એફ. આર. એસ. ઈ.,
ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ.

સંસ્થાન ગોંડળ.

સંસ્કારી રાજન,

જે રાજ્યકર્તા પોતાના રાજ્યમાં અધાં લખાણુની ભાષા ગુજ-
રાતી રાખીને તેને શુદ્ધ પણુ રૂઢ, પ્રૌઢ પણુ સરસ, અને શિષ્ટ પણુ
માર્મિક જેવા કિસુક છે, જે નરેશ પૂર્વની સમૃદ્ધ તેમજ પશ્ચિમની
ખેડાયલી ભાષાના જીવનરૂપ જ્વલત શબ્દરૂપી રત્નોને કસોટી કરી
પારખવામા ઝવરીની માફક તેનાં મૂળ, વાચ્યાર્થ, લક્ષ્યાર્થ, તથા
સમાનાર્થના મૂક્ષમહેદની ચર્ચા કરનારા છે; જે સાહિત્યપ્રેમી અપ્ર-
સિદ્ધ સરકૃતમય પુનરુક્તિવાળા નિરર્થક વિસ્તારવાળાં લખાણુને
હસી કાઢી ધરગથ્યુ ભાવગ્રાહી ટૂંકા લખાણુ લખનાર તેમજ લખા-
ણુનાર છે, અને જે રાજવંશી ગ્રંથકાર, ગ્રંથપરીક્ષક રૂપે યે ક્યારના
પોતાની વિકૃત્તા, બુદ્ધિ તથા ચાતુર્ય દર્શાવી રહ્યા છે; તે સંસ્કારી
રાજનની નૈસર્ગિક શક્તિ, રસિકતા, રસગુતા, વાંચવાનો ને લખવાનો
કેવળ, ગ્રંથપરીક્ષક શક્તિની અધાતી જતી પરિપક્વતા તેમજ મનની
પૃથક્કરણ શક્તિ, વગેરે ગુણોને લીધે આકર્ષાઈ ભાષાશાસ્ત્રની સાથે
મહત્ત્વનો સબધ ધરાવતો વ્યુત્પત્તિ જેવો શાસ્ત્રીય અથ આપ
નામદાર શ્રીને ચરણે ધરી હું કૃતાર્થ માનું છું.

લિ. આપશ્રીનો સદાનો ઋણી

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ.

“ગોંડળના મહારાજાશ્રી ભગવતસિંહજી બહાદુર; કેળવણીના હિમાયતી.”

ચોથી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

વ્યુત્પત્તિનો વિષય પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણા વર્ષોથી દાખલ કર્યો છે. તોપણ આપણી ગુજરાતી શાળાઓમાં હજી વ્યુત્પત્તિ શિખવાઈ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. એનું વિશેષ કારણ વ્યુત્પત્તિનો વિષય કયે ક્રમે શિખવવો જોઈએ, તેમાં આજસુધી મોટી ગેરસમજૂતી ચાલતી હતી. શરૂઆતમાં શિક્ષકો એમજ સમજતા હતા કે આ શબ્દ કંઈ ભાષાનો છે, અથવા ધાતું નો એનો મૂળ શબ્દ કયો એમ પૂછ્યું એટલે બસ. આ ભૂલ અંતે સુધરી છે ને પ્રાથમિક શાળાનાં નવા સુધારેલા ધો. ૧-૭માં ‘ શબ્દની સાદી આંધણી ’ શિખવવા રાખેલ છે

આ શિક્ષણ આપવાને ખાતામાં લાયક પુસ્તક નહોતું. ‘વ્યુત્પત્તિ-પ્રકાશ’ નામે પુસ્તક ખાતામાં ટેકસ્ટબુક છે તે લગભગ પીસતાળીશેક વર્ષ પર લખાયેલી છે. એમાં શબ્દના અંગ (ધાતુ, પ્રત્યયાદિ) શિખવવા મંબંધી લેખજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. આથી અમે સને ૧૯૧૫ માં ‘ સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ ’ નામે પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તક પર મળેલા કેટલાક અભિપ્રાય નીચે આપ્યા છે.

સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશની પ્રથમાવૃત્તિ મે.ઉ.વિ.એ.ઈ.સા. બહાદુરે ઇ.નં. ૯૨૩૧ તા. ૫-૧૨-૧૬ થી સઘળી રફૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે લાયબ્રેરિ અને પ્રાઈઝ બુક તરીકે મંજૂર કરી છે. ગોડળ સ્ટેટના મે.એ.ઈ. સાહેબે ડે.નં. ૯૯૬ તા. ૭-૧૨-૧૫થી ટેકસ્ટ બુક, લાયબ્રેરિ અને ઇનામ બુક માટે મંજૂર કરી છે.

બીજી આવૃત્તિ સુધારાવધારા સાથે બહાર પાડવામાં આવી હતી, તે ઉ.વિ.ના મે.એ.ઈ.સા. બહાદુરે ઇ.નં. ૧૩૨૦૧ તા. ૬-૧-૨૦ થી, બરોડા સ્ટેટના મે. વિદ્યાધિકારી સાહેબ બહાદુરે વિક.કી. જી. નં. ૭૬૩૭ તા. ૧૧-૧૨-૧૯થી, અને કાઠિયાવાડ એજન્સિના મે.

વાલાસાન એન્ટ ટુ ધી ગવર્નર સાહેબ બહાદુરના પરસનલ આસિસ્ટન્ટ સાહેબે ઇ.નં.બી.એ.પી. પર તા-૨૭-૧૦-૧૯ થી લાયસેન્સ તા. પ્રા-ઈઝ્યુક તરીકે મંજૂર કરી છે. જામનગર અને જૂનાગઢ સ્ટેટમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થઈ છે.

આ આવૃત્તિમાં પ્રાથમિક શાળાઓને ઉપયોગી ભાગ રાખી, પુસ્તકનું કદ બહુ વધી ન જવા ખાતર કેટલોક ભાગ કમી કર્યો છે, અને ત્રિવેદી વાચનમાળાના શબ્દો ઉમેર્યા છે; વળી રચનામાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો છે, એટલે બીજી આવૃત્તિથી પુસ્તકને છેડે પાચમી, છઠ્ઠી ને સાતમી ચોપડીના પાંદવાર શબ્દોનો કોષ આપ્યો હતો, તેને બદલે ૫-૬-૭ ચોપડીના પાંદવાર શબ્દોની સમજુતી આપી છે, અને એ શબ્દો જે જે પ્રકરણોમાં આવ્યા છે ત્યાં શબ્દો જોડે પાઠનો અંક દર્શાવ્યો છે. આથી વાચનપાઠ વખતે પાઠના શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શિખવવામાં સરળતા થશે. પુસ્તક વિશેષ ઉપયોગી થવા ખાતર છેડે શબ્દવ્યુત્પત્તિદર્શક સૂચી આપી છે.

આ પુસ્તક લખવામાં તથા તેમાં સુધારો વધારો કરવાને શબ્દ-ચિંતામણી કોષ, સંસ્કૃત ધાતુરૂપ કોષ, શબ્દાર્થસિંધુ, અમરસારકોષ, નર્મ કોષ, બેલસરે કૃત ગુજરાતી-ઈંગ્લિશ ડિક્શનેરી, લ. ગો. પટેલ કૃત ગુજરાતી શબ્દકોષ, સરલ વ્યુત્પત્તિપાઠ, વ્યુત્પત્તિપ્રકાશ, વ્યુત્પત્તિ-સાર, ગુજરાતી ભાષાનું મધ્ય અને બૃહદ્ વ્યાકરણ, અને શાળાપત્રના આ વિષય પરના લેખોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે; તેને માટે આ સ્થળે તે સર્વ ગ્રંથકર્તા, અને લેખકોનો આભાર માનું છું.

તા. ૧-૧-૨૬.
સુ. કપડવાંજ.

}

કર્તા.

‘સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ’ આવૃત્તિ પહેલી થર કેટલાક અભિપ્રાયો.

રાજકોટ હાંટર ટ્રેનિંગ કૉલેજના મહૂંમ પ્રિન્સિપાલ મે. રા. સા. ગજપતરામ અનુષ્ઠાન ત્રવાડી સાહેબ લખે છે કે:—“ થોડામાં ધણું સમાન્યું જણાય છે. એ વિષયને લગતી જે જે ચોપડીઓ મારા જોવામાં આવી છે, તે તમારા ‘પ્રકાશ’ આગળ કાંખી પડતી જણાય છે. તમે મહેનત લઈને જે વિસ્તીર્ણ સંગ્રહ કર્યો છે, તે ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કે એ ચોપડી વિદ્યાર્થીવર્ગને સંપૂર્ણ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડશે, એવુંજ નહિ પણ તમે એ કામ કરવામાં એટલી ચોકસી રાખી છે કે શિક્ષકવર્ગને પણ વિશ્વાસનીય જણાશે. મને વિશ્વાસ છે કે મે. ડિરેક્ટર સાહેબ એ પુસ્તકને ઇનામ તથા લાયકારિ માટે મંજૂર કરશે, એટલુંજ નહિ પણ કોલેજમાં ‘ટેકેસ્ટબુક’ તરીકે દાખલ કરશે એની કીમત પણ તમે વધારે રાખી નથી; તમારી મહેનત જોતાં તો કંઈજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. તમે જે ખાતાની આજસુધી સેવા કરી રહ્યા છો તેને માટે પુસ્તકો રચવામાં અને પ્રકટ કરવામાં આ રીતે પણ ધણું કર્યું છે, તેને માટે અભિનંદન આપું છું. ”

વડોદરા સ્ટેટના માણ વિદ્યાધિકારી, મે રાજ્યરત્ન રા. બ. હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ કાંટાવાળા સાહેબ લખે છે કે:—“પ્રે. ક. શાહની વ્યુત્પત્તિ અત્યાર સુધીનાં વ્યુત્પત્તિનાં પુસ્તકોમાં એક સુધારો છે. તે કમવારની રચનાને લીધે થો. ૬-૭ની જરૂરીઆતો પૂરી પાડશે. કતાંએ આ ઉપયોગી વિષય વિદ્યાર્થીવર્ગ અને સંતોષકારક રીતે વર્ણવ્યો છે. ”

સુમંઈ મય. ગુજરાતી સ્કૂલોના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, મે. રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંભરિયા, એમ. એ., એલ. એલ. બી., સાહેબ લખે છે કે:—“સરળ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ by Premchand K. Shah Esq. Deputy Edu Inspector, Gondal State, is a compilation which is sure to prove very useful not only to the pupils for whom it is meant, but also to those who are interested in the study of the Gujarati Language

and its growth. Great pains seem to have been taken in the compilation, and it is hoped that it will receive all encouragement from expected quarters, as almost all of his books deserve and have received "

નડીઆદ મુખ્ય સ્કૂલના હેડમાસ્ટર સાહેબ, મિ. પુરુષોત્તમ રેવાશંકર દવે, લખે છે કે:—“આપના તરફથી મળેલી વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ નામે બુક સંપૂર્ણ વાંચી જોઈ, તેમજ આ સ્કૂલ કે જેમાં માત્ર પાંચમું, છઠ્ઠું, ને સાતમું ધોરણ શિખવાય છે તેના ધડે ઇયર આસિસ્ટન્ટોને વંચાવી, તેમના અભિપ્રાય સાથે મળતા થઈ મને લખતાં આનંદ થાય છે કે આપે વિદ્યાર્થીઓને વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન મેળવવા માટે એક જરૂરી બુક પુરી પાડી છે”

હાલ ચલતા ‘વ્યુત્પત્તિપ્રકાશ’માં સામાસિક શબ્દો માત્ર એકજ પાનામાં સમાવ્યા છે. તેમાં સંધિનો વિષય તો છેજ નહિ, કે જે સામાસિક શબ્દો સમજવામાં આવશ્યક છે. વળી કૃત અને તદ્વિત પ્રત્યયો જુદા પાડ્યા નથી, તેમ વિસ્તારથી સમજાવ્યા નથી, અને તેનો ઉપયોગ પણ જાણી રીતે નોટમાં બતાવ્યો છે. આ બધી બાબતો આ પુસ્તકમાં યોગ્ય વિસ્તારથી દાખલ કરેલી છે.

વળી હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત શબ્દોનો વાપર વધતો જાય છે, તેના અર્થ વગેરે સમજવા માટે સંસ્કૃત પ્રત્યયો જુદા પાડી વધારે વિસ્તારથી સમજાવવાનો જરૂર હતોય જાય છે, તે જરૂર આ પુસ્તકમાં ધ્યાનમાં લીધેલી જણાય છે. માટે આ પુસ્તક વધારે આવકારને પાત્ર છે. મતલબ કે-હાલ ચાલતા પુસ્તકની ઘણીખરી અપૂર્ણતા પૂરી કરેલી હોવાથી આ પુસ્તક શાળાઓમાં અજાવવા માટે મંજૂર થવા લાયક છે એવો મારો અભિપ્રાય છે”

સુરત સિટિ મ્યુ. સ્કૂ નં. ૧ લાના હેડમાસ્ટર સાહેબ, દયાળજી ખંડુભાઈ વસાઈ, લખે છે કે:—“આપે પ્રસિદ્ધ કરેલી ‘વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન-પ્રકાશ’ની મળેલી બુક અત્યંત ઉપકાર સહ સ્વીકારવામાં આવી છે.

જેમાં જમાનાને અનુસાર સમાવેલા વિષયો અને નવીન પદ્ધતિ અનુસાર રચેલી શ્રેણી જેતાં આ લઘુ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓને તેમજ શિક્ષકોને સરળ થઈ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.”

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી થતા લાભ.

૧. શબ્દનાં ખરા રૂપ નજરમા ઠસવાથી જોડણીમાં ભૂલ થવાનો સંભવ થોડો રહે છે. ‘તિ’ કૃતપ્રત્યય લાગવાથી કૃતિ, ગતિ, દષ્ટિ, નીતિ, પ્રસૂતિ, પ્રીતિ, ભક્તિ, મુક્તિ, રતિ, શાન્તિ, સંનતિ, સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, ગ્વાનિ, હાનિ, વગેરે શબ્દો થયા છે, એ જાણ્યા પછી કદી પણ ‘તિ’ દીર્ઘ લખવાની ભૂલ કરશે નહિ.

૨. શબ્દોનો મૂળ અર્થ તથા લાક્ષણિક અર્થ ચોકખી રીતે સમજાય છે. ‘શંકર’ નો મૂળ અર્થ ‘સુખ કરનાર’ અને લાક્ષણિક અર્થ ‘મહાદેવ’ છે તે આપણે વ્યુત્પત્તિ વડે જાણીએ છીએ.

૩. સમાનાર્થ શબ્દમા રહેલો સૂક્ષ્મભેદ સમજી શકાય છે. ‘સ્ત્રી’ ને માટે કામિની, માનિની, રમણી, વગેરે અનેક શબ્દો છે, પણ આ શબ્દો વાપરવાનો ભેદ વ્યુત્પત્તિ વડે જણાય. કામી સ્ત્રીના વર્ણનમા ‘કામિની,’ માનવતી સ્ત્રીના વર્ણનમા ‘માનિની,’ અને મનોહર સ્ત્રીના વર્ણનમા ‘રમણી’ શબ્દ વાપરવો યોગ્ય ગણાય.

૪. પૂર્વની જનસ્થિતિ, અને જનસ્વભાવ જણાઇ આવે છે. ‘પત્ર’ નો અર્થ પાંદડું થાય છે, બીજો અર્થ ‘કાગળ’ થાય છે. આ પરથી જણાય છે કે પ્રાચીન કાગળમાં કાગળ નહોતા, ત્યારે પાંદડા પર લખતા. ‘ભીમ’ (મી=ભય પામવો) શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પરથી ભીમના દેખાવ, સ્વભાવ, ને કર્મનું અનુમાન થાય છે.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ.	૧	દ્વારસી અરખી પૂર્વગો.	૮૧
અક્ષરવિચાર.	૩	ધાતુપરથી શબ્દોનું થવું.	૮૩
સંધિ.	૪	ગુજરાતી ક્રિયાપદોના મળ.	૮૭
સમાસ.	૧૫	કિતમર્ગ.	૯૮
દ્વારસી સમાસ.	૨૭	દ્વિરુક્ત શબ્દ.	૧૦૯
સ્વરનાં ગુણ તથા વૃદ્ધિરૂપ.	૨૯	વ્યુત્પત્તિશિક્ષણ.	૧૧૨
સંસ્કૃત તદ્વિત પ્રત્યય.	૩૧	છટ્ટી ચોપડીના પાઠવાર	
ગુજરાતી તદ્વિત પ્રત્યય.	૪૦	શબ્દોની સમજાવતી.	૧૧૪
દ્વારસી તદ્વિત પ્રત્યય.	૪૪	સાતમી ચોપડીના પાઠવાર	
સંસ્કૃત કૃતપ્રત્યયો.	૪૬	શબ્દોની સમજાવતી.	૧૫૨
ગુજરાતી કૃતપ્રત્યયો.	૬૫	પાંચમી ચોપડીના પાઠવાર	
સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.	૬૯	શબ્દોની સમજાવતી.	૧૮૯
ઉપસર્ગ સિવાયના પૂર્વગો.	૭૮	શબ્દવ્યુત્પત્તિદર્શક સૂચી.	૧૯૭

સંક્ષિપ્ત ચિહ્નો.

સં.=સંસ્કૃત.	વ.કૃ.પ્ર.=વર્તમાન કૃદંત પ્રત્યય.
પ્રા.=પ્રાકૃત.	લ.વા.પ્ર.=લઘુતાવાચક પ્રત્યય.
અ.=અરખી.	૩.ત.પુ.સ.=તૃતીયા તત્પુરુષસમાસ.
ફા=દ્વારસી.	૬. ત. પુ. સ.=ષઠી તત્પુરુષ સમાસ.
ક્રિ. વિ. અ.=ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.	ક. ધા. સ.=કર્મધારય સમાસ.
ના. જ્ઞ. પ્ર.=નારીજાતિનો પ્રત્યય.	બ. વ્રી. સ.=અહુ વ્રીહિ સમાસ.
ક્રિ. વા. પ્ર.=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય.	અ. જ્ઞા. સ.=અવ્યયી ભાવ સમાસ.
ક. વા. પ્ર.=કર્તૃવાચક પ્રત્યય.	મ.પ.લો.સ.=મધ્યમ પદ લોપી સમાસ
સા.વા.પ્ર.=સાધનવાચક પ્રત્યય.	

સરસ્વતી

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ.

— — — — —

ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ.

હિંદમાં પ્રથમ અનાર્ય લોક વસતા હતા, તેમની ભાષાને પ્રાકૃત વ્યાકરણ રચનાર દેશ્ય ભાષા કહે છે. ત્યારપછી હિંદમાં આર્યલોકો વાયવ્ય કોણને માર્ગે આવ્યા, તેમની ભાષા જુની આર્ય કે સંસ્કૃત નામથી ઓળખાય છે. ભાષા બોલાતી હોય છે ત્યારે તેમાં અનેક વિકાર થયા કરે છે. હિંદુઆર્યની ખામીથી, અનાર્ય પ્રજાના સમાગમથી, અને એવાં બીજાં કારણોથી સંસ્કૃત ભાષા બગડતી ગઈ. સંસ્કૃત ભાષામાં વિકાર થતા જે પ્રથમ ભાષા પંજબમાં ઉદ્ભવી તે પ્રાકૃત હતી. પંજબમાંથી કેટલાક આર્યો મારવાડ, ગુજરાત તરફ આવ્યા. ત્યારે પંજબની પ્રાકૃત ભાષાપરથી અપભ્રંશ ભાષા ઉત્પન્ન થઈ અને અપભ્રંશ ભાષાપરથી જુની ગુજરાતી ભાષા થઈ છે.

પંજબમાંથી જે આર્યો આપણા દેશમાં આવ્યા તે ગુર્જરા હતા. તેમના નામ પરથી આપણા દેશનું જુનું નામ લાટદેશ હતું તે બદલાઈ દેશનું નામ ગુજરાત ને ભાષાનું નામ ગુજરાતી પડ્યું છે. ‘ગુજરાત’ શબ્દ ‘ગુર્જરા’ પરથી થયો છે, અને તેનો અર્થ ‘ગુર્જરાને આશ્રય દેનારી ભૂમિ’ થાય છે.

મુસલમાની રાજ્ય થતાં ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો આવ્યા છે. યુરોપી પ્રજાઓ આ દેશમાં વેપારાર્થે આવી

છે, તેમાં પ્રથમ પોર્ટુગીઝ પ્રગ્ન હતી, તે પ્રગ્નના સંસર્ગથી પોર્ટુગીઝ શબ્દો અને હાલમાં અંગ્રેજી રાજ્ય હોવાથી તેમની ભાષાના અંગ્રેજી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં ભળ્યા છે તે ભળતા જાય છે. આ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં શુદ્ધસંસ્કૃત, અપભ્રંશ, દેશ્ય, અને પરભાષાના શબ્દો છે. શુદ્ધસંસ્કૃત શબ્દો પાચઆની, અપભ્રંશ નવઆની, તે દેશ્ય પરદેશી શબ્દો બેઆની હશે.

સંસ્કૃત શબ્દો તત્સમ (તદ્=તે, મૂળભાષા+સમ=સરખું) શબ્દો કહેવાય છે, કેમકે તે શબ્દો સંસ્કૃત ભાષામાં છે તેવા ને તેવા દાખલ થયા છે. ઉદાહરણ—અંક, અભિમાન, આગ્રહ, ઇંદ્ર, ઉદ્યાન, કવિ, ચરણ, દર્શન, ધારા, નિવૃત્તિ, પૂજક, ભાવ, ભિક્ષા, વિશ્વાસ, શિર, વગેરે.

અપભ્રંશ શબ્દો તદ્ભવ (તદ્=તે, મૂળભાષા+ભવ=થવું તે) શબ્દો કહેવાય છે, કેમકે તે સંસ્કૃત શબ્દના રૂપમાં ફેરફાર થઇને આવેલા છે. તદ્ભવ શબ્દો બે પ્રકારના છે. ૧. પ્રાચીન તદ્ભવ, ૨. અર્વાચીન તદ્ભવ. જે શબ્દો સંસ્કૃતમાંથી લાગલાજી વિકાર પામી દેશી ભાષામાં દાખલ થયા છે તે અર્વાચીન તદ્ભવ શબ્દ કહેવાય છે. ઉદાહરણ—

પ્રાચીન તદ્ભવ—અન્યાનિ-અણુર્ધ-અને, ને; ચતુર્દશન-ચઉદ્દહ-ચઉદ્દ; પિતૃગૃહ-પિતૃવર-પિઠહિર-પીહર; ભગિનીપતિ-ભયણી-વધ-અનેવી; રાણીદેવી-રત્નાદેવ-રાદેર; વૈવાહિક-વેવાહિઓ-વેવાહી.

અર્વાચીન તદ્ભવ—કાર્ય-કારજ; ધર્મ-ધરમ; પર્વ-પરવ; માર્ગ-મારગ; વર્ષ-વરસ; પ્રાણ-પરાણ; રનેહ-સણેહ.

ખંડ ૧ લો. ધોરણ ૬-૭ અને ટે. કો. માટે.

(અક્ષરવિચાર, સંધિ, સમાસ, અને તદ્વિત પ્રત્યય.)

સંધિના થોડા નિયમો આવડયા સિવાય વ્યુત્પત્તિ આવડતી નથી, અને અક્ષરોનાં સ્થાન વગેરે આવડયા વિના સંધિ શીખાતી નથી; માટે પ્રથમ આ બે બાબતનું વર્ણન નીચે આપ્યું છે.

અક્ષર વિચાર.

સ્થાન પ્રમાણે અક્ષરોનું કોષ્ટક.

વ્યંજન,

સ્વર.

કંઠસ્થાની—ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, છ,.....અ, આ.

તાલુસ્થાની—ચ, જ, ઝ, ઞ, ત, થ, દ, ધ,.....ઈ, ઈ.

મૂર્ધાસ્થાની—ટ, ઠ, ડ, ઢ, ન, પ, ફ, બ,.....મ.

દંતસ્થાની—ત, થ, દ, ધ, ન, લ, વ,.....

ઓઠસ્થાની—પ, ફ, બ, ભ, મ,.....ઉ, ઊ.

પૃ દંતૌષ્ઠ્ય છે, કેમકે તેનો ઉચ્ચાર ધણે ભાગે ઉપલા દાંત નીચલા ઓઠની સાથે અડાડવાથી થાય છે. એ, ઐ કંઠતાલવ્ય, અને ઓ, ઔ કંઠૌષ્ઠ્ય છે.

કંઠસ્થાની અક્ષરો ગળામાંથી બોલાય છે, તાલુસ્થાની અક્ષરો જીભ તાળવે અડાડવાથી બોલાય છે, મૂર્ધાસ્થાની અક્ષરો જીભનું ટેરડું ઉપલા દાંતની અંદરના અવાળુને અડાડવાથી બોલાય છે, દંતસ્થાની અક્ષરો જીભનું ટેરડું ઉપલા દાંતને અડાડવાથી બોલાય છે, અને ઓઠસ્થાની અક્ષરો બોલતાં બે ઓઠ બોલા કરવા પડે છે.

સ્પર્શવ્યંજન—ક, થી મ સુધીના વ્યંજનોનો ઉચ્ચાર કરતા જીભના ભાગે જુદા જુદાં સ્થાનોને બરાબર સ્પર્શ કરે છે, માટે એ સ્પર્શ વ્યંજન કહેવાય છે.

અર્ધસ્વર—ય, ર, લ, વ વ્યંજનોનો ઉચ્ચાર કંઈકે સ્વર જેવો છે, માટે એ અર્ધસ્વર કહેવાય છે.

ઊષ્મવ્યંજન—શ, પ, સ, અને હનો ઉચ્ચાર કરવામા એક પ્રકારનો વાયુ પ્રધાન છે માટે ઊષ્મ (ઊષ્મન=વાયુ) કહેવાય છે.

ઘોષવ્યંજન—જેનો ઉચ્ચાર કરતા કંઈકે રણુકા જેવો અવાજ (ઘોષ) થાય છે તે. ય, ર, લ, વ, શ; ઘ, ઝ, ડ, ઢ, બ; ડ, ઙ, ળ, ન, મ; ણ, રૂ, રૃ, લૃ, ઈ, ઊ. (સ્વરો અથવા ઘોષ છે.)

અઘોષવ્યંજન—જેનો ઉચ્ચાર કરતા રણુકા જેવો અવાજ (ઘોષ) નથી થતો તે. ક, ચ, ટ, ત; પ, ફ, છ, દ, ધ, ક્, જ, ળ, ણ.

અદ્યપ્રાણ—જેનો ઉચ્ચાર કરતા થોડો શ્વાસ ખેંચવો પડે છે તે. ક, ટ, ડ, ઢ, ત, પ, ય, જ, દ, દ, ળ; ધ, ર, લ, વ, ળ. (સ્વરો અથવા અદ્યપ્રાણ છે.)

મહાપ્રાણ—જેનો ઉચ્ચાર કરતા વધારે શ્વાસ ખેંચવો પડે છે તે. ળ, છ, ઈ, થ, ક્; ઘ, ઝ, ડ, ઢ, બ; શ, ળ, સ, હ.

અનુનાસિક—ક, જ, બ, ન, મ, એઓ પોતાના સ્થાનની સાથે નાસિકામાંથી બોલાય છે. આ અક્ષરો અદ્યપ્રાણ છે.

સંધિ.

સંધિ—જ્યારે એક પદમા એ અક્ષરો પાસે આવી તેમાં ફેરફાર થાય છે, ત્યારે સંધિ થઈ કહેવાય છે. (સમ+ધા=જોડવું; મંધિ એટલે જોડાણ કે સંધાણ.)

ગુજરાતી થઈ ગએલા શબ્દોમાં મંધિ થતી નથી, પણ ઘણા શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો સંધિ થએલા વાપરીએ છીએ, માટે સંધિના કેટલાક અગત્યના નિયમો નીચે આપીએ છીએ.

સ્વરસંધિ.

(૧). જો અ કે આ ની પછી અ કે આ આવે, તો તે અંતે મળીને આ થાય છે.

અ+અ=આ.

ભોરણુ કે માટે દાખલા.

અઘ+અપિ=અઘાપિ. ૪૯*

અપ+અંગ=અપાંગ (અપંગ). ૧૯

અપૂર્ણ+અંક=અપૂર્ણાંક. ૯૬

અભિનંદન+અષ્ટક=અભિનંદનાષ્ટક.

ઉભય+અવયી=ઉભયાવયી.

કૃત+અર્થ=કૃતાર્થ. ૨૮

જન્મ+અષ્ટમી=જન્મમાષ્ટમી. ૪૮

જોડ+અક્ષર=જોડાક્ષર.

તિલ+અંજલિ=તિલાંજલિ.

તૃતીય+અંશ=તૃતીયાંશ.

દશ+અંશ=દશાંશ ૭૨

દશ+અશ્વમેધ=દશાશ્વમેધ. ૧૩

દાવ+અનળ=દાવાનળ. ૬૪

દિવ્ય+અંગના=દિવ્યાંગના. ૧૩

દંष्ट+અંત=દંઠાત. ૮૦

દેશ+અટન=દેશાટન. ૪૮

દેશ+અવર=દેશાવર. ૩૧

દેશ+અંતર=દેશાંતર.

રૂપ+અંતર=રૂપાંતર. ૫૧

સમ+અંતર=સમાંતર. ૭૯

સ્થળ+અંતર=સ્થળાંતર. ૭૮

ધર્મ+અધ્યક્ષ=ધર્મોધ્યક્ષ. ૭૧

નામ+અંકિત=નામાકિત. ૩૧

ન્યાય+અધીશ=ન્યાયાધીશ. ૭૧

પદ+અભિષેક=પદાભિષેક. ૩૧

પરમ+અણુ=પરમાણુ. ૪૪

પીત+અંબર=પીતાંબર. ૧૨

ખાર+અક્ષરી=ખારાક્ષરી

(ખારાખડી).

* શબ્દની પાસેનો અંક સરકારી વાચનમાલાની ક કે ઊ મી આપડીના કયા પાકમાં એ શબ્દની સમજૂતી આપેલી છે તે દર્શાવે છે. સમજૂતી આ પુસ્તકને અંતે આપેલી છે.

મઘ+અર્ક=મઘાર્ક. ૮૫
 મૂળ+અક્ષર=મૂળાક્ષર. ૧૯
 યુવ+અવસ્થા=યુવાવસ્થા.
 રાજ્ય+અધિકાર=રાજ્યાધિકાર. ૩૦
 વચન+અમૃત=વચનામૃત. ૬૩
 સ+અક્ષર=સાક્ષર. ૫
 સ+અક્ષિ=સાક્ષી. ૨૩
 સ+અતુલ=સાતુલ. ૪૩
 સાર+અંશ=સારાંશ. ૮૭
 સ+અર્થ+ક=સાર્થક. ૨૩
 સૂર્ય+અસ્ત=સૂર્યાસ્ત. ૯૭
 સ્વ+અધીન=સ્વાધીન. ૩૩
 સ્વ+અભિમાન=સ્વાભિમાન. ૫૫
 સ્વ+અર્થ=સ્વાર્થ. ૭
 સ્વ+અર્પણ=સ્વાર્પણ. ૩૭
 હિમ+અચલ=હિમાચલ. ૩૮

ધોરણુ ૭.

અક્ષ+અંશ=અક્ષાંશ. ૨૦
 અષ્ટમ+અંશ=અષ્ટમાશ. ૭૪
 ઉત્તર+અચન=ઉત્તરાચલ(ઉત્તરાણુ). ૨
 દક્ષિણ+અચન=દક્ષિણાચન. ૨
 ઉદય+અચલ=ઉદયાચલ. ૪૦
 એક+અઞ્ચ=એકાઞ્ચ. ૪૧

કલ્પ+અંત=કલ્પાંત.
 કાળ+અંતર=કાળાંતર. ૩૪
 ગોળ+અર્ધ=ગોળાર્ધ. ૬૬
 ઘટક+અવયવ=ઘટકાવયવ. ૮૨
 ધર્મ+અંધ=ધર્માંધ. ૫૦
 ન+અસ્તિ+ક=નાસ્તિક. ૧૨
 પંચ+અમૃત=પંચામૃત. ૧૯
 પરમ+અર્થ=પરમાર્થ. ૧૪
 કિશોર+અવસ્થા=કિશોરાવસ્થા.
 પૂર્વ+અવસ્થા=પૂર્વાવસ્થા.
 બાહ્ય+અવસ્થા=બાહ્યાવસ્થા. ૬
 વૃદ્ધ+અવસ્થા=વૃદ્ધાવસ્થા.
 બીજ+અંકુર=બીજાંકુર.
 અહ્ન+અંકુર=અહ્નાંકુર. ૩
 ભાવ+અર્થ=ભાવાર્થ. ૮૦
 મધ્ય+અહન=મધ્યાહન. ૭
 મુર+અરિ=મુરારિ (મોરાર). ૫૫
 રાજ+અધિરાજ=રાજાધિરાજ.
 રાજ્ય+અભિષેક=રાજ્યાભિષેક.
 રામ+અચન=રામાચલ. ૫૬
 લક્ષ+અધિપતિ=લક્ષાધિપતિ.
 લોહિત+અંગ=લોહિતાંગ. ૮૪
 વસ્ત્ર+અલંકાર=વસ્ત્રાલંકાર.
 વૃત્ત+અંત=વૃત્તાંત. ૮

વેદ+અંગ=વેદાંગ.

સર્વ+અંગ=સર્વાંગ. ૨

સ+અષ્ટ+અંગ=સાષ્ટાંગ.

સહ+અધ્યાયી=સહાધ્યાયી. ૧૪

સહ્ય+અદ્રિ=સહ્યાદ્રિ. ૨

સાહસ+અંક=સાહસાંક.

સિદ્ધ+અંત=સિદ્ધાંત. ૨

સિંહ+અવલોકન=સિંહાવલોકન.

સ્નેહ+અધીન=સ્નેહાધીન.

અ+આ=આ.

ધોરણુ ૬.

આયુધ+આગાર=ઠેકાણું=

આયુધાગાર.

ઇંદ્ર+આસન=ઇંદ્રાસન. ૩

દર્ભ+આસન=દર્ભાસન.

મયૂર+આસન=મયૂરાસન ૨

ગુરુત્વ+આકર્ષણુ=ગુરુત્વાકર્ષણુ. ૮૧

સ્નેહ+આકર્ષણુ+સ્નેહાકર્ષણુ. ૭૬

ગોળ+આકાર=ગોળાકાર. ૨૫

ધંટ+આકાર=ધંટાકાર. ૧૩

ત્રિકોણુ+આકાર=ત્રિકોણાકાર. ૫૩

શુંડ+આકાર=શુંડાકાર. ૪૭

છિદ્ર+આણુ=છિદ્રાણુ. ૭૭

રસ+આલ=રસાલ. ૫૧

જળ+આશય=જળાશય. ૬૧

પિત્ત+આશય=પિત્તાશય. ૯૫

તેજ+આવરણુ=તેજવરણુ. ૯૬

મુકુટ+આવરણુ=મુકુટાવરણુ. ૯૬

વાત+આવરણુ=વાતાવરણુ. ૭૭

દેવ+આલય=દેવાલય (દેવળ). ૩૩

પુસ્તક+આલય=પુસ્તકાલય. ૩૧

શિવ+આલય=શિવાલય. ૧૩

હિમ+આલય=હિમાલય. ૩૫

ધન+આઢય=ધનાઢય. ૫૨

નર+આદિ=નરાદિ. ૪૩

હસ્ત+આદિ=હસ્તાદિ.

માસ+આહારી=માસાહારી. ૬૩

વિશ્વ+આધાર=વિશ્વાધાર

શરણુ+આગત=શરણાગત.

શાહજહાન+આબાદ=શાહજહાન-

નાબાદ. ૨

શોક+આતુર=શોકાતુર. ૩૨

સ્વ+આગત=સ્વાગત=સ્તકાર.

સ્વ+આશ્રય=સ્વાશ્રય. ૫૫

ધોરણુ ૭.

અન્યોન્ય+આશ્રય=અન્યોન્યાશ્રય

(સં. અન્યાન્યાશ્રય). ૩૫

ઇંદ્ર+આદિ=ઇંદ્રાદિ.

કામ+આદિ=કામાદિ.

पर्वत+आदि=पर्वतादि. ७०
 आरोग्य+आलय=आरोग्यालय. ४८
 कंकण+आकार=कंकणाकार. ६८
 वर्तुण+आकार=वर्तुणाकार. ८३
 केश+आकर्षण=केशाकर्षण. ८०
 रसायन+आकर्षण=रसायनाकर्षण. ८९
 द्रोण+आयार्थ=द्रोणायार्थ. ५७
 धर्म+आयार्थ=धर्मोयार्थ.
 भारकर+आयार्थ=भारकरायार्थ. २
 शंकर+आयार्थ=शंकरायार्थ. ९५
 शुक्र+आयार्थ=शुक्रायार्थ.
 निज+आनंद=निजानंद. ४४
 स्व+आनंद=स्वानंद. ४४
 परम+आत्मा=परमात्मा. १२
 अक्षयर्थ+आश्रम=अक्षयर्थ-
 श्रम. ५८
 गृहस्थ+आश्रम=गृहस्थाश्रम. ५८
 वानप्रस्थ+आश्रम=वानप्रस्था-
 श्रम. ५८
 संन्यास+आश्रम=संन्यासाश्रम. ५८
 लय+आनंद=लयानंद. ९
 मध्य+आकर्षक=मध्याकर्षक. ८७
 यित्त+आकर्षक=यित्ताकर्षक.
 मनुष्य+आहारी=मनुष्याहारी. ७२

रत्न+आकर=रत्नाकर (रत्नागार). ७
 रान्त्य+आसन=रान्त्यासन. २८
 सिद्ध+आसन=सिद्धासन. ४०
 वंश+आवली=वंशावली.

आ+अ=आ.

धोरण ६.

आजा+अंकित=आजाकित. ३८
 कदा+अपि=कदापि. २३
 तथा+अपि=तथापि. ३८
 भाषा+अंतर=भाषांतर. ५
 लीला+अमृत+धारा=लीलामृत-
 धारा. ५४
 विद्या+अर्थी=विद्यार्थी. ९
 विद्या+अभ्यास=विद्याभ्यास. २८
 सत्ता+अधिकारी=सत्ताधिकारी.
 सेना+अधिपति=सेनाधिपति. ९४

धोरण ७.

अवस्था+अंतर=अवस्थांतर. ८३
 आजा+अधीन=आजाधीन.
 नौका+अधिपति=नौकाधिपति.
 मालविका+अग्निमित्र=मालवि-
 काग्निमित्र. ९९
 मिथ्या+अभिमान=मिथ्याभि-
 मान. ५७
 मुद्रा+अंकित=मुद्रांकित=आपेक्ष.

યથા+અર્થ=યથાર્થ.

રેખા+અંશ=રેખાશ. ૨૦

આ+આ=આ.

ધોરણ ૬.

મરહા+આદિ+ક=મરહાદિક. ૩૯

કૃપા+આલુ=કૃપાલુ. ૧૯

દયા+આલુ=દયાલુ. ૧

માયા+આલુ=માયાલુ. ૧

ચિન્તા+આતુર=ચિન્તાતુર. ૨૭

(૨). ઇ કે ઈ ની પછી ઇ કે ઈ આવે, તો તે બંને મળી ઈ થાય છે. ઉદા૦—

ધોરણ ૬.

અધિ+ઈશ=અધીશ.

અગ્નિ+ઈશ્વર=અગ્નીશ્વર. ૧૩

પરિ+ઈક્ષા=પરીક્ષા. ૧૪

ધોરણ ૭.

હ્રુધા+આર્ત=હ્રુધાર્ત=શૂન્યથી પી-

ડાએલું.

તૃપા+આર્ત=તૃપાર્ત=તરસથી પી-

ડાએલું.

મહા+આત્મા=મહાત્મા. ૧૨

વક+રેખા+આકૃતિ=વકરેખા-

કૃતિ. ૮૦

વિદ્યા+આલય=વિદ્યાલય ૨૧

ધોરણ ૭.

આદિ+ઈશ્વર=આદીશ્વર. ૧૦

યોગી+ઈશ્વર=યોગીશ્વર. ૧૧

(૩). ઉ કે ઊની પછી ઉ કે ઊ આવે, તો તે બંને મળી ઊ થાય છે. જેમ-ભાતુ+ઉદય=ભાતૂદય.

(૪). અ કે આની પછી ઇ કે ઈ આવે, તો તે બેઉ મળી એ થાય છે. ઉદા૦—

ધોરણ ૬.

ઈશ્વર+મરહા=ઈશ્વરેમરહા. ૪૯

ગુર્જર+ઈશ્વર=ગુર્જરેશ્વર. ૩૯

પરમ+ઈશ્વર=પરમેશ્વર. ૧

ભૂત+ઈશ=ભૂતેશ. ૧૧

રાજ+ઇન્દ્ર=રાજેન્દ્ર. ૩૯

સ+ઇન્દ્રિય=સેન્દ્રિય. ૯૩

સ્પર્શ+ઇન્દ્રિય=સ્પર્શેન્દ્રિય. ૧૯

ધોરણ ૭.

અનિત+ઇન્દ્રિય=અનિતેન્દ્રિય=

જેણે ઇન્દ્રિયો અતી નથી તે.
 દાન+ઇશ્વરી=દાનેશ્વરી.
 દારકા+ઇશિ=દારકેશ. ૭
 નર+ઇશિ=નરેશ.
 મહા+ઇશિ=મહેશ. ૬૫

મહા+ઇશ્વર=મહેશ્વર. ૨
 મંત્ર+ઇશ્વર=મંત્રેશ્વર. ૨૭
 રાજ+ઇશ્વર=રાજેશ્વર.
 લોક+ઇપણા=લોકેષણા. ૧૪

(૫). અ કે આ પછી ઉ કે ઊ આવે, તો તે બંને મળાને
 ઓ થાય છે. ઉદાહરણ—

ધોરણ ૬.

ગુપ્ત+ઉત્તર=ગુપ્તોત્તર. ૧૬
 અણુ+ઉદ્ધાર=અણુદ્ધાર. ૪૬
 પર+ઉપકાર=પરોપકાર. ૭
 લોક+ઉકિત=લોકોકિત. ૫૫
 લોક+ઉપયોગી=લોકોપયોગી. ૩૦
 વિત્ત+ઉપાર્જન=વિત્તોપાર્જન=ધ-
 ન મેળવવું.
 શ્વાસ+ઉચ્ચાસ=શ્વાસોચ્ચાસ (સા-
 સોસાસ, શ્વાસોશ્વાસ). ૧૨
 સર્વ+ઉપરિ=સર્વોપરિ. ૨૦
 સુભટ+ઉપરિ=સુભટોપરિ. ૩૮
 સૂર્ય+ઉદય=સૂર્યોદય. ૨૫

ધોરણ ૭.

અતિશય+ઉક્તિ=અતિશયોક્તિ.
 ધર્મ+ઉપદેશક=ધર્મોપદેશક. ૨૧

પુરુષ+ઉત્તમ=પુરુષોત્તમ.
 પ્રશ્ન+ઉત્તર=પ્રશ્નોત્તર.
 મદ+ઉન્નત=મદોન્નત. ૫૩
 મધ્ય+ઉત્સારી=મધ્યોત્સારી. ૮૭
 મહા+ઉદધિ=મહોદધિ=મોટો સમુદ્ર
 દુઃખ+ઉદધિ=દુઃખોદધિ.
 વિક્રમ+ઉર્વશી=વિક્રમોર્વશી. ૬૩
 વેદ+ઉક્ત=વેદોક્ત. ૫૮
 સમ+શિત+ઉષ્ણ=સમશિતોષ્ણ. ૬૬
 સમ+ઉષ્ણતા=સમોષ્ણતા. ૬૭
 સમ+ઉષ્ણતા+વૃત્ત=સમોષ્ણતા-
 વૃત્ત. ૧૭
 સાગ (સ+અંગ)+ઉપાંગ (ઉપ+
 અંગ)=સાગોપાંગ=અંગ ને ઉ-
 પાંગ સાથે.

(૬). અ કે આ પછી ઋ આવે તો બંને મળીને અર્ થાય છે. જેમ, અક્ષ+ઋષિ=અક્ષર્ષિ; મહા+ઋષિ=મહર્ષિ; રાજ+ઋષિ=રાજર્ષિ; સપ્ત+ઋષિ=સપ્તર્ષિ. ૫-૬૬

(૭). અ કે આ પછી ઐ, ઔ આવે તો ઐ; અને ઔ ઐ આવે તો ઔ થાય છે. જેમ, ન+એક=નૈક; સદા+એવ=સદૈવ; કાષ્ઠ+ઔપધ=કાષ્ઠૌષધ. ૬-૩૫

(૮). હ્રસ્વ કે દીર્ઘ ઇ, ઉ, ઋ પછી કોઈપણ વિજ્ઞતીય સ્વર આવે, તો અનુક્રમે ઇ નો ય્, ઉ નો વ્, ને ઋનો ર્ થાય છે, અને પછી તેમાં પાછળનો સ્વર ભળે છે. ઉદા—

ધોરણ ૬.

અતિ+અંત=અત્યંત. ૪૯

અધિ+અક્ષિ=અધ્યક્ષ. ૭૧

પ્રતિ+અક્ષિ=પ્રત્યક્ષ. ૯૩

ત્રિ+અન્મક=ત્ર્યંમક. ૯૨

પ્રતિ+અય=પ્રત્યય.

વિ+અર્થ=વ્યર્થ. ૪૫

ઇતિ+આદિ=ઇત્યાદિ. ૨૭

વિ+ઉત્પત્તિ=વ્યુત્પત્તિ.

નિ+ગિન+તા=નિનતા.

પ્રતિ+એક=પ્રત્યેક. ૫૫

અનુ+અય=અન્વય.

સુ+અચ્છ=સ્વચ્છ.

ધોરણ ૭.

પરિ+અન્ત=પર્યન્ત. ૨૫

વિ+આકુલ=વ્યાકુલ. ૨૮

અતિ+ઉત્તમ=અત્યુત્તમ. ૪૧

પ્રતિ+ઉત્તર=પ્રત્યુત્તર.

સુ+અદ્ય=સ્વદ્ય=દ્યૈયું થોડું.

ચારુ=સુંદર+અંગી=ચાર્વંગી=સુંદર

અવયવોવાળી.

પિતૃ+આદિ=પિત્રાદિ=પિતા વગેરે.

(૯). ઐ, ઔ, ઐ, ઔ પછી કોઈ પણ સ્વર આવે, તો અનુક્રમે અય્, આય્, અવ્, આવ્ થાય છે; પછી પાછળનો સ્વર તેમાં ભળે છે. જેમ,

ધોરણ ૬.

ની-ને+અન=નયન. ૮૫

ના+ઈક=નાવિક. ૪

ધોરણ ૭.

ગૈ+અન=ગાયન. ૩૭

ની-નૈ+અક=નાયક. ૮૪

શ્રુ-શ્રૌ+અક=શ્રાવક. ૭

વ્યંજન સંધિ.

(૧). પહેલાને અંતે અનુનાસિક સિવાયનો કોઈપણ વ્યંજન, અને ખીજની આદિએ સ્વર કે ધોષ વ્યંજન આવે; તો પહેલા વ્યંજનને કેકાણે તેના પોતાના સ્થાનનો ત્રીજો વ્યંજન થાય છે. ઉદાહરણ—

ધોરણ ૬.

ઉદ્+અય=ઉદય. ૭૪

જગત્+આધાર=જગદાધાર. ૫૪

દિક્+વિજય=દિગ્વિજય. ૩૯

વાક્+દોષ=વાગ્દોષ. ૪૯

વિદ્યુત્+વાહક=વિદ્યુદ્વાહક. ૯૧

સત્+અભિમાન=સદભિમાન.

સત્+ગુણ=સદ્ગુણ. ૪૨

સત્+ગૃહસ્થ=સદ્ગૃહસ્થ.

સત્+શુદ્ધિ=સદ્શુદ્ધિ.

સત્+ઓધ=સદ્ઓધ. ૪૮

સત્+વિચાર=સદ્વિચાર. ૧

સત્+વિદ્યા=સદ્વિદ્યા. ૨૧

ધોરણ ૭.

ઉદ્+આસ=ઉદાસ. ૩૬

ચતુર્+અંગી=ચતુર્ંગી. ૬૦

જગત્+ઈશ=જગદીશ. ૧૧

તત્+અપિ=તદપિ.

વાક્+દાન=વાગ્દાન. ૧૧

વાક્+આણુ=વાગ્આણુ. ૪૩

સત્+આચાર=સદાચાર. ૫૮

(૨). પહેલાને અંતે સ્પર્શ વ્યંજન, અને ખીજની આદિએ અનુનાસિક વ્યંજન આવે; તો સ્પર્શ વ્યંજનને કેકાણે તે વર્ગનો અનુનાસિક વ્યંજન વિકલ્પે (કરવો હોય તો થાય, અને ન કરવો હોય તો ન થાય) થાય છે; પણ અનુનાસિક વ્યંજન પ્રત્યય હોય

તો કરવોજ નોંધવો. જેમ ધો. ૭ માટે-ઉદ્+મત્=ઉન્મત્ કે ઉદ્મત્, ૪૪
જગત્+નાથ=જગનાથ. ૧૪

(૩). પહેલાંને અંતે અનુનાસિક સિવાયનો કોઇપણ સ્પર્શ
વ્યંજન, અને બીજાની આદિએ અધોષ વ્યંજન આવે; તો તે સ્પર્શ
વ્યંજનને ઠેકાણે તેના પોતાના સ્થાનનો પહેલો વ્યંજન થાય છે. ઉદા૦—

ધોરણ ૬.	સત્+સંગ=સત્સંગ. ૨૮
જગત્+કર્તા=જગત્કર્તા. ૧	ધોરણ ૭.
સત્+કાર=સત્કાર. ૪૧	ઉદ્+ક્રમણ=ઉત્ક્રમણ. ૮૫
સત્+પુરુષ=સત્પુરુષ. ૧	સત્+કર્મ=સત્કર્મ. ૫૯

(૪). જે દંતસ્થાની વ્યંજન પછી તાલુસ્થાની, મૂર્ધાસ્થાની, કે
હ્ર વ્યંજન આવે; તો દંતસ્થાની પોતે તેવાજ થઈ જાય. જેમ—

ધોરણ ૭.	સત્+જન=સજન. ૪૯
સત્+ચિત્+આનંદ=સચ્ચિદા- નંદ. ૨૪	ઉદ્+લાસ=ઉલ્લાસ=અત્યંત પ્રેમ
ઉદ્+જવલ=ઉજ્જવલ (ઉજળ).	તત્+લીન=તલ્લીન. ૪૧

(૫). ત વર્ગના કોઈ વ્યંજન પછી ‘શ્’ આવે, તો ત વર્ગના
વ્યંજનને ઠેકાણે ‘ચ્’ ને વિકલ્પે ‘શ્’ નો ‘છ્’ થાય છે, ગુજરાતીમાં
તો છકારવાળું રૂપજ બહુધા વપરાય છે. જેમ—

ધોરણ ૬.	ધોરણ ૭.
ઉદ્+શ્વાસ=ઉત્શ્વાસ. ૯૪	અધ્+શેર=અચ્છેર. ૧૦
	ઉદ્+શિષ્ટ=ઉચ્છિષ્ટ=એડું.

(૬). ત વર્ગના કોઈ વ્યંજન પછી હ્ર આવે, તો ત વર્ગના
વ્યંજનને ઠેકાણે ‘હ્ર’ અને હ્રનો ‘ધ્ર’ થાય છે. જેમ, ધો. ૬-ઉદ્+
હત=ઉદ્હત; ૧૨ તદ્+હિત=તદ્હિત; પદ્+હતિ=પદ્હતિ. ૧૯

વિસર્ગ સંધિ.

(૧). સ્ કે વિસર્ગની પૂર્વે 'અ' હોય, અને પછીથી ધોષ અ-
જન આવે; તો સ્ કે વિસર્ગનો ઉ થકને પૂર્વેના 'અ' ની સાથે
મળીને ઐ થાય છે. જેમ—

ધોરણુ ૬.

તપસ્+વત=તપોદત. ૪૧

પુરસ્+હિત=પુરોહિત. ૫

મનસ્+ખળ=મનોખળ.

મનસ્+રંજક=મનોરંજક. ૮૪

મનસ્+હર=મનોહર. ૨૫

શિરસ્+મણી=શિરોમણી. ૩૯

સરસ્+વર=સરોવર. ૫૧

ધોરણુ ૭.

તમસ્+રૂપ=તમોરૂપ. ૬૯

મનસ્+રથ=મનોરથ.

મનસ્+દશા=મનોદશા.

યશસ્+ગીત=યશોગીત. ૬૩

શિરસ્+મિદુ=શિરોમિદુ. ૬૮

(૨). વિસર્ગની પૂર્વે અ, આ સિવાયનો કોઇ સ્વર હોય, અને
પછીથી કોઇપણ ધોષાક્ષર આવે, તો વિસર્ગનો રૂ થાય છે.

રૂ ની પછી રૂ આવે, તો એક રૂ ઊડી જાય છે, અને વિસ-
ર્ગની પૂર્વેના સ્વર લંબાવવામાં આવે છે.

ધોરણુ ૬.

નિર્ કે નિ.+અંતર=નિરંતર. ૩૨

નિર્ કે નિ.+આશા=નિરાશા. ૪૫

નિર્ કે નિ.+જળ=નિર્જળ. ૫૦

નિર્ કે નિ.+ખલ=નિર્ખલ (ન-
ખળ). ૩૮

નિર્ કે નિ.+મૂળ=નિર્મૂળ. ૪૪

દુઃ+શુણ્ણ=દુર્ગુણ. ૧૮

દુઃ+દશા=દુર્દશા. ૩૯

ધનુસ્ કે ધનુઃ+વિદ્યા=ધનુર્વિદ્યા. ૨૭

ધોરણુ ૭.

નિર્ કે નિઃ+મળ=નિર્મળ. ૧૪

નિર્ કે નિઃ+મુખ=નિર્મુખ. ૨૮

નિર્ કે નિઃ+વાટ=નિર્વાટ. ૨૮

દુઃ+ગંધ=દુર્ગંધ. ૬૮

દુઃ+ખલ=દુર્ખલ. ૨૭

દુઃ+યોધન=દુર્યોધન. ૫૩

નિઃ+રસ=નીરસ.

નિઃ+રવ=નીરવ.

(૩). સ્ કે વિસર્ગની પૂર્વે ધ્વિષ્ઠ્ય કે ઉવર્ણ આવ્યો હોય, અને પછીથી ક્, ખ્, પ્, ફ આવે, તો તેનો પ્ થાય છે. જેમ, ધો. ૬-નિસ્+કપટી=નિષ્કપટી;^{૩૯} નિસ્+કલંકી=નિષ્કલંકી=દોષવિનાની; નિસ્+ફલ=નિષ્ફલ;^{૨૭} દુસ્+કાળ=દુષ્કાળ (ડકાળ).^૧

(૪). વિસર્ગની પછી ચ્, જ્ આવે, તો વિસર્ગનો શ્; અને ત્, ચ્ આવે તો સ્ થાય છે. જેમ, ધો. ૬-નિઃ+ચય=નિશ્ચય;^{૬૨} નિઃ+ચલ=નિશ્ચલ=અચળ, હાલી ન શકે એવું; નિઃ+ચિત=નિશ્ચિત=નક્કી; નિઃ+ચિન્ત=નિશ્ચિન્ત=ચિન્તા વગરનું, નિઃ+તેજ=નિસ્તેજ.

(૫). વિસર્ગની પછી શ્, પ્, સ્ આવે તો વિસર્ગ કાયમ ગ્હે, અથવા તેને ઠેકાણે અનુક્રમે શ્, પ્, સ્ થાય છે. જેમ, ધો. ૭-જ્યોતિઃ+શાસ્ત્ર=જ્યોતિઃશાસ્ત્ર કે જ્યોતિશ્શાસ્ત્ર.^૨ નિઃ+શંક=નિઃશંક કે નિશ્શંક.

સમાસ.

જે કે વધારે શબ્દો મળીને એક શબ્દ બને, ત્યારે તે શબ્દોનો સમાસ (સમ+અસૂ=જોડવું, સાંધવું, એકઠું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) થયો કહેવાય છે; અને તે બનેલ શબ્દ સામાસક (સમાસ+ઇક=વાળો) કહેવાય છે. જેમ, માબાપ; ભક્તિમાર્ગ.

સમાસમાં ઘણું કરીને છેલ્લા શબ્દને જાતિ, વચન, તે વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે.

સમાસમાં આવેલા શબ્દોને જુદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો, તેને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહે છે. જેમ-માબાપ=મા અને બાપ; ભક્તિમાર્ગ=ભક્તિનો માર્ગ.

સમાસ સાત જાતના છે. ૧. દ્વંદ્વ, ૨. તત્પુરુષ, ૩. કર્મધારય, ૪. ક્રિયુ, ૫. ખલુગ્રીહિ, ૬. અવ્યયીભાવ, અને ૭. મધ્યમપદલોપી.

૧. દ્વંદ્વસમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતા વચ્ચે અને અથવા કે ઉમેરવો પડે તે દ્વંદ્વ સમાસ કહેવાય છે. દ્વંદ્વ=જોડકું. એમા આવેલા સંધળા પદ સરખા અધિકારના એટલે એકજ વિભક્તિમા હોય છે. ઉદાહરણ—

ધો. ૬—આહારવિહાર,^૧ ઓસડવેસડ,^૨ ચલનવલન, તાડ-તડકો, તાણાવાણા,^૩ દેવદાનવ (દેવ અને રાક્ષસ), દપતી (દં=જળ્યા, પત્ની),^૪ લાઘ્યભેન,^૫ મરણપરણ, માઆપ,^૬ રાષ્ટ્રભીકું,^૭ રિદ્ધિસિદ્ધિ,^૮ વધૂવર,^૯ શ્વાસોચ્છ્વાસ,^{૧૦} હાસ્યવિનોદ,^{૧૧} દિનરાત (દીન=ગરીબ), રોજરોજ,^{૧૨} વર્ષોવર્ષ,^{૧૩} દશમાર (દશકેપાર).

ધોરણ ૭—અર્ધનિશ (અર્ધ=ઢહાડો+નિશ=રાત),^૧ એક-વીસ,^૨ આવગ્ન,^૩ પેસનીકળ, ગાજવીજ,^૪ ગુણુદોષ, નિશ-દિત, ભરતીઓટ,^૫ માલવિકાગ્નિમિત્ર,^૬ સંકલ્પવિકલ્પ, સુખ-દુઃખ, રાતદિવસ.

ચેતવણી—ઉચ્ચનીચ (ઉચ્ચ અને નીચ), ઓછોવત્તો. આવા વિશેષણોના સમાસને સંસ્કૃતમા કર્મધારયમા ગણેલા છે, માટે તેને દ્વંદ્વ સમાસમા ન ગણવા.

૨. તત્પુરુષસમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતા વચ્ચે વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તે તત્પુરુષ સમાસ કહેવાય છે. તત્પુરુષ શબ્દજ નાતે તત્પુરુષ સમાસ છે. તત્પુરુષ=તેનો પુરુષ. એમા પૂર્વપદને ઉત્તરપદ સાથે વિભક્તિનો સંબંધ છે. તત્પુરુષ સમાસમાં પહેલી સિવાય

ખીજી હરકોઈ વિલક્ષિતો અધ્યાહાર રહે છે, તે પરથી તેની જ
જાત ઠરે છે.

દ્વિતીયા તત્પુરુષ—ધો. ૬-નૃપાશ્રિત (નૃપ+આશ્રિત=રખાને
આશરે અએસો); પારંગત. ૩૩

તૃતીયા તત્પુરુષ—ધો. ૬-માધેલો (મા વડે ઘેલો), હૃષ-
ધેલો; ૪૩ આચાકિત, ૩૯ નામાકિત, ૩૧ મુદ્રાકિત; ક્રોધયુક્ત; ૨૩ લોહ-
જડિત; ૩ ચિન્તાતુર, ૨૭ શોકાતુર; ૩૨ ધનાઢ્ય. ૫૨

ધો. ૭—જનકૃત, ૩૬ પ્રભુકૃત; ૩૬ દોષરહિત; ૪૧ મહોન્મત; ૫૩
રત્નજડિત; ૪૧ વાગ્દાન; ૧૧ સ્મિતભયુ; ૧૪ હસ્તાભિનિ.

ચતુર્થી તત્પુરુષ—ધો. ૬-કીર્તિસ્તભ (કીર્તિને માટે થાંભલો),
જ્યસ્તભ; ૨ પ્રજાહિત; ૧૫ સંઘાકર્ષણ, ૭૬ સ્નેહાકર્ષણ. ૭૬ ધો. ૭-
કેશાકર્ષણ, ૮૦ રસાયનાકર્ષણ. ૮૬

પંચમી તત્પુરુષ—ધો. ૬-ભયભીત (ભયથી ભીત-ખીધેલો); ૫૬
દેશનિકાલ; ૫૨ દ્રવ્યહીન, બળહીન, ૪૫ વિદ્યાહીન; ૨૧ મુદ્ધિપ્રહાર
(મુદ્ધીથી મારવું તે); ધો. ૭-કળાહીન, ૨૭ જ્ઞાનહીન; ધર્મવિરુદ્ધ.

ષષ્ઠી તત્પુરુષ—ધો. ૬-અંગકસરત; અંગરક્ષક (અંગરખુ); ૧૪
અહિદંશ, ૪૩ આગમી, ૧૩ આગમોટ; ૨૨ આંખાગાળો; કાઠિયાવાડ
(વાડ-વાડો=રહેઠાણ), ૭-૪૩ ઝાલાવાડ, દેડવાડો, રજવાડો; કાર્યાલય
(આલય=ઠેકાણું), દેવાલય, ૩૩ ભોજનાલય; કાવ્યશક્તિ; ૪૮ કૃષ્ણ-
ચરિત્ર; ૪૮ ખગોળવેત્તા, ૯૮ તત્ત્વવેત્તા, ૯૧ શાસ્ત્રવેત્તા; ૩૪ ગુણુગીત; ૩૮
તત્ત્વજ્ઞાની; તીર્થક્ષેત્ર; ૧૩ દીનાનાથ (શુદ્ધ દીનનાથ); ધરતીકંપ; ૨૨
નીતિવચન, ૨૬ નિવાસસ્થાન (સ્થાન=ઠેકાણું), દેવસ્થાન, ૨૭ સંગ્રહ-
સ્થાન; ૩૧ નૃપતિ, ૨૧ ભૂપતિ, ૨૩ દિવસ્પતિ (દિવસ-આકાશનો દેવ),
સેનાપતિ, ૩૯ વનસ્પતિ, ૧૬ બૃહસ્પતિ (બૃહત્-વિદ્યાનો પતિ); પ્રભુ-

પ્રાર્થના;^૧ અંધુધર્મ; ખીજશય (આશય=સ્થાન), મૂત્રાશય, જલાશય; ભાવનગર (નગર-નેર=શહેર), આપાનેર; ભૂધર; મળમૂત્રદાર (મળ-મૂત્રદંદ; મળ અને મૂત્રનું દાર); રજનીરાજ;^{૫૪} રાજ્યભક્તિ, સ્વામિભક્તિ; રોગિશાળા (શાળા=ઠેકાણું), ગ્રહનિરીક્ષણશાળા,^{૧૩} ચિત્રશાળા, ધર્મશાળા,^{૫૦} વેદશાળા;^૨ વરમાળા, રુદ્રાક્ષમાળા; વિદ્યુદ્-ખળ,^{૯૧} તપોખળ, રાજ્યખળ; વેદાત્તજ્ઞાન,^{૩૩} શબ્દજ્ઞાન;^{૪૮} સામુદ્ર-કુની,^{૫૧} સૂતપુત્ર,^{૨૩} રાજપુત્ર; સુરપુર (પુર=શહેર),^{૪૩} ઉદેપુર; સ્વતંત્ર,^{૨૧} પરતંત્ર;^{૨૧} સ્વાધીન,^{૩૩} પરાધીન;^{૩૩} હાડપિંજર; હિંદુ-શાસ્ત્ર,^{૧૯} વૈદ્યકશાસ્ત્ર.

ધોરણુ ૭—અણુસમૂહ=અણુનો સમૂહ;^{૭૬} આગાપત્રિકા=હુક-મનો કાગળ; ધવનિગપાર્શ્વ;^{૧૪} ઇશ્વરપ્રેરણા;^{૩૮} ઋતુભેદ;^{૯૪} ઋતુસં-હાર;^{૬૩} કૃપાનિધાન (નિધાન=સ્થાન),^{૨૭} બળનિધાન;^{૨૭} ક્ષમાપત્ર=માફીપત્ર; બળોળવિદ્યા;^૨ ગાયત્રીવિદ્યા; જનમંડળ; જન્મભૂમિ;^{૨૧} જગ-જીવન,^૮ જગદાન,^{૯૧} પ્રાણદાન,^{૨૮} અલ્પિદાન;^{૫૦} દયાસિંધુ;^{૨૮} દીન-અંધુ;^{૨૮} દષ્ટિવિદ્યા;^{૨૧} દેશજન;^૧ ધર્મક્રિયા;^{૫૭} નૌકાસૈન્ય;^{૪૭} પદા-ર્થવિજ્ઞાન,^{૨૧} પાતકપાશ=પાપનો કાસો; પ્રકૃતિવિકાર,^{૮૬} રસાયનવિ-કાર;^{૮૬} ભૂકંપ;^{૭૦} ભૂગોળવિદ્યા,^૨ ભૂશિર;^{૪૫} ભૂસ્તરવેત્તા;^{૯૮} મર્મ-પ્રહાર,^{૧૩} શસ્ત્રપ્રહાર; મર્મસ્થાન; મેધધનુષ્ય;^{૮૩} યોગિરાજ; રણક્ષેત્ર;^{૬૨} રાજ્યતત્ત્વી;^{૨૯} રોમાવલી (રોમ=ફેવાં+આવલી=હાર)=ફેવાંટાં; વર-દાન,^{૨૮} કન્યાદાન, અલ્પિદાન; વજ્રસમ; વાયુપુત્ર;^{૨૭} વિષયવાસના;^{૬૦} વિહંગપતિ=ગરુડ; સ્વર્ગગા;^{૬૩} મધ્યાહ્ન (પૂર્વપદ ઉત્તરપદનો ભાગ છે);^૭ અચ્છેર;^{૧૯} રાજમાર્ગ (માર્ગનો રાજ).

સમમી તત્પુરુષ—ધો. ૬-તરુવર (તરુમાં વર-શ્રેષ્ઠ),^૪ મુનિવર,^૯ સરોવર;^{૫૧} નરકવાસ,^{૩૯} સ્વર્ગવાસ;^{૨૯} દ્વિજશ્રેષ્ઠ; પાંકનિ-

મન=પાપરૂપી કાલ્પમાં હૂએલા; નરદેવ; ૪૩ યુદ્ધકોશસ્ય; ૩૯ વિશ્વવિ-
ખ્યાત; ૧૩ સર્વવ્યાપક; ૧ સ્વદેશપ્રીતિ.

ધોરણ ૭—ગિરિવર (પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ), ૫૫ નરવર, નૃવર
(નરમાં શ્રેષ્ઠ); પુરુષશાર્દુલ=પુરુષમા વાધ, નરશ્રેષ્ઠ; જગન્નહેર; જગ-
વિખ્યાત. યુદ્ધપ્રવૃત્ત=યુદ્ધમાં મએલું; વનવાસ; ૫૮ વિદ્યારસિક; ૧૪
વ્યવહારકુશળ.

અલુક્ તત્પુરુષ—જે સમાસમાં વિભક્તિના પ્રત્યયનો લોપ
થયો નથી હોતો; તેને અલુક્ (અ=નહિ+લુક્=લોપ) તત્પુરુષ સમાસ
કહે છે. ઉદા૦—કર્તારિપ્રયોગ (કર્તામા પ્રયોગ), કર્મણિપ્રયોગ (કર્મમા
પ્રયોગ), ભાવેપ્રયોગ (ભાવમાં પ્રયોગ), યુધિષ્ઠિર (યુધિ=યુદ્ધમાં+
સ્થિર); ૭-૫૭ ગણેપદ; ઘોડેચાર; પગેલાગણ; વટેમાર્ગ. ૬-૩૭

નન્ તત્પુરુષ—જે સમાસમાં પૂર્વપદ નકારવાચક અ, અન્
કે અણ, અને ન હોય છે, તે નન્ તત્પુરુષ સમાસ કહેવાય છે. ઉદા૦—

અ—ધો. ૬—અકલિત=કળી ન શકાય એવું; અગણિત=ન
ગણાય તેટલું; ૧ અઘટિત; ૪૯ અચલ; ૪૨ અજાતી; ૧૭ અદૃશ્ય; ૭૭
અધન્ય; ૪૯ અધર્મ; અનિયમિત; ૮૮ અનીતિ; ૭ અન્યાય; ૮ અપાર; ૫૪;
અભણ; અભય; ૩૦ અમર; ૩૭ અમળ; ૨૮ અમૂલ્ય; ૧૩ અમૃત
(અમી); ૪ અયુક્ત (અભુકર્તું); અયોગ્ય (અજ્ઞેય); ૧૧ અવિચારી, અ-
શક્ત; ૧૩ અશુદ્ધ; અસદ્ય; ૪૨ અસંખ્ય; ૧ અસાર; અહિત; ૭ અહિંસા. ૨૪

ધો. ૭—અધર્મ=ધર્મ નહિ તે; ૧૫ અનિત્ય; ૨૭ અલક્ષ્ય
(અલખ); ૧૫ અસત્ય; ૫૮ અરપદ; ૩૭ અરવચ્છ. ૮૯

અન્—ધો. ૬—અનંત (અન્=નહિ+અંત=છેડો); ૧૦ અનાદિ, ૧૩
અનાર્ય; ૫ અનુપ; ૩૪ અનેક; ૧ અનાવૃષ્ટિ. ૧૭ ધો. ૭—અનુપમ;

અનર્ગલ=પુષ્કળ.

અણુ—ધો. ૬-અણુઘટતું (ઘટતું નહિ તે); અણુબનાવ, ૫૭
અણુસનન; ૫૨ અણુહૃદ (અનહૃદ). ૩૩

ન—ધો. ૬-નગ=નહિ જનાર-પર્વત; ૫૪ નકામું, ૩ નણવું. ૪૬

ઉપપદ સમાસ—જે તત્પુરુષ સમાસમા પૂર્વપદ ધણુંકરીને
બીજી વિભક્તિમા, અને ઉત્તરપદ ધાતુપરથી બનેલા ભાગ હોય છે; તે
તત્પુરુષ સમાસને ઉપપદ સમાસ કહે છે. ઉદા—

કર (કરનાર)—ધો. ૬-હિતકર=કલ્યાણને કરનાર, ૧ દિનકર=
દિન-દિવસને કરનાર, સૂર્ય; દિવાકર, ૨૭ શંકર, ૯ સંકર (એક જાતની
સ્ત્રીને બીજી જાતના પુરુષથી ઉત્પન્ન થએલો). ધો. ૭-તીર્થકર, ૧૦
દુષ્કર, નિશાકર=ચંદ્ર, ભયંકર, ૪૭ ભાસ્કર, ૨ મધુકર, વણુકર. ૬૧

કાર (કરનાર)—ધો. ૬-અર્થકાર, ખેતીકાર, ચમત્કાર, ચિત્રકાર,
તુલકાર, બલાતકાર, શુભકાર. ધો. ૭-અહંકાર, ઇતિહાસકાર, ૫૭
કુંભકાર (કુંભાર), ૬૦ ગ્રંથકાર, ૧૩ નવલકથાકાર=નવલ-કલ્પિત કથા.
બનાવનાર, પક્ષકાર, બહિષ્કાર=બહાર કાઢી મૂકવું તે, મૂર્તિકાર, ૨૭
લોહકાર (લોહાર, લુહાર, લવાર), ૫૭ શાસ્ત્રકાર, ૫૮ શિષ્યકાર, સાધુ-
કાર (નાહુકાર), ૪૨ સુખકાર, ૫૫ રમૂતિકાર. ૪૭

કારક (કરનાર)—ધો. ૬-આશ્ચર્યકારક, ૬૫ નુકસાનકારક, પુષ્ટિ-
કારક, કાયદાકારક, વિનાશકારક, સલાહકારક, સંતોષકારક, સુખકા-
રક, હાનિકારક, ૯૪ હિતકારક. ૩૫ ધો. ૭-અસરકારક, ઉપકારક,
ન શકારક, ૭૦ લાભકારક, ૫૪ વિરમયકારક. ૯૬

ગ (જનાર)—ધો. ૬-ખગ, ૨૮ ખર્ગ (ખાંડું). ધો. ૭—
તરંગ, વિહંગ.

ઘ (હણનાર)—ધો. ૬-કૃતઘ. ૩૨

ચર (ચાલનાર)—ધો. ૬-જળચર, ૨૧ ભૂચર. ૫૪ ધો. ૭—
નિશાચર=રાત્રે કરતું.

ચારી (ચાલવાવાળો)—ધો. ૭-દુરાચારી, ૧૧ બ્રહ્મચારી. ૫૮

જ (જનનાર)—ધો. ૬-અનિજ, ૧૬ ક્ષિતિજ, ૮૯ તનુજ, ૩૮
પૂર્વજ, ૩ વંશજ, સહજ.

જા (જાણનાર)—ધો. ૬-ધર્મજ, મુન. ૪૩ ધો. ૭-અજ, ૨૪
ગણેશદેવજ, ૨ રાજનીતિજ, સર્વજ.

દ (આપનાર)—ધો. ૭-દુઃખદ. ૩૨

દમન (દમનાર)—ધો. ૭-સર્વદમન. ૧૩

દા (આપનાર)—ધો. ૭-તર્મદા. ૭

દાયી-દાઈ (આપનાર)—ધો. ૬-આનંદદાઈ, સુખદાઈ, દુઃખદાઈ.

દાયક (આપનાર)—ધો. ૬-આનંદદાયક, સુખદાયક. ૩૪ ધો.

૭-ત્રાસદાયક, ૪૫ દુઃખદાયક. ૧૦

ધર (ધારણ કરનાર)—ધો. ૬-છડીધર, ૧૬ ધુરંધર, ૧૩ ધનુ-
ધર=ધનુષ્યવટે બાણ ફેંકવામાં કુશળ, ભૂધર. ધો. ૭-ગિરિધર. ૮

ધા (ધારણ કરનાર)—ધો. ૭-વસુધા. ૩૫

ધાર-ધારી (ધારણ કરનાર)—ધો. ૬-આત્માધારી, ૪૨ વેષધારી.
ધો. ૭-સૂત્રધાર (સુધાર). ૫૭

પ (પાળનાર)—ધો. ૬-નૃપ, ૪૩ ભૂપ, ૪૩ મંડપ.

પાલ (પાળનાર)—ધો. ૬-હારપાલ. ધો. ૭-ક્ષેત્રપાળ,
ગોપાલ, ૩ ગોપાલદાસ, ૩૩ ભૂપાલ. ૨૮

પૂજક (પૂજનાર)—ધો. ૬-મૂર્તિપૂજક. ૪૬

ભંજન (ભાંગનાર)—ધો. ૭-પરદુઃખભંજન. ૪૯

રંજન (પુશી કરનાર)—ધો. ૬-મનરંજન. ૧૬ ધો. ૭-
જનરંજન. ૫૩

વદા (બોલનારી)—ઘો. ૬-પ્રિયવદા. ૪૧

વાદી (બોલનાર)—ઘો. ૬-તત્યવાદી, ૪૫ છોકરવાદી. ઘો. ૭-કર્મવાદી=યજ્ઞાદિ કર્મ કરવાથી મોક્ષ મળે છે એમ માનનાર કે કહેનાર.

વર્ધક (વધારનાર)—ઘો. ૬-બુદ્ધિવર્ધક.

વેધક-વેધુ (વિધનાર)—ઘો. ૬-હૃદયવેધક, ૨ મન્થવેધુ. ૨૩ ઘો. ૭-ચિત્તવેધક, ૩૩ મર્મવેધી.

શાળી (શોભનાર. શાલ્ ધાતુ=શોભવું)—ઘો. ૭-બુદ્ધિ-શાલી, ૩૮ ભાગ્યશાલી, ૧૩ પ્રતિભાશાલી=અપૂર્વ બુદ્ધિવડે શોભતા.

સ્થ (રહેનાર)—ઘો. ૬-ગૃહસ્થ. ૧૫ ઘો. ૭-મધ્યસ્થ, ૬૫ સ્વસ્થ, ૩૪ સ્વર્ગસ્થ.

હર (હરનાર)—ઘો. ૬-પ્રાણહર, ૬૪ મનહર.

વાટપાહુ=વાટે હુંટનાર. ૬-૩૭

૩. કર્મધારય સમાસ:—(૧). જે સમાસમાં પૂર્વપદ વિશેષણ, અથવા વિશેષણના અર્થમાં વપરાયેલું ખીજું કોઈ પણ નામ હોય, અને ઉત્તરપદ વિશેષ્ય હોય તે કર્મધારય સમાસ કહેવાય છે. કર્મ=ક્રિયા, ધારય=ધારણ કરનાર=સંબંધ રાખનાર. કર્મધારય સમાસમાં બંને પદો એકજ ક્રિયા સાથે સંબંધ રાખનાર હોય છે એટલે એકજ વિભક્તિમા હોય છે.

ઘો. ૬—જુનાગઢ, પશ્ચિમાત્ર, પટ્ટરાણી, બાળકુંવર, ભીષ્મ-પ્રતિજ્ઞા, મહાદુઃખ, મહાપુરુષ, મહાભારત, ૫૧ મહારાજ, ૧૩ મહારાજ્ય, ૨૦ મહાસાગર, ૧૦ યુવરાજ, વજ્રઢાતી, ૫૦ શીઘ્રકવિ, ૧૯ સંયોગિભૂમિ, ૫૧ સર્વસ્વ (સઘળી દોલત); કન્યાસ્તન (કન્યારૂપ સ્તન), ૨૩ કમળનયન (કમળરૂપ આંખ), ૪૭ કવિજન (કવિરૂપ જન), ૧૬

પુકેસર (પુંકેપ તંતુ), નરતંતુ (નરરૂપ તંતુ), સ્ત્રીકેસર (સ્ત્રીરૂપ તંતુ), ભવકુપ (સંસારરૂપી કુવો), રણુયત્ત (રણુરૂપી યત્ત), હૃદય-કમળ (હૃદયરૂપી કમળ). ૧૪

ધો. ૭—આદિનાથ, ૧૦ કપટવચન, ૧૬ કૃષ્ણપક્ષ, ૧૮ શુકલ-પક્ષ, ૧૮ તત્કાળ, ૪૮ દીનભાવ, ૨૭ દીર્ઘદૃષ્ટિ, ૪૬ મહાદેવ, ૭ મહા-રાષ્ટ્ર, ૩૩ યુવાચક્રતુ, ૨૭ વજ્રલેપ, ૧૪ સંધ્યાકાળ, સાંપ્રતકાળ, ૧૯ કાવ્ય-માળા (કાવ્યરૂપ માળા), ૪૪ જ્ઞાનનીર (જ્ઞાનરૂપ જળ), ૧૫ ભવ-સાગર (સંસારરૂપી સમુદ્ર), ૮ સંસારસાગર (સંસારરૂપી સમુદ્ર), ૫૧ હૃદયાકાશ (હૃદયરૂપી આકાશ), નરપશુ (પશુ જેવો નર), નર-સિંહ (સિંહ જેવો નર), ૩૩ રાજર્ષિ (ઋષિ જેવો રાજા).

(૨). પ્ર, અપ, અવ, દુર્, અતિ, સુ, પ્રતિ, ઉપ, કું, વગેરે સંસ્કૃત અવ્યયો બીજા શબ્દની પૂર્વે જોડાઈ કર્મધારય સમાસ બને છે.

ધો. ૬—પ્રખ્યાત (વિશેષ વખણાયેલો), ૨ પ્રબળ; ૨૩ અપ-કીર્તિ; ૩૨ અવગુણ; ૨૬ દુરાચાર, ૩૯ દુર્દૈવ=અભાગ્ય, દુર્ભાગ્ય; ૪૩ અતિવૃષ્ટિ; સુકીર્તિ, ૩૪ સુગંધ, ૪ સુખુદ્ધિ, સપૂત, ૩૨ સવા; ૨૨ પ્રતિપક્ષ (પ્રતિ-સામોપક્ષ, પ્રતિવાદી, શત્રુ); ઉપગ્રહ, ૧ ઉપવન; ૫૪ કુકર્મ, ૩૮ કુટેવ, ૮ કુસંપ, ૭ કમોત. ૩૨

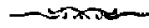
ધો. ૭—પ્રભાત (શ્રેષ્ઠ પ્રકાશાયણું); ૭ દુર્વ્યસન; ૩૧ અતિ-શ્રમ, ૪૯ સુમાર્ગે, ૨૫ સુવાસ; ૨૦ ઉપનામ, ૨૭ ઉપરાજ્ય. ૫૦

(૩). જે વિશેષણો સાથે આવી સમાસ બને તે કર્મધારય સમાસ છે. ઉદાહરણ-ઓછુંવતું, ૧-૧૭ ઉચ્ચનીચ, ૧-૭૨ થોડુંકણું, ખરુંખોડું, સારુંનરસું, નાનુંમોડું.

૪. દ્વિગુ સમાસ:—જે સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય, અને સમાસમાં સમૂહનો અર્થ હોય તે દ્વિગુ સમાસ કહેવાય છે. આ સમાસ કર્મધારય સમાસનો પેટા ભાગ છે. દ્વિગુમાં દ્વિ (બે) સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોવાથી આ સમાસ યાદ રાખવો સહેલો પડે છે. ઉદા૦—

ધો. ૬—ત્રિદોષ (વાત, પિત્ત, કફના સંયોજે થતો રોગ),^{૧૨} ત્રિલોહી-ત્રૈલોક્ય, ચોખુટ,^{૫૫} ચોપાસ, ચોધડીઢિ,^{૨૭} પંચમહાલ, ખટખટુ,^{૫૪} અઠવાડીઢિ, નવરાત્ર,^{૪૮} સહસ્રલિંગ.

ધો. ૭—ચોમાસુ,^{૮૯} પંચશીલ.^{૫૯}

૫. બહુવ્રીહિ સમાસ:—(૧). એમાં પહેલું પદ વિશેષણ અને બીજું પદ વિશેષ્ય હોય છે; અને આખો સમાસ વિશેષણ થાય છે, અને બીજા શબ્દનો ('પુરુષ' નો) ગુણ બતાવે છે. આ સમાસ સમન્નવવાને 'જે' ની પહેલી સિવાયની હરકાઈ વિકાસિત વાપરવી પડે છે. બહુવ્રીહિ શબ્દજ પોતે બહુવ્રીહિ સમાસ છે. બહુવ્રીહિબહુ છે વ્રીહિ (ડાગર) જેની પાસે એવો. (પુરુષ).

મૃગલોચનનો અર્થ મૃગ જેવા લોચન થતો હોય તો કર્મધારય સમાસ, પણ મૃગલોચની (સ્ત્રી) નો અર્થ મૃગ જેવાં લોચન છે જેના થતો હોય તો તે બહુવ્રીહિ સમાસ છે. પીતાંબર એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે 'પીળું વસ્ત્ર' એટલોજ અને બહુવ્રીહિ હોય, ત્યારે 'પીળું વસ્ત્ર જેને છે તે' (વિષય) એવો એનો અર્થ થાય છે.

ધો. ૬—સ્વયંવર (સ્વયં-જાતે વરે છે કન્યા, વર જેમાં તે),^{૨૩} હસમુખો,^{૧૫} પુણ્યલોક,^{૪૩} વિદ્યુદ્ગાહક,^{૯૧} સર્વવ્યાપક;

આત્મજ્ઞાની=આત્માનું જ્ઞાન છે જેને એવો; મહાજ્ઞાની, કાળજ્ઞાની, ૩૪ કરપક્ષવી, ૧૯ જ્વાળામુખી; ૧૦ આગ્રહપૂર્વક=આગ્રહ જેમાં પૂર્વ છે- આગ્રહથી જેમ તે ક્રિયા થઈ છે તેમ, નમ્રતાપૂર્વક, ૪૫ વિધિ- પૂર્વક, ૧૦ વિનયપૂર્વક; પ્રજ્ઞસત્તાક, ૧૪ ભાવકર્તૃક; વિનયશીલ= વિનય છે શીલ-સ્વભાવ જેનો એવો, સત્યશીલ.

ધો. ૭—ચતુર્મુખ=ચતુર્-ચાર છે મુખ જેનાં એવા (બ્રહ્મા), ધૂમકેતુ, ૯૫ વીસભુજ, ૫૫ સમધાન, ૧૭ સ્વરસંવાહક; ૩૭ અદ્યજ્ઞાની, તત્ત્વજ્ઞાની, બ્રહ્મજ્ઞાની=બ્રહ્મ-પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે જેને એવા; શશિવદની=ચંદ્રમુખી, ખાતરીપૂર્વક, નિયમપૂર્વક, ૨૧ મત્તપૂર્વક; વિનયપુરઃસર=વિનય સાથે; શંકાશીલ, ૩૮ સંશયશીલ; દામોદર= (દામન=માળા+કિદર=પેટ, માળા છે પેટ ઉપર જેના એવા-વિપ્રજી). ૧૧

(૨). નિસ-નિર્, વિ, સુ, અ, અન, કું, ન, સ, સહ સંસ્કૃત અવ્યયો ખીજ શબ્દની પૂર્વે જોડાઈ બહુવ્રીહિ સમાસ બને છે.

ધો. ૬—નિસ્તોજ=જનું રહ્યું છે તેજ જેમાંથી; જાંખું. નિરુ- છમી, ૨ નિરુપયોગી, નિર્દય, ૫૨ નિર્દોષ, ૪૯ નિર્ભય, ૨૩ નિર્લેપક=પ્રયો- જન વિનાનું; વિધવા, ૫૬ વિમળ; ૨૧ અકર્મક, અપૂર્વ, ૪૨ અવિ- નાશી ૭૭ અક્ષમાન, ૮૮ અમાપ; કુખુદ્ધિ, ૩૪ સકર્મક, સકળ, ૨૧ સંગર્ભ, ૬૦ સધીર, સદ્ગળ, ૨૭ સમુદ્ર, ૧૦ સરસ ૫૧, સવિનય, સવિ- સ્તર, સહર્ષ, ૪૯ સહજ, ૧૪ સહાય, ૩૯ સહાયક, ૩ સમાન. ૭૮

ધો. ૭—નિરભિમાન, ૨૧ નિરાકાર, ૩૩ નિરાધાર; ૧૩ વિમુ- ખ; ૧૨ સુવાસિક, ૨૦ સુશોભિત; ૧૬ અડગ, અપુણ્ય, ૯૮ અલૌકિક, ૧૨ અશમ્ય, ૭૪ અશુભ; ૨૫ અનુત્તમ; નાસ્તિક, ૧૨ આસ્તિક; ૧૨ સજીવ. ૬

સન્નેદું, ૧૪ સખળ, ૨૮ નિર્બળ; સાવધ; ૩૯ સહવાસ; ૩૩ સમ, ૧૫ સરૂપ. ૪૦

મારામારી, ૧૪૬ ઝપાઝપી, ધયાધખી, લડાલડ, વઢાવડ આવા સમાસો બહુગ્રીહિમા ગણાય છે.

૬. અવ્યયી ભાવ સમાસ:—જે સમાસમાં પૂર્વપદ અવ્યય હોય, અને આખો સમાસ અવ્યયતરીકે વપરાયો હોય; તેને અવ્યયી ભાવ (અવ્યય ન છતાં અવ્યય થવું) સમાસ કહે છે. ઉદાહરણ-યથાશક્તિ (યથા=જેમ, પ્રમાણે+શક્તિ)=શક્તિ પ્રમાણે. યથા અવ્યય છે, શક્તિ નામ છે, યથાશક્તિ અવ્યય છે એટલે શક્તિ નામ છતાં અવ્યય થયો છે.

ધો. ૬—પ્રતિદિન, ૧૮ યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ. ૩

ધો. ૭—યથાવિધિ, ૨૨ યથાસ્થિત, ૬ પ્રતિક્ષણે, ૪૧ પ્રતિવર્ષ.

૭. મધ્યપદ લોપી સમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતાં વચ્ચે ખીળ શબ્દો ઉમેરવા પડે, તે મધ્યમપદ લોપી સમાસ કહેવાય છે. આ સમાસમાં મધ્યમપદનો લોપ હોય છે માટે તેનું નામ મધ્યમપદ લોપી પાડેલ છે. ઉદા.-જ્ઞાનતંતુ=જ્ઞાન આપનાર તંતુ. ૧૮૩

ધો. ૬—ગજમુકતા, ૪૭ ગુરુત્વાકર્ષણ, ૮૧ પાયદળ, ૧૩ મધ્યમામ, ૩ હોકાયંત્ર, ૨૨ કલ્પવૃક્ષ=કલ્પ-વૃક્ષ પૂરનાર વૃક્ષ.

ધો. ૭—અભિજ્ઞાનશકુન્તલા; ૬૩ કામધેનુ=ધન્ય પૂરનારી સ્વર્ગની ગાય, કામદુધા. હાયાયંત્ર; પવનચક્ષી; ૭૬ વિષુવવૃત્ત, ૬૬ શિલાલેખ; ૬૧ હયદળ. ૬૨

કારસી સમાસ.

કંઠ સમાસ—આખોહવા, ૧-૫૫ જનમાલ, ૭-૩૦

પછી તત્પુરુષ સમાસ—

આખાદ (સ્થાન)—હૈદરાખાદ=હૈદર+આખાદ,=હૈદરનું સ્થાન.
શાહજહાનાખાદ. ૧-૨

ખાનું (કેકાણું)—ધો. ૬-કારખાનું, ૭૨ કુદખાનું, ૧૨ તોપ-
ખાનું, ૧૧ દવાખાનું. ૭-૪૯

દાન-દાની (કેકાણું)—કલમદાન; ૧-૧૦ અતરદાની, ચાદાની,
મચ્છરદાની, રેતદાની.

દુરસ્તી (સારી સ્થિતિ)—તંદુરસ્તી. ૧-૧૧

નામું (લખાણું)—ધો. ૬-કરારનામું, ૩૦ તહનામું, ૩૦ જાહેર-
નામું; વસિયતનામું.

સ્તાન (કેકાણું)—ધો. ૬-અરબસ્તાન, ૨૪ તુર્કસ્તાન, ૭૪
હિંદુસ્તાન, ૨ અફઘાનિસ્તાન. ૫૨

ઉપપદ સમાસ—

અંદાજ (કેંકનાર)—ગોલંદાજ (ગોળો કેંકનાર), તીરંદાજ.

કશી (ખેંચનાર)—આર્કશ. ૧-૮૦

કુન—(કરનાર)—કારકુન. ૧-૫૯

ખોર (ખાનાર કે કરનાર)—હરામખોર, ૭-૩૦ હલાલખોર;
ઘર્ષાખોર, બળવાખોર.

ગર-ગાર (સં. કાર-કરનાર)—સોદાગર (સૌદા=વેપાર),
કારીગર, ૧-૧૦ જાદુગર, તવંગર. ૧-૩૧ ખિદમતગાર (ખિદમત=
ચાકરી), યુનેગાર, ૭-૩૦ રાજગાર, મદદગાર, માહિતગાર.

ગીર (જિતનાર)—જહાંગીર (જહાન=દુનિયા), આલમગીર (આલમ=દુનિયા).

જાદા (સં. જાત-દીકરો)—શાહજાદા, ૬-૫૬ શાહજાદી.

દાન (જાણનાર)—કદરદાન.

દાર (રાખનાર)—ધો. ૬—આખરદાર, ૮ ચોખદાર, ૨૭ જમીનદાર, ૪૬ નેકનામદાર (નેક=ખરે), કોજદાર, ભપકાદાર, ૧૫ માખલતદાર, રંગદાર, રોતકદાર, ૩૧ વફાદાર, ૫૮

ધો. ૭—અમલદાર, ખુશખોદાર, ચોકીદાર, જમાદાર, છડીદાર, ૨૭ દુકાનદાર, ૪૩ દેણુદાર, ૪ નકશીદાર, ૪૧ પહેલદાર, ૯૮ પૈસાદાર, લેણુદાર, વજનદાર, સફાઈદાર, સરદાર, ૫૦ સિરસ્તેદાર, ૪૩ સુગંધીદાર.

ખંદ (બાંધનાર)—નાળખંદ, કમરખંદ, હથિયારખંદ, જથાખંદ, જોસખંદ, ઝપાટાખંદ, નજરખંધી.

ખાજ (ખેલનાર)—કસરતખાજ, કુસ્તીખાજ, દગલખાજ, નજરખાજ, હિંમતખાજ, અક્કલખાજ.

ખાન (કરનાર)—ખાખાન=માળી, મહેરખાન, મીજખાન, દરખાન (દર=દરવાજો+ખાન)=દરવાજો બેસનાર સિપાઈ, દરવાણી, દારપાલ.

ખીન (બેનાર)—દૂર્ખીન.

માલ (ધસનાર)—રમાલ=ર-મોં લૂછવાનો કડકો.

કર્મધારય સમાસ—

કમ (ઓછું, ધરાય) —કમજોર, કમસમજ, કમનસીબ, કમકુવત.

ખુશ (સારું)—ખુશખબર; ખુશનુમા=ખુશ લગાડે તેવું, સુંદર; ખુશખો=સારીવાસ; ખુશામદ=ખુશ+આમદ=પ્રાપ્તિ-હાજીરા, કાલાવાલા;

ખુશાલ (ખુશ હાલ)=સુખી, તંદુરસ્તી, આનંદમા હોય તે; ખુશ-
મિનજ. ૬-૮

બદ (ખરાબ)—મદદાનત (બદ+અ. દિયાનત=દિલ, ન્યાય-
બુદ્ધિ)=ખરાબ દિલ, હરામદાનત; બદનજર; બદફેલ (બદ+અ. ફૂલ=
કામ, ઢોંગ)=ખરાબ કામ, દુરાચરણ; બદશિકલ; બદસૂરત; બદહ-
જમ=અશુભ; બદનામ.

બહુગ્રીહિ સમાસ—

કમ (ઓછું)—કમબખ્ત (કમ+ઓછું+ખખત=નસીબ)=
ઓછું છે નસીબ જેનું તે, ભાગ્યહીન, કમજોર; કમનજર.

બે (નહિ)—બેહદ=નથી હદ જેની એવું, અતિશય, બે-
કાળજી; બેકદર; બેનમૂન=નથી નમૂનો જેનો, ઘણુંજ સુંદર; બેસર.

ખૂબ (સારી)—ખૂબસૂરત=સારી છે શિકલ જેની એનો.

બદ (ખરાબ)—બદમાશ (બદ+મઆશ=વર્તન)=ખરાબ છે
વર્તન જેનું તે.

અવ્યયી ભાવ સમાસ—

બે (નહિ)—બેસુતમ (સિતમ+ગુલમ)=ઘણુંજ, બેસમજ.

બિલા (નહિ)—બેલાશક.

હર (દર)—હરોજ.

સ્વરનાં ગુણ તથા વૃદ્ધિ રૂપ.

સંસ્કૃત ભાષામા કેટલાક પ્રત્યયો લાગતાં શબ્દના આદિ તથા
અન્ત્ય સ્વરમાં જે વિકાર (ફેરફાર) થાય છે, તેને સ્વરનાં ગુણ
તથા વૃદ્ધિરૂપ કહે છે.

મૂળસ્વર.	ગુણરૂપ.	વૃદ્ધિરૂપ.
અ	...	આ
ઇ, ઈ	એ	ઐ
ઉ, ઊ	ઑ	ઔ
ઋ, ૠ	અર્	આર્

ઉદાહરણ—લિખ્+અ=લેખ લુભ્+અ=લોભ, મૃ+અન=મરણ; દવ+અ=દાવ, અદિતિ+ય=આદિત્ય, ધર્મ+ઇક=ધાર્મિક; વિષ્ણુ+અ=વૈષ્ણવ, દિતિ+ય=દૈત્ય, પુરાણ+ઇક=પૌરાણિક, કૃ+ય=કાર્ય.

‘લિખ્’માં આદિસ્વર ‘લિ’ (લ+ઇ) માં ‘ઇ’ આદિ સ્વર કહેવાય, ‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં ‘ઇ’ નો ગુણ ‘એ’ થયો છે. ‘લુભ્’ માં આદિ સ્વર ‘ઉ’ નો ગુણ ‘ઑ’ થયો છે. ‘મૃ’ માં અન્ત્ય સ્વર ‘ઋ’ નો ગુણ ‘અર્’ થયો છે.

દવ, અદિતિ અને ધર્મમાં આદિ સ્વર ‘અ’ ની વૃદ્ધિ ‘આ’ થઈ છે; વિષ્ણુ અને દિતિમાં આદિ સ્વર ‘ઇ’ ની વૃદ્ધિ ‘ઐ’ થઈ છે, પુરાણમાં આદિ સ્વર ‘ઉ’ ની વૃદ્ધિ ‘ઔ’ થઈ છે, અને કૃમાં અન્ત્ય સ્વર ‘ઋ’ ની વૃદ્ધિ ‘આર્’ થઈ છે.

તદ્ધિત પ્રત્યય.

પ્રત્યય—જે અક્ષર અથવા અક્ષરો ધાતુ અથવા શબ્દને છેડે આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે તેને પ્રત્યય કહે છે. છૂટા પ્રત્યયમાં કાંઇ અર્થ હોતો નથી.

પ્રત્યયની બે જાત છે. ૧. કૃત પ્રત્યય, ૨. તદ્ધિત પ્રત્યય.

કૃત પ્રત્યય—જે પ્રત્યય ધાતુને છેડે આવીને નામ, વિશેષ-

જ્ઞાતિક ઉત્પન્ન કરે છે, તેને કૃત્ પ્રત્યય કહે છે. જેમ, મૃ મરવું+
અન ક્રિયાવાચક પ્રત્યય=મરણ=મરવાની ક્રિયા, મરવું તે.

તદ્ધિત પ્રત્યય:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ કે અવ્યયને જે
પ્રત્યય લાગે છે તે પ્રત્યયને તદ્ધિત પ્રત્યય કહે છે. જેમ, વર્ષ+ફલ
તેને લગતું=વાર્ષિક વર્ષને લગતું.

સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યય.

૧. લાવવાચક—‘પાણ્ય’ ના અર્થમાં.

નીચેના તદ્ધિત પ્રત્યયો સામાન્ય રીતે વિશેષણને લાગી ‘લાવ-
વાચક નામ’ બને છે.

૧. તા—ધો. ૬—અનુકૂળતા=અનુકૂળપણું, એથી ઉલટો શબ્દ
પ્રતિકૂળતા; અરાજકતા, અહંતા=અહંકારપણું, આસાધીનતા (આસા+
અધીન+તા), આદ્રતા=ભીનાશ, આવશ્યકતા, ઉષ્ણતા, કૃતરાતા,^{૩૨}
કૂરતા,^{૫૨} ક્ષીણતા, દૃઢતા,^{૨૯} નમ્રતા,^૮ નિપુણતા,^{૩૪} નિર્દયતા, નિર્ધ-
નતા,^{૨૯} નિર્લજ્જતા, નીડરતા, પવિત્રતા, પ્રામાણિકતા, મમતા,^{૩૪}
મૂર્ખતા,^{૧૧} રસિકતા, વિદ્વતા,^૫ વિશેષતા=ખાસ ગુણ, શીતળતા,^{૪૭}
સખ્યતા,^{૧૫} સમાનતા, સહનશીલતા, સ્થિરતા, સ્વસ્થતા.^{૩૦}

ધો. ૭—અમલતા=નિર્મળતા, એકાગ્રતા, ઉદારતા,^{૬૧} કુશ-
ળતા,^{૪૬} ક્રામળતા, ચંચળતા,^{૮૪} તીવ્રતા,^{૮૩} દરિદ્રતા, દીનતા,^{૧૩}
દુર્જનતા એથી ઉલટો શબ્દ સુજનતા, દુર્બળતા, દ્રાવ્યતા,^{૮૮} નવીન-
તા, નિર્લયતા, નિર્મળતા, પ્રભુતા,^{૫૩} ભવ્યતા,^{૯૫} ભિન્નતા,^{૪૧}
મહત્તા, મિત્રતા,^૯ વિષમતા,^{૯૫} સત્તા,^૯ સત્યતા, સમયસૂચકતા,
સહાયતા,^{૫૦} સુગમતા, સ્વીકૃતતા, સ્વચ્છતા,^{૫૪} સ્વતંત્રતા.

૨. ત્વ—ધો. ૬—ગુરુત્વ,^{૮૧} જડત્વ,^{૭૭} દાસત્વ, મહત્ત્વ,^{૩૩}
વૃદ્ધત્વ, સતીત્વ.^{૩૭}

ધો. ૭—અમરત્વ, અસ્તિત્વ,^{૧૨} કવિત્વ, તત્ત્વ,^{૫૯} તત્ત્વજ્ઞાન, મિતભાષિત્વ=શોડુ-કામજોગું બોલવું તે, મૂળતત્ત્વ, વકતૃત્વ,^{૩૪} સત્યવકતૃત્વ=સાચું બોલવાનો ગુણ; સત્ત્વ; સત્ત્વગુણુ=જ્ઞાન, નિર્મળ-ચિત્ત, ને શાતિ. સત્યત્વ.

૩. ય—ધો. ૬—આરોગ્ય (‘અરોગ’ પરથી)=નથી રોગ જેને, તંદુરસ્તી; ઐશ્વર્ય (‘ઈશ્વર’ પરથી),^{૪૭} કાવ્ય (‘કવિ’ પરથી),^{૪૮} કૌશલ્ય (‘કુશલ’ પરથી),^{૭૩} ગાંભીર્ય (‘ગંભીર’ પરથી)=ગંભીરામ, ચાંચલ્ય (‘ચચલ’ પરથી),^{૨૩} દારિદ્ર્ય (‘દરિદ્ર’ પરથી), માધુર્ય (‘મધુર’ પરથી)=મિઠાશ, યૌવરાજ્ય (‘યુવરાજ’ પરથી)=ગાદી વારસની પદવી, લાવણ્ય (‘લવણ’ પરથી)=ખૂબ સુરતી, વાતસલ્ય (‘વત્સલ’ પરથી)=પ્રેમ, શૌર્ય (‘શૂર’ પરથી),^{૩૭} સામર્થ્ય (‘સમર્થ’ પરથી),^{૩૦} સૌજન્ય (‘સુજન’ પરથી), સૌદર્ય (‘સુદર’ પરથી).

ધો. ૭—એક્ય (‘એક’ પરથી)=એકતા, એકભાવ; ઔદાર્ય (‘ઉદાર’ પરથી), ચારિત્ર્ય (‘ચરિત્ર’ પરથી), ધૈર્ય (‘ધીરજ’)-(‘ધીર’ પરથી),^{૧૨} પ્રાગ્લ્ય (‘પ્રગલ’ પરથી).^{૪૭}

આ શબ્દોમાં ‘ય’ પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય સ્વરનો લોપ, અને આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.

૪. અ—ધો. ૬—ગૌરવ (‘ગુરુ’ પરથી)=એટલાર્થ, લાઘવ (‘લઘુ’ પરથી)=ચતુરાઈ. હસ્તલાઘવ=હાથચાલાકી. યૌવન (‘યુવન’ પરથી)=જુવાની. ધો. ૭—મૌન (‘મુનિ’ પરથી),^{૧૧} વૈરાગ (‘વિરાગ’ પરથી),^{૬૦} શૌચ (‘શુચિ’ પરથી).^{૧૫}

જેને પ્રત્યય લાગે છે, તે તે પ્રત્યયના સંબંધમાં ‘પ્રકૃતિ’ કહેવાય છે. પ્રકૃતિ સાથે સંબંધ રાખનાર પ્રત્યયો ‘સંબંધદર્શક પ્રત્યય’

કહેવાય છે. સંબંધ જુદા જુદા પ્રકારનો હોય છે. જેમકે—

૨. સ્વાભિવવાચક-‘વાળો’ના અર્થમાં.

૧. મત્-માન્ (પ્ર. એ. વ.) ધો. ૬-ગતિમાન્,^{૭૮} નીતિ-માન્,^{૧૮} ભક્તિમાન્,^{૩૨} શક્તિમાન્,^{૨૦} ધો. ૭-બુદ્ધિમાન્, સંપ-ત્તિમાન્, હનુમાન્.^{૨૭}

શબ્દને અંતે કે ઉપાતે (છેડાની પાછલો લાગલો) ‘અ’ કે ‘આ’ હોય, તો મત્ નો વત્ થાય છે.

૨. વત્-વાન્ (પ્ર. એ. વ.)-ધો. ૬-ગુણવત્, ભગવત્,^{૧૬} કુળવાન્,^{૧૮} ગુણવાન્,^{૨૬} ધનવાન્,^૧ બલવાન્,^{૫૫} ભગવાન્,^{૧૬} ધો. ૭-ક્ષમાવાન્, વૈર્યવાન્, મૃત્યવાન્. ‘અક્ષમી’ પરથી ‘અક્ષમી-વાન્’ થાય છે.

૩. ઇન્-ઈ (પ્ર. એ. વ.)-ધો. ૬-અભિમાની (અભિ-માન+‘ઇન્’ નો ઈ), અવિનયી, ઉપયોગી, કાળજ્ઞાની,^{૩૪} ક્રોધી,^{૩૪} ગુણકારી, ગુણી, સદ્ગુણી, જ્ઞવાળામુખી,^{૧૦} તન્વજ્ઞાની, દુઃખી,^{૧૪} દુરાચારી, દ્વયર્થી (એ અર્થવાળું), ધની (ધણી),^{૧૫} ન્યાયી, પક્ષી (પંખી),^૬ પરદેશી, પરોપકારી, પ્રતાપી, પ્રવાસી, પ્રાણી,^૧ માની, મિતાહારી=માપેલું ખાવાવાળો, મિત્રાચારી, યોગી (જોગી),^{૨૮} રોગી,^{૧૮} લોભી, વનવાસી, વિજયી, વિદેશી, વિદ્યાર્થી,^૬ વિનોદી, વિવેકી, સંબંધી, સુખી,^{૧૨} રનેહી,^{૫૦} સ્વામ્યી.

ધો. ૭-અધિકારી; ઉદ્યોગી; કુટુંબી;^૫ જ્ઞાની;^{૨૧} વાસી, વનવાસી, સ્વર્ગવાસી; વૈરી,^{૪૪} શત્રુ,^{૨૧} સંન્યાસી.^{૫૯}

૪. વિન્-વી (પ્ર. એ. વ.)-ધો. ૬-તેજસ્વી (તેજસ્+વિન્),^{૮૭} તપસ્વી, મનસ્વી, યશસ્વી.^{૫૭}

૫. આલ-આલુ—ધો. ૬-રસાલ (રસ+આલ),^{૫૧} દયાલ; કૃપાલુ (કૃપા+આલુ),^{૧૧} છિદ્રાલુ,^{૭૭} દયાલુ,^૧ માયાલુ.^૧

૩. 'અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર' ના અર્થમાં.

૧. અ—ધો. ૭-વૈયાકરણ (' વ્યાકરણ ' પરથી)=વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર.

૨. ઇક—ધો. ૬-ઐતિહાસિક (' ઇતિહાસ ' પરથી),^{૩૧} ધૈરાણિક (પુરાણી)-(' પુરાણ ' પરથી), ધો. ૭-વૈદિક (વેદિયો)-(' વેદ ' પરથી).^{૧૫}

૪. 'ત્યાં (પ્રકૃતિમાં) થએલું' ના અર્થમાં.

૧. ય—કંઠ્ય (કંઠમાંથી બોલાતા), તાલવ્ય (તાળવાથી બોલાતા), મૂર્ધન્ય (મૂર્ધન-મૂર્ધા (તાળવું અને દાંતની વચ્ચેનો ભાગ) થી બોલાતા), દંત્ય (દાંતથી બોલાતા), ઓઠ્ય (ઓઠથી બોલાતા), અન્ત્ય (અંત-છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો), આઘ (આદિ-પહેલા આવેલું, પહેલું), બાહ્ય (બહિર્-બહારનું, પરદેશી), પ્રાચ્ય (પ્રાચ્ય-પૂર્વ દિશામાં થએલું), ઉદીચ્ય (ઉદ્ય-ઉત્તરમાં થએલું, ઉત્તરનું).

૨. ત્ય—પાશ્ચાત્ય (પશ્ચાત્-પશ્ચિમનું), પૌરસ્ત્ય (પુરસ્-પૂર્વનું), દક્ષિણાત્ય (દક્ષિણ-દક્ષિણમાં થએલું).

૩. મ—આદિમ (પહેલા આવેલું, પહેલું), મધ્યમ (મધ્યમાં રહેલું), અંતિમ (અંતે રહેલું, છેડાનું).

૫. 'તેને (પ્રકૃતિને) લગતું-તેના સંબંધી' એ અર્થમાં.

૧. ઇક—ધો. ૬-ઔદ્યોગિક (' ઉદ્યોગ ' પરથી)=ઉદ્યોગને લગતું, કાલ્પનિક (' કલ્પના ' પરથી)=કલ્પિત, નૈતિક (' નીતિ ' પરથી)=નીતિ વિષયનું, પારમાર્થિક ('પરમાર્થ' પરથી)=પારકાનું બધું,

પ્રાથમિક ('પ્રથમ' પરથી),^{૨૯} પ્રામાણિક ('પ્રમાણ' પરથી),^{૩૦} ભાવિક ('ભાવ' પરથી),^{૧૩} માસિક ('માસ' પરથી),^૧ યાત્રિક ('યાત્ર' પરથી),^{૨૨} રાસાયણિક ('રાસાયણ' પરથી), વાસ્તવિક ('વસ્તુ' પરથી),^{૪૬} વ્યાવહારિક (વહેવારિયો)-('વ્યવહાર' પરથી),^{૫૫} શારીરિક ('શરીર' પરથી)=શરીર સંબંધી, સાત્ત્વિક ('સન્ન' પરથી), સાત્ત્વિકવૃત્તિ=જ્ઞાન, શાન્તિ, ને મહાગુણનો સ્વ-ભાવ; સાહસિક ('સાહસ' પરથી),^{૨૦} સ્થાનિક ('સ્થાન' પરથી),^{૩૩} સ્વાભાવિક ('સ્વભાવ' પરથી),^{૩૩} ધનિક ('ધન' પરથી), રસિક ('રસ' પરથી),^{૧૬} ક્ષણિક ('ક્ષણ' પરથી)=ક્ષણવાર પહેાચે તેવું, ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું; પથિક (પથિત=માર્ગ+ક).^૪

દ્વિ. ૯-અકસ્મિક ('અકસ્માત્' પરથી)=અકસ્માત્થી ક્ષપન્ન થએલું, આધુનિક ('અધુના' પરથી),^{૧૬} આર્થિક ('અર્થ' પરથી)=પૈસા સંબંધી, આધ્યાત્મિક ('આધ્યાત્મન' =આત્મા પરથી),^{૩૭} ઐહિક ('ઇહ' =અહિં, આ લોક પરથી),^{૩૭} તાત્કાલિક ('તત્કાલ' પરથી), દૈનિક ('દિન' પરથી),^૨ ધાર્મિક ('ધર્મ' પરથી), નાગરિક ('નગર' પરથી),^૧ પ્રાકૃતિક ('પ્રકૃતિ' પરથી),^{૩૭} મનસિક ('મનસ્' પરથી)=મનને લગતું, માર્મિક ('મર્મન' =મર્મ પરથી),^૮ માડવિક ('મડળ' પરથી)=ખડ્ગથી ભરતો રાજા, વાર્ષિક ('વર્ષ' પરથી),^{૬૬} સામાજિક ('સમાજ' પરથી)=જનમંડળને લગતું, વૈજ્ઞાનિક ('વિજ્ઞાન' પરથી)=વિજ્ઞાન-પદાર્થ વિજ્ઞાનના વિષયમાં પ્રવીણ પુરુષ, સાંકેતિક ('સંકેત' પરથી),^{૩૭} સૈનિક ('સેના' પરથી).^{૨૬}

આ શબ્દોમાં ફક્ત પ્રત્યય લાગતાં અન્ય સ્વર સોપાનો છે, ને આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થઈ છે. 'ધનિક', 'રસિક', 'ક્ષણિક', ને 'પથિક'

શબ્દમા આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી. 'પથિક'મા ક પ્રત્યય છે.

૨. ક્ષિય—ધો. ૭—દેશીય ('દેશ'પરથી)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલું, ભારતવર્ષીય ('ભારતવર્ષ'પરથી),^૨ શાસ્ત્રીય ('શાસ્ત્ર'પરથી),^{૫૨} પ્રજ્ઞ-કીય ('પ્રજ્ઞ'પરથી સંબંધદર્શક પ્રત્યય)=પ્રજ્ઞની; એના જેવા શબ્દો:—સ્વકીય, પરકીય, રાજકીય.

૩. અ—ધો. ૬—દૈવ ('દેવ'પરથી)=દૈશ્વરી,^{૨૩} દૈવી=દેવતાઈ; પાર્થિવ ('પૃથ્વી'પરથી)=પૃથ્વીનો; પ્રાકૃત ('પ્રકૃતિ'પરથી);^૫ ભૌમ ('ભૂમિ'પરથી)=પૃથ્વીનું, પૃથ્વીને લગતું; મંગળઅહ; વૈષ્ણવ ('વિષ્ણુ'પરથી)=વિષ્ણુને માનનારા;^૬ ચૈત્ર ('ચિત્રા'પરથી)=ચિત્રા નક્ષત્રવાળો મહાનિ.

ધો. ૭—જૈન ('જિન'પરથી)=જિનને માનનારા,^૨ નાગર ('નગર'પરથી),^૮ બૌદ્ધ ('બુદ્ધ'પરથી),^{૫૮} વાલ્મીક ('વલ્મીક'પરથી),^{૩૩} શૈવ ('શિવ'પરથી). આસુરી (આસુર ('અસુર'પરથી)+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર.) =રાક્ષસી, ઐશ્વરી (ઐશ્વર ('ઈશ્વર'પરથી)+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર.)=દૈવી, દેવ-તાઈ; માનુષી (માનુષ ('મનુષ્ય'પરથી)+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર.)=મનુષ્યનું; મૈત્રી (મૈત્ર ('મિત્ર'પરથી)+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર.)=મિત્રાચારી,^{૧૨} રૌલી (રૌલ ('શીલ'=સ્વભાવપરથી)+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર.)=ભોલવા લખવાની હથ.

૪. ય—ધો. ૬—અર્ધ ('અર્ધ'પરથી)=પૂજનનું, પાદ ('પાદ'પરથી)=પગનું આ, જળ વગેરે.

ધો. ૭—આતિથ્ય ('અતિથિ'પરથી)=અભ્યાગત સેવા, દિવ્ય ('દિવ'પરથી)=સ્વર્ગનું, વાયવ્ય ('વાયુ'પરથી), વૈદ્ય (વૈદ)='વેદ'પરથી)=આયુર્વેદને લગતું-દવાને લગતું,^{૧૪} વૈશ્ય ('વિશ્'પરથી).^{૫૭}

૬. અપત્ય (બાલબચ્ચાં) વાચક.

આ પ્રત્યય પ્રકૃતિ સાથે વિશેષ સંબંધ દેખાડે છે, એટલે 'તે પરથી ઉત્પન્ન થએલું' દર્શાવે છે.

૧. ઝ-ઘો. ડ-ઢૌરવ ('કુરુ'પરથી)=કુરુરાજના વંશજ,^{૩૪} દ્રૌપદી ('દ્રુપદ'પરથી) છેડે નારીજાતિનો હ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે=દ્રુપદની પુત્રી,^{૨૩} પાંડવ ('પાંડુ'પરથી),^૨ પાર્વતી ('પર્વત'-હિમાલય-પરથી+ ઈના. જા. પ્ર.),^{૬૨} પૌત્ર ('પુત્ર'પરથી),^{૫૬} માનવ ('મનુ'પરથી),^{૫૪} રાવણ (રવણનો પુત્ર). ઘો. ડ-દાનવ ('દનુ'પરથી),^{૧૫} વૈદરભી ('વિદર્ભ'પરથી).^{૨૮}

૨. ઙ-સૌમિત્રિ ('સુમિત્રા'પરથી)-સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ.

૩. ય,દ્ય,ઘ્ય-ઘો. ડ-દૈત્ય ('દિતિ'ના વંશજ),^{૨૭} મનુ-ધ્ય (માણસ)-('મનુ'નો વંશજ),^{૩૧} શૈખ્યા (શિખિના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી નારામતિ રાણી); ભાત્રીય કે ભાત્ર્ય (ભાત્ર-ભાત્રનો પુત્ર, ભત્રીજો).

૪. ષય-ભાગિનેય (ભગિની-એતનો પુત્ર. ભાણેજ).

૭. વિકારવાચક.

મય અનેલું, ભરેલું-ઘો. ડ-મૃન્મય, મૃન્મય (મૃદ્-માટીનું 'ખનાવેલું'),^{૪૦} સુવર્ણમય,^{૪૧} હિમમય,^{૪૧} વિષમય.

ય-પંચગવ્ય (દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર, જાણુ).

૮. ઉત્કર્ષવાચક.

સંસ્કૃતમાં મુકાબલો કરવા માટે તર ને તમ કે હ્યસ્ ને હષ્ટ પ્રત્યયો વપરાય છે. તર ને હ્યસ્ પ્રત્યયો એક વસ્તુ ખીજથી ગુણમાં અધિક છે એમ બતાવે છે, અને તમ ને હષ્ટ પ્રત્યયો ગુણમાં તે વસ્તુ સર્વોપરિ છે એમ બતાવે છે. ઉદાહરણ—

તર-તમ—લઘુતર (એમાંથી વધારે હલકું), લઘુતમ (સર્વમાં વધારે હલકું); ગુરુતર-ગુરુતમ; ઉત્તર-ઉત્તમ,^{૬-૧૦} બલવત્તર-બલવ-તમ, ઉચ્ચતર-ઉચ્ચતમ.

ईयस्-इष्ट-अयस्-अष्ट, ७-३६ गर्विष्ट, ज्येष्ठ (ज्य+ष्ट)=मोड़ुं, धर्मिष्ठ (धर्मिन्+ष्ट), ७-२८ रोगिष्ठ (रोगिन्+ष्ट), ७-७५ वरिष्ठ (वर+ष्ट)=मोटाभा मोटी, ६-६५ स्वादिष्ट. ६-७३

ગુજરાતી ભાષામાં મુકાબલો કરવા માટે 'કરતા' અને 'થી' વપરાય છે. જેમ, આ છોકરો નાનો છે, પેલો તેના કરતાં વધારે નાનો છે, અને તે સૌ કરતાં વધારે નાનો છે, આ ઘર ઝિંચું છે, પેલું તેથી વધારે ઝિંચું છે, અને તે સૌથી વધારે ઝિંચું છે.

૯. લઘુતાવાચક.

ક—બાલક (છોકરડું, છોકર), બાલિકા (નારીબાળિકા કને બદલે ફકા પ્રત્યય થાય છે), દીપક (દીવડો), વૃક્ષક (વરખડું-નાનું ઝાડ).

ક પ્રત્યય સ્વાર્થને વાત્સલ્યવાચક પણ છે—પુત્રક (પુત્ર), ભિક્ષુક (ભિક્ષુ); પુત્રક (પ્રિયપુત્ર).

૧૦. સમુદાયવાચક.

ક-પ ચક (પાય દિવસનો સમુદાય), દશક, શતક (સૈકું), અષ્ટક.

૧૧. સ્વાર્થવાચક.

આ પ્રત્યયથી પ્રકૃતિના અર્થમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી.

અ—આધિવ (બંધુ).

ક—ભિક્ષુક (ભિક્ષુ).

તા—દેવતા (દેવ).

ચ—માતૃય (માલા).

૧૨. ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય બનાવનાર.

ચત્ પેઠે-દંડવત્ (લાકડીની પેઠે), માતૃવત્, શાસ્ત્રવત્.

૧૩. સર્વનામ પરથી કિ. વિ. અ. બનાવનાર.

ત્ર ઠેકાણે-સર્વત્ર=સર્વ ઠેકાણે, ૭-૪૧ અત્ર, એકત્ર, કુત્ર, તત્ર, યત્ર, અન્યત્ર.

દા વખતે-સર્વદા=સર્વ વખતે, ૭-૫૮ કદા, તદા, યદા, અન્યદા.

થા રીતે-સર્વથા=સર્વ પ્રકારે, તથા, યથા, અન્યથા

ઘા રીતે-બહુધા=બહુ રીતે, ૧-૮૮ અષ્ટધા, નવધા, સદસ્રધા, લક્ષધા.

૧૪. અવ્યય પરથી વિશેષણ બનાવનાર.

તત-પુરાતન (પુરા=પહેલા+તન)=પહેલાનું, જુનું ૭-૧૩ સના-તન (સના=નિત્ય, હ મેશ)=હ મેશનું.

ઈન-પ્રાચીન (પ્રાચ=પૂર્વનું+ઇન)=જુનુ, પુરાણું; ૧-૨ અર્વાચીન (અર્વાચ=હાલનું+ઇન)=હાલનું, નવું; ૧-૨૫ અધીન (આધીન)- (અધિ+ઇન).

કટ-ઉકટ=ઉન્મત, મદોતકટ (મદ+ઉકટ)=મદથી ઉન્મત; નિકટ=પાસે, નજીક; ૧-૬ પ્રકટ (પ્રગટ)=ખુલ્લું, રપટ; ૧-૬ વિકટ=અધરું, ભયંકર, મોટું, અપ્રસિદ્ધ, કૂર; ૧-૨૬ સંકટ=સાકડું, તંગ; દુઃખ. ૭-૧૨

૧૫. નરજાતિ પરથી નારીજાતિ બનાવનાર.

૧. ઈ-ગુણવત્-ગુણવતી, બ્રૂણવત્-ભ્રૂણવતી, મૂર્તિમત્-મૂર્તિ-મતી, રૂપવત્-રૂપવતી, સાધુ-સાધ્વી, તાપસ-તાપસી, તરુણ-તરુણી, રક્ષણ-રક્ષણી; કામિન્-કામિની, માનિન્-માનિની, ૧-૨૧ મોહિન્-મોહિની, કિન્નર-કિન્નરી. ૭-૫૫

૨. આ-સુત-સુતા. ૧-૪૩

૩. આની-ઇદ્ર-ઇદ્રાણી, ભવ-ભવાની. ૭-૫૭

ગુજરાતી તદ્દિત પ્રત્યય.

૧. ભાવવાચક નામ બનાવનાર.

નીચેના પ્રત્યયો સામાન્ય રીતે વિશેષણ પરથી ભાવવાચક નામ બનાવે છે.

૧. આઈ—અદેખાઈ (અદેખું+આઈ)=અદેખાપણું, ઊંચાઈ, ખંધાઈ, ગરીબાઈ, ચતુરાઈ, ચોકખાઈ, ચોકસાઈ, તોછડાઈ, નખળાઈ, નમનતાઈ, નવાઈ, પહોળાઈ, ખુરાઈ, લલાઈ, મિઠાઈ, મુશ્કેલાઈ, મૂખાઈ, મોટાઈ, લંખાઈ, લુચ્ચાઈ, વડાઈ, સખ્તાઈ, સફાઈ, સહેલાઈ, સાદાઈ, હઠીલાઈ, હરિફાઈ, હલકાઈ.

૨. આણુ—ઊંડાણુ (ઊંડું+આણુ), બુડાણુ, નીચાણુ, પોલાણુ, લગાણુ, લંખાણુ.

૩. આશ—કચાશ (કાચું+આશ), કડવાશ, કાળાશ, ખટાશ, ચિકાશ, તિખાશ, નરમાશ, નવરાશ, પિખાશ, બિનાશ, ભુરાશ, મિઠાશ, રતાશ, લિલાશ.

૪. ઈ—ઉદાસી, ખરાબી, સપાટી, ચોરી, દલાલી, નાદાની.

૫. ક—કંડક (કંડું+ક), ટાટક.

૬. પ-પો—કાળપ (કાળું+પ), છોટપ, બોળપ, મોટપ; અંધાપો, ઘરડાપો, બળાપો, રંડાપો.

૭. પણુ-પણું—ગાડપણુ (ગાંડું+પણુ), નાનપણુ, બચપણુ, બાળપણુ, મોટપણુ, ઘરડપણુ, ડહાપણુ, ભલપણુ, શાણપણુ; અદેખાપણું, હિદારપણું, હલકાપણું, ટેફીપણું, પ્રામાણિકપણું, નાસ્તિકપણું, દિયકારાપણું.

૮. મ—મોટમ, નાનમ.

૯. વટ (સં. વૃત્તિ), આટ, આટો, આટી, આટી-વહી-વટ (વહી=ચોપડો+વટ)=કારભાર, નાણાવટ, ધરવટ, ગ્રીણવટ, શાહવટ, સાચવંટ; દેશવટો, ભોગવટો; બહારવટું; ખારાટ, ગરમાટ, ગરબડાટ; ગપાટો, યુમાટો, ગરમાટો, રંગાટી; હથોટી.

૨. સ્વામિત્વવાચક-‘વાળો’ ના અર્થમાં.

૧. મન્ત (સં. મત્)—કીર્તિમન્ત, ધીમન્ત, બુદ્ધિમન્ત, શક્તિમન્ત, શ્રીમન્ત.

૨. વન્ત (સં. વત્)—આશાવન્ત, ગુણવન્ત, જ્યવન્ત, તનવન્ત, તાલેવન્ત, દયાવન્ત, ધનવન્ત, બળવન્ત, ભગવન્ત, વિચારવન્ત; ગર્ભવન્તી, પુણ્યવન્તી, માનવન્તી, રૂપવન્તી.

૩. માન (સં. માન)—કાન્તિમાન, નીતિમાન, બુદ્ધિમાન, ભક્તિમાન, શક્તિમાન, શ્રીમાન, સંપત્તિમાન; પણુ, ગાડીવાન.

૪. વાન (સં. વાન)—કુળવાન, ક્ષમાવાન, ગુણવાન, ધનવાન, બળવાન, ખાગવાન, ભગવાન, રૂપવાન, રસવાન, વિદ્વાન, હિંમતવાન.

૫. ગાળો (સં. કાલઃ) મોસમ અતાવે છે—આંબાગાળો, કેરીગાળો, જીવનગાળો=જીવાઈ, લગ્નગાળો.

૬. વાળો (સં. પાલઃ)—રખવાળ (સં. રક્ષપાલ), ગોવાળ; અક્ષવાળો, ઉમેદવાળો, ગાડીવાળો, ગુચ્છવાળો, છોડાંવાળો, ઝાડપાનવાળો, પહેરાવાળો, અંબાવાળો, લક્ષ્મીવાળો, હિંમતવાળો; કેશવાળી, દૂધવાળી, અરફવાળી, ભડોળવાળી, સ્વભાવવાળી; કૌવતવાળું, ધીરજવાળું, બળવાળું, ભાગ્યવાળું, રેતીવાળું.

૩. નામ કરનાર પ્રત્યયો.

૧. આઈ સ્થળદર્શક છે—પાણીઆઈ (પાણી+આઈ).

૨. વટ્ટી રાખનાર—કંકાવટ્ટી (ક કુ+વટ્ટી), નાણાવટ્ટી, માથાવટ્ટી, વહાણવટ્ટી.

૩. આરો-આરી (સં. કાર)—ગળીઆરો (ગળી+આરો)—ગળીઆરી, ચુનારો, ભદીઆરો (સં. મૃષ્ટિકાર:), ગંગારો.

૪. વિશેષણ કરનાર પ્રત્યયો.

૧. આઈ—ચિનાઈ (ચીન+આઈ), રશિઆઈ, દરિયાઈ.

૨. આઢિ—ખરચાઢિ (ખરચ+આઢિ), વગડાઢિ, સુતરાઢિ.

૩. આળ-આળુ (સં. આલ-આલુ)—ઈઆળ:-જીવાળ (જીવ+આળ), પ્રેમાળ, ભૂપાળ, મુડદાળ, રિસાળ, રેતાળ, લોહિઆળ, વાચાળ, શરમાળ, રત્નેહાળ, કંટાળો; ઇર્ષ્યાળુ, કરુણાળુ, કૃપાળુ, હિદ્રાળુ, જાત્રાળુ, દયાળુ, માયાળુ, ગમતીઆળ, રમતીઆળ.

૪. ઇએલ—ગુણિએલ, અડિએલ.

૫. ઇઓ—અગરીઓ, કાપડીઓ, કાવડીઓ, ગજીઓ, ગરાસીઓ, જીવાનીઓ, તેલીઓ, દહાડીઓ, દુકાળીઓ, દુભાષીઓ, દુખીઓ, નિશાળીઓ, ભોમીઓ, મરણીઓ, રસણીઓ, લાચીઓ, લોભીઓ, વર્તણીઓ, વાગડીઓ.

૬. ઈ—કસબી, રેશમી, કીમતી, ઝેરી; કચ્છી, ખંભાતી, પોરબંદરી, સુરતી, પરદેશી, સ્વદેશી; કાનડી, દક્ષિણી, ગુજરાતી, કાઠિઆવાડી, સિંધી.

૭. ઈલ—ખંતીલો, ખોડીલો, વહેમીલો, રસીલો, લાડીલો; જાતીલી, હડીલી, હોસીલી; ખારીલુ, નાતીલું.

૮. ઇઆર—ખંધિઆર.

૯. ઉ—આળસુ, ખેડુ, મહેનતુ, લાલચુ, વિશ્વાસુ, રનાદુ.

૫. લઘુતાવાચક પ્રત્યય.

૧. ઈકે—મણીકા, શેરીકો.

૨. ડો-ડી-ડું—વાછરડો, વાછરડી, વાછરડું; ચાકડો, જીવડો, બોલડા; આખડી, આંખડી, ગાંઠડી, તળાવડી, નોકરડી, પલંગડી; માછલડું, પંખીડું, ગામડું, મુખડું, મનડું, ગીતડું.

૩. લ, લો, લી, લું—નણુલ; ખાટલો, પાટલો, મોરલો; ઘડૂલી, સુતળી, હાથેલી; ખેડલું, ટખકલું.

૪. વો—ઘાડવો, છોડવો, લાડવો.

ખેવડા પ્રત્યય—ચાંદલીઓ, ટહુકડા, નાનકડુ, રસિકડા, રાતલડી, લાડકડા, વાંસલડી, સાહેલડી, હાલરડું, વાછરડું.

૬. સમુદાયવાચક પ્રત્યય.

ક, કી, કો—ચોક (ચો=ચાર+ક)=ચારનો જથ્થો, જક; બેકી; દશકો.

૭. સર્વનામ પરથી થતાં વિશેષણ ને કિ. વિ. અવ્યય.

વિશેષણ.

કિ. વિ. અવ્યય.

અમ પરથી—આવુ, આટલુ, આવડું. અમ, અહિં, અત્યારે.

એ પરથી—એવું, એટલુ, એવડું. એમ, અહિં, અત્યારે.

તે પરથી—તેવું, તેટલું, તેવડું. તેમ, તહિં, ત્યારે.

જે પરથી—જેવું, જેટલું, જેવડું. જેમ, જહિં, જ્યારે.

કે પરથી—કેવું, કેટલું, કેવડું. કેમ, કહિં, ક્યારે.

૮. નરભતિ પરથી નારીભતિ બનાવનાર પ્રત્યય.

ઈ—કોકો-કાકી, છોકરો-છોકરી, ભલો-ભલી, દાસ-દાસી, રાજા-રાણી-રાણી, ડોસો-ડોસી.

આ—બાળા-બાળા.

અભુ-એભુ (સં. હન+ઈ ના. જ્ઞ. પ્ર. પરથી)—કુભાર-કુંભારભુ, ધોખી-ધોખભુ, માળી-માળભુ, મજુર-મજુરભુ, સિંહ-સિંહભુ; ધાચી-ધાચેભુ, વાઘ-વાઘેભુ; જોગી-જોગભુ કે જોગેભુ.

આણી (સં. આની)—દેર-દેરાણી, જેદ-જેદાણી, ધણી-ધણિઆણી, પટલ-પટલાણી, રજપૂત-રજપૂતાણી, શેઠ-શેઠાણી.

ણી—ચંડાળ-ચંડાળણી, નાગ-નાગણી, પિશાચ-પિશાચણી.

ડી—ભીલ-ભીલડી, હજમ-હજમડી.

કારસી તદ્દિત પ્રત્યય.

૧. **ઈ** (પણું)—આઆઈ (આઆઈ+ઈ)=આઆઈપણું, કાર-કુની, કારીગરી, ખખરદારી, ખૂખી=ખુંદરપણું, ખુશી, ગુલામી, જોખ-મદારી, તાખેદારી, દીવાની, દોરતી, ધંધાદારી, નાદાની, નાદારી, નેકી=ખરાપણું, ફકીરી, ફોજદારી, બહાદુરી, બાદશાહી, બેદરકારી, મહેરબાની, સાદી (સિયાહ=કાળું+ઈ)=કાળાપણું, સાહેબી, હરામખોરી.

૨. **ગી** (પણું)—તાજગી (તાજહ્=તાજું+ગી)=તાજપણું, તંદુરસ્તી; બંદગી (બંદહ્=બંદા=સેવક+ગી)=સેવકપણું, નમાજ; માંદગી; રવાનગી (રવાનહ્=રવાના=મોકલેલું+ગી)=વિદાયગીરી.

૩. **ગીરી** (પણું)—કામગીરી, ગુલામગીરી. ગુમાસ્તાગીરી, દીવાનગીરી, મહેતાગીરી, મેમાનગીરી, યાદગીરી, સુઆગીરી, સાલ-ગીરી (સાલ=વર્ષ+ગીરી)=વરસપણું, વર્ષગાંઠ, જન્મગાંઠ.

૪. **તી** (પણું)—કમતી, જસ્તી (જિયાદતી).

૫. **ચી** (તુકી પ્રત્યય) રાખનાર—ખમનચી=ખજનો રાખનાર, તબલચી, તોપચી, બખરચી (ક્ષા. બાવરચી), મશાલચી.

૬. **ચા** (લઘુતાવાચક)—ગાલીચા (ગાલી=શેતરું), બગીચો (બાગચા), ખુમચો (ખાન્યા; ખાન=ચાળો), દીબાચો (દીબાચા).

૭. આ — દાના=રાની.
૮. આ (લઘુતાવાચક) — મુકદ્દમો (મુકદ્દમા), મુકાબલો (મુકાબલા), મુદ્દો (મુદ્દા).
૯. આના — નજરાણા (નજરાના), સાલિયાના.
૧૦. ગીન — ગમગીન.
૧૧. ઈ (વાળો) — અરખી=અરખનુ, હલવાઈ=મિહામવાળો, હળુરી, હિંદી, હિંદુસ્તાની.
૧૨. દાર (સ્વાર્થિક) — તાબેદાર.
૧૩. મંદ (સં. મત્, પ્રા. મન્ત) વાળો — અક્રમમંદ=અક્રમવાળો; ક્રતેહમંદ=જિતવાળો; દાનેશમંદ=ડહાપણવાળો, ડાહ્યો, સમજુ, દાનો; દૌલતમંદ=સંપત્તિવાળો.
૧૪. યાર (વાળો) — ખપ્ત્યાર, હોશ્યાર (હોશિયાર).
૧૫. વર-વાર (વાળો) — જનવર, જોરાવર, ઉમેદવાર=આશાવાળો, તપસીલવાર, તાલેવર, બાબતવાર, વિગતવાર: કદાવર (કદા આવર)

ખંડ ૨ જો. ધો. ૬-૭ અને ટ્રે. કૉ. માટે.

શબ્દોની બાંધણી.

ધો. ૬-૭ અને ટ્રે. કૉ. ના બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને શબ્દોની બાંધણી શિખવવાની છે; એટલે શબ્દોના અંગ (ધાતુ પ્રત્યયાદિ) છૂટા પાડી તેનો મૂળાર્થ (વાચ્યાર્થ), લક્ષ્યાર્થ આવડવો જોઈએ. શબ્દોનું મુખ્ય અંગ ધાતુ ગણાય છે, કેમકે તે વગર શબ્દજ બની ન શકે, સખખ કૃતપ્રત્યય પ્રકરણમાં આપેલા પ્રત્યેક શબ્દોનો ધાતુ અર્થસહિત આપ્યો છે.

કૃતપ્રત્યય.

ધાતુને છેડે આવનાર પ્રત્યયો કૃત કહેવાય છે. કૃત પ્રત્યય જેને છેડે હોય છે તે કૃદંત (કૃત+અંત) કહેવાય છે.

સંધિ, સમાસ, અને તદ્ધિત પ્રત્યય પ્રકરણુમા શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાથી એકપણુ ઓળખાય એવો શબ્દ હાથ લાગતો હતો; પણ કૃદનમાં તો ધાતુ અને પ્રત્યય ઓળખી કાઢવાના છે.

તત્સમ શબ્દ પરથી ઉત્પન્ન થતા તદ્ભવ શબ્દો, તત્સમ શબ્દની જોડે નાના કૈંસમાં આપ્યા છે.

સંસ્કૃત કૃતપ્રત્યયો.

૧. કર્તૃવાચક.

૧. તૃ-તા (પ્ર. એ. વ.)-નાર.

ધોરણુ ૬.

દા (આપવું)-દાતા, અનદાતા.^૮

ધિદ્ (ભણવું)-વેતા.^{૯૯}

ઞ્ર (સાંભળવું)-ઞ્રાતા.

મૃ (ભરવું)-ભર્તા.

જન્ (પેદા કરવું)-જનિતૃ (જ-

નિતા)=પિતા; જનિત્રી

(જનિતા, જનેતા).^{૧૪}

યુધ્ (લડવું)-યોદ્ધા (જેદ્ધો).^{૧૪}

ધોરણુ ૭.

ત્રા (રક્ષણ કરવું)-ત્રાતા=રક્ષક.

ધા (ધોરણુ કરવું)-ધાતા, ધાત્રી=

દાઇ, ધાવ.

કૃ (કરવું)-કર્તા (કિરનાર, કરનાર).^{૩૧}

હૃ (હરવું)-હર્તા.^{૫૫}

પા (પાળવું)-પિતા,^૨ પિતા-મહ.^{૩૩}

માન્ (પૂજવું, ન લોપાર્ધ)-માતા (માઇ, માય, મા, માત),^૩ માતામહ.

વચ્ (ખોલવું)-વક્તા=ખોલનાર.

વૃશ્ (જોવું)-દ્રષ્ટા=જોનાર.

સૃજ્ (મર્જવું)-સ્રષ્ટા=મર્જનાર.

२. अक-नार.

धोरण ६.

चुब् (चुंभन करवुं)-चुंभक,
शोहचुंभक. २२

पाल (पाणवुं)-पालक (पालण,
पाणाओ). ३७

बंध् (आधवुं)-बंधक.

भक्ष् (भावुं)-भक्षक, कीडीभक्षक.

रक्ष् (रक्षणुकरवुं)-रक्षक (रणो), ५९
स्वदेशरक्षक.

शिक्ष् (शीभवुं)-शिक्षक. २८

सूच् (अताववुं)-सूचक, लय-
सूचक.

सेव् (सेवा करवी)-सेवक, ३८
सेविका (नारीअतिभां अकनो
इका थर्त्तनय छे).

हिस् (हिसा करवी)-हिसक. ४०

बह् (वहेवुं)-वाहक, ८५ महवाहक,
८५ उष्णतावाहक.

लिख् (लभवुं)-लेखक (ल-
डीओ). २८

पुष् (पोषवुं)-पोषक.

बुष् (बोध आपवो)-बोधक.

शुष् (शोधवुं)-शोधक. १४

शुष् (शुकावुं)-शोषक. ८५

पू (पवित्र करवुं)-पावक=अग्नि.

वृश् (ज्ञेवुं)-दर्शक, पारद-
शक, ८४ सूक्ष्मदर्शक, मार्गदर्शक,
स्वरमेददर्शक. ७-८२

स्मृ (याद करवुं)-स्मारक.

धोरण ७.

जन (पेहा करवुं)-जनक, ८७

आशाजनक, आश्चर्यजनक,
दयाजनक.

दीप् (प्रकाशवुं)-दीपक (दीप-
डो), १५ लघुकुण्डीपक. ५५

पूज् (पूजवुं)-पूजक.

माप (मापवुं)-मापक, उष्ण-
तामापक, ९७ भेजमापक. ८८

वाच् (वाचवुं)-वाचक. ९३

ग्रह् (ग्रेवुं)-ग्राहक (धराक).

नट् (नाचवुं)-नाटक. ३८

नश (नाश करवो)-नाशक.

वायुनाशक, २० नौकानाशक. ५२

મદ્ (ગાંડા થવું)—માદક. ૫૯	ઘ્રુ (ઝરવું)—ઘ્રાવક, ૮૮ હ્રુદયઘ્રાવક.
રિચ્ (ખાલી કરવું)—રેચક. ૨૦	તૃ (તરવું)—તારક (તારો). ૭૯
મુહ્ (ખેભાન કરવું)—મોહક.	ધૃ (ધારણ કરવું)—ધારક. ૫૫

૩. અન—નાર.

ધોરણ ૬.

નન્દ્ (આનંદ પામવું)—નંદન=
પદ્મનો આગ.
મુહ્ (ખેભાન કરવું)—મોહન. ૯
શુભ્ (શોભવું)—શોભન. ૪
પૃ (ચોક્ષુ કરવું)—પવન. ૭૮
લુભ્ (લોભાવું)—લોભન. ૪

ધોરણ ૭.

પાલ્ (પાળવું)—પાલન (પા-
લણ, પારણ, પાલણ) ૯૦ = રક્ષણ.
વાહ્ (લઇ જવું)—વાહન. ૪
ધૃ (ધારણ કરવું)—ધારણ, મો-
હધારણ, ૨૮ સ્વરધારણ. ૩૭

૪. ઇન—ઈ (પ્ર. એ. વ.)—નાર.

ધોરણ ૭.

નન્દ્ (આનંદ પામવું)—નં-
દિની=કામધેનુ.
ગૃહ્ (ગ્રહવું)—ગૃહિણી (ધ-
રણી).
માષ્ (મોલવું)—ભાષિણી,
પ્રિયભાષિણી.
મંત્ર (સલાહ આપવી)—મંત્રી. ૯૦
વહ્ (વહેવું)—વહિની (વહાણ),
વાહિની, રકતવાહિની, ૯૨ શબ-
વાહિની

ગમ્ (જવું)—ગામી, ગજગામી. ૨૮
ગ્રહ્ (પકડવું)—ગ્રાહી, અતિજવા-
ળાગ્રાહી. ૯૧
ચર્ (ફરવું)—ચારી, બ્રહ્મચારી, ૫૮
સ્વેચ્છાચારી.
લિષ્ (લખવું)—લેખિની (લેખણ).
દુહ્ (દોહવું)—દોહિની, સૃષ્ટિ-
દોહિની. ૨૮
મૂ (થવું)—ભાવી. ૨૮
કૃ (કરવું)—કારી, આનંદકારી, ૮૨
અમતકારી, ૩૭ સુખકારી. ૫૩

૫. જ-નાર.

ધોરણુ ૬.

જન (પેદા થવું)-જન(જણુ), ૫૦
હરિજન, ૭-૧૫ અજ=અહા,
પંકજ (કમલ).

નટ (નાચવું)-નટ.

નમ્ (નમવું)-નામ=જેનો અર્થ
ક્રિયાપદના અર્થને નમે છે તે.

પાલં (પાળવું)-પાલ ('વાળો'
પ્રત્યય).

વૃ (વરવું)-વર.

સૃ (સરવું)-સર (સેર), ૫૪
અગ્રેસર. ૭-૧૪

ધોરણુ ૭.

ગમ્ (જવું)-ગમ, જગમ, ૧૦
પભમ.

ચલ્ (કરવું)-ચલ, ચંચલ, ૪૮
અચલ.

નાથ્ (ધણી થવું)-નાથ. ૩

પદ્ (જવું)-પદ, ૫૭ હરિપદ. ૧૫

મુજ્ (વાંકા વળવું)-મુજ.

સદ્ (ખેસવું)-સભાસદ.

દિવ્ (પ્રકાશવું)-દેવ.

ચુર્ (ચોરવું)-ચોર.

ભૂ (હોવું)-ભવ.

કૃ (કરવું)-કર, ૧૧કિકર=ચા-
કર; કાર, અહંકાર, સ-
ત્કાર, ૧-૪૧

ધૃ (ધારણ કરવું)-ધાર. ૭૮

૬. ડ-નાર.

ધોરણુ ૭.

તન (તાણવું)-તનુ (તન). ૨૫

બંધ્ (બાંધવું)-બંધુ. ૩

મિશ્ (માગવું)-મિશુ. ૫૯

સાધ્ (સાધવું)-સાધુ (સાહુ). ૨૯

જિજ્ઞાસ (જાણવા ઇચ્છવું)-
જિજ્ઞાસુ. ૩૮

ગૃ (ખોલવું)-ગુરુ. ૪૦

તૃ (ફેટી નીકળવું)-તરુ. ૧૯

વૃશ્ (જોવું)-પશુ=સર્વને સ-
રખાં જુઓ, વિવેક રહિત.

૭. ય-નાર:-જન્ (પેદા કરવું)-જન્ય (જનન)=વરનાં વહાલા; મદ્ (ગાંડા થવું)-મદ્. ૭-૩૧

૮. વર-નાર:-ધો. ૭-૬૩ (ધણી થવું)-ધ્વિર, ૯ સ્થા (રહેવું)-સ્થાવર. ૧૦

૯. ર-નાર:-ધો. ૬-૫૩ (પડવું)-પત્ર. ૧૫ ધો. ૭-૬૬ (પ્રકાશવું)-ચંદ્ર (ચંદ-ચાંદ), ૨૧ નમ્ (નમવું)-નમ્ર (નરમ), ૫૩ રદ્ (રડવું)-રદ્, ૧૫ છિદ્ (છેદવું)-છિદ્ર (છીંદું). ૨૧ આમાં 'ર' પ્રત્યય ક્રિયાવાચક છે.

૧૦. નુ-નાર:-ધો. ૬-મા (પ્રકાશવું)-ભાનુ (ભાણુ). ૯

૧૧. ક્ષિપ્ પ્રત્યય.

ધાતુને કંઈ પણ પ્રત્યય નહિ લાગ્યા છતાં તેમાં કર્તાનો અર્થ વધે છે, ત્યારે ધાતુને કિવપ્ પ્રત્યય લાગ્યો કહેવાય છે. આ પ્રત્યય નામનોજ છે, ધાતુ હોય તેવો ને તેવોજ રહે છે. ઉદા. ૦-પદ્ (જ-નાર-પગ, એથી ભાગ); રાજ્ (પ્રકાશનાર-રાજ); ઇંદ્રજિત્ (ઇંદ્રને જિતનાર, રાવણનો પાટવી કુંવર. ધાતુને અંતે ઈસ્વ સ્વર હોય તો કિવપ્ પ્રત્યય પહેલા ત્ર આગમ આવે છે); સેનાની (સેનાને દોરનાર, લશ્કરનો સરદાર); પ્રણુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર-ધ્વિર).

૨. ક્રિયાવાચક ('કરવું તે' અર્થમાં).

૧. તિ—

ધો. ૬-૬૬	ની (દોરવું)-નીતિ (નીત). ૭
સ્થા (વખાણવું)-ખ્યાતિ	પ્રી (ખુશ કરવું)-પ્રીતિ (પ્રીત). ૭
(ખ્યાત). ૪૬	પૂર્ (બરવું)-પૂર્તિ. ૯૪
જાગ્ (જાગવું)-જાગૃતિ.	વૃત્ (વર્તાવું)-વૃત્તિ. ૩૨

शक् (शक्तिमान् थवुं) शक्ति. १

स्तु (वभाणुवुं)-स्तुति. ५४

स्फूर् (धड्डवुं)-स्फूर्ति.

बुध् (गणुवुं)-बुद्धि. ३४ क्षुद्र-

बुद्धि, पूज्यबुद्धि. ७-४१

भिद् (भाग करवा)-भित्ति
(भीति).

बृध् (वधवुं)-वृद्धि. ९५

विष् (जवुं)-विष्टि (वेष्ट). ९१

सृज् (सर्जवुं)-सृष्टि. ८१

गम् (जवुं)-गति (गत), ७८

अधोगति, गंडगति=अति-

भूर्ध, भंडगति.

स्था (रहेवुं)-स्थिति, ७ स्थिति-

स्थापक. ८४

कम् (याहवुं)-कान्ति. ५२

धोरण ७.

कृ (करवुं)-कृति. ३

क्षि (क्षय थवो)-क्षिति. ९९

ज्ञा (जणुवुं)-ज्ञाति (न्याति-
न्यात). ५०

तृप् (अंतोष पाभवुं)-तृप्ति;

तृप्तिपर्यन्त.

भी (भीवुं)-भीति=भीक.

वस् (वसवुं)-वसति=वस्ती,
वसतिस्थान.

स्मृ (स्मरण करवुं)-स्मृति
(स्मृत). ५७

जन् (पेदा थवुं)-जति (जन). ७

पा (पाणवुं)-पति (अहि'ति'-
नो अर्थ 'नार' थाय छे); २८
शठपति.

शुध् (शुद्ध करवुं)-शुद्धि. ५७

सिध् (पार पडवुं)-सिद्धि. ३८

भज् (भजवुं)-भक्ति (भ-
गती). ७

मुच् (छटा थवुं)-मुक्ति (मु-
गती). ४८

युज् (जेडवुं)-युक्ति (यु-
गति) १७

दृश (जेवुं)-दृष्टि, ३ समदृष्टि, ११
रोक्षसीदृष्टि, दैवीदृष्टि.

पुष् (पोषवुं)-पुष्टि. ४५

वृष् (वरसाववुं)-वृष्टि. ९

मा (मापवुं)-मति, भूमिति. २

मन् (वियारवुं)-मति, ३९ मूढ-
मति.

यम् (रोकवुं)-यति (जति). ९०

रम् (रभवुं)-रति. ९३

क्रम् (ज्वुं)-क्रान्ति, क्रान्ति-
वृत्त. ६९
शम् (शान्त थवुं)-शान्ति. १८

कृत् (वभाषवुं)-क्रीर्ति.^३
ह्रा (नज्वुं)-हानि (हाणु).^{३४}
ग्लै (करभावुं)-ग्लानि.

२. अज-अना—

धोऱणु ६.

अर्प् (आपवुं)-अर्पण. २८
आस् (भेसवुं)-आसन. २९
गुंज (गलुगलुवुं)-गुंजन=गलु
गलु.
ग्रह् (पकडवुं)-ग्रहण (घरलु), ८७
भलिग्रहणु=हाथ पकडवो ते,
लभ.
जीव् (जवुं)-जीवन (ज-
वणु). ११
ज्ञा (जलुवुं)-ज्ञान (जलु). ५
दह् (हाजवुं)-हहन. ८३
दा (आपवुं)-दान (हालु-हे-
लु), १३ अलयदान.
नम् (नभवुं)-नमन (नभलुं). १
पूज् (पूजवुं)-पूजन. ८
पूर (भरवुं)-पूरण.
भक्ष् (भावुं)-भक्षण.
भज् (भजवुं)-भजन. २७
भूष् (शलुगारवुं)-भूषण. ७५

भ्रम् (भभवुं)-भ्रमण. १
मन्थ (वलोववुं)-मंथन, मंथ-
नकाण.
मा (मापवुं)-मान (भलु,
भाणी, भाणु). ८६
रक्ष् (रक्षलु करवुं)-रक्षण. १
लक्ष् (जेवुं)-लक्षण (ल-
भलु). ११
वच् (भोलवुं)-वचन (वयलु,
वेणु), ८ अलयवचन.
वर्ण (वर्णवुं)-वर्णन. १८
वह् (वहेवुं)-वहन (वे'न,
वेणु). ८५
वन्द् (वंधुं)-वंदन, संध्यावंदन.
शास् (हुकभ करवो)-शासन.
शिक्ष् (शिभवुं)-शिक्षण. १८
सह् (सहेवुं)-सहन, १३ सहन-
शील.
साध् (साधवुं)-साधन. ११
सेव् (सेववुं)-सेवन. ११

स्था (रहेवुं)-स्थान (थाणुं). ८८

स्ना (नहावुं)-स्नान (स-
नान). १३

कम् (याहवुं)-कामना.

गज् (भाभवुं)-गर्जना. ८१

घट् (धउवुं)-घटना. ८३

रच् (रथवुं)-रथना. ५४

सूच् (सूतावुं)-सूयन, सू-
यना. ६२

पच् (पयवुं)-पायन ८५

भृज् (भृभवुं)-भोजन. १६

मुह् (भोह पाभवे)-भोहन, ८
भोहना, भोहनी.

शुष (शुकावुं)-शोषण. ८५

कु (भोसवुं)-कवन.

कु (भोगवुं)-कावण. ८६

भृ (थवुं)-भवन, वकीलवन. ८८

शृ (हिंसा करवी)-शरण (श-
रणुं), ६२ दीनशरण. ७-३

घृष (घसवुं)-घर्षण. ८०

जागृ (गगवुं)-गगरण. ८

दृश् (नेवुं)-दर्शन. १३

कृत् (वधावुं)-कीर्तन. ४८

धोरण ७.

खंड् (लागवुं)-अंडन. २

गम् (गवुं)-गमन. ७६

चिन्त् (वियारवुं)-चिन्तन, २४
प्रभुचिन्तन.

जन (जन्भवुं)-जनन. ५५

घोर् (सारी रीते होउवुं)-घो-
रण. ४६

पा (पीवुं)-पान.

पाल् (पाणवुं)-पालन.

बंध् (आंधवुं)-अंधन (आ-
धणुं). ३८

भाष् (भाषण करवुं)-भाषण. १३

मथ् (वलोववुं)-मथन. १७

मन् (वियारवुं)-मनन.

मा (भापवुं)-भान, हवा-
भान, ६६ डिण्डुताभान. ६७

मिष् (मेणववुं)-मिश्रण. ८३

यज् (यज्ञ करवे)-यजन. ५७

या (गवुं)-यान, आकाश-
यान. ५२

रंज् (राज थवुं)-रंजन.

वम् (डिल्ली करवी)-वमन.

धा (धारण करवुं)-धानी, रा-
जधानी. ६१

रुद् (रुडुं)-रुदन, २८ रोदन.
 वल् (वणुं)-वसन (वसणु). ७८
 सद् (रहेवुं) सदन=स्थान, शिव-
 सदन ३
 स्थाप (मेसाडुं)-स्थापन (था-
 पणु), ४२ स्थापना. २६
 सृज् (पेहा करवुं)-सृजन. ३
 स्खल् (पडी जवुं)-स्खलन=
 पडी जवुं ते, नीतिस्खलन.
 गण (गणुवुं)-गणना. ३४
 याच् (भागुं)-याचना (ग-
 यना).
 वस् (होवुं)-वासना. १२
 चिन् (गणुवुं)-चेतन, ३ चेतना
 लिख् (लखुं)-लेखन. २६
 वांछ् (छवुं)-वांछना=छा.
 विद् (गणुवुं)-वेदना. २०
 पुष् (पोषुं)-पोषण. ५४
 युज् (गोडुं)-योजना. २३

भू (थवुं)-भवन, ११ वहीभवन,
 ६-८८ भाषभवन, ८८ भा-
 वना, समभावना, ३५ दुष्ट-
 भावना.
 हु (होम करवो)-हवन. १८
 कृ (करवुं)-करण, पृथकरण, २१
 वाक्यपृथकरण, धनीकरण, ८२
 वर्गीकरण=मतवारी; करण,
 ७८ कर्मकरण. २८
 धृ (धारणु करवुं)-धारण, २८
 धारण. ५३
 भृ (भरवुं)-भरण. ५७
 मृ (भरवुं)-भरण (भरणुं). १२
 स्मृ (स्मरणु करवुं)-स्मरण
 (समरण). १२
 हृ (हरवुं)-हरण. २१
 वृत् (वर्तवुं, रहेवुं)-वर्तन
 (वतन). १
 कृ (कृंकवुं)-किरण.

३. अ—

घोरणु ६.
 खंड् (लांजवुं)-भंड (भांड). ७४
 ग्रह् (ग्रहणु करवुं)-ग्रह. ५४
 छन्द् (छंडवुं)-छंद.

जीव् (जिवुं)-जीव. ८
 तर्क (वियारवुं)-तर्क. १४
 दल् (दाडवुं)-दल (दाण).
 बन्ध् (बांधवुं)-बंध.

बल् (आपुं)-बल.
 भक्ष् (भापुं)-लक्ष. २१
 भंज् (भांगुं)-भंग, ६१ आद्या-
 भंग, भानभंग.
 मान् (भानआपुं)-भान. १
 मृग् (शिकार करेवा)-मृग.
 मार्ग (शोधपुं)-मार्ग (भाग;
 मारग). १५
 रूप (धउपुं, देभाउपुं)-रूप,
 ४१ कद्रूपी.
 लक्ष् (ल्लेपुं, तपासपुं)-लक्ष
 (लाभ). २८
 लोक् (ल्लेपुं)-लोक=जगत;
 सात लोक उपरना, ने सात
 तीयेना.
 वध् (कतल करपुं)-वध.
 भ्रम् (थाउपुं)-भ्रम. ४
 स्पर्श (अउकपुं)-स्पर्श.
 स्वाद् (स्व+अद्=आपुं)-
 स्वाद. १२
 तप् (तपपुं)-ताप (ताप), १२
 पश्चात्ताप (पस्तावे).
 दह् (भाणपुं)-दाह (हाज).
 नाश (नाश थवे)-नाश. १८
 लभ् (लाभथवे)-लाभ (ला-

हवे). १८
 वद् (भेदपुं)-वाद, ६१ अक-
 वाद, आशीर्वाद.
 वस् (वसपुं)-वास (वासो). १२
 श्वस् (श्वासलेवे)-श्वास
 (सास). १२
 छिद् (छेदपुं)-छेद, शिर-
 छेद. ५६
 भिद् (भेदपुं)-भेद. ८८
 विध् (विधपुं)-वेध (वेह), १२
 नयनवेध. २३
 क्षि (क्षयपामवे)-क्षय.
 भो (भीपुं)-भय, १२ भयभूयक.
 कुप् (अस्सेथपुं)-कोप.
 तुल् (तोणपुं)-तोण (तोले,
 तोलु), ७८ सभतोण (सं-
 तोले). ७-७८
 दुष् (दूलकरवी)-दोष. १४
 बुध् (भलपुं)-भोध. ८३
 भुज् (भापुं)-भोग.
 भृ (भरपुं)-भार (भारे). ८१
 स्व+कृ (कणूल करपुं)-स्वी-
 कार. १२
 ह् (हरपुं)-हार.

धोऱण ७.

अंक (यिह्न करवुं, गणुवुं)-
 अंक (आंक, आंका.) १८
 अर्थ (भागवुं)-अर्थ, ७९ कृतार्थ.
 आस् (हाजरथवुं)-घनिहास. ८
 क्रम् (पगला भरवा)-क्रम. ४३
 गर्व (अहंकार करवो)-गर्व. १८
 गृह (पकड़वुं)-गृह (घर),
 गणिकागृह. २७
 ग्रंथ (गाहवुं)-ग्रंथ (गडो). २
 चित्र (चीतरवुं)-चित्र. १९
 चिह्न (निशानी करवी)-
 चिह्न. ८४
 बाध (दुःखदेवुं, दुःखथवुं)-
 बाध. ८९
 भास् (दिभावुं, प्रकाशवुं)-
 भास. ४४
 मद् (गाडा थवुं)-मद, १५
 महभाता.
 मिश्र (भेणववुं)-मिश्र. ७७
 युज् (जेउवुं)-युग (जुग). ३२
 रंज् (रंगवुं, राञ्जथवुं)-रंग, ५
 राग. ९०

रस् (स्वाद लेवो)-रस (रसो). ३१
 वर्ण (वर्णवुं)-वर्ण (वान). ५
 वास् (सुगंध लेवी)-वास, मुष्-
 वास. २०
 शब्द (अवाज करवो)-शब्द
 (साद). ९
 शुभ् (शोभवुं)-शुभ. १८
 प्रलोक (वभाणवुं)-प्रलोक. ९५
 साध् (साधवुं)-साध. ४८
 स्तम् (थंभवुं)-स्तम्भ (थं-
 भ). २८
 कम् (यहावुं)-काम=धन्यता.
 ग्रस् (भावुं)-ग्रास, ९८ अ-
 ग्रास. ९८
 त्यज् (तजवुं)-त्याग. ८
 त्रस् (त्रीवुं)-त्रास. १८
 नद् (शम्भ करवो)-नाद. ९
 पठ् (भणवुं)-पाठ. ३९
 शप् (शापवुं)-शाप (श्राप,
 शराप). २८
 क्लिश् (दुःख देवुं)-क्लेश.
 क्षिप् (क्षेपवुं)-क्षेप, काणक्षेप.
 खिद् (खिलगीर थवुं)-खेद. ४८

દિશ્ (દેખાડવું)-દેશ. ૨૦
 દ્વિષ્ (ધિક્કારવું)-દ્વેષ. ૧૦
 લિષ્ (લખવું)-લેખ. ૨
 વિદ્ (જાણવું)-વેદ. ૨૨
 વિશ્ (વ્યાપવું)-વેશ. ૮
 શિષ્ (ખાકી રહેવું)-શેષ. ૮૮
 સ્નિહ્ (સ્નેહ રાખવો)-સ્નેહ
 (નેહ). ૮
 જિ (જિતવું)-જય (જે). ૭
 લી (પીગળવું)-લય. ૭૧
 ક્રુધ્ (ગુસ્સે થવું)-ક્રોધ, ૪૦
 ક્રોધાયમાન.
 છુર (ભયંકર શબ્દ કરવો)-
 ધોર.
 ઘુષ્ (અવાજ કરવો)-ધોષ.
 મુહ્ (ભેભાન થવું)-મોહ. ૪૧

યુજ્ (જોડવું)-યોગ (જોગ). ૨
 રુજ્ (વ્યાધિથી પીડાવું)-રોગ.
 રુષ્ (ગુસ્સે થવું)-રોષ. ૪૮
 લુપ્ (છાડી દેવું)-લોપ. ૧
 લુભ્ (લોભ કરવો)-લોભ. ૧
 શુચ્ (શોક કરવો)-શોક. ૨૯
 શુધ્ (શોધવું)-શોધ. ૨૧
 શુષ્ (સુકાવું)-શોષ. ૭૮
 મ્ (ઝરવું)-ઢવ. ૭૦
 મૂ (હોવું)-ભવ=જન્મ; ભાવ, ૩૩
 દ્વેષભાવ=ક્રોધને ધિક્કારવું તે,
 અહંભાવ=અહંકાર, સમ-
 ભાવ=અન્ય માટે પોતાના
 જેવી લાગણી.
 સ્ (સરવું)-સાર (સાર્). ૩૩
 સ્વ્ (અવાજ કરવો)-સ્વર(સૂર). ૨૮

ક-ચ-યા—

ધોરણ ૬.

ગુહ્ (સંતાડવું)-ગુહ્ય (ગજવું).
 વિદ્ (જાણવું)-વિદ્યા. ૧૩
 ક્ર (કરવું)-ક્રિયા. ૮૫

ધોરણ ૭.

કન્ (ચાહવું)-કન્યા. ૧૪
 ચર્ (કરવું)-ચર્ચ, આશ્ચર્ય; ૮૦

અભ્યર્થ; ચર્ચા, દ્વિતચર્ચા.

માષ્ (ખોલવું)-ભાષ્ય ૫૯
 મૃગ્ (શિકાર કરવો)-મૃગયા=
 શિકાર.
 શી (સૂવું)-શય્યા (સજ્જન-
 સેજ-સેજ).

૫. આ—

‘આ’ પ્રત્યય તદ્ધિત અને કૃત્ અને જનનો છે. તદ્ધિત પ્રત્યય તરીકે શબ્દને છેડે આવી નારીજનિતિ બનાવે છે, અને કૃત્ પ્રત્યય તરીકે ધાતુને છેડે આવી બહુધા ક્રિયાવાચક નારીજનિતિનું નામ બનાવે છે.

ધોરણ ૬.

ઇષ્-ઈચ્છ (ઇચ્છવું)-ઇચ્છા.૩૦

કથ્ (કહેવું)-કથા, ૨૧ દંત-
કથા. ૭-૨

કૃપ્ (કૃપા રાખવી)-કૃપા. ૫૪

ક્રોડ્ (રમવું)-ક્રીડા, જળક્રીડા.

ક્ષમ્ (માફ કરવું)-ક્ષમા. ૪૨

ક્ષુધ્ (ભૂખ્યા થવું)-ક્ષુધા=ભૂખ.

ચિન્ત્ (ધિકર કરવી)-ચિન્તા
(ચિન્તા). ૧૪

દંશ્ (કરડવું)-દંશા.

દય્ (દયા લાવવી)-દયા. ૮

નિદ્રા (ઊંધવું)-નિદ્રા.

નિદ્ (નિદ્રવું)-નિદ્રા. ૧૮

પીડ્ (પીડવું)-પીડા ૯૫

પૂજ્ (પૂજવું)-પૂજા. ૨૭

ભાષ્ (બોલવું)-ભાષા, ૫ ગીર્વાણ

ભાષા (ગીર્વાણ=દેવ+ભાષા)

દેવની ભાષા, સંસ્કૃત.

શંક (શંકા લેવી)-શંકા. ૪૯

શિક્ષ (શિખવું)-શિક્ષા
(શીખ). ૮

સેવ્ (સેવા કરવી)-સેવા. ૯

હિન્ (હિંસા કરવી)-હિંસા.

વચ્ (બોલવું)-વાચા. ૧૬

શુભ (શોભવું)-શોભા. ૫૪

ધોરણ ૭.

ઈર્ષ્ય (ઈર્ષ્યા કરવી)-ઈર્ષ્યા=
અદેખાદ્ય.

કલ્ (શબ્દ કરવો)-કલા. ૨૬

ન્ધચ્ (ઠાંકવું)-ત્વચા. ૮૨

દિશ્ (ઝેવું)-દિશા (દિશ). ૪૦

ભિક્ષ્ (ભીખવું)-ભિક્ષા
(ભીખ). ૫૮

મૂચ્છ્ (બેભાનથવું)-મૂચ્છા. ૬૨

રક્ષ (રક્ષણ કરવું)-રક્ષા (રખ્યા
-રાખ). ૭

રમ્ (રમવું)-રમા=રાખેલી. ૨૮

લજ્ઞ (લાજવું)—લજ્ઞ
(લાજ). ૧૩

સ્પર્ધ (હરિશ્ચંદ્ર કરવી)—સ્પર્ધા. ૫૪

જૃ (જીર્ણ થવું)—જરા=ધડપણ.

ધૃ (ધારણ કરવું)—ધરા, ૪૦ ધારા.

ગમ્ (જવું)—ગંગા. (ધાતુ ભેવ-
ડાયો છે).

જિજ્ઞાસ (જાણવા ઇચ્છવું)—
જિજ્ઞાસા.

૧. ન-ના—

ધોરણ ૬.

યત્ (યત્ન કરવો)—યત્ન
(જતન). ૩૦

ગા (ગાવું)—ગાન.

સ્વપ્ (સૂવું)—સ્વપ્ન (સપનાવું).

ધોરણ ૭.

તૃષ્ (તરસ્યા થવું)—તૃષ્ણા=

કામના. ૪૦

મા (પ્રકાશવું)—ભાન. ૧૨

અદ્ (ખાવું)—અન્ન. ૧૮

પ્રચ્છ્ (પૂછવું)—પ્રશ્ન. ૧૮

યજ્ (યજ્ઞ કરવો)—યજ્ઞ (જમન-
જગન). ૨

૭. અસ્—

ધોરણ ૬.

તપ્ (તપવું)—તપસ્ (તપ). ૨૧

પા (પીવું)—પયસ્ (પય), ૭-૨૪
પયપાન. ૯

મન્ (વિચારવું)—મનસ્ (મન). ૩૦

ધોરણ ૭.

સુ (સરવું)—અપ્સરસ્ (અપ્સરા). ૬

તિજ્ (અણી કરવી)—તેજસ્
(તેજ). ૬

૮. કિપ્ પ્રત્યય—

ચિત્ (જ્ઞાન, વિચાર), દિશ્ (દિશા, બાજુ, તરફ), ભૂ
(હેવું તે-પૃથ્વી), વાય્ (શબ્દ, અવાજ, વચન).

૩. સાધનવાચક (કરણાર્થક).

૧. અન—

ધોરણ ૬.	ધોરણ ૭.
ચર્ (જવું)—ચરણ=પગ. ૯	શ્રુ (સાલળવું)—શ્રવણ=કાન.
વદ્ (બોલવું)—વદન=મો. ૧૬	નો (દોરવું)—નયન=આખ. ૬-૮૫

૨. ધ્ર-ઇત્ર—

ધોરણ ૬.	ધોરણ ૭.
પા (પીવું)—પાત્ર, ૭-૨૫ સ્તુતિ- પાત્ર=પ્રશંસાપાત્ર, વખાણ- વા લાયક; વિશ્વાસપાત્ર.	વદ્ (બોલવું)—વાદિત્ર (વાજાંત્ર).
પૂ (પવિત્ર કરવું)—પુત્ર (પૂત), ૬૫ પવિત્ર=દામ.	ધોરણ ૭.
મા (માપવું)—માત્રા ૧૦	અમ્ (ફેંકવું)—અસ્ત્ર. ૫૨
યમ્ (અટકાવવું)—યંત્ર (જંત્ર- જંતર). ૧૭	છદ્ (દાકવું)—છત્ર (છતર), ૪૩ છત્રી. ૪૩
વસ્ (પહેરવું)—વસ્ત્ર. ૩૫	મન્ (વિચારવું)—મંત્ર. ૨૨
ક્ષિ (રહેવું)—ક્ષેત્ર (ખેતર), ક્ષેત્રફળ. ૭૩	શન્ (મારવું)—શસ્ત્ર. ૫૨
રાજ્ (પ્રકાશવું)—રાષ્ટ્ર=દેશ.	શાસ્ત્ર (નિયમમાં મૂકવું)— શાસ્ત્ર. ૧૬
	ગમ્ (જવું)—ગાત્ર=શરીર.
	નો (દોરીજવું)—નેત્ર. ૨૮
	સ્તુ (વખાણવું)—સ્તોત્ર. ૬૫
	ચર્ (ફરવું)—ચરિત્ર. ૧૫

અન્ (ક. વા. પ્ર.), મન્-મ, મ, તુ એ ક્રિયા, કર્મ, સ્થળ, ક્રિયાનું ફળ વગેરે અનેક અર્થ દેખાડે છે.

ધોરણ ૬	ધોરણ ૭
રાજ્ (રાજ્ય ચલાવવું)—રાજન્. ૫૪	કૃ (કરવું)—કર્મન્-કર્મ (કામ). ૯
નમ્ (નમવું)—નામન્-નામ.	ધૃ (ધારણ કરવું)—ધર્મ. ૩૦
	મી (ખીવું)—ભીમ.

જન (જન્મવું)-જનુ. ૪૪	ધા (ધારણ કરવું)-ધામન્-
ધોરણ ૭.	ધામ. ૧૫
મૃ (મરવું)-મર્મન્-મર્મ. ૨૯	પ્રી (ચાહવું)-પ્રેમન્-પ્રેમ. ૭
જન્ (જન્મવું)-જન્મન્-જન્મ,	હુ (હોમવું)-હોમ. ૧૯
૨૫ પુનર્જન્મ.	

યા (જવું)+ત્રા (ક્રિ. વા. પ્ર.)=યાત્રા (જાત્રા). ૬-૧૩

વસ્ (હોવું)+તુ (ક. વા. પ્ર.)=વસ્તુ (વસ્ત-વસ).

વિશેષણ બનાવનારા કૃતપ્રત્યયો.

૧. વર્તમાન કૃદંત.

૧ માન—

ધો. ૬	(જજમાન). ૧૮
વૃત્ (હોવું)-વર્તમાન, ૪૧ વર્તમાનપત્ર. ૬	રાજ્ (પ્રકાશવું)-રાજમાન=પ્રકાશતો.
ધો. ૭	વૃધ્ (વધવું)-વર્ધમાન (વધવાણુ). ૪૩
યજ્ (યત કરવો)-યજમાન	

૨. ત-અત્—

ગમ્ (જવું)-જગત્. ૬-૯	જાગૃ (જાગવું)-જાગૃત્. ૭-૧૨
અસ્ (હોવું)-સત્.	

૨. ભૂત કૃદંત.

૧. ત-ઇત-ન--

ધોરણ ૬.

અસ્ (ફેંકવું)-અસ્ત. ૪૭

તૃપ્ (તૃપ્ત થવું)-તૃપ્.

મૂ (થવું)-ભૂત (હુઓ-હવો);
 વક્રીભૂત; ૮૯ સાક્ષિભૂત; આ-
 દર્શભૂત; પ્રમાણભૂત=પ્રમાણ
 જેવા, જેનું ખોલવું આધા-
 રભૂત ગણાય એવા; સાધ-
 નભૂત, ડવીભૂત=પીગજેલું,
 દયાવાળું; મૂળભૂત; ૭-૭૭
 ભૂતેશ; ૭-૫૧ અદ્ભુત=અ-
 પૂર્વ, ચમત્કારી.

સુ (જાણવું)-સુત. ૯

ગમ્ (જવું)-ગત (ગયો), ૮
 હસ્તગત=હાથમા રહેલું.

મુચ્ (છૂટું થવું)-મુક્ત, ૭-૮
 મુક્તા, ૯ મુક્તાક્ષણ, ૧૪ મુ-
 ક્તકંઠ=છૂટો અવાજ.

યુજ્ (જોડવું)-યુક્ત=લાયક,
 નિદાયુક્ત, દોષયુક્ત, ક્ષમાયુક્ત.

ક્રુધ્ (ગુસ્સેથવું)-ક્રુદ્.

શુષ્ (શુદ્ધ કરવું)-શુદ્ધ. ૬

સિધ્ (સિદ્ધ કરવું)-સિદ્ધ
 (સિદ્ધ, સીધું), ૮૦ સ્વતઃ
 સિદ્ધ=પોતાની મેળેજ દ્રવ્ય
 થાય તેવું.

ધૃષ્ (સાથે આવવું)-ધૃષ્ટ=
 નદ્રદ્રટ.

પુષ્ (પોષવું)-પુષ્ટ=ભરેલું,
 એથી ઉલટો શબ્દ અપુષ્ટ
 =ખાલી.

નશ્ (નાશથવો)-નષ્ટ.

રુષ્ (ગુસ્સે થવું)-રુષ્ટ (રડે).

ઘટ્ (લાયકથવું)-ઘટિત=લાયક.

ચિત્ (ચીતરવું)-ચિત્રિત.

રશ્ (રક્ષણ કરવું)-રક્ષિત. ૫૭

વામ્ (સુગંધલેવી)-વાસિત. ૪

વિદ્ (જાણવું, મેળવવું)-વિ-
 દિત, વિત્=દોલત.

ભિદ્ (ભાગવું, ભીજવું)-
 ભિન્ન (ભીનું). ૫

સ્થિદ્ (દિલગીર થવું)-પિન્ન.

ક્ષિ (ક્ષય પામવો)-ક્ષીણ.

ધોરણ ૭.

કૃ (કરવું)-કૃત, જનકૃત, ૩૬
 પ્રભુકૃત, ૩૬ અહિષકૃત=૫૫-
 હાર કાઢી મુકેલો.
 ગુપ્ (સંતાડવું)-ગુપ્ત.
 ચિત્ (વિચારવું)-ચિત્ત. ૧૫
 જિ (જિતવું)-જિત. ૩૪
 પ્રી (પ્રશયવું)-પ્રીત (પ્રસ-
 થએલું). ૮
 મૃ (મરવું)-મૃત.
 લુપ્ (લોપ થવો)-લુપ્ત.
 વૃત્ (વળવું)-વૃત્ત. ૬૬
 સ્મિ (હસવું)-સ્મિત. ૩૨
 મદ્ (ગાંડા થવું)-મત્ત (માતો),
 મદમાતો; ઉન્-મત્ત, ૪૪ મદો-
 નમત્. ૫૩
 મન્ (વિચારવું)-મન્ત. ૨
 કમ્ (ચાહવું)-કાન્ત (કંત,
 કંથ). ૨૮
 અમ્ (ભમવું)-અન્ત. ૫૫
 શમ્ (શાન્ત થવું)-શાન્ત. ૨૨
 મજ્ (ભાંગવું)-ભક્ત (ભાત). ૮
 ભજ્ (ભજવું)-ભક્ત (ભગત). ૮
 રજ્ (રંગવું)-રક્ત (રાતું). ૪૦

દા (આપવું)-દત્ત, દત્તક. ૨૨
 બુધ્ (ભણવું)-બુદ્ધ. ૫૭
 યુધ્ (લડવું)-યુદ્ધ (જુદ્ધ). ૨૬
 વૃધ્ (વધવું)-વૃદ્ધ (ખુટ્ટો, વડો). ૮
 સ્તંભ્ (અટકવું)-સ્તંભધ.
 દૃષ્ (દેખવું)-દૃષ્ટ. ૪૦
 કુષ્ (બૂલ કરવી)-કુષ્ટ. ૧૮
 દૃશ્ (જોવું)-દૃષ્ટ (દીઠો). ૧૧
 ઐશ્ (પડવું)-ઐષ્ટ. ૧૧
 મિષ્ (ભીજવું)-મિષ્ટ(મીઠું). ૨૦
 સ્વજ્ (સળવું)-સ્વૃષ્ટ. ૪
 ગુહ્ (સંતાડવું)-ગૂદ. ૧૮
 મુહ્ (મૂર્છા આવવી)-મૂટ.
 ધા (ધરવું)-હિત, ૧ પુરો-
 હિત=ગોર.
 અંક્ (ચિહ્ન કરવું)-અંકિત. ૭
 કુપ્ (ગુસ્સેથીવું)-કુપિત=ક્રોધે
 ભરાયેલો.
 શંઙ્ (ભાંગવું)-ખંડિત (ખં-
 ડિયો). ૧૯
 ગણ્ (ગણવું)-ગણિત, ૨૧ અ-
 ક્ષરગણિત. ૧૩
 ચક્ (આશ્ચર્ય પામવું)-ચકિત
 (છક), ૪૧ ચકચકિત. ૯૬

ચલ્ (ચાલવું)-ચલિત.
 જીવ્ (જીવવું)-જીવિત.^{૫૮}
 ત્વર્ (ઉતાવળ કરવી)-ત્વરિ-
 ત=ઉતાવળું.
 મિશ્ર (મેળવવું)-મિશ્રિત.
 રહ્ (તજીદેવું)-રહિત.
 શુભ્ (શણગારવું)-શોભિત.^{૩૪}

સહ્ (ખમવું)-સહિત=ખમેલું.^{૫૮}
 સ્થાપ્ (એસાડવું)-સ્થાપિત=દઢ.
 હ્રષ્ (હસવું)-હ્રષ્ટ=આનંદી.
 પૃ, પૂર્ (પૂર્ણ કરવું)-પૂર્ણ.^૨
 લગ્ (જોડવું)-લગ્ન (લાગે).^૮
 લી (વળગવું)-લીન.^૮

૩. વિધ્યર્થક.

ય, અનોય, ત્ય, તન્ય એનો અર્થ યોગ્ય, થઇ શકે એવું,
 અથવા કરવાનું થાય છે.

ધોરણ ૬.

તુલ્ (ખરાખરી કરવી) તુલ્ય.^{૪૯}
 નિન્દ્ (નિંદા કરવી)-નિંદ્ય.
 ભક્ષ્ (ખાવું)-ભક્ષ્ય=ખાવા-
 લાયક.
 માન્ (માન આપવું)-માન્ય,^૧
 સર્વમાન્ય.
 લક્ષ્ (જોવું, તપાસવું)-લક્ષ્ય.
 શક્ (શકવું)-શક્ય.
 સહ્ (સહવું)-સહ્ય, અસહ્ય.
 ભજ્ (ભજવું)-ભાજ્ય,^૯ ભ-
 જનીય.
 યુજ્ (જોડવું)-યોગ્ય (જોગ),^૭
 યથાયોગ્ય.

વિધા (કરવું)-વિધેય.

સ્તુ (વખાણવું)-સ્તુત્ય.
 મન્ (વિચારવું)-મનનીય=ખરા-
 ખર વિચાર લાયક.
 રમ્ (રમવું)-રમણીય.^{૨૮}

ધોરણ ૭.

ધ્યૈ (વિચારવું)-ધ્યેય=ધ્યાન
 કરવા લાયક; ઉદ્દેશ; અંતિ-
 મઉદ્દેશ.
 પૂજ્ (પૂજવું)-પૂજ્ય,^૩ પૂજ્ય-
 બુદ્ધિ,^{૪૧} પૂજ્યભાવ,^{૧-૧}
 પૂજનીય.
 રમ્ (રમવું)-રમ્ય.^{૨૪}
 રાજ્ (પ્રકાશવું)-રાજ્ય.^{૨૫}

વચ્ (ઓલવું)-વાચ્ય, ભાવ-
વાચ્ય, વાક્ય.
વધ્ (કતલકરવું)-વધ્ય.
હન (મારવું)-હન્ય.
હિન્ (હિંસા કરવી)-હિસ્ય=
જેની હિંસા કરાય તે.
હમ્ (હસવું)-હાસ્ય.
દ્રુ (ઓગળવું)-દ્રાવ્ય.
ભૂ (હોવું)-ભવ્ય=કિતમ; ભા-
વ્ય=થવાનું છે તે.

કૃ (કરવું)-કાર્ય (કાજ, કા-
રજ),^૧ કૃત્ય,^૨ કરણીય,
કર્તવ્ય. ૬-૧
મૃ (ભરવું)-ભાર્યો (ભારજ).
મૃ (ભરવું)-ભૃત્ય=ચાકર.
વન્દ્ (વંદવું)-વન્દનીય.
વર્ણ્ (વર્ણવવું)-વર્ણ્ય, વર્ણ
નીય.

૪. શીલાર્થક.

उर-ભંગુર (મંજૂ+उर)=ભાગી જાય એવું, બદલાઈ જાય
એવું; ક્ષણભંગુર; ભામુર (ભાસ્+उर)=પ્રકાશિત; વિદુર (વિદ્+
उर)=જાણી શકે તેવો, જ્ઞાની, ડાહ્યું.

इष्णु—સહિષ્ણુ (સહ+इष्णु)=સહન કરવા ટેવાયલું, સહ-
નશીલ; વાર્ધિષ્ણુ (વૃધ્+इष्णु)=વધનાર.

ગુજરાતી કૃતપ્રત્યયો.

૧. ક્રિયાવાચક.

ધાતુને કેટલાક કૃતપ્રત્યય લાગી 'કરવું' તે 'એવો અર્થ' બતાવે
છે, તે ક્રિયાવાચક પ્રત્યય કહેવાય છે.

૧. આણ્-આણી-આણું (સં-અન) પરથી—

આંજણ્ (આંજ+આણ્), કહેણ્, ગંઠણ્, ગુંથણ્, ગોઠવણ્,
ધ્રુમણ્, ચલાણ્, જમણ્, ઠેલાણ્, દેણ્, ઘોવણ્, નાવણ્, પાલણ્, ભરણ્,

મુંઝણ, લાંઘણ, લીપણ, લે'ણ, વહેણ, વહેંચણ, સાચવણ, સીવણ, સોપણ; કમાણી, કાપણી, કોતરણી, ખંડણી, ચેતવણી, ઝાટકણી, તાવણી, પૂરણી, ફેરણી, આઘણી, બેસણી, માગણી, માપણી, લખણી, લગતી, લાગણી, વાવણી, શિખવણી, સાચવણી, સીવણી: કટાણું, ચાવણું, છુંદણું, દળણું, ભરણું, માગણું, રાંધણું.

૨. અત—અમત, ગમત, તપત, મળત, મૂકત, રમત, લડત.

૩. તી (સં-તિ)—ગણતી, પડતી, બેસતી, ભરતી, મળતી, લગતી.

૪. આઘ—ઘડાઘ (ઘડ+આઘ), ચઢાઘ, ઠગાઘ, લખાઘ, લડાઘ, વધાઘ, સિલાઘ, સુધરાઘ.

૫. આટ (કર્મણિ આ+ટ પ્રત્યય મળી)—ઉકળાટ (ઉકળ+આટ), ગભરાટ, યુગળાટ, ચળકાટ, તોલાટ; કડકડાટ (કડકડ+આટ), કમકમાટ, ખડખડાટ, ખળખળાટ, ગડગડાટ, ગણગણાટ, ઝગઝગાટ, તમતમાટ, બડબડાટ, વળવળાટ, સડસડાટ; ઉકળાટો.

૬. આણ (કર્મણિ આ+અન પ્રત્યય મળી)—બોડાણ (બોડ+આણ), દબાણ, મંડાણ, મુકાણ, રહેડાણ, રોકાણ, લખાણ, વચાણ, છોલાણ.

૭. આપ—મેળાપ.

૮. આરો—કંપારો-કંપારી, ધ્રુજારો-ધ્રુજારી, લવારો-લવારી, ઘટારો, ચમકારો, જ-મારો, ધબકારો, મુઝારો, વર્તારો-વર્તાણો, વધારો.

૯. આવ—(પ્રેરક રૂપનો પ્રત્યય છે)—અટકાવ (અટક+આવ), ઉડાવ, ચઢાવ, જમાવ, ઠરાવ, ઢોળાવ, દેખાવ, પડાવ, બચાવ, બનાવ.

૧૦. આવટ (પ્રેરક આવ+ટ પ્રત્યય મળી)—બનાવટ (બના+આવટ), લખાવટ.

૧૧. આમણુ (પ્રેરક આવ+અન પ્રત્યય મળી થયો છે, એમાં 'વ' નો 'મ' થયો છે)-અકળામણુ (અકળા+આમણુ), ગભરામણુ, ઘડામણુ, ચીતરામણુ, રંધામણુ, લખામણુ, વળામણુ, શિખામણુ, સીવડામણુ; પધરામણી, પહેરામણી, વંધામણી; બિઆમણું.

૧૨. તર—કળતર, ઘડતર, ચણુતર, નડતર, ભણુતર, ભરતર, મળતર, વણુતર, વળતર, વાવેતર; વહીતરં-વૈતરં.

૧૩. ઈ—પૂરી (પૂર+ઈ), બેલી, છીની-છીણી (છીન+ઈ), તાવી-તવી, બંધી, કમી-કમતી (કમ+ઈ).

૧૪. અચક—આવક (આવ+અક), જાવક, એકક.

૧૫. અકી—હૂબકી (હૂબ+અકી).

૧૬. વાડ—મંદવાડ, એકવાડ.

૧૭. બુક—વર્તબુક (વર્ત+બુક), નીમબુક.

૧૮. ઝું—ખાઝું, ઘડઝું, દેઝું, ભણુઝું, સખઝું.

૨. કર્તૃવાચક.

૧. નાર—કરનાર, જાણુનાર, જોનાર, પાચનાર, લખનાર, વંદનાર, વેચનાર.

૨. કાર—જાણુકાર.

૩. આરો—ડગારો, ધુતારો, લૂટારો.

૪. અણી—હસણી=હસનારી, ધખણી.

૩. સાધનવાચક.

કેટલાક પ્રત્યય ધાતુપર આવી કામ કરવાના સાધિત્યને એળખાવે છે, તેને સાધનવાચક પ્રત્યય કહે છે.

૧. અણુ—પીંજણુ.

૨. અણો—વીંજણો.

૩. અણી—આકણી, કાપણી, ગળણી, ટાકણી, ખાડણી, ચાળણી.

૪. અણું—ગળણું, ઓઢણું, ટાકણું, ટાકણું, બિઠાણું, વિંધણું, પાથરણું.

૪. વિશેષણ બનાવનાર.

૧. અણું—ધાવણું (ધાવ+અણું).

૨. ઉ—આઉ—ઉઠાઉ (ઉઠ+આઉ), કમાઉ, ખર્ચાઉ, ગળાઉ, ચરાઉ, ચઢાઉ, ટકાઉ, ભરાઉ, વેચાઉ; કાંટાખાઉ, ભાજખાઉ.

૩. આળ—આણ (સં. આલ—આલુ)—ખર્ચાળ—ળ.

૪. એલ—ખાધેલ, પીધેલ, રખડેલ, વણેલ.

૫. ઇએલ—બળિએલ (બળ+ઇએલ), દમિએલ, અડિએલ.

૬. ઇતું—માનીતું (માન+ઇતું).

૭. કણો—કરડકણો, મારકણો, વઢકણો; લડકણી.

૮. ઉ—ઉતાર (ઉતાર+ઉ), ખર્ચું, ખેડું, માર.

૯. ઐયો—ઇયો—ગવૈયો (ગા+ઐયો), ઘેરૈયો, ભાગિયો, રસાઇયો (રસ-રસો+ઇયો), લડવૈયો.

૧૦. વ્યાકરણમા કૃદંત પ્રકરણમાં આપેલા પ્રત્યયો—દોડતું, દોડયું, દોડેલું, દોડનારું, દોડવાતું.

પૂર્વગ.

કેટલાક અવ્યય નામની, ધાતુની કે ધાતુપરથી થએલા શબ્દની પહેલાં આવે છે તે પૂર્વગ (પૂર્વ=પહેલા+ગ=જનાર) કહેવાય છે, એમાં જે ધાતુની કે ધાતુથી ઉત્પન્ન થએલા શબ્દની પૂર્વે આવે છે

તે ઉપસર્ગ [ઉપ=પાસે+સર્ગ (સર્જ્=સરજવું, ઉત્પન્ન કરવું)]
કહેવાય છે. ઉપસર્ગ પૂર્વગજ છે, પણ બધા પૂર્વગ ઉપસર્ગ નથી.

સંસ્કૃત વ્યાકરણમા ૨૦ અવ્યયોનેજ ઉપસર્ગ ગણ્યા છે, તે
નીચે મુજબ:—

પ્ર, પરા, અપ, સમ્, અતુ, અવ, નિસ્-નિર્, દુસ્-
દુર, વિ, આ, નિ, અધિ, અપિ, અતિ. સુ, ઉઠ્, અભિ.
પ્રતિ, પરિ અને ઉપ.

કોઇ સ્થળે ઉપસર્ગ ધાતુની પહેલા આવી તેના અર્થમા ફેરફાર
કરે છે. જેમ, ક્ષ=હરવું, લઘ્ જવું; પણ પ્રહાર=માર, અપહાર=ઘટ,
સંહાર=નાશ, અનુહાર=નકલ, અવહાર=ચોર, નિહાર=ખાજવા માટે
મુડકું લઘ્ જવું તે, વિહાર=મોજશોખ, આહાર=ભક્ષ, નિહાર=ઝાકળ,
ઉહાર=છૂટકો, પ્રતિહાર=દ્વારપાલ, પરિહાર=અવગા, ઉપહાર=ભેટ.

કોઇક સ્થળે ધાતુના અર્થને અનુસરે છે. જેમ, અનુકરણ
એમા ઉપસર્ગ ધાતુના અર્થને અનુસરે છે; અને કોઇક સ્થળે તેના
અર્થમાં વધારો કરે છે. જેમ, પ્રતાપ=ધણો તાપ.

સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.

૧. પ્ર આગળ; શ્રેષ્ઠ; વિશેષ; ઉત્પત્તિ.

ધોરણ ૬—પ્રવાહુ=આગળ વહેવું તે; ૪૦ પ્રભુ=શ્રેષ્ઠ હોનાર, ૯
પ્રતાપ=વિશેષ તાપ; ૫૫ પ્રપિતા=આપનો આપ. પ્રકાશ, ૧૩ પ્રકા-
શિત; ૮૪ પ્રકૃતિ; ૪૮ પ્રકોપ; ૯૪ પ્રખ્યાતિ; ૫૫ પ્રચલિત=ચાલતું આવેલું.
પ્રભ; ૭૨ પ્રજ્ઞા=મુદ્ધિ; પ્રણિપાત (પ્ર+નિ+પાત)=નમસ્કાર; પ્રદ-
શિલ્પ; ૯૯ પ્રદર્શન; પ્રદુષ્ઠ; ૭ પ્રભાવ=પ્રતાપ, તેજ, શક્તિ; પ્રમાણ; ૪૧
પ્રમુખ; ૧૪ પ્રયત્ન; ૧૮ યુક્તિપ્રયુક્તિ; પ્રયોગ; ૮૧ પ્રયોજન=હેતુ; પ્રવૃત્ત=

રેકાયલું, પ્રશંસા,^{૬૩} પ્રશંસાપત્ર; પ્રશસ્તિ=પ્રશંસાવાચક કાવ્ય; પ્રશસ્ત્ય=સ્તુત્ય; પ્રસન્ન,^{૬૪} પ્રસિદ્ધ;^{૬૫} પ્રસ્તાવના; પ્રહ્લાદ (પ્રહ્લાદ= અતિશય આનંદ પામવું); પ્રાણ (પરાણ, પરાણે)^{૬૬} પ્રાર્થના,^{૩૦} પ્રામ ^{૬૭} પ્રેક્ષક=જ્ઞેનાર પ્રોત્સાહક (પ્ર+ઉત્સાહક).

ધોરણ ૭—પ્રકરણ=ચાલતી વાત, હકીકત; પ્રકર્ષ,^{૬૮} પ્રકાર ^{૩૪} પ્રગતિ=ઉદય; પ્રચંડ,^{૭૦} પ્રચાર;^{૬૩} પ્રજ્વલિત=તેજસ્વી; પ્રણામ,^{૬૦} પ્રવેશ;^{૭૦} પ્રવોત્ત; ^{૬૮} પ્રધાન;^{૬૪} પ્રદુલ્લિત, પ્રબંધ,^{૬૩} પ્રભા,^{૭૨} પ્રભાત;^{૭૨} પ્રમદા=ધણા મદવાળી સ્ત્રી; પ્રમાદ;^{૬૦} પ્રયાસ,^{૭૫} પ્રલય,^{૭૩} પ્રલાપ= શોકથી જે વિલ્વળ ભાવણ તે; પ્રવર્તક,^{૫૯} પ્રવાસ;^{૬૮} પ્રવાસી,^{૭૪} પ્રવાહી,^{૭૮} પ્રવૃત્તિ=ક્રિયાગ; પ્રવેશ,^{૪૧} પ્રવેશિકા, પ્રસંગ ^{૭૮} પ્રસરણ;^{૮૧} પ્રસાદ;^{૭૧} પ્રસાર;^{૫૯} પ્રહાર;^{૮૨} પ્રાચી,^{૪૦} પ્રાપ્તિ,^{૭૭} ફલપ્રાપ્તિ; પ્રારબ્ધ (પ્રારબ્ધ);^{૭૮} પ્રેક્ષાગૃહ (પ્રેક્ષ=જ્ઞેવું)=આકાશનું નિરીક્ષણ કરવા માટે બાધેલુ ગૃહ; પ્રેરણા;^{૧૨} પ્રોત્સાહન=ઉત્તેજન; પ્રોત્ ^{૧૯}

૨. પરા પાશ્વ; તરફ; ઉલટું.

ધોરણ ૬—પરાવર્તન=પાશ્વ વળવું તે,^{૮૭} પરાક્રમ=તરફ ઝગઝગ ભરવા તે=અહાહુરી;^{૭૩} પરાક્રમી;^{૧૪} પરાભવ=હાર, પરાસ્ત=હારેલુ.

ધોરણ ૭—પરાજય=જયથી ઉલટું-હાર,^{૩૪} પરાયણ=તરફ જવું તે=અત્યંત આસક્તિ.^{૪૯}

૩. અપ ખરાબ; ઉલટું.

ધોરણ ૬—અપખંડ=ખરાબ પડવું તે;^૬ અપમાન=માનથી ઉલટું;^{૪૯} અપકાર; અપચિહ્ન=ખરાબ ચિહ્ન, અપયશ, અપરાધ,^૭ અપરાધી;^૭ અપાદાન; અપાગ (અપંગ).^{૧૯}

ધોરણ ૭—અપકૃત્ય; અપવાદ,^{૮૮} અપવાદરૂપ; અપશબ્દ;^{૩૫} અપશુકન.^{૫૦}

४. तम साधे; सुंदररीते; जिलकुल.

धोरण ६—संगम=साधे जनुं ते, १२ संस्कृत=सुंदर करेल, ५
संरक्षण=जिलकुल रक्षण ५१ संकाय, ७७ संक्षेप; १ सतत (सम+
तन=मेयनुं+त)=खभेशनुं, यातुः संतान (तन=विरतार पामवे।)=
छाकराछैया. संतुष्ट=संतोषी, तम, सतोष, ३० संदिग्ध=अयोक्तसः
संदेश, १० संधान (साधण), २३ संधि (साधो). ५३ संध्या (साज,
साज), ८८ संपूर्ण; १७ संगंध; ५ संभव, ८२ संभावित; १५ समति, ५५
संयोग (संयोग). ८५ संरक्षित, ससर्ग, ८५ संसार. ७ संस्कार (स-
कार); ५ संस्थान; १४ समर्पित (सम+अर्पित)=विधिपूर्वक आपेलुं;
समागम; ८१ समृद्धि; ५५ सम्राज, ६० साम्राज्य. ६०

धोरण ७—संकलना, १३ संकल्प, ३८ संकायन; ८७ संकमण; ८४
संकान्त=हापल थओलुं. संक्षिप्त=टूंकुं करेलुं, सध्या, ३१ संग, १
संगति (संगत); १४ संगीत; ४३ संग्रह (संधरे।); १३ संग्राम. ४०
संध; १० संधात (संगाथ); ८ संध्य, ७६ संज्ञा; २० संजुविनी=मुआने
जुवता करनारी विद्या; संनति, ७ संताप, ८ सदेह, २७ संन्यास; ५८
संपत्ति; १५ संपन्न=युक्त; गुणसंपन्न; संपात; ६६ संपादन; ५८ संप्रे-
दाय; १८ संभावना=प्रतिष्ठा; संभ्रम=गलराट; संभाषण, २१ संमान=
पुण्डणमान (सन्मान=साई मान): संमुष्ण=सामु (सन्मुष्ण=साई छे
मुष्ण जेनुं ओवो); १८ संयम; ६० संयुक्त; ४५ संवाद=वाहिविवाद:
संक्षय; २ संशोधक; संशोधन; २ संस्था=सभा; संहार (संधार), ६५
संहिता; २ समक्ष; ३८ समय, ३१ समर्थ; २ अथी उलटो शब्द अस-
मर्थ; सभाचार=अभ्यार; सभाधान; ५८ सभाधि; ६५ सभास; २ सभासि; ५८
सभावेश; ४ समुदाय; ७२ समूह=जुथो. ७२

૫. અનુ પાછળ; સાથે; મળતું.

ધોરણ ૬—અનુભવ=પાછળ થવું તે.^{૧૮} અનુનાસિક=નાક-સાથે-નાકમાથી બોલાતા વ્યંજન; અનુરૂપ=મળતું રૂપ; ^{૧૪}અનુકરણ, ^{૧૪}અનુકરણીય=દાખલો લેવા યોગ્ય; અનુકૂળ; ^{૪૪}એથી ઉલટો શબ્દ પ્રતિકૂળ; અનુક્રમ; ^{૫૪}અનુમાન; ^{૬૬}અનુસાર (અણુસારે-અણુસારો); ^{૧૬}અનુગ્રહ=શાપમાં કૃપા કરી તેનું નિવારણ કરવું તે, સ્વીકાર; અનુચર=ચાકર; અનુગ્રા=રજા; અનુયાયી=પાછળ જનાર, અનુસરનાર, ચાકર.

ધોરણ ૭—અનુપ્રાસ=એકનાએક વર્ણનું વારંવાર આવવું તે; અનુરક્ત=આસક્ત; અનુવાદ=ભાષાનર.

૬. અવ નીચે; નહારં.

ધોરણ ૬—અવલોકન=નીચે જોવું તે; ^{૧૫}અવગણના=નહારી ગણના; ^{૬૮}અવકાશ; ^{૭૬}અવસ્થા. ^{૪૦}

ધોરણ ૭—અવગ્રા=અપમાન; અવતાર (ઓઆરો-ઓવારો); ^{૩૩}અવધિ (અવધ); ^{૨૮}અવનતિ=પડતી, એથી ઉલટો શબ્દ ઉત્તનિ=ચઠતી; અવશિષ્ટ=શેષ, બાકી; અવશેષ; ^{૬૮}અવસર. ^{૩૬}

૭. નિસ્, નિર્ નહિ; બહાર; નક્કી.

‘નિસ્’ ની પછી ઘોષાક્ષર આવે, તો ‘નિસ્’ નું ‘નિર્’ થાય છે.

ધોરણ ૬—નિરંકુશ=અંકુશ વિના; ^૩નિર્ગત=બહાર ગએલું=શક્તિ વગરનો; ^{૪૪}નિશ્ચય=નક્કી કરવું તે-ઠરાવ; ^{૬૨}નિરર્થક=નકામું, અર્થ-પ્રયોજન વિનાનું; નિરાકરણ=કાઢીમૂકવું તે, ફેંસલો; નિરીક્ષક; ^{૬૭}નિરીક્ષા (નીરખ); ^{૮૧}નિર્જીવ; નિર્ધન; નિર્મળ એથી ઉલટો શબ્દ સખળ; નિર્વિઘ્ન. ^૭

ધોરણ ૭—નિરંજન;^{૩૩} નિરાશ્રય; નિરાહાર (નિઃ+આહાર);
નિરીક્ષણ;^૨ નિરુત્તર=જવાબ દેવાય નહિ એવો; નિર્ગમન;^૬
નિર્ણય;^{૬૬} નિર્ણીત=કરાવેલું, નક્કી; નિર્ધાર;^{૨૭} નિર્ભય; નિર્માણ;
નિમત્ત=નિર્માણ કરેલું; નિર્મોહી;^{૪૪} નિર્વાણ;^{૫૯} નિર્વાહ;^૪ નિષ્કંટક=
કાંટા વગરનું; નિષ્પક્ષપાત;^૬ નિ શ્રેણી (નીસરણી); નિ.સીમ; નિઃસ્વાર્થ.

૮. દુસ્, દુર નહાર; મુશ્કેલીથી.

ધોરણ ૬—દુર્જન=નહારા માણસ, એથી ઉલટો શબ્દ સજ્જન;
દુર્લભ=મુશ્કેલીથી મેળવાય તેવું;^૩ એથી ઉલટો શબ્દ સુલભ; દુરાચરણ;
દુર્ગ=પહાડી કિલ્લો; દુર્વચન; દુર્વિનય=અનીતિ દુષ્કાળ (ડકાળ)^૧
એથી ઉલટો શબ્દ સુકાળ.

ધોરણ ૭—દુરાગ્રહ=હઠીલાઇ; દુરુપયોગ. દુર્નીતિ; દુષ્ટદ્વિઃ
દુર્લક્ષ=લક્ષ-ધ્યાન આપતું ન હોય તેવું; દુર્વ્યથ=ખોટો ખર્ચ.
દુઃકૃત્ય; દુઃસંગ.

૯. વિ વિશેષ; ઉલટું; વિના.

ધોરણ ૬—વિકરાલ=વિશેષ ભયંકર;^{૨૦} વિયોગ (વિભોગ)=
મેળાપથી ઉલટું;^{૪૧} વિધવા=ધણી વિનાની;^{૫૧} વિકલ;^{૪૩} વિકાર;^{૭૮}
વિકાસ=ખીલવણી; વિખ્યાત;^{૩૯} વિગ્રહ;^{૫૭} વિચાર;^{૭૯} વિચિત્ર;^{૬૫}
વિનય; વિદ્યુત્;^{૬૦} વિધાતા;^૩ વિધેય, વિધ્યર્થ; વિનતિ (વિનંતી);^૭
વિનાશ;^{૩૪} વિપત્તિ (વિપત).^{૨૯} વિપરીત;^{૩૪} વિભાગ;^{૧૦}
વિભૂતિ=ઐશ્વર્ય, સંપત્તિ; વિમુક્ત=છૂટા; વિરંગી;^{૮૪} વિરુદ્ધ;^{૪૯}
વિરૂપ (વરવો);^{૪૩} વિરોધ;^{૪૯} વિલક્ષણ;^{૬૬} વિશુદ્ધિ; વિશેષ;^{૬૬} વિશ્રામ;
વિષમ (વસમુ);^{૧૨} વિસ્તર (અંથનો વિસ્તાર); વિસ્તાર (પટનો);^{૭૩}
વ્યવસ્થા.^{૧૨} વ્યાકરણ;^૬ વ્યાધિ;^{૧૨} વ્યાયામ=કસરત; વ્યુત્પત્તિ.

ધોરણુ ૭—વિગત; ૫૨ વિદ્ય; ૨૫ વિચારક=વિચાર કરનાર; વિજ્ઞાન; વિતર્ક; ૪૦ વિદેશ; ૪૦ વિધિ; ૪૨ વિધિવિધ; ૩૬ વિનય; ૧૪ વિનીત; ૬૦ વિનોદ=આનંદ, વિદ્વલ; વિભવ. ૩ વૈભવ ૪૯ વિભુ ૩ વિરક્ત; ૮ વિરહ; ૨૮ વિરહિણી; ૨૮ વિરાગ=અસંતોષ; વિરાગમાન (વિરાગમાન); ૪૧ વિરામ, ૪૯ વિલંબ ૨૨ વિલાપ; ૨૮ વિલાસ; ૬૦ વિવરણ; ૨ વિવાદ, ૬૫ નિર્વિવાદ; વાદવિવાદ; ૩૮ વિવાહ. ૨ વિવિધ ૨૮ વિવેક; ૧ વિવેચન; ૨ વિશ્વાસ, ૧૦ વિશ્વાસુ; ૫૬ વિસ્તીર્ણુ. ૭૨ વિસ્તૃત, વિરમય, ૨૧ વિરમિત; ૬ વિહાર; ૪૧ વિદ્વિગ્ન=ગભરાએલું; વ્યક્તિ (વિગત); ૫૮ વ્યતીત=પસાર કરેલું, વ્યય=ભર્ય, વ્યવસ્થાપક=કામતી ગોઠવણ કરનાર; વ્યવસ્થિત=ગોઠવેલું; વ્યવહાર (વહેવાર); ૩૭ વ્યસન; ૩૧ વ્યાખ્યા; ૭૬ વ્યાપક; ૩૩ વ્યાપી; ૨૯ વ્યાપ=ફેલાએલું.

૧૦. આ ભર્યાદા; ઉલટું.

ધોરણુ ૬—આકાર=ભર્યાદા કરનાર; ૧૦ આયાત=ગએલાથી ઉલટું—આવેલું, ૭૪ આકર્ષણ; ૮૧ આકાશ; ૧૦ આકૃતિ, ૮૯ આક્ષેપ= ફેંપણ; આગતારવાગતા. ૭૪ આગ્રહ, ૪૫ આચમન; ૧૩ આચરણ. ૧૪ આચાર્ય; ૪૫ આજ્ઞા (આ-યા-આણ); ૧૮ આદેશ=આજ્ઞા; આધાર; ૫૬ આનંદ; ૧૮ આપત્તિ; ૧૮ આભાસ=અજવાળું, તેજ. આભૂષણ, ૬૦ આરંભ, ૭૦ આરંભ=ચહેલું, ખેડેલું; આશય=અભિપ્રાય, ધરાદો, મતલબ; આશ્રમ; ૪૧ આશ્રય (આશરો). ૬૨ આશ્રિત; ૫૦ આસક્ત=પ્રેમમા પડેલું; આશ્વાસન=ધીરજ આપવી તે.

ધોરણુ ૭—આકર્ષક=મનને ખેંચે-હરે એવું, આકર્ષણ કરનાર; આકાંક્ષા; ૭૧ આકંઠ=રડારોળ; આખ્યાન, ૨૮ આધાત=પ્રહાર; આચાર, ૧૨ આશ્રવિકા; ૧૩ આદર્શ; ૪૦ આપદા; ૫૩ આબાસવૃદ્ધ=બાળકથી વૃદ્ધપર્યન્ત; આભાર; ૧૪ આમંત્રણ; ૧૧ આયાસ; ૪ આરા-

ધના; ૨૬ આરામ; ૪૯ અલિગન; ૩૨ આવાસ (અવાસ)=રહેવાનું
સ્થળ; આવૃત્તિ; આવૃષ્ટિ; ૪૫ આવેશ, ૩૩ આસ્થા; ૩૯ આહાર, ૫
આહુતિ. ૬૫

૧૧. નિ માંહે; પાછળ; વિના.

ધોરણ ૬—નિવાસ=જેમા વસે તે, રહેઠાણ. નિદાન=રોગની
અંધી પરીક્ષા કર્યા પછી જે અભિપ્રાય આપવો તે, નિરોગી=રોગ
વિનાનો નિઝર=નિર્ભય, છાતીવાળું, બહાદુર; નિનાદ=સ્વર, નિમં-
ત્રણ. નિયમ (નીમ-નેમ); ૧૧ નિયમિત, ૧૧ નિવૃત્તિ; ૪૯ નિવેહન, ૨૩
ન્યાય, ૪૬

ધોરણ ૭—નિઘ્રહ, ૫૮ નિજ, ૩૨ નિદ્રા, ૩૧ નિધાન, ૨૭
કરુણાનિધાન; ૫૧ નિબંધ; ૩૭ નિમિત્ત (નિમિત્ત-નિમત), ૫૦ નિયમન,
અલિનિયમન, ૫૫ નિયંત્રા, ૧૨ નિરૂપણ; ૨ નિવાર=અટકાવ, રોક;
નિવારણ, ૨૧ નિશ્વાસ (નિસાસો), નિષ્ઠા; ૨૯ કર્તવ્યનિષ્ઠા. નિષ્કુર
(નકોર)=ફૂર, ધાતકી, કઠણ; નૈવેદ્ય (નિવેદ). ૨૨

૧૨. અધિ ઉપર.

ધોરણ ૬—અધિરાજ=ઉપર પ્રકાશનાર, રાજા; ૩૯ અધિપતિ. ૫૮

ધોરણ ૭—અધિકાર; ૧ અધ્યયન; ૨૬ અધ્યાપન, ૫૭ અધ્યા-
પક=પ્રોફેસર; અધ્યાય (અધ્યો). ૨

૧૩. અપિ ઉપર.

અપિધાન (અપિ+ધા+અન)=ઉપર ધારણ કરવાનું-ઢાંકણ;
વસ્ત્ર. 'અપિધાન'નો 'અ' ઊડી જઈ 'પિધાન' સ્પષ્ટ પણ થાય છે.

૧૪. અતિ ધણું: પેલી તરફ.

ધોરણ ૬—અતિધોર=ધણ બયંકર; ૬૪ અતીન્દ્રિય=અનિ-
યતે અગોચર; અતિતીવ્ર, અતિમૃદુ, અનિશય. ૭૦

૧૫. સુ સારું; સહેલામથી; ધણું.

ધોરણ ૬—સુકૃત=સારું કરેલું; ૪૧ સુકુમાર=ધણું કોમળ; ૪૩
સુલભ (સહેલું)=સહેલથી મેળવી શકાય એવું; ૭-૩૯ સુકાલ,
સુકેસરી: સુગમ. સુપ્રસિદ્ધ=વિખ્યાત; સુબુદ્ધિ સુવ્યવસ્થિત. સુસ્વર. ૫૪

ધોરણ ૭—સુજ્ઞાન (સુગ્નણ), ૧૫ સુદૃઢ સુગ્રી (ધી=બુદ્ધિ)
સારી બુદ્ધિવાળો પુરુષ, પંડિત. સુભટ=સારો યોદ્ધો, સુરક્ષિત; ૭૨
સુવર્ણ; ૧૮ સુશીલ; ૧૪ સ્વસ્તિ. ૨૪

‘સુ’ નું અપભ્રંશરૂપ ‘સ’ થાય છે. સભર=ધણું ભરેલું; ૬૮
સપૂત=સારો છોકરો.

૧૬. ઉદ્ ઊંચે; બહાર; ઉલટું.

ધોરણ ૬—ઉત્કંઠા=ઊંચી ડોક થવી—આતુરતા; ૪૧ ઉત્પત્તિ=
બહાર પડવું, પેદા થવું; ૨૫ ઉત્થાપન (ઉથાપન)=સ્થાપનથી ઉલટું,
ઉઠાવવું; ઉચ્ચાર; ૯ ઉત્તમ; ૧૦ ઉત્તેજન; ૬૨ ઉત્પન્ન (ઉપનો); ૭૮
ઉત્પાત; ૨૧ ઉદ્દેશ; ૭ ઉદ્ભિદ્ધ; ૫૪ ઉદ્યોગ. ૫૫

ધોરણ ૭—ઉચ્ચાલન; ૭૭ ઉચ્છૃંખલ (ઉદ્+શૃંખલા=સાંકળ)=
મરછ પ્રમાણે ચાલનાર; ઉત્કૃષ્ટ; ૨૦ ઉત્પાત; ૯૮ ઉત્તર; ૧૧ ઉત્તેજક; ૨૦
ઉત્પાદન; ૪ ઉત્સવ (ઓઝછવ); ૧૧ ઉત્સાહ (ઉચ્છાહ); ૧૨ એથી
ઉલટો શબ્દ નિરુત્સાહ; ઉદાહરણ; ૪ ઉદ્ગાર (ઓડકાર); ૪૩ ઉદ્ધાર
(ઓદ્ધાર); ૧૨ ઉદ્યમ (ઉજ્જમ); ૧૯ ઉદ્વેગ (ઉદ્ધરાવો); ૧૧ ઉન્નત=
ઉચ્ચ, ધૌદ; ઉન્નતિ; ૧૨ ઉન્નમર્ગ=ઉલટો રસ્તો; ઉલ્લંઘન. ૩૮

૧૭. અભિ તરફ, પાસે, ઘણું.

ધોરણ ૬—અભિષેક=તરફ જાંટવું;^૨ અભ્યાગત=પાસે આવેલો, અતિથિ; અભિમાન=ઘણું માન;^{૩૪} એથી ઉલટો શબ્દ નિરભિમાન=અભિમાનથી છૂટા હોવું તે; અભિનંદન=મુખારકબાદી, સંતોષ; અભિલાષા=ધન્યા; અભિવંદન=નમસ્કાર; અભ્યાસ.^{૮૬}

ધોરણ ૭—અભિપ્રાય; અભિપિક્ત=જેને રાજ્યાભિષેક થયો છે તે, અભ્યંતર (અભિ+અંતર)=હૃદયમા.

૧૮. પ્રતિ ઉલટું; તરફ; દરેક.

ધોરણ ૬—પ્રતિબિંબ=બિંબથી ઉલટું, આરસીમા પડે છે તેવો પડછાયો;^{૮૮} પ્રતિગમન=તરફ જવું; પ્રતિક્ષણ=દરેકક્ષણ;^{૭-૪૧} પ્રતિકાર,^{૪૯} પ્રતિનિધિ=વકીલ, પ્રતિપાલન=રક્ષણ; પ્રતિપ્રિય;^{૪૯} પ્રતિ-ફલિત=જેનો પડછાયો પડે છે તે; પ્રતિભા=અપૂર્વ બુદ્ધિ, પૂર્વે જોઈ ન હોય તેવી બુદ્ધિ; પ્રતિશબ્દ=સામે શબ્દ, પડધો; પ્રતિષ્ઠિત.^{૯૦}

ધોરણ ૭—પ્રતિકૂળ; પ્રતિગ્રહ=સ્વીકાર, પ્રતિજ્ઞા,^{૧૩} પ્રતિપક્ષી=હરીફ. પ્રતિપાદન,^{૩૮} પ્રતિબળ, પ્રતિભા,^{૮૩} પ્રતિરૂપ,^{૮૩} પ્રાતરોધ;^{૭૨} પ્રતિક્ષા;^{૧૪} પ્રતિરૂપી=હરીફ; પ્રતિહાર=દ્વારપાળ.

૧૯. પરિ આરેતરફ; ઘણું.

ધોરણ ૬—પરિકંભણ=ચોતરફ ફરવું તે;^{૪૧} પરિતાપ=ઘણો તાપ;^૪ પરિચય;^{૧૧} પરિચારક=સેવક, પરિચારિકા=સેવિકા, પરિચ્છેદ=વિભાગ, અધ્યાય; પરિણામ;^{૧૨} પરિમાણ;^{૭૨} પરિમિત=ગણ્યાંગાંઠા, એથી ઉલટો શબ્દ અપરિમિત=મપાય નહિ એટલાં, પુષ્કળ; પરિશ્રમ; પરિસ્પર્શ=મધી તરફ ફરી વળવું તે; પરિસીમા=હદ, પરીક્ષા (પરખ, પારખ).^{૧૪}

ધોરણ ૭—પરિક્ષીણુ=હેક સુકાઇ ગએલું; પરિધ; ૨ પરિચિત=જાણેલું, ઓળખીતું; એથી ઉલટો શબ્દ અપરિચિત; પરિભાગ=તજીવું તે; પરિધાન (પહેરણુ). પરિપક્વ; ૨૦ પરિપૂર્ણ; ૨૫ પરિભવ, ૫૫ પરિવર્તન=ફેરફાર; પરિદીક્ષન=વારંવાર મુલાકાત લેવી તે, પરિશ્રમ-શીલ=મહેનતુ છે સ્વભાવ જોનો એવો; પરિપદ; ૫૮ પરિસ્થિતિ=આસ-પાસની સ્થિતિ, વાતાવરણ.

૨૦. ઉપ પાસે; નાનું.

ધોરણ ૬—ઉપસર્ગ=પાસે જવું-ધાતુ કે ધાતુથી ઉત્પન્ન થએલા શબ્દોની પ્રવે આવનાર; ઉપસાગર=નાનો સમુદ્ર, ૫૧ ઉપ-કાર. ૫૦ ઉપચાર=દવાદાર, ઔષધ; ઔષ-ઉપદેશ; ૧૬ ઉપદ્રવ, ૭ ઉપ-ભોગ; ૧૬ ઉપમા, ૧૭ ઉપવાસ (અપવાસ, અપ્પાસ). ૪૩ ઉપાધિ; ૭૮ ઉપાય; ૧૨ ઉપાજન=મેળવવું; ઉપાસના=સેવા; ઉપરિથત=પ્રાપ્ત, મેળ-વેલું, લાવેલું.

ધોરણ ૭—ઉપકારી, ૫૩ ઉપતયન=જનોઈ; ઉપવીત=જનોઈ, યજ્ઞોપવીત (યજ્ઞ+ઉપવીત)=જનોઈ, યજ્ઞસૂત્ર; ઉપગ્રહ; ઉપમહન્ત=મહન્તથી ઉતરતા દરજ્જાનો; ઉપયોગ; ૧ ઉપસંહાર=સમેટવું તે, સાર, સંક્ષેપ; ઉપાધ્યાય=આચાર્ય, ગુરુ.

ઉપસર્ગ સિવાયના પૂર્વગો.

ઉપસર્ગમા નહિ ગણાતા પણ ગુજરાતીમાં વપરાતા નીચેના સંસ્કૃત પૂર્વગો છે.

અ કે અન્, ન, અમા, કુ, શત્, તિરસ્, અલમ્, નમસ્, ધિક્, સાક્ષાત્, ચિરમ્, મિથ્યા, અતર્, પર, પરમ, પુનર્, સ કે સહ, સત્, સ્વ, સ્વયમ્, વગેરે. કેટલાંક પૂર્વગોથી સમાસ બને છે.

અ નહિ:—ધોરણ ૬—અધોષ (અવાજ વિનાનું), અધોર (ધણું ભયંકર), ૭૩ અળાણુ, અજિત, ૬૩ અજ્ઞાન (અજ્ઞાણ), ૧૧ અન્યાય, અનિશ્ચિત, ૧૧ અપારદશક, ૮૭ અખલા, ૬૪ અભાગીક, અભાગણી, અલોપ, ૫૬ અવિચલ, ૧૬ અવિવેક, અસાધ્ય, અસ્થિર.

ધોરણ ૭—અક્ષય (આખું), ૬૪ અક્ષય=ક્ષય થઇ ન શકે એવું, અખંડ, ૭૪ અખાત, ૨૬ અગમ્ય (અગમ), ૪૮ અગાધ, ૪૧ અછત, અજ્ઞાત, ૫૨ અડગ, અદ્વિતીય=જેના જેવો બીજો નથી એવો, અદક્ષ્ય, અદૃષ્ટ, અદ્રાવ્ય, ૮૮ અનાથ, અનીતિમાન, અપૂર્ણ, ૩૮ અપ્રકટિત, અપ્રિય, ૩૮ અફળ, ૨૭ અભાગી, અભાવ, ૮ અમાપ, અમિત=મપાય નહિ તેટલું, પુષ્કળ; અવર્ણ્ય, ૪૧ અવધ્ય=વધ કરવા અયોગ્ય, અવાહક, ૮૫ અવિનાશ=જેને વિનાશ-અંત નથી એવા પ્રભુના, અવિન્નિષ્ઠન=અટક્યાવગર, અવિભાજ્ય, ૮૭ અવ્યવસ્થા, અશાન્ત, અશાન્તિ, અશાસ્ત્રીય, અશુદ્ધ, અસંત, અસંભવિત, અસ્થિર.

અન નહિ:—ધો. ૬—અનર્થ (અન+અર્થ), અનારોગ્ય, ૧૨ અનુચિત. ૮ ધો. ૭—અનાદર, અનિષ્ટ, ૪૫ અનુપમ=જેની બરાબરી કોઇ ન કરી શકે એવું, અનૂત. ૧૫

સંસ્કૃત અન પૂર્વગ પરથી પ્રાકૃતમાં અણુ પૂર્વગ થયો છે.

અણુ=નહિ:—અણુકમાઢિ, અણુકસખી, અણુગમતું, અણુધડ, અણુછતું, અણુભુગતું, અણુટવાયલું, અણુદીક, અણુમાહિતી, અણુરાગ, અણુવાકેક, અણુવીધ્યું, અણુવિશ્વાસ, અણુસરજ્યું.

વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ, અને સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દ પહેલાં અન પૂર્વગ આવે છે. અણુ પૂર્વગતો ધણુંકરીને વ્યંજનની પહેલાં મૂકાય છે.

ન નહિ:—નપુંસક=પુરુષ નહિ તે, નાન્યતર, નાસ્તિક. ૭-૧૨

અમા સાથે, પાસે:—અમાલ્ય=રાજ સાથે રહેનાર, પ્રધાન, મંત્રી, સલાહકાર; અમાવાસ્યા (અમાસ)—(અમા=સાથે+વસ્=વસવું+યા)=જે તિથિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે એક ક્ષિતિજમા આવ્યા હોય તે તિથિ, મહીનાની છેલ્લી તિથિ.

કુ નઠારં:—ધો. ૬-કુપાત્ર, ૩૮ કુગ્રામ ધો. ૭-કુકર્મ, કુતર્ક, કુદષ્ટિ, કુધારો, કુબોધ, કુલક્ષણ, કુવાક્ય, કુવાસના, કુસંગ. ૧૫

કુ નું અપભ્રંશરૂપ ક થાય છે-કફેકું=મુરકેલ, કન્નત, કપૂત, કભારણ, કમન, ૭-૧૩ કમોત, ૬-૩૨ કવખત, કવેળા, કમુવાવડ.

અત્:—અદ્ધા (અત્+ધા=ભરોસો રાખવો+આ)=ભરોસો, વિશ્વાસ; લક્ષિ. ૭-૯ અદ્ધાલુ (અદ્ધા+આલુ)=વિશ્વાસુ. આદ્ધ (અદ્ધા+અ)=દેવ, પિતૃનિમિત્ત અદ્ધાથી કરવાનું કર્મ.

અલમ્+કૃ શણુગારવું:—અલંકાર=શણુગાર, ભૂષણ, ધરેણું, કવિનામા ઉપમા વગેરે દર્શાવનાર અલંકાર. અલકૃત=શણુગારેણું; માલંકૃત; અલંકૃતિ.

તિરસ્+કૃ ધિક્કારવું:—તિરસ્કાર=ધિક્કાર, નિદા. ૧-૧૪

નમસ્+કૃ નમવું:—નમસ્કાર=નમન કરવું, ૧-૩૩ નમસ્કૃતિ.

ધિક્+કૃ ધિક્કારવું:—ધિક્કાર.

સાક્ષાત્+કૃ નજરોનજર કરવું:—સાક્ષાત્કાર.

સ્વ+કૃ કબ્જાલરાખવું:—સ્વીકાર્ય=સ્વીકારવાયોગ્ય, સ્વીકાર.

ચિરમ્ લાંબોકાળ:—ચિરકાળ, ચિરજીવી=દીર્ઘાયુ.

મિથ્યા જુહું:—મિથ્યાવાદ, મિથ્યાવાદી, મિથ્યાભિમાની.

અંતર્ માહે.-ધો. ૬--અંતર્ગોળ, ૯૫ અંતર્ધામી (અંતર જામી, ૯ અંતર્લોપિકા. ૧૧ ધો. ૭--અંત:કરણ, ૧૪ અંત:પુર. ૧૩

પર પારકું, બીજું; મોઢું; દૂર:-ધો. ૬--પરદેશ, ૧૩

પરપ્રકાશક, ૮૭ પરરાજ્ય, ૫૯ પરલોક, ૫૦ પરોક્ષ, ૯૫ ધો. ૭--પર-
ધર્મ, ૭ પરસ્ત્રી, ૫૯ પરબ્રહ્મ, ૨૬ પરવશ.

પરમ સૌથી શ્રેષ્ઠ:--પરમેશ્વર, ૬-૧ પરમપદ, પરમપ્રિય.

પુનર્ ફરીથી:--પુનર્જન્મ, ૭-૧૬ પુનર્મનન, પુનર્લગ્ન.

સ, સહ સાથે, સરખું:--સકારણ, સચોટ, સંધવા; સહમનન,
સહચાર=સોજાત, સહવાસ, સહાય; ૬-૩૯ સહોદર=ભાઇબેન, સહોદરા=
સરખા ઉદરવાળી, સગી બેન.

સત્ સાર:--સંજ્ઞન, સતકાર, સતકાળ, સત્પ્રયત્ન, સત્સંગ,
સદાયરણી, સદુદ્યોગ, સદ્ગુણ, સદ્ધર્મ, સદ્ભક્તિ, સન્માન, સન્મિત્ર.

સ્વ પોતાનું:--સ્વચ્છંદી (છંદ=મરણ)=પોતાની મરણમા
આવે તેમ વર્તનાર, સ્વજન, સ્વજીવન, સ્વતંત્ર, એથી ઉલટો શબ્દ
પરતંત્ર; સ્વદેશ, એથી ઉલટો શબ્દ પરદેશ; સ્વપ્રકાશક, સ્વમાન,
સ્વરક્ષણ, સ્વરૂપ, આત્મસ્વરૂપ; સ્વભાવ, સ્વાતુલવ.

સ્વયમ્ પોતાની મેળે:--સ્વયંભૂ, સ્વયંવર. ૬-૨૩

કારસી અને અરબી પૂર્વગો.

ના, બિન (ઉર્દૂ, સં. વિના પરથી), **બે, લા** (અરબી),
બિલા (અરબી), **ગેર** (અ. ગૈર=ઉલટું) આ પૂર્વગો નામ કે
વિશેષણની પહેલાં આવી અભાવવાચક વિશેષણ બનાવે છે.

ના=નહિ:--નાદાન (ના+દાન=દાન) નથી જ્ઞાન જેને, મૂર્ખ;
નાપસંદ, ૬-૭૧ નાપુદ, ૬-૬૦ નારાજ, ૭-૨૩ નાપુશ, ૭-૬૨ નાછલાજ,
નાઉમેદ, નાકબૂલ, નાકૂવત, નાચાર (ચાર=ઘડિલાજ), નાદાર (દાર=
રાખનાર), નાપાક (પાક=પવિત્ર), નાકર્મીની=હુકમ ન માનનાર,
નામકર, નામંજૂર, નામદ, નામુતાસિબ, નામુરાદ=આશ્વભંગ,

નાવાકેશ (અ. વાકિશ), નાવારસ, નાહક, નાહિમત.

ખિન=વિના:—ખિનઅનુભવી, ખિનઅપરાધ, ખિનકેળવાએલી, ખિનગુનાહ, ખિનચૂક, ખિનતકરાર, ખિનરોજગારી, ખિનવારસ, ખિનસમજ, ખિનસ્વાર્થી, ખિનહરકત.

ખે (સં. વિ)=ઉલટું:—**ધો ૬**—ખેકાળજી, ૨૭ ખેચેન, ૬૯ ખેરોળ, ૬૮ ખેફકીર, ૧૧ ખેદાણા (દાના=ખી), ૭૪ ખેપરવા, ૨૦ ખેભાન, ૪૩ ખેવફા, ૬૩ ખેશક, ૮૩ ખેહદ ૧૯ **ધો. ૭**—ખેઅદબ, ખેમમાન, ખેકદર (અ. કઃ=ખૂજ), ખેકરાર (કરાર=આરામ), ખેકેદ (અ. કય્દ), ખેખખર, ખેતમા, ખેતાલ, ખેદાદ (દાદ=કર્પાદ), ખેદિલ (દિલ=મન), ખેદાટ=ઉઘાડેછોક, ખેદામ (કામ=યાદદાસ્ત), ખેદિકર, ૯૧ ખેવુદ્દ (અ. વુકશ=સમજ), ખેહુરમત (અ. હુર્મત=આખર), ખેહાલ. ૩૨

લા=વિના:—લાચાર=ઠલાજ વગરનો, લાછલાજ.

ખિલા=સિવાય:—ખેલાશક (અ. ખિલાશક=શક સિવાય).

ગેર (અ. ગૈર)=ઉલટું:—ગેરઠ/સાફ, ગેરફાયદો, ગેરલાલ, ગેરવાળખી, ૬-૭૧ ગેરવ્યવસ્થા, ૭-૪૯ ગેરહાજર, વગેરે (વ=અને+ગૈર=ખીજું)=અને ખીજું.

કેટલાક ફારસી પૂર્વગાથી સમાસ બને છે.

નેક=પવિત્ર, અદ્ધલ:—નેકનજર, નેકનામ, નેકનામદાર.

સર=માથું, મુખ્ય:—સરકાર, સરદાર, સરપંચ, સરપેચ. સરસૂઓ.

ખર=ખાળુ:—ખરતરફ.

હર=પ્રત્યેક:—હરરોજ (હર વિશેષણ છે).

સંસ્કૃત ધાતુપરથી શબ્દો બનાવવા વિષે.

પાછલા પ્રકરણમાં આપણે કૃતપ્રત્યયો જુદા જુદા ધાતુઓને લગાડી તેથી બનતા શબ્દોનું વર્ણન કર્યું, આ પ્રકરણમાં ધાતુપરથી જુદા જુદા શબ્દો કેમ બનાવવા તેનું વર્ણન આપીએ છીએ તેને માટે નીચેનો ક્રમ યોગ્ય થઇ પડશે.

૧. ધાતુને અ, અક, અન, તુનોતા, દ્વનો દૈ, તિ, ન, ચ, વગેરે કૃતપ્રત્યયોમાથી જે લગાડી શકાતા હોય તે લગાડી કૃદંત બનાવવા. અથા પ્રત્યયો સાથે ન લગાડતા એક પ્રત્યયનુ કામ પ્રણિ થયા બાદ બીજા પ્રત્યય લગાડવો.

૨. કૃદંતની પૂર્વે કે પછી શબ્દો જોડાઇ શકાતા હોય તો તે જોડી સામાસિક શબ્દો બનાવવા.

૩. કૃદંતની પૂર્વે ઉપસર્ગ કે પૂર્વગોમાથી જે લગાડી શકાતા હોય તે લગાડવા.

૪. જે શબ્દોને તદ્દિત પ્રત્યય લગાડી શકાતા હોય તે લગાડવા.

૫. સંસ્કૃત ધાતુપરથી, ગુજરાતી શબ્દો, કૃદંત કે ક્રિયાપદ બનતાં હોય તે બનાવવાં.

ઉપરના નિયમે ત્રણેક સંસ્કૃત ધાતુ પરથી નમૂના દાખલ ભાષામાં વપરાતા શબ્દો બનાવી આપ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને આવા મનોમત્ત આપવાં લાભકારી થશે.

કૃતપ્રત્યય.

ધાતુ-કૃ=કરંબું.

અ—કર, કંકર, તીર્થકર, દિનકર, દિવાકર, ભાસ્કર, યાવમ્યંદ્રદિવા-કરૌ, ભયંકર, વજ્રકર, હિતકર, કરપદ્મવી, શંકર, સંકર.

કાર, અહંકાર, અંગીકાર, (અંગીકૃ=કબ્બલ કરવું), ઇતિહા-સકાર, કુંભકાર (કુંભાર), ગ્રંથકાર, બલાતકાર (બલાત્-બળથી

કરાવવું), મૂર્તિકાર, લોહકાર (લુહાર), શાસ્ત્રકાર, સત્કાર (આદરમાન), સાધુકાર (સાહુકાર), સુખકાર, સ્મૃતિકાર; અધિકાર, રાજ્યાધિકાર; અપકાર (ખેટું કરવું તે); આકાર, કંકણાકાર, ગોળાકાર, ઘંટાકાર, ત્રિકોણાકાર, વર્તુળાકાર. શુદ્ધાકાર; નિરાકાર, સાકાર (મૂર્તિમાન); ઉપકાર, પરોપકાર, પ્રકાર; પ્રતિકાર, વિકાર, રસાયનવિકાર; સંસ્કાર, પુનઃસંસ્કાર; અલંકાર, તિરસ્કાર, ધિક્કાર, સાક્ષાત્કાર, સ્વીકાર.

અક—કારક, આશ્ચર્યકારક, નાશકારક, લભકારક, વિસ્મયકારક, હાનિકારક, હિતકારક.

અન—કરણ, ધનીકરણ, એકીકરણ, સમીકરણ, (ગણિતના એ પદને સરખા કરવા), અધિકરણ, અનુકરણ, પ્રકરણ, રાજ્યપ્રકરણ, વ્યાકરણ, પૃથક્કરણ, કરણી (કરવું, કરેલું તે), કારણ, કર્મકારણ.

ઇતોર્ધ્વ—કારી, આનંદકારી, અમતકારી, સુખકારી, ઉપકારી.

તૃતોતા—કર્તા (કિરનાર, કરનાર), જગત્કર્તા, બાવકર્તૃક, કર્તારિ (કર્તામા).

ય-યા—ક્રિયા, ધર્મક્રિયા, ક્રિયાપદ, વિક્રિયા.

તિ—કૃતિ, આકૃતિ, વકરેખાકૃતિ, પ્રકૃતિ, પ્રકૃતિવિકાર, પ્રાકૃત (અ), પ્રાકૃતિક, વિકૃતિ, અલંકૃતિ, નમસ્કૃતિ.

મન-મ—કર્મ (કામ), કુકર્મ, સત્કર્મ, અકર્મક, અકર્મી, સકર્મક, કર્મણિ (કર્મમાં).

ન—કર્ણ (કાન).

ત્રિમ--કૃત્રિમ.

માન--ક્રિયામાણ.

ત--કૃત, જનકૃત, પ્રણકૃત, અપકૃત, સંસ્કૃત, દુષ્કૃત, સુકૃત, અલં-

કૃત, આલંકૃત, સ્વીકૃત, કૃતાર્થ, કૃતકૃત્ય (કરાવેલું કાર્ય જેનું સિદ્ધ થએલું છે તે, કૃતાર્થ).

ચ--કાર્ય (કાજ, કારજ), અકાર્ય.

ચ--કૃત્ય, દુકૃત્ય, સુકૃત્ય.

અનીચ--કરણીય.

તવ્ય--કર્તવ્ય.

ગુ. શા.--કામ; કાજ, કારજ, કાન; કરતાર; સાહુકાર; લુહાર; કુહાર.

ગુ. કૃદંત--કરવું, કરનાર; કરતો, કર્યું, કરેલું, કરવાનું; કરીને.

ગુ. ક્રિયાપદ--કરે, કરશે.

જન્ જન્મવુ.

અ--જન (જણ), કવિજન, હરિજન, મહાજન, દુર્જન, સુજન, સજ્જન, નિર્જન, સર્વજન, સાર્વજનિક (જક)=બધાના ઉપયોગનું.

જ, અંડજ (અંડ-છીડામાથી પેદા થનાર), ક્ષિતિજ, ખનીજ, તનુજ, દ્વિજ (ખેવાર જન્મનાર કેમકે તેમને જતોમ દેવાય છે-પ્રાણજ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય), પંકજ, અજ, ઉદ્ભિજજ (ઉદ્+ભિદ્+જ)=જમીન ભેદી બહાર આવનાર વનસ્પતિ, નિજ, પૂર્વજ, સહજ (સહેજ).

અક--જનક.

અન--જનન, જનની (જનુની).

તુતોતા--જનિતા=પિતા, જનિત્રી (જનિતા, જનેતા).

ચ--જન્ય (જન), જન્યા=જણનારી, સ્ત્રી.

આ--પ્રજા, પ્રજાહિત.

તિ--જાતિ (જાત), કળત, સળત, વિજ્ઞતિ, સ્વજ્ઞતિ, સ્વજ્ઞતીય.

મન્-મ—જન્મ, જન્મતિથિ, જન્માષ્ટમી, જન્મભૂમિ, જન્માતર
(ખીજેભવ), પુનર્જન્મ.

ત્વ—જન્તુ.

ત—જાત (જાણે).

ગુ. શ.—જન્મારો, જણુતર, જાતીલી.

ગુ. કૃ.—જન્મલું, જન્મનાર; જન્મતો, જન્મ્યુ, જન્મેલું, જન્મવાનું;
જન્મીને.

ગુ. કિ.—જન્મે, જન્મશે; જણે, જણશે.

રાજ દીપતું.

સ્વિપ્—રાજ (રાજ), સત્રાજ્ઞ, સામ્રાજ્ય (ચ).

અ--રાજ (રાજ), રાજેન્દ્ર (સાર્વભૌમરાજ), રાજકન્યા,
રાજકાર્ય, રાજકુમાર, રાજકુળ, રાજગુરુ, રાજચિહ્ન (રાજનું
નિશાન—છત્ર, ચામર, વગેરે), રાજદ્વાર, રાજદ્રોહ (રાજપ્રતિ
દ્રોહ), રાજદ્રોહિન્ (રાજનો દ્રોહ કરનાર), રાજધર્મ, રાજ-
ધાની, રાજનીતિ, રાજપુત્ર (રજપૂત), રાજમંડળ (રાજનું
ટોળું), રાજમંદિર (રાજનો મહેલ), રાજમાર્ગ, રાજમુદ્રા
(સિક્કા, મહોર, વગેરે રાજચિહ્ન), રાજર્ષિ, (જણે પોતાના
આત્માને નિયમમા રાખેલ છે એવો રાજ, ક્ષત્રિય યોગી),
રાજલક્ષ્મી, રાજલેખ, રાજસભા, રાજસૂય (રાજએ કરવા
લાયક એક યજ્ઞ), અધિરાજ, રાજાધિરાજ (સાર્વભૌમરાજ),
મહારાજ, યુવરાજ, રજનીરાજ, રાજકીય (રાજ+‘ક’ આગમ+
ક્રિય)=રાજ સંબંધી.

અક--રાજક (દીપનાર-રાજ).

અન્--રાજન્-રાજ (રાજ-રાય-રાવ), રાણી (રાણી).

ત્ર--રાષ્ટ્ર (દેશ), મહારાષ્ટ્ર.

માન--રાજમાન, વિરાજમાન (બિરાજમાન).

ઇત--રાજિત=શોભેલું, વિરાજિત.

ચ--રાજ્ય, રાજ્યાસન, રાજ્યતંત્રી, મહારાજ્ય, ઉપરાજ્ય, સ્વરાજ્ય,
પરરાજ્ય, અરાજ્ય.

ગુ. શા.--રજવાડો, રાજવી, રાવળ.

ગુ. કૃદંત--વિરાજવું, વિરાજનાર; વિરાજતો. વિરાજ્યું, વિરાજેલું,
વિરાજવાતું; વિરાજને.

ગુ. ક્રિ.--વિરાજે, વિરાજશે.

ગુજરાતી ક્રિયાપદોનાં મૂળ.

વાચનપાઠોમાં ક્રિયાપદ આવે, તેમાંના જે આ પ્રકરણમાં આવ્યા
હોય, તેઓની વ્યુત્પત્તિ શિખવવી.

સં. ધાતુ કે શબ્દ. ગુ. ક્રિયાપદ.

અક્ર-આક(વું).

અઙ્-આંગ(વું); ઉંગ(વું).

અભ્યજન (અમિ+અંજન)-
ભીંગ(વું).

અદ્-અથડ(વું); આથડ(વું).

અઙ્-અડ(વું); અડક(વું).

અધ્-અંધાર(વું).

અર્પ-અર્પ(વું); આપ(વું).

સમર્પ (સમ્+અર્પ)-સોંપ(વું).

પ્રાશ્ (પ્ર+અશ્)=પાવું-પ્રાશ(વું).

અસ્તમ્ (અસ્ નો ભૂ. કૃ.)-

આથમ(વું).

પર્યસ્ત (પરિ+અસ્ નો ભૂ. કૃ.)-

પલોટ(વું).

પ્રાપ્ (પ્ર+આપ્)-પાવ(વું);

પામ(વું).

વ્યાપ્ (વિ+આપ્)-વ્યાપ(વું).

વ્યતીત (વિ+અતિ+ઇ+ત)-

વીત(વું).

इष (इच्छ्)-इच्छ(वुं).

निरीक्ष् (निर+ईक्ष्)-निरप्(वुं)

परीक्ष् (परि+ईक्ष्)-परप्(वुं);

पारप्(वुं).

प्रेक्ष् (प्र+ईक्ष्)-प्रेप्(वुं).

प्रेर् (प्र+ईर्)=प्रेक्षेरवुं-प्रेर(वुं).

कच्=अभ्र पाउवी, आधवुं-क्य-
र(वुं), क्यउ(वुं).

कण्ड्=आउवुं-आउ(वुं)

कथ्-कहे(वुं).

कप्=कंपवुं, दया करवी-कंप(वुं),
काप(वुं).

कर्त्=कापवुं-काट(वुं).

कल्-कण(वुं).

अकल्-न कणवुं-अकण(वुं).

उत्कल् (उद्+कल्)-उकेल(वुं).

कष्=कसवुं, थसवुं-कस(वुं).

विकस्=अलवुं, उलउवुं-
विकस(वुं).

विकास=अलवुं-विकास(वुं).

प्रकाश्-प्रकाश(वुं).

सकुच-संकेया(वुं).

कुय्-काल(वुं).

कुप-काप(वुं).

प्रकुश-पोकार(वुं).

कूट्-कूट(वुं), कूटा(वुं).

कूर्द्-कूर्द(वुं).

कृ-कर(वुं).

कृतः (कृ नो भू. कृ.)-क्रीषी.

उच्चीकृतम्-उच्यक(वुं).

स्वीकार (स्व+कृ)-स्वीकार(वुं),
सिकार(वुं), सकार(वुं).

संस्कार (सम्+कृ)-समार(वुं).

कृष=भेउवुं-भस(वुं); भेउ(वुं).

आकृष् (आ+कृष्)-आकर्ष(वुं).

कृष्ट (कृष नो भू. कृ.)-काद(वुं).

विष्टिर् (वि+कृ-किर्)-
विभेर(वुं).

विक्री-वेय(वुं).

कीड्-भेय(वुं).

कृष्-कल्प(वुं).

क्षण्=हलवुं-अल(वुं).

क्षप्=नाश पाभवुं-अप(वुं),
पो(वुं).

क्षम्-अभ(वुं).

क्षर्-अर(वुं), भेर(वुं).

प्रक्षाल् (प्र+क्षाल्)-पभाण(वुं).

विक्षालन-वीजण(वुं).

ક્ષિ (ક્ષય)-ક્ષય થવો; ક્ષીણ થવું.

ક્ષેપ (ક્ષિપ્)-ફેંક(વું).

ક્ષુદ્ર-ધુંદ(વું).

ક્ષુઢ્ (ક્ષણ્ઢ્)-ખ'ડ(વું); ખાંડ(વું).

ક્ષન્-ખણ(વું).

ઉત્ત્થાત (ઉદ્+ક્ષન્ નો ભૂ. કૃ.)-

ઉખેડ(વું); ઉખાડ(વું).

ક્ષલ-ખાળ(વું).

ક્ષાદ્ર-ખા(વું)

ક્ષિદ્ર-ખીજ(વું.)

ક્ષેલ્-ખેલ(વું).

લ્યાલ્યાન-વખાણ(વું).

ગળ્-ગણ(વું).

ગન્ધ્ર-ગંધા(વું)

ગમ્-ગમ(વું); ગમપડવી.

ગતકઃ-ગયો.

ઉદ્ગમ્-ઊગ(વું).

નિર્ગમ્=નીકળવું-નિર્ગમ(વું).

ગર્જ્-ગાજ(વું),

ગલ્-ગળ(વું).

અવગલ્-ઓગળ(વું).

પ્રગલ્-પીગળ(વું).

નિર્ગલ્-નિગળ(વું).

ગુળ્-ગુણ(વું).

ગ્રહ (ગૃહ)-ગ્રેહ(વું), ગ્રહણ કરવું; ઘેર(વું).

ઉદ્ગ્રહ્-ઉઘરાવ(વું).

વિગ્રહ્=લડાઇ કરવી-વીઘર(વું).

સંગ્રહ્-સંઘર(વું).

ઉદ્ગિર્ (ઉદ્+ગૃ)-ઓઠ(વું).

ગૈ-ગા(વું).

ગ્રંથિતઘ્ય (ગ્રંથ)-ગુ થવું; ગાઠવું.

ઘટ્-ઘટ(વું); ઘડ(વું).

ઉદ્ઘટ્-ઉઘડ(વું); ઉઘાડ(વું).

વિઘટ્-ઘગડ(વું).

ઘુદ્-ધુંદ(વું).

ઘુર્-ઘોર(વું).

ઘુષ્-ગોખ(વું).

ઘૂર્ણિતઘ્ય (ઘૂર્ણ)-ધૂમ(વું).

ઘૃષ્-ધસ(વું); ધવડ(વું).

ચક્-અયપામવો-ચક(વું).

ચટ્-ચડ(વું), ચઢ(વું); ચાટ(વું).

ચર્=ધરવું-ચર(વું).

આચર્-આચર(વું).

ઉચર્ (ઉદ્+ચર્)-ઊચર(વું).

વિચર્-વિચર(વું); વિચાર(વું).

સંચર્ (સમ્+ચર્)-સંચ-
ર(વું); સાંચર(વું);

ચર્વ-ચાવ(વું).

ચલ્-ચળ(વું); ચાળ(વું);
ચાલ(વું).

ઉચ્ચલ (ઉદ્+ચલ)-ઉ-
છળ(વું).

ચષ્-ચાખ(વું).

ચિત્-ચીતર(વું).

નિશ્ચય (નિષ્+ચિ)-નિ-
શ્ચય કરવો.

સંચય (સમ્+ચિ)-સંચ(વું),
સાચ(વું), સંચય કરવો;
સાચવ(વું).

ચિત્-ચેત(વું); ચેતવ(વું).

ચિન્ત્--ચિન્ત(વું).

ચુર્-ચોર(વું).

ચૂષ્-ચૂસ(વું).

છદ્-છાદ(વું); છાદ(વું).

અવચ્છાદય (અવ+છદ)-
ઓછાડ(વું).

છદ્-છાડ(વું).

છિદ્-છેદ(વું); છીન(વું);
છણ(વું).

છુદ્-છૂટ(વું); છોડ(વું).

જટ્-જડ(વું).

જન્-જન્ન(વું).

જન્મન્ (જન્)-જન્મ(વું).

જપ્-જપ(વું).

જમ્-જમ(વું).

જાગૃ-જાગ(વું).

જાગરય (જાગૃ)-જાગાડ(વું);
જાગાવ(વું).

જિ-જિત(વું).

જીવ્-જીવ(વું).

જુદ્-જોડ(વું).

જૃ-જૃર(વું), જળીજલું, જૂર(વું).

જ્વલ્-જ્વળ(વું), જાળ(વું),
બળ(વું), બાળ(વું).

પ્રજ્વલ્-પ્રજ્વળ(વું).

ઉજ્જ્વલ્ (ઉદ્+જ્વલ્)-
અજવાળ(વું).

જ્ઞા-જ્ઞાણ(વું).

પ્રત્યભિજ્ઞાના-પિજાણ(વું).

વિજ્ઞપ (વિ+જ્ઞાનો પ્રેરક)-
વિનવ(વું).

ઋ-ઋર(વું).

ટદ્-ટાક(વું).

ટિપ્-ટીપ(વું).
 ઝઙ્ઙી (ઝડ્+ઙી)-ઙીઙ(વું).
 ઢુંદ્-દુંદ(વું).
 તભ્-તાસ(વું), તાઝ(વું).
 તન્-તાણ(વું).
 તપ-તપ(વું), તાપ(વું); તાવ(વું).
 સંતપ્ (સમ્+તપ્)-સંતાપ(વું).
 તર્ક-તાર્ક(વું).
 તુલ્-તોળ(વું).
 તુષ્ટ (તુષ્નો ભૂ. કૃ.)-તૂઠ(વું).
 તૂઠ(વું).
 સંતુષ્ (સમ્+તુષ્)-સંતો-
 પ(વું), સંતોષ પામવો.
 તૃ-તર(વું), તાર(વું).
 અવતૃ-અવતર(વું); ઊતર(વું).
 ત્યજ્-તજ(વું), તાજકરવું.
 ત્રસ-ત્રાસ(વું).
 અત્રાણ (ત્રા અચાવવું)-
 અચાવ(વું).
 તુટ્-તૂટ(વું).
 ત્રોટ (ત્રુટ્)-તોડ(વું).
 વણ્-વંડ(વું), વાટ(વું).
 વમ્-વમ(વું).
 વર=બીક-ડર(વું).
 વલ્-વળ(વું).

વંશ્-ડસ(વું). ડખ(વું).
 વહ્-વાઝ(વું).
 વા-દે(વું), દાન કરવું.
 વિશ્-વીસ(વું).
 આદિશ્-આદેશ આપવો.
 વીપ્-વીપ(વું).
 વુઃચ્-હખ(વું).
 વુલ્-ડોલ(વું).
 વુહ્-દોહ(વું).
 આદ (દ માન આપવું)-
 આદર(વું).
 દશ્-દેખ(વું).
 દક્ષ (દશ્)-દાખવ(વું).
 દષ્ટઃ (દશ્નો ભૂ. કૃ.)-દીડો.
 વિદ્ (વૃ ધાડવું)-વિદાર(વું).
 ક્રુ=દોડવું-દોડ(વું), દ્રોડ(વું).
 ધક્ક=તાણકરવો-ધકેલ(વું), ઢ-
 કેલ(વું).
 પરિધા (ધા ધરવું)-પહેર(વું).
 સંધા (સમ્+ધા)-સાંધ(વું).
 ધાવ્-ધા(વું); ધો(વું).
 ધલ-ધોળ(વું).
 ધિશ્-ધીક(વું).
 ધૂ-ધૂજ(વું), ધૂણ(વું).
 ધમ્-ધૂમા(વું).

धृ-धर(वुं), धार(वुं).

निर्धार (निम्+धृ)-नि-
धार(वुं).

सुधार (सु+धृ)-सुधार(वुं).

धे-धाव(वुं).

धमा-धम(वुं).

ध्यान-(ध्यै विचारवुं)-(सभ)
न(वुं).

आनन्द (आ+नन्द)-आ-
नन्द(वुं).

नम्-नम(वुं); नाम(वुं).

प्रणम् (प्र+नम्)-प्रणुम(वुं).

नल्=माधवुं-नड(वुं).

नश्-नास(वुं), नाश पामवुं.

खिनश्=अदृष्टयवुं-वक्षस(वुं)

नाथ्-नाथ(वुं).

निन्द-निन्द(वुं).

आनय् (आ+नी)-आणु(वुं).

परिणय् (परि+नी)-प-
रणु(वुं).

नृत्य (नृत् नायवुं)-नाय(वुं).

पच्-पथ(वुं).

पठ्-पठ(वुं).

पत्-पड(वुं), पाड(वुं).

उत्पत् (उद्+पत्)-उपड(वुं).

निपत् (नि+पत्)-निपड(वुं).

उत्पद्य (उद्+पद्)-उपय(वुं).

निरुपद्य (निस्+पद्)-नि-
पय(वुं).

संपद्य (सम्+पद्)-सं-
पय(वुं).

संपाद (सम्+पद्)-सं'पा-
द(वुं), सांपड(वुं).

संपन्न (सम्+पद्+तो लू. इ)
पन(वुं).

पल्--पण(वुं), पणीनवुं.

पश-क्षस(वुं).

पा (पिब)-पा(वुं), पी(वुं).

पीत(कम्)-पीधुं.

पाल्-पाण(वुं); पण(वुं).

पिब-पीस(वुं).

पीड्-पीड(वुं); पीक्ष(वुं).

पुष्-पोष(वुं); पोष(वुं).

उत्पद्यन (उद्+पू)-उपणु(वुं).

पूज्-पूज(वुं).

पूर-पूर(वुं), पूरुं करवुं.

व्यापृ (वि+आ+पृ)=कामे
लगाडवुं-वापर(वुं), वावर(वुं).

पृष्=क्ष आपवुं-पीट(वुं).

प्रच्छ् (पृच्छ्)-पूछ(वुं).

ફલ્-ફળ(વું), ફાલ(વું).
 ફુલ્-ફૂલ(વું); ફેલ(વું).
 ફેન=ફીણુચ(વું)-ફીણુ(વું).
 વન્ધ્-બાધ(વું).
 વલ્હ્-બોલ(વું).
 બુક્-ભૂંક(વું).
 બુધ્-બોધ(વું).
 બુધ્ય-બૂજ(વું).
 પ્રવોધ્=વિસ્તારથી બોધ આ-
 પવે-પ્રબોધ(વું).
 સંવોધ્=બોલાવવું-સંબોધ(વું).
 બુલ્=હૂબ(વું)-બોળ(વું).
 ભક્ષ્-ભક્ષ(વું), ભખ(વું).
 ભજ્-ભજ(વું), ભજન કરવું.
 ભજ્, મંજ-ભાગ(વું), ભાગ-
 (વું), હુભાગ(વું).
 વિભજ્-વહેંચ(વું).
 ભળ્-ભાળ(વું).
 ભલ્-ભાળ(વું).
 નિભાલય (નિ+ભલ્)-નિ-
 હાળ(વું).
 ભષ્-ભસ(વું).
 માષ્-ભાષ(વું).
 માસ્-ભાસ(વું).

મિશ્-ભીષ(વું).
 મિદ્-ભેદ(વું).
 મી-ભયપામવે.
 મુજ્-ભોગવ(વું).
 મૂ-હો(વું), ભાવ(વું).
 અનુમ્-અનુભવ(વું).
 સંમ્-સંભવ(વું).
 મૂક્-ભોક(વું).
 મૃ-ભર(વું).
 સંમૃ-સંભાળ(વું).
 મૃજ્-ભુંજ(વું).
 ઞમ્-ભમ(વું).
 અપઞ્ચંશ (ઞ્ચંશ)-અભડા(વું).
 મન્ય (મન્)-માન(વું).
 મન્યિતઢ્ય (મન્ય વલોવવું)-
 મથવું.
 મન્ત્-મંતર(વું).
 નિમન્ત્-નોતર(વું).
 મા-મા(વું), સમા(વું).
 નિર્મા (નિર્+મા)-નીમ(વું).
 માન્-માન(વું).
 માપ્-માપ(વું).
 માર્ગ્-માગ(વું).
 માજ્-માજ(વું)

मिल-मण(वुं).
 उन्मिल (उद्+मिल्)-
 ७मेर(वुं).
 मिश्र=भेणववुं-भेण(वुं).
 मुच-मूक(वुं), भोक्त्र(वुं),
 भोया(वुं).
 मुण्ड-मुउ(वुं), भोउ(वुं)=भा-
 नलंग करवुं.
 मुत्त-मत्तण(वुं).
 मुद्-भोह(वुं), भोहपामवो.
 मुद्य-मुआ(वुं).
 मृ-भर(वुं), भरणु पामवुं.
 मृतकः-मुओ.
 मृत्यु-भीय(वुं).
 विमृश (मृश् विचारवुं)
 -वभास(वुं).
 मृष=सीयवुं; सधन करवुं-
 मर(वुं), मरउ(वुं).
 यज्-यज(वुं), यज्-जमकरवो.
 या-ज(वुं)-ज(वुं).
 आया-आव(वुं).
 उघापन (उद्+या तो प्रेरक)-
 ७जर(वुं).
 याच्-याय(वुं)-जय(वुं).

योत्र (यु जेउवुं)-जेनर(वुं).
 युज्-योज(वुं).
 युध्य (युध्)-जूज(वुं).
 रक्ष-राभ(वुं), रक्षणु करवुं.
 रख्-रखउ(वुं).
 रच्-रय(वुं).
 रंज्-रंज(वुं), रीज(वुं).
 रट्-रट(वुं), रउ(वुं); रउ(वुं).
 रध, रन्ध्-राध(वुं).
 आरम् (आ+रम्)-आरंभ(वुं).
 सुरम् (सु+रम्)-सो'उ(वुं).
 रम्-रभ(वुं), रभणु करवुं.
 विरम् (वि+रम्)-विरभ(वुं).
 रस्-रस(वुं), रस लेवो.
 रह्-रहेवुं-रहे(वुं).
 राज्-राज(वुं).
 विराज् (वि+राज्)-विराज(वुं)
 गिराज(वुं).
 रिष्-रै'स(वुं).
 रुक्-रुय(वुं).
 रोदितक्यकम् (रुद्)-रो(वुं).
 आरोदन (रुद्)-आरउ(वुं).
 रुध्-रंधा(वुं), रंधा(वुं).
 रुष्-रीसा(वुं).

रुष्ट (रुष् नो भू. कृ.)-३४५.
 रोषयति (रुह् रोपयुं नो
 प्रेरक)-रोष(युं).
 लक्ष्-क्षेप(युं), क्षेपव(युं).
 अवलक्ष्-ओणप्(युं).
 उपलक्ष्-ओणप्(युं).
 लग्-लाग(युं).
 विलग्न-वणग(युं).
 लङ्-लांघ(युं), लांघा(युं).
 उलङ्ग (उद्+लङ्ग)-ओणग(युं)
 लज्ज-जान(युं).
 लप्-क्षप(युं).
 विलप्-विक्षप(युं).
 लभ्-भेजवयुं-क्षे(युं); लाह(युं).
 लब्धः (लभ् नो भू. कृ.)-क्षीयि.
 लम्ब-लम्बाव(युं).
 लल्-लाउ(युं).
 लम्-लस(युं).
 आलस्य (लम् रभयुं)-आण-
 स(युं).
 विलसन्=शोभयुं-विलस(युं).
 लिख्-क्षप्(युं).
 आलिख्-आणप्(युं).
 आलिङ्ग-भेदयुं-आलिग(युं).

लिप्=क्षेप करवो-क्षीप(युं).
 लुट्, लुट्-लोह(युं), आलोह(युं).
 लुण्ट्-लुंढ(युं).
 लुप्-क्षोप(युं).
 लुभ्-क्षोभा(युं).
 लू=कापयुं-लक्षु(युं).
 अवलोक् (लोक् ज्ञेयुं)-अव-
 क्षोह(युं).
 विलोक्=ओणप्पुं-विक्षोह(युं).
 आलोच (लोच् ज्ञेयुं)-आलोच्य(युं).
 विलोच=निहाणयुं-विश्लोच्य(युं).
 वद्-वह(युं), वाह करवो.
 वन्द-वह(युं).
 वप्-वाव(युं).
 वम्-वाम(युं)-वभन थयुं.
 वर्ण-वर्णु(युं).
 वर्ध=कापयुं-वाह(युं).
 वल्-वण(युं).
 वल्-वस(युं).
 वह्-वहे(युं).
 निर्वह-निभ(युं), नभ(युं).
 वा-वा(युं).
 वाच-वांच(युं).
 विधि-विंध(युं).

उपविश-भेस(वुं).

उपविष्टः(उपविश् नो भू.कृ.)-
भेठो.

प्रविश-पेस(वुं).

प्रविष्टः(प्रविश् नो भू.कृ.)-पेठो.

समाविश (सम्+आ+विश्)-
समाव(वुं).

परिविष् (परि+विष्)-पीर-
स(वुं).

वीज्-वीज(वुं).

वृ-वर(वुं).

वृ=ढाकवुं-वार(वुं).

निवृ=अटकाववुं-निवार(वुं).

वृज्-वरज(वुं).

वृत्-वर्त(वुं), वार(वुं).

वृध्-वाध(वुं)-वध(वुं).

वृष्-वरस(वुं).

वे-वणु(वुं).

प्रवे-प्रे(वुं)-परेव(वुं).

शक्-शक(वुं).

शक्-शंका(वुं).

आशक्-आशंका(वुं).

शद्-सण(वुं).

शद्-सड(वुं).

शप्-शाप(वुं)

शम्-शम(वुं).

शिक्ष-शीप्(वुं).

शिङ्ग-स्रंघ(वुं).

शुच्-शोच(वुं).

शुध्-शोध(वुं).

शुभ-शोभ(वुं), सोढ(वुं).

शुष्-सूड(वुं), सूक्ष्म(वुं), सूडा(वुं).

सोसा(वुं).

शृ-शार(वुं).

श्रम्-श्रम लेवो.

विश्रम-विसम(वुं).

उच्छ्रय्-(उद्+श्रि-श्रय्)-
गिछर(वुं).

श्रु(शृणु)-स्रणु(वुं).

श्वस्-श्वास-सास लेवो.

शून(श्वि सृज्युनो भू.कृ.)-
स्रणु(वुं).

सज्ज-तैयार-सज(वुं).

सह-सहे(वुं).

साध्-साध(वुं).

सिच्-सिय(वुं).

सिध्-सीध(वुं), सिद्ध करवुं,
सीधाव(वुं).

सिष्-सीव(वुं).

प्रसु(प्र+सु=जणुवुं)-प्रसव(वुं).

સૂચ્ય(સૂચ્)-સૂચ(વું).	સ્ના-નહા(વું).
નૃ-સર(વું)-સરીજવું.	સ્પૃશ્-સ્પર્શ(વું).
અનુમૃ-અનુસર(વું).	સ્ફટ્-ફાટ(વું), ફાડ(વું).
ઉત્સૃ(ઉદ્+સૃ)-ગિસર(વું).	આસ્ફાલ્-પગાડવું-અફાળ(વું), અફળા(વું).
અપસૃ-ઓસર(વું).	સ્ફુટ્-ફૂટ(વું),
નિઃસૃ-નીસર(વું).	સ્ફોટ (સ્ફુટ્)-ફેડ(વું).
પ્રસૃ-પસર(વું);	સ્મૃ-સ્મર(વું).
સૃજ્ઞ-સરજ(વું).	વિસ્મૃ-વિસર(વું).
સેવ્-સેવ(વું).	સંસ્મૃ-સાભર(વું).
સ્તમ્ભ્-થંભ(વું), થોભ(વું).	સ્વપ્-સૂ(વું).
સ્તુ-સ્તવ(વું).	સ્વિષ્(સ્વિદ્ રાધવું)-સીજ(વું).
આસ્તૃ (સ્તૃ ઘડવું)-આથર(વું).	હન-હણ(વું).
પ્રસ્તૃ-પાથર(વું).	હસ્-હસ(વું).
વિસ્તૃ-વિસ્તર(વું).	હિણ્-હિંડ(વું).
સ્થગ્-ઠગ(વું).	હ-હર(વું), હાર(વું).
સ્થાપ (સ્થાનો પ્રેરક)-સ્થાપ(વું), થાપ(વું); થાબડ(વું).	ઉદ્ધર્ (ઉદ્+હ-હર્)-ગ્રિધ- ર(વું), ઉધાર(વું).
ઉત્થા (ઉદ્+સ્થા)-ઊઠ(વું), ઉઠાવ(વું), ઉથાપ(વું), ઉથામ(વું).	પ્રહ-પ્રહાર(વું).
પ્રસ્થાપ (પ્ર+સ્થાનો પ્રેરક)- પાઠવ(વું).	બિહ-બિહાર(વું).
સ્થિત (સ્થા નો ભૂ. કૃ.)- થાક(વું).	સંહ-સંહાર(વું)-સંધાર(વું).
	હષિત (હષ્નો ભૂ. કૃ.)- હરખા(વું).
	હલ્-ધૂળવું-ડાલ(વું).

ખંડ ૩ જે. અધિક અભ્યાસી માટે.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત ભાષા પરથી પ્રાકૃત, પ્રાકૃત ભાષામાંથી અપભ્રંશ અને અપભ્રંશ ભાષાપરથી હાલની ગુજરાતી ભાષા ઉત્પન્ન થયેલી છે. ભાષા વિકાર પામવાનું કારણ ઉચ્ચારની ખામી અને અન્ય પ્રજ્ઞનો સમાગમ છે. વિકાસોએ મૂળની અને હાલની ભાષાની સરખામણી કરી વિકારના નિયમો શોધ્યા છે, તેને ઉત્સર્ગ કહે છે. તે ખતાવવાનો આ પ્રકરણનો હેતુ છે.

સ્વરવિકાર.

૧. અ નો ઇ, ઉ, ઇ કે ઓ થાય છે:—

અ નો ઇ—અંકમ્-ઇકું. ક્ષેપક-ખેપીઓ. શલ્ય-શીળો

અ નો ઉ—ધર્વરી-ધુધરી. તરંગ-તુરંગ.

અ નો ઇ—ગર્ગરી-ગાગેર. ફણા-ફેણ. મલ-મેલ મસી-મેસ.

વલ્લિ-પ્રા વેલી-વેલ. શય્યા-પ્રા. સેજ્જ, -સેજ, સજ્જ.

સર-સેર. વાલુકા-વેળુ (આ નો ઇ થયો છે)

અ નો ઓ—ખર્પર-ખોપરી. પ્રહર-પહોર. બહરી બોરડી.

૨. અ નો આ કે આ નો અ થાય છે:—

અ નો આ—અધીન-આધીન. દલ-દાળ. મરુપાટ-મારવાડ.

વલિજ-વાણીઓ. હિંદોલ-હિંડોળા.

આ નો અ—અપંગ-અપંગ. આવાસ-અવાસ કાન્ત-કંત,

કંથ. દેવાલય-દેવળ. નાસ્તિ-નથી. અમાવાસ્યા અમાસ.

દિક્ષા-દિશ. નિરીક્ષા-નીરખ. બિક્ષા-ભીખ રક્ષા-રાખ.

રેખા-રેખ. લજ્જ-લાજ. વાર્તા-વાત. શર્કરા-સાકર.

શાલા-(નિ)શાળ. શિક્ષા-શીખ. સધ્યા-સાજ. સેના-સેન.

૩. **હ નો અ, ડ, કે ષ થાય છે:—**

અક્ષિ-આખ, કટિ-કેડ, કડિન-કઠણ, કઠ્લી-કેળ, કુક્ષિ-કૂખ, ખનિ-ખાણ, ગ્રંથિ-ગાંઠ, ચિન્તા-ચન્તા, નિર્બળ-નબળું, પિંડ-પંડ, મુરારિ-મોરાર, રાત્રિ-રાત, વહિની-વહાણુ, સુદિ-સુદ (શુક્લપક્ષ), ખ્યાતિ-ખ્યાત, ગતિ-ગત, જાતિ-જાત, જ્ઞાતિ-જ્ઞાત નીતિ-નીત, પ્રીતિ-પ્રીત, રીતિ-રીત, સંગતિ-સંગત, સ્મૃતિ-સુરત, માનિની-માનની-માનુની, જનિત્રી-જનિતા-જનેતા, પૌર્ણિમા-પુનેમ, વિરાગ-વેરાગ.

૪. **ડ નો અ, ણ કે ઓ થાય છે:—**

કુંકુમ-કંકુ, ગુરુક-ગરવા, ગરવી, તનુ-તન, દુષ્કાળ-ડકાળ, પુરોહિત-પરોત, મધુ-મધ, મનુષ્ય-માણસ, મુકુટ-મુગટ, મુહૂર્ત-મહુરત-સુરત, વસ્તુ-વસ્ત-વસ, વિદ્યુત્-વીજ(ળી), વિરપ:-વરવો, સુપુત્ર-સપૂત, નપુર-નેવર (ઝંઝર), ઉત્સવ-ઓત્સવ, ઉદ્દગાર-ઓડકાર, ઉદ્ધાર-ઓદ્ધાર, ગુરુ-ગોર, ભૂમિ-પ્રા, ભૂધી, ભોંય, ભાંય, મુખ-પ્રા, મુહ, મોહ, મોહકું, મોહું, મુરારિ-મોરાર.

૫. **ઋ નો અ, આ, ઈ કે ડ થાય છે:—**

કૃષ્ણ-કહાન, વૃદ્ધ:-પ્રા, વડો-વડો, શૃંગાર-શણુગાર, ઋષુ-રશુ (ઋનોર), ઋતુ-રત (ઋનોર), મૃત્તિકા-પ્રા, મદિઆ-માટી, અમૃત-પ્રા, અમિત્થ-અમી, ગૃધ્ર-પ્રા, ગિદ્ધ-ગીધ, ધૃત-પ્રા, ધિત્થ-ધી, જામાત-જામાઈ-જામાઈ, દૃષ્ટકમ્-પ્રા, દોઈઉ-દોહું, પિતૃગૃહ-પ્રા, પિઠવર-પિઠહર, પીહર, ભાત-ભાઈ, બ્રાતજ-ભત્રીજો, માત-માઈ-મા, માતૃગૃહ-પ્રા, માઈવર-માઈહર, મહિયર, ઋક્ષ-રીંછ (ઋનોરી), ઋદ્ધિ-રિદ્ધિ (ઋનોરિ), ભાતજાયા-ભાઉ(ભો)જાઈ, મૃત:-મુઓ, વૃદ્ધ:-બુડો, સ્મૃતિ-સુરત.

૬. યે નો ષ કે જ થાય છે:—

વૈદિક:—વૈદિઓ. વૈર-વેર. તેલ્લમ્-પ્રા. તેલ્લ-તેલ.
વૈરાગિન્-વૈરાગી વૈવાહિક-વૈવાહી. ધૈર્ય-ધીરજ. નૈવેદ્ય-નિવેદ.

૭. ઓ નો ઓ કે ડ થાય છે:—

ઔઘાની-ઉઝણી. ઔષધ-પ્રા. ઓસડ-ઓસડ. ઔર્ય-
પ્રા. ઓરિઅ-ઓરી. મૌકિકમ્-પ્રા. મોતિઅં-મોતી. યૌવન-
પ્રા. જ્ઞેવ્વણુ-જ્ઞેવન. સૌભાગ્યમ્-પ્રા. સોહમ્, -આહાગ, સુહાગ.
પૌરાણિક-પુરાણી. રૌપ્ય-રૂપુ.

૮. સ્વરેનો વ્યત્યય:—કોઇ કોઇ પ્રસંગે શબ્દોમાં રહેલા
સ્વરે: ઉલટપાલટ થાય છે. જેમ, ખટ્વા-ખાટ બિંદુ-બુદ.
શકુન-સુકન. શ્મશ્રુ-પ્રા. મસ્સુ-મૂછ. કટિ-કેડ.

૯. સ્વરવૃદ્ધિ:—કોઇ કોઈ પ્રસંગે શબ્દોમાં સ્વરેનો વધારો થાય
છે. જેમ, મિથ્યા-અમયું. લોપ-અલોપ. વૃથા-અવસ્થા.
(આદિ 'અ' ઉમેરાયો છે.)

ઓકારાંત નરજ્ઞતિ શબ્દ.

સંસ્કૃતમાં અકારાંત નરજ્ઞતિના પ્રથમના એકવચનમાં તેને છેડે
અસ્ (અંત્ય અ+સ્ પ્રત્યય) આવે છે, તેનો ગુજરાતીમાં ઓ
થએલો છે. જેમ, ઘટ:-ઘડો, તારક:-તારો, દીપ:-દીવો. નમ:-નાગો.
રક્ષક:-રખો. રસ:-રસો. રાસ:-રાસો. વાસ:-વાસો.

ઉકારાંત નાન્યતરજ્ઞતિ શબ્દ.

સંસ્કૃતમાં અકારાંત નાન્યતરજ્ઞતિના પ્રથમના એકવચનમાં તેને
છેડે અમ્ પ્રત્યય આવે છે, તેનો ગુજરાતીમાં ડં થએલો છે. જેમ,
નમનમ્=નમણું. મરણમ્=મરણું. શરણમ્=શરણું. સારમ્=સારું. નવમ્=
નવું. ઉજ્જવલમ્=ઝીજળું.

વ્યંજન વિકાર.

૧. ઘણુંકરીને શબ્દના આદિ વ્યંજનમાં ફેરફાર થતો નથી:—

કર્દમ-કાદવ. સાગર-સાયર. મક્ષિકા-માખી.

૨. ક્ અથવા ષ્ નો જ્ થઇ જાય છે:—

કોણુ:-ખુણો. પાલક-પાલખ. રેખા-રેખા. વિષ-વિખ. હવે-હરખ. ફટમ્=ખોટું.

૩. ક્ નો જ્ થઇ જાય છે:—

કાક-કાગ. પ્રકટ-પ્રગટ. બક-બગ. ભક્ત-ભગત. ભક્તિ-ભગતી. મુક્તિ-મુગતિ. મુકુટ-મુગટ. મુકુર-મોગરો. મૂક:-મૂગો. મુક્તિ-મુગતિ. રતનાકર-રતનાગર. સકલ-પ્રા. સઅલ,-સમળું-સમળું.

૪. લઘુતાવાચક કે સ્વાર્થે (તેના તેજ અર્થમાં) શબ્દને છેડે આવેલા ક્ નો ઙ્, લ્ કે જ્ થાય છે:—

કાકક:-કાગડો. પુચ્છકમ્-પુંછકું. લોહક-લોહોડું, લોહું. વૃક્ષક - વરખડો, રખડો. એકક:-એકલો. અધક:-આધળો.

૫. જ્, ષ્, સ્ નો જ્ થાય છે:—

શાવક:-પ્રા. જાવક-જોકરો. પ્-જ. સત્-જત, જતું. મનીષા-મંજા.

૬. ચ્ અને ય્ નો જ્ થાય છે:—

સ્વચ્-તજ. અંતર્ધામી-અંતરજામી. આશ્ચર્ય-અચરજ. યોગ્ય-જોગ. અયોગ્ય-અજોગ. ઉલ્લમ-ઉજમ. કાર્ય-કારજ. મર્યાદા-મરજદા. યજ્ઞ-જગન. યતિ-જતિ. યતન-જતન. યંત્ર-જંત્ર. યમ-જમ. યજ્ઞ-જજ્ઞ. યાગ-જગ (જગન). યાત્રા-જાત્રા. યાદવ-જાદવ. યુક્તિ-જુગતિ. યુગ-જુગ. યુક્-જુક્. યુવન-જુવાન. યોગ-જોગ. સંયોગ-સંજોગ.

યોગી-જોગી. યોદ્ધા-જોદ્ધો. વાલકમ્-વાળું (બોલવાનું-અવાજ કરવાનું સાધન).

૭. ત વર્ગના અક્ષરોને ઠંકાણે ટ વર્ગના અક્ષરો થાય છે:—

મૃત્તિકા—મૃદ. મદિઆ—મદી. વર્તિ—પ્રા. વદિ—વાટ. ગ્રંથઃ—ગઠો. છિદ્રમ્—છીંડું. વર્ધમાન—વદવાણુ. વૃદ્ધઃ—બુઢો, —વડો. પઠતિ—પઢે (ડ નો હ થયો છે). મદ—મદી. ધુર્ય—દોર. દુષ્કાળ—ડકાળ. દેહલી—ડેહલી દેશ—ડંખ.

ન નો ણ્-અજ્ઞાન-અજ્ઞણુ. અનુસાર-અણુસારે, અણુસારો. ઔદ્યાની-ઉજ્જણી. કઠિન-કઠણુ. ખનિ—પ્રા. ખાણી-ખાણુ. જાનમ્-જાણું. ચલન-ચલણુ. જન-જણુ. જમન-જમણુ. જીવન-જીવણુ. દાન-દાણુ, દેણુ. ધની-ધણી. ધમની-ધમણુ. નયન-નેણુ. નનાદ-નણુંદ. પાત્રીય-પાણી. પાલન (કમ્)-પારણું, પાલણું. બંધનમ્-બાંધણું. ભાતુ-ભાણુ. માન-મણુ, માણું, માણી. માનુષ-માણુસ. રજની-રેણુ. લાલન-લહાણુ. વચન-વેણુ. વલન-વલણુ. વહન-વે'ન, વેણુ. વહિની-વહાણુ. વ્યાખ્યાન-વખાણુ. સંધાન-સાંધણુ. સુજ્ઞાન-સુજ્ઞણુ. સ્થાનકમ્-અપ. થાણુકિ-થાણું. સ્થાપન-થાપણુ. સ્મશાન-મસાણુ. હાનિ-હાણુ.

૮. કોઈ પ્રસંગે ણ્ નો ન થાય છે:—

કર્ણુ—પ્રા. કર્ણુ—કાન, કાનો. જૂર્ણુકમ્—પ્રા. જુણુજુકિ-જૂનું. પર્ણુ—પ્રા. પણુ—પાન. પુણ્ય-પુન્ય. વર્ણુ—વાન.

૯. ટ્ અથવા ત્ નો ટ્ થઈ ઢ્ થાય છે:—

કટિ-કેડ. કપાટ-કમાડ. કીટઃ—કીડો. કીટિકા—કીડી. કુકુટઃ—કુકો. કોટિ (ટી)—કરોડ. ઘટઃ—ઘડો. ઘોટકઃ—ઘોડો. ચતુષ્પટઃ—ચોપડો. જાટ-જાડ. તટ-તડ, તેડ. પર્પટ-પાપડ. ખડુકઃ—ખડુઓ, ખડવો. ભટ-ભડ—યોદ્ધો. મર્કટઃ—માકડો. વટઃ—પ્રા. વડો—વડ. વાટી—વાડી.

પ્રતિઝાયા-પઝાઓ. પ્રતિપદ્-પડવો. પ્રતિવેશી-પાડોસી. મૃત-કમ્-મુડ(દુ').

૧૦. ન નો લ્ અને લ્ નો ન થાય છે:—

કથની-કુથલી. નીલકંઠ-લીલકંઠ (મોર, શિવ, ચાપપક્ષી). નિમ્બક-પ્રા. નિંબુઓ-લીબડો (લીમડો). નીલ-લીલું. લાંગર-નાગર.

૧૧. પ્ નો વ્, વ્, મ્ કે ફ્ થાય છે:—

કૂષ-કુવો. ગોપાલ-ગોવાળ. તાપ-તાવ. પશ્ચાત્તાપ-પસ્તાવો. દીપ-દીવો. દીપાલી-દિવાળી. પ્રતિપદ્-પડવો. મંડપ-માડવો. વાપી-વાવ. વિરપ-વરવો. સપાદ-સવા. આપદા-આખદા. કપાટ-પ્રા. કવાડ-કમાડ. સ્વપ્ન (કમ્)-સમણ્. પાશ-ફાસો. પનસ-ફણસ.

૧૨. ષ્ નો ષ્ થાય છે:—

ધાવક-ધાખી. વૃત્તિ-અત્તી. વિરાજિત-ખિરાજ્યો. શવ-શખ.

૧૩. મ્ નો વ્ અને વ્ નો મ્ થાય છે:—

કર્દમ-કાદવ. વર્ધમાન-વદવાણુ. સુપર્વત્-સપરમે. સ્વપ્ન-પ્રા. સિમિણુ-સમણ્. આત્ર-આઓ. તાત્ર-પ્રા. તંબ-તાંબુ.

૧૪. ય્ નો દ્, ને વ્ નો ડ્ થઈ પાછલા સ્વર સાથે મળી ઘ કે ઓ થાય છે:—

ક્ષય-ખઇ-ખે. જય-જે. નયન-નેણુ-નેન. ભય-ભઇ-ભે. રજની-રયાણી-રેણુ. નિયમ-નીમ-નેમ. પ્રત્યય-પતીજ. વિષય-વિષે. સમય-સમે. કવલ-કેળાઓ. ધવલકમ્-ધોણું. રસવતી-રસોડું. લવણુ-લૂણુ. સ્વર-સૂર.

૧૫. ઙ્, ર્, લ્, લ્ અક્ષરો એકબીજાને સ્થાને બદલાય છે:—

કેડ:-ખોળો. ગુડ-ગોળ. તડાગ-તળાવ. અષ્ટાર-અઠવાડીકું. પક્ષવાર-પખવાડીકું. કુઠાર:-કુવાડો. આરાક્ષરી-આરાખડી. પ્રારબ્ધ-

પ્રાલબ્ધ. સરિતા-સક્ષિતા. હરિદ્રા-હરિદર. કપાલ-કપાળ. કાલમ્-કાળુ.
ગોલ-ગોળ, ગોળો. તાલકમ્-તાળુ. વિશાલ-વિશાળ. પાલન (કમ્)-
પારણ, પાલણ. શ્રીફલ-શ્રીફળ.

૧૬. શબ્દની આરંભે ન હોય એવા સ્, ષ્, ણ્, ધ્, મ્
નો હ્ થાય છે:—

નખ-પ્રા. નહ-નહો(ર). મુખ-મુહ, -મોં. લેખક:-લેહીએ.
દેવગૃહ-દેવધર-દેહરૂં. પિતૃગૃહ-પ્રા. પિઠધિર-પિઠહિર, -પીયર. માતૃગૃહ-
પ્રા. માઠધર-માઠહર, -મહીયર. મેધ-મેહ. કથન-કહેણુ. કથાનિકા-પ્રા.
કહાણિઆ-કહાણી. પ્રથમ-પહેલું. અધુના-અહુણા-હમણા. ગોધૂમ-પ્રા.
ગોહૂમ-ધઉં. દધિ-પ્રા. દહિ-દહિ. બધિર:-બહેરો. વધૂ-વહ-વટ
વેધ-વેહ. સાધુકાર-સાહુકાર. આલીર-આહીર. લાભ-લાહવો.

કોઈ પ્રસંગે હ્ નો ષ્, ઢ્, ફ્ થાય છે. -દાહ:-ડાહો સિ હ-
સિંધ. સંહાર-સંધાર. લોહ-લોહું. ગુહા-ગુહા.

૧૭. ણ્, ષ્ નો સ્ થાય છે:—

કિંશુક-કેસુકું. વંશ:-વાસો. વિશ્રામ-વિસામો. શત-સો. શબ્દ-
પ્રા. સદ્-સાદ. શકર-પ્રા. સકર-સાકર. શલાકા-સળી. શશક-
સસલો. શુષ્કમ્-સૂકું. શુંડા-સૂંદ. શન્ય-સૂન. શૃંગલા-સાકળ. શ્યામ-
લ (કમ્)-સામળું. શ્યાલ:-સાળો. શ્યાલી-સાળી. શ્રીખંડ-સુખડ.
શ્વસુર:-સસરો. શ્વશ્રુ-સાસુ. શ્વાસ-સાસ. શ્વાસોર્ધ્વાસ-સાસોસાસ.
શ્વાસોશ્વાસ. તૃષા-તરસ. મનુષ્ય-માણસ મહિષી-મેંસ. વર્ષ-વરસ,
વરખે. પૌષ-પોસ.

૧૮. સ્ નો હ્ થાય છે:—

ઉષ્યકમ્-ઉહ્, ઉતું (ષ્ નો સ્ થઈ). કૃષ્ય:-પ્રા. કહહો-

કહાન. દિવસ-પ્રા. દિઅહ,-દિહ, દહાડો. પાપાણુ-પહાણુ. પ્રસૂત-પહાડ. સ્ના-પ્રા. પહા-નહા,-નહા(વું).

વ્યંજનોનો લોપ.

શબ્દની શરૂઆત ન હોય, અને જોડાક્ષરમાં ન હોય, એવા જ્ઞ, , ચ્, જ્ઞ, ત્, દ્, પ્, ય્ અને ષ્ નો ધણુકરીને લોપ થાય છે, લોપ થતાં વ્યંજનભાષી જે સ્વર બાકી રહે તેનો તેની પૂર્વના સ્વર સાથે સંધિ થાય છે. વ્યંજન લોપાયા પછી અ કે આ રહે, ને તેની પહેલાં અ કે આ હોય ત્યારે તેનો ઉચ્ચાર ય જેવો થાય છે.

અંધકાર-અંધારું. ઉષ્ણકાલક:-પ્રા. ઉન્હઆલઓ-ઉનાળો. કંસ-કાર:-કંસારો. કુંભકાર-પ્રા.કુંભઆર-કુંભાર. કોકિલ-પ્રા.કોઇલ-કોયલ. ચિત્રકાર:-ચીતારો. તૈલિક:-તેલિઓ-તેલી. નાણુકમ્-નાણું. નારિકેલ-પ્રા. જારિએલ-નારિએળ. મકુલ-પ્રા. મકલ-મોલ, મોર. મામક:-મામો. યૂકા-પ્રા. જૂઆ-જુ. લઙ્કુક:-લાડુઓ-લાડવો. લોહકાર-લુહાર. શીતકાલ:-શિઆળો. નગર-પ્રા. નયર,-નધર, નેર. ભગિની-ભાઇણી-બહિણી,-એન. શૃગાલ-પ્રા. સિઆળ-શિયાળ. સાગર-સાયર. વચન-પ્રા. વચણુ-વેણુ. સૂચી-પ્રા. સુધ-સોય. રજની-પ્રા. રચણી-રેણુ. રાગ્ન-પ્રા. રાઆ-રાયા,-રાય અમૃત-પ્રા. અમિઅ-અમી. કાતર-કાયર. ખંડિત:-ખંડિઓ. ગતક:-પ્રા.-ગયઅઉ-ગયો. ધૃત-પ્રા. ધિઅ-ધી. પિતૃગૃહ-પિઠધિર-પિઠહર,-પીયર. પીતલકમ્-પીળું. પ્રતોલી-પોળ. બ્રાતૃક:-ભાઇઓ-ભાઇ. બ્રાતૃજયા-પ્રા. ભાઉજયા-ભોજાઇ. માતૃગૃહ-પ્રા. માઇ-ધર-માઇહર,-મહિયર. મૃત:-મુઓ. કદલ-પ્રા. કયળ-કેળ. પાદ-પાય, પા. કેદાર-પ્રા. કેઆર-ક્યારો. કૃપ:-પ્રા. કુઓ-કુવો. પ્રિય-પિઉ. મધૂર-પ્રા. મઉર-મોર. દિવસ-પ્રા. દિઅહ-દિહ, દહા(ડો).

કરોણી-કોણી. અરધ-રહેંટ, રેંટ.

અનુસ્વારનો ઉમેરો:—કેટલાક શબ્દમા અનુસ્વાર વધ્યું છે. જેમ, અક્ષિ-પ્રા. અકિખ-આંખ. અશ્રુ-પ્રા. અંસુ-આંસુ. ઉચ્ચમ-ઉચ્ચું. ખડ્ગ-પ્રા. ખગો-ખાકું. છિદ્રમ-છીદ્રું. પક્ષી-પંખી. પુચ્છ-કમ્-પુંછડું. માળર-પ્રા. મંજર-માજર=ખિલાડો. વક્રમ-પ્રા. વંક-વાકું. સંખમ-સામું.

વર્ણવ્યત્યય:—કોઇ પ્રસંગે અક્ષરો ઉલટપાલટ થાય છે:—

ચટક:—ચકલો. ચિકિલ-કીચડ. તુંદી-દૂંદી. દારક:—દીકરો. દારિકો-દીકરી. નમ્ર-નરમ. પ્રાધૂણક:—પરોહ)ણો. બદરી-બોરડી. ખિલાલ:—ખિલાડો. વલ્લભમ્-વલાહું (મ્ નો હ્ થઈ). વારિદ-વાદળ. સુલભ-સહેલું. હ્રદ-હરો, ધરો (પાણીનો).

જોડાક્ષર વિકાર.

૧. જોડાક્ષરમાથી વખતે એક અક્ષર બીજાતા તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે, પણ પ્રાકૃત ભાષામાંનો વ્રાયુકરીને પ્રથમ વ્યંજન લોપાતા બીજો વ્યંજન બેવડાય છે.

ઉત્કર-પ્રા. ઉકેર-ઉકર(ડો). ઉત્થાપન-ઉથાપન. ઉત્પન્ન:—ઉપનો. દુગ્ધ-પ્રા. દુહ્-દૂધ. પિચ્છ-પીછું. પિત્તલ-પીતળ. ભક્ત-પ્રા. ભત-ભાત. મત્કુલુ-માકલુ. મૌકિક-પ્રા. મોત્તિઅ-મોતી. રક્ત-પ્રા. રત્ત-રાતું. લગ્ન-લાજ.

ઉર્ધ્વ-પ્રા. ઉખલ-બિલું. કર્તરી-પ્રા. કતરી-કાતર. કર્દમ-પ્રા. કર્દમ-કાદવ. કર્પટમ્-કપટું. કર્પાસ-કપાસ. ખર્જૂર-પ્રા. ખજૂર-ખજૂર. ગર્દલ-પ્રા. ગદલ-ગધેડો. ગર્ભ-પ્રા. ગખલ-ગાભ. ગન્ત્રી-ગાંડી. દર્ભ-પ્રા. દખમ-દાભ. દુર્ખલ-પ્રા. દુખલ-હૂખળો. બર્કર-પ્રા. બકર-બકરો. ખિમ્મમ્-ખીમું. મર્ગ-પ્રા. મગ-માગ. રાત્રી-રાણી. વાર્તા-પ્રા. વતા-વાત. શર્કરા-પ્રા. સકકરા-સાકર. શર્પ-સૂપડું. સર્પ-

પ્રા. સપ્-સાપ. અઘ-પ્રા. અજ્જ-આજ. ઉઘમ-પ્રા. ઉજ્જમ-ઉજમ.
વાઘકમ્-વાઘું. વિઘુત્-પ્રા. વિજ્ઞુ-વીજ(ળી). સંઘ્યા-પ્રા. સંઝા-સાંજ.

ઉર્ણુ-પ્રા. ઉર્ણુ-ગિન. કર્ણુ-પ્રા. કર્ણુ-કાન. કર્મ-પ્રા. કર્મ-
કામ. કાર્ય-પ્રા. કર્જ-કાજ. ચૂર્ણુ-પ્રા. ચુર્ણુ-ચૂનો. ચર્મ-પ્રા.
ચર્મ-ચામડી. આતુર્માસ-ચોમાસું. ચુલ્લી-ચૂલો. છલ્લી-છાલ. પર્ણુ-પ્રા.
પર્ણુ-પાન. પલ્લવ-પાલવ. કુલ્લ-કૂલ. ભલ્લ-ભાલો. લિન્નમ્-લીનું.
સુવર્ણકમ્-પ્રા. સુવર્ણુઉ-સોર્ણુઉ, -સોનું.

૨. ઘણુંકરીને જોડાક્ષરમાં પહેલા અક્ષરનો લોપ થાય છે,
પણ ન, મ્, ય્, ર્, ષ્, ખીજ હોય તો તે લેપાય છે.—

અ. કપૂર-કપૂર. વર્તન-વતન. સ્થાનકમ્-પ્રા. થાણુઉ-થાણું.
સ્થિર-થીર. રમત્રુ-પ્રા. મસ્તુ-મૂઝ.

આ. અગ્નિ-પ્રા. અગ્ગિ-આગ. લગ્ન-પ્રા. લગ્ગ-લાગ. રશ્મિ-
પ્રા. રસિસ-રાસ. અગમ્ય-અગમ. આલસ્ય-આળસ. કાંસ્યકમ્-કાસું.
જન્ય-જાન(વરના રનેહી). જ્યેષ્ઠ-જેઠ. જ્યોતિષિક-જોશી. ધાન્ધ-
ધાન. ધુર્ય-હોર. નિલ્ય-નીત. પર્યક-પલંગ. વૈદ્ય-વૈદ. સાક્ય-સાખ.
અગ્ર-પ્રા. અગ્ગ-આગ(ળ). આગ્ર-આલ. આગ્ર-આળો. ગ્રામ-ગામ.
ચદ્ર-પ્રા. ચંદ્ર-ચાંદ. તાગ્ર-પ્રા. તાંબ-તાખું. નક-નાક. પુત્ર-પૂત.
ભ્રમર-પ્રા. ભમર-ભમરો. રાત્રિ-પ્રા. રત્તી-રાત. વ્યાઘ્ર-પ્રા. વઘ્ધ-વાધ.
શ્રેષ્ઠી-શેઠ. સૂત્રધાર-સુથાર. જ્વાળ-પ્રા. જાલ-ઝાળ. દાર-પ્રા. દાર-ખાર,
ખાર. દુર્વા-દરો. ધ્વજ-ધજ. પકવ-પ્રા. પિક્ક-પાકું. નિશ્વાસ-નિસાસો.
નૃત્ય-પ્રા. નચ્ય-નાચ (તૂ નો ચ્ થાય છે). સત્ય-પ્રા. સચ્ય-સાચ.

૩. અર્વાચીન તદ્દભવ શબ્દોમાં જોડાક્ષરના ભાગ જુદા પાડ-
વામાં આવે છે:—

આશ્રય-આશરો. કર્ત્તા-કિરતાર, કરતાર. કાર્ય-કારજ. ગૃહ-ઘર.
અહલ્યુ-ધરણુ. ચક્ર-ચક્રર. છત્ર-છત્તર. ધર્મ-ધરમ. પ્રાણુ-પરાણુ, પરાણે.
મગ્ન-મગન. માર્ગ-મારગ. વર્ષ-વરસ. શાપ-શ્રાપ-શરાપ. સંશ્લેષ-
સંધરો. સ્મરણુ-સમરણુ.

૪. સંસ્કૃત અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર મોળો પડતા તેની પૂર્વનો સ્વર
દીર્ઘ થાય છે:—

અંક-આંક, આકો. અંગણુમ્-આંગણું. અંગુલી-આગળી.
અંધક:-આંધળો. કંકણુ-કાકણુ. કંકર:-કાંકરો. કંચુલિકા-કાચળી.
કટક:-કાટો. કંઠ:-કાઠો. ખંડ-ખાડ. ચંચુ-ચાંચ. ચંદ્ર-પ્રા. ચદ-
ચાંદો. દંત-દાન. પંચ-પાંચ. મંજરી-માંજર=અંકુર. રંક-રાક. લંબ-
મ્-લાંબુ. વંશ-વાંસો, વાંસ. સંકટ-સાંકડું. સંધાન-સાંધણુ. સંધિ-
સાધો. સંધ્યા-પ્રા. સંજા-સાજ.

૫. ક્ષ્ નો ચ્ કે છ્ થાય છે.—

અક્ષય-આખુ. અક્ષિ-પ્રા. અકિષ્ણ-આંખ. અંગરક્ષકમ્-પ્રા.
અંગરકખડિં-અંગરખુ. અલક્ષ્ય-અલખ. કક્ષા-કાખ. કુક્ષિ-પ્રા.
કુષ્ખિ-કૂખ. ક્ષમા-ખમા. ક્ષાર-ખાર. ક્ષીર-પ્રા. છીર-ખીર. ક્ષુર-
ખરી. ક્ષેત્ર-પ્રા. છેત-ખેતર. ક્ષેપક-ખેપીઓ. ક્ષેમ-ખેમ. ચોક્ષ-ચોખ્ખું.
દક્ષિણ-દખણા. દ્રાક્ષા-દરાખ. નિરીક્ષા-નીરખ. પક્ષ-પ્રા. પકખ-પાખ.
પક્ષી-પંખી. પરીક્ષા-પરીખ, પારેખ. ખારાક્ષરી-ખારાખડી. લિક્ષા-
લીખ. મક્ષણુ-પ્રા. મકખણુ-માખણુ. મક્ષિકા-માખી. રક્ષા-રાખ.
રક્ષક-રખો. લક્ષ-લાખ. લક્ષણુ-લખણુ. લક્ષ્મી-લખમી-લછમી-લાછ.
મક્ષ-રીંછ. ક્ષુર-છરો. લક્ષ્મી-લાછ.

કોઈ પ્રસંગે ક્ષ્ નો જ્ થાય છે:—ક્ષર-ઝરો. ક્ષરણુ-ઝરણુ.
ક્ષરતિ-ઝરે. ક્ષીણુમ્-ઝીણું.

૬. સકાર સાથે મળેલા કે જૂ ની પાસે આવેલા ક્ નો જ્, ચ્ નો જ્ઞ, જ્ઞ નો જ્ઞ, ઙ્ નો ઙ્, ત્ નો થ્, પ્ નો ફ્, અને વ નો મ્ થાય છે; એટલે અલ્પ પ્રાણીને સ્થાને મહાપ્રાણી થાય છે. સકાર, જ્ઞકાર લોપાય છે:—

સ્કંધ-પ્રા. ખંધ-ખાધ. પશ્ચાત્-પ્રા. પચ્છા-પાછુ દંષ્ટ્રા-પ્રા. દાઠા-દાઠ (ટ્ નો ટ્ થયો છે). દષ્ટકમ્-પ્રા. દિઠ્ઠિ-દીઠું. નષ્ટમ્-નદાર. મૃષ્ટકમ્-પ્રા. મિઠ્ઠિ-મીઠું. નાસ્તિ-નથી. પ્રસ્તર-પ્રા. પત્થર, પત્થર, પથરો. મસ્તકમ્-માથું. સ્તંભકઃ-થાંભલો. સ્તર-થર. સ્તોક-થોડું. હસ્ત-પ્રા. હાથ-હાથ. હસ્તલ-હથેલી. બાષ્પ-પ્રા. બાષ્પ-બાષ્પ. જિહ્વા-પ્રા. જિહ્વા-જીભ.

સ્થૂ નો ટ્-એકસ્થમ્-એકઠું. સ્થગ-ઠગ. સ્થામ-પ્રા. થામ=દામ અગ્નિ-પ્રા. અઠ્ઠ-હાડ.

તસ્ માં સ્ નો જ્ઞ-ઉત્સંગ-પ્રા. ઉચ્છંગ-ઓછંગ. ઉત્સવ-પ્રા. ઉચ્છવ-ઓચ્છવ. ઉત્સાહ-ઉચ્છાહ. મત્સ્ય-મછ. મત્સર-મચ્છર. વત્સ-પ્રા. વચ્છ-વાછ(ડું), વાછર(ડું); ખચ્ચુ.

વ્મ માં સ્ નો જ્ઞ-અપ્સરમ્-અપ્છરા.

દ્વિરુક્ત શબ્દ.

ગુજરાતી ભાષામાં ઘણી વખત બેવડાયેલા (દ્વિરુક્ત) શબ્દો વપરય છે. એથી તેમાં ‘ દરેકનો, ’ ‘ પૂર્ણપણુનો, ’ ‘ વારંવાર થવાનો, ’ કે ‘ અતિશયનો, ’ વગેરે અર્થ આવે છે. જેમ, ક્ષણેક્ષણે જગત્ મરે છે, તે ઉત્પન્ન પણ થાય છે. (પ્રત્યેક ક્ષણે). તેણે રકાબીના કડકેકડકા કર્યા. (પૂર્ણતાનો અર્થ). તેણે બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી

શત્રુજિની સલામા આવી પોકેપોક મૂકી રુદ્ધ કર્યું. (ક્રિયાનું વારંવાર થવું). એ કિલ્લો જીતી લેવા વખતોવખત હુમલા થયા છે. (ઘણી વખત).

૧. ક્ષણેક્ષણે આયુષ્ય વધું જાય છે; તાવનો રોગ ગામેગામ ફાટી નીકળ્યો છે; રોજમેળના પાનેપાનાં તપાસી ગયો પણ રક્ષ હાથ ન લાગી. ત્યાં કોણકોણ છે ? તે આપોઆપ ઉતરી જાય છે. તમે જેજે કામ કરો તેતે પહેલેથી વિચારીને કરજો. ચારચાર ગાઢ ચાલતા લાખો પંથ કપાય છે; કાળાકાળા મંકોડા ને રાતીરાતી જેમેલો. પાકનું વારંવાર અધ્યયન કરવું. જાન, ફરીને આવ, આ છોકરો આજો દહારો રમરમ કરે છે; દાત આવચાવ કરીને થાકી જાય છે, શહેરમા પકડાપકડી ચાલી રહી છે; તે હંમેશાં સુતાં-સુતાં વાચે છે.

૨. કેટલેક પ્રસંગે બીજો શબ્દ પહેલા શબ્દના પહેલા અક્ષરમાં ફેરફાર થઇને બને છે. આવા ફેરફારમાં પ્રથમ અક્ષરને સ્થળે બકાર વિશેષ જોવામા આવે છે. આથી બખખાની બલિહારી કહેવાય છે. કોઇ પ્રસંગે પકાર, મકાર, સકાર વગેરે જણાય છે. જેમ, અક્ષર અક્ષર, કારેલાંખારેલાં, ખર્ચમર્ચ, ઘીખી, ઝાડખાડ, તલખલ, પાણી-ખાણી, શાકખાક, શોરખકોર; આડોશીપાડોશી, ઉલટપાલટ; ધંતર-મંતર, જાનોમાનો, ગપસપ, બાકીસાકી, વેચીસાટી, ઓસડવેસડ; બચ્ચાકચ્યાં, બાજરોકાજરો. આમાં બીજા શબ્દનો અર્થ પહેલા શબ્દના અર્થને “જેવું બીજું કાંઈ” એમ થાય છે. પાણીખાણીમાં ‘ખાણી’નો અર્થ “પાણી જેવું બીજું કાંઈ” થાય છે.

૩. કેટલીક વખતે એવડાયલા શબ્દો અનુકરણવાચક હોય છે, એટલે પ્રાણી કે પદાર્થના પડવાથી, અદ્વજાવાથી કે બોલવાથી થએલા

હોય છે. જેમ, કોઇવાર જવાળામુખી પર્વતની કરોડમાથી ફેડાફેડ પત્થર ફૂટે છે; આઠદશ ચાખખા સડાસડ લગાવી દીધા; તે કચકચ કરે છે; કાગડા કાકા કરે છે; ધબધબ, તડાતડ, સડસડાટ, લપલપાટ.

૪. કેટલીક વખત પર્યાય શબ્દથી શબ્દ બેવડાય છે. જેમ, આદરમાન, કામકાજ, કાળુમેસ, કોલકરાર, ક્ષેમકુશળ, ખોડખાંપણ, ગાહુધેલું, છળકપટ, જરજેવર, છવજન, હંકુંગાર, હગોફટકો, નવું-નકોર, નોકરચાકર, શીકુંકચ, મોજમઝા, મોજમોખ, ગાલચોળ, લીલુંછમ, વનવગડો, વેપારરોજગાર, શાલપામરી, હુનરકળા.

ખંડ ૪થો.

વાચનમાળાના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ.

(અરબી તથા ફારસી શબ્દોની સમજાવી સહિત)

વ્યુત્પત્તિશિક્ષણ.

વાચનપાઠ વખતે પાઠમાં આવતા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શિખવવી એ વ્યુત્પત્તિ શિખવવાની ઉત્તમપદ્ધતિ છે. આથી અમે આ પુસ્તકને અંતે સરકારી વાચનમાળાની છટ્ટી તથા સાનમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ વિદ્યાર્થીઓની ખુદ્દિ કેળવાય એવી રીતે આપેલી છે. આ પ્રકરણ શરૂ કરતાં પહેલા શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને એ વિષયની સમજાવી આપવી અગત્યની છે. પહેલી ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ વિષે, એને માટે અમે આ પુસ્તકની શરૂઆતમાં ટુંક લેખ આપ્યો છે. બીજી શબ્દોની આધણી વિષે તેને માટે નીચેને ક્રમે સમજાવી આપવી.

પરમેશ્વર, માઆપ અને ગામેગામ આ ત્રણે શબ્દો બધાં જ શબ્દોના બનેલા છે. ‘પરમેશ્વર’ શબ્દ ‘પરમ’ અને ‘ઈશ્વર’ શબ્દની સંધિ થઈ થયેલો છે. ‘પરમ’ શબ્દને અંતે અ સ્વર છે, ને ‘ઈશ્વર’ શબ્દમાં આદિ એ ઈ સ્વર છે. અ ને ઈ સ્વર મળી ઍ સ્વર થઈ ‘પરમેશ્વર’ શબ્દ બન્યો છે. આવા સ્વર સંધિવાળા ઘણા સંસ્કૃત શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં તેવાને તેવાજ દાખલ થયા છે. ગુજરાતી શબ્દોમાં એ સ્વરો (નદીઓ) સાથે આવી શકે છે.

માઆપ=મા અને આપ. આમાં માઆપ શબ્દના ભાગ પાડતા વચ્ચે ‘અને’ ઉમેરવો પડે છે. કેટલીક વખત વિકલ્પિતના પ્રત્યય (ભક્તિમાર્ગ=ભક્તિનો માર્ગ) ઉમેરવા પડે છે, અને કોઈ વખત કાંઈપણ ઉમેરવું પડતું નથી. (સુખન=સારો માણસ). આવી રીતે

‘અને’ કે ‘કે’ ઉમેરવો પડે તો તે સમાસ દ્વંદ્વ; વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તો તે સમાસ તત્પુરુષ; અને કંઠજ ન ઉમેરવું પડે તો તે કર્મધારય સમાસ કહેવાય; આખો સમાસ ખીન્ન શબ્દનું વિશેષણ થતું હોય ત્યારે બહુવ્રીહિ સમાસ કહેવાય. (ચંદ્ર-મુખી (સ્ત્રી)=ચંદ્ર જેવું મુખ છે જેનું તે); અને વચમાં શબ્દો ઉમેરવા પડે, તો મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય. (કલ્પવૃક્ષ=કલ્પ-મનોરથ પૂરક વૃક્ષ.)

મુસાફરીમાં ગામેગામ રસોણ કરવાની સોઈ ન મળે, એમાં ગામેગામ=‘દરેક ગામે’ એવો એનો અર્થ છે. આવી રીતે બેવડા-યલા શબ્દો દ્વિરુકા કહેવાય છે.

સુજનતા=(સુજન+તા), નરમાશ=(નરમ+આશ), બદમાશી=(બદમાશ+ઈ). આવા શબ્દોના ભાગ પાડતા એક શબ્દ ને ખીન્ને પ્રત્યય હાથ લાગે છે. આવા શબ્દ તદ્વિતશબ્દ કહેવાય.

(શિક્ષકેએ સંધિ, સમાસ, ને તદ્વિત શબ્દ પ્રકરણ વ્યુત્પત્તિ-શિક્ષણ વખતે શિખવવું સુયોગ્ય છે. વાચનપાઠમાં તેવા શબ્દ આવે ત્યાં તે બરાબર સમજાવવા.

રક્ષક (રક્ષ+અક)=રક્ષણ કરનાર; વચન (વચ્+અન)=બોલવું તે; પ્રતાપ (પ્ર+તપ્+અ)=વિશેષ તપવું તે; જાણુકાર (જાણુ+કાર)=જાણનાર; પડતી (પડ+તી)=પડવું તે. આવા શબ્દોમા શબ્દના અર્થપરથી ધાતુ, ઉપસર્ગ કે પૂર્વગ, ને પ્રત્યયનો અર્થ વિદ્યાર્થી પાસે કઢાવવો. વાચન પાઠના શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અમે આ હોમે લખી છે. ‘રક્ષક’નો અર્થ રક્ષણ કરનાર થાય છે, એમા ‘રક્ષણ કરવું’ અર્થ ‘રક્ષ્’ ધાતુનો ને ‘નાર’ અર્થ ‘અક’ પ્રત્યયનો છે. ‘જાણુકાર’નો અર્થ ‘જાણનાર’ થાય છે. એમાં

‘જાણવું’ અર્થ ‘જાણ’ ધાતુનો ને ‘નાર’ અર્થ ‘કાર’ પ્રત્યયનો છે. વ્યુત્પત્તિના વિષયનું સચોટ જ્ઞાન થવા માટે આ પુસ્તકનો ખીજો ખંડ વખતપત્રકમાં વ્યુત્પત્તિનો વિષય હોય તે વખતે ચલાવવો લાલકારી છે. આ પુસ્તકમાં શબ્દોની પસંદગી સામાન્ય રીતે સરકારી ને ત્રિવેદી વાચનમાળાના પાઠોમાંથી કરેલી છે; વળી શબ્દો છટ્ટી ચોપડીના ધો. ૬માં ને સાતમી ચોપડીના ધો. ૭ માં આપેલા છે; તેથી શિક્ષણમાં સુગમતા થશે. ઉત્સર્ગ પ્રકરણ ટ્રે. કો. ના રકોલરો માટે છે.

છટ્ટી ચોપડી.

પાક ૧—કર્તવ્ય (કૃ+તઠ્ય)=કરવા ચોગ્ય; કામ, ધર્મ, દરજ. પરમેશ્વર (પરમ+ઈશ્વર)=સૌથી શ્રેષ્ઠ ઈશ્વર; જગદીશ્વર, પ્રભુ. માળાપ=મા અને બાપ. (૬.૬). પૂજ્યભાવ-પૂજ્ય લાગણી. માન (માન+અ)=માન આપવું તે; પ્રતિષ્ઠા. પ્રાત કાળ=સવારનો વખત. નમન (નમ્+અન)=નમવું તે. અનેક (અન્+એક)=એક નહિ તે; ઘણાં. (નમ્). રક્ષણ (રક્ષ્+અન)=રક્ષણ કરવું તે; બચાવ. દયાળુ (દયા+આળુ)=દયાવાળા; કરુણાળુ. અગણિત (અ+ગણિત)=ન ગણાય નેટલું; અસંખ્ય. (નમ્). અસંખ્ય (અ+સંખ્ય)=ગણતરી ન થઈ શકે તેવું; અનંત, ઘણુંજ. (નમ્). પ્રાણી (પ્રાણ+ઈતનોઈ)=જીવવાળાં. સૂર્યમંડળ (સૂર્યનું મંડળ)=સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો, ઉપગ્રહો, વગેરે. ઉપગ્રહ (ઉપ+ગ્રહ)=ઉત્તરતા ગ્રહો; મોટા ગ્રહની આસપાસ ફરનારા-ચંદ્ર. (ક. ધા. સ.). સર્વવ્યાપક=સઘળે સ્થળે પ્રસરેલ. (૭. ત. પુ. સ.). બ્રમણ (બ્રમ્+અન)=

ભમવું તે. શક્તિ (શક્+તિ)=શક્તિમાન થવું તે; સામર્થ્ય; દેવી-
મૂર્તિ. પ્રભુપ્રાર્થના (પ્રભુની પ્રાર્થના). (૬. ત. પુ. સ.). ભાઈ-
બેન=ભાઈ અને બેન. (૬'૬). જગતકર્તા (જગતનો કર્તા). દુકાળ
(સં. દુષ્કાલ-દુસ્+કાલ)=નહારો વખત; એથી ઉલટો શબ્દ મુકાળ.
સદ્વિચાર (સત્+વિચાર)=સારા વિચાર. માયાળુ (માયા+આળુ)=
માયાવાળો. ધનવાન (ધન+વાન)=ધનવાળો. હિતકર (હિત+કર)=
કલ્યાણને કરનાર; ફાયદાકારક. (ઉપપદ). આહારવિહાર (આહાર=
ખાવું+તે+વિહાર=ગમતને માટે કરવું તે). (૬'૬). વિદ્વાન (વિદ્+
વસ્-વાન્)=જાણવાવાળો; વિદ્યાસંપાદન કરેલી હોય તે. સતપુરુષ
(સત્+પુરુષ)=સારો માણસ.

પાઠ ૨—હિંદુસ્તાન (હિંદુ+ફા. સ્તાન)=હિંદુઓનું કેદાણું.
(૬. ત. પુ. સ.). પાંડવ (પાંડુ+અ)=પાંડુ રાજાના દીકરા. શાહ-
જહાનાબાદ (શાહજહાન+ફા. આબાદ)=શાહજહાનનું સ્થાન,
શાહજહાં પાદશાહે વસાવેલું શહેર. (૬. ત. પુ. સ.). દિવાને-
આમ (અ. દિવાનિ આમ)=સાધારણ લોકની સભા. દિવાને-ખાસ
(અ. દિવાનિ ખાસ)=અમીર લોકની સભા. બેગમ (ફા. બેગ=
અમીરની સ્ત્રી). હમામ (અ. હમ્મામ)=નદાવું. મયૂરાસન (મયૂર+
આસન)=મેરના આકારનું તખ્ત. નિરુદ્ધમી (નિર્+ઉદ્ધમી)=ઉદ્ધમ
વગરના-નથી ઉદ્ધમ જેને તે. (ખ. ગ્રી. સ.). પ્રખ્યાત (પ્ર+ખ્યા+
+ત)=વિશેષ વખણાયેલો. (ક. ધા. સ.). હૃદયવેધક=હૃદયને વિધ-
નાર. (ઉપપદ). વેધશાળા (વેધ=સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણનો કાળ+શાળા)
=આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગ્યા (૬. ત. પુ. સ.).
જયસ્તંભ=જયને માટે થાભલો. (૪. ત. પુ. સ.). પ્રાચીન (પ્રાચ્ન=
પૂર્વનું+ઈન)=જૂનું, પુરાણું. કૈસરેહિંદ (ફા.)=હિંદુસ્તાનનો કેસર.

કૈસરનું મૂળતો સંસ્કૃત કૈમરી એટલે સિંહજ જણાય છે. દારસી ભાષામાં એ અર્થની સાથે મોટો પાદશાહ એવો ભાવ પણ થાય છે. ઇરાનના જૂના પાદશાહો કૈસર કહેવાતા, લાટીન ભાષામાં કાએસર અથવા અંગ્રેજીમાં અપ્રાઇમર સીઝર જે બોલ બોલાય છે તે પણ મૂળે આજ શબ્દ છે. દારસીમાં આ શબ્દ જાતિરહિત છે તેથી સ્ત્રી કે પુરુષ બંનેને સામાન્યરીતે લાગુ પડે છે. અભિષેક (અભિ+સિચ્ +અ)=કોઈના તરફ છાટવું તે; દેવ અથવા ગાદીએ બેસતા નવા રાજાપર પાણી, દૂધ, વગેરેની જે ધારા કરવી તે, શાન્તિરનાન, તખ્તનશીન થવું તે.

ખાંડ ૩—પરાક્રમ (પરાક્રમ્=હિંમત બતાવવી+અ)=બહા-
દુરી; વીરતા; સામર્થ્ય. સહાયક (સહ+અય્+અક)=સાથે જનાર;
મદદગાર. (અ. ગ્રી. સ.). નીમકહલાલ (નીમક+હલાલ=ચોગ્ય)=
જેનું લગ્ન ખાધું હોય તેનું બહું કરનાર; કૃતજ્ઞ. એથી ઉલટો શબ્દ
નીમકહરામ; કૃતજ્ઞ. પૂર્વજ (પૂર્વ+જ)=પહેલા જન્મનાર; આપ,
દાદો, પરદાદો, વગેરે મરણ પામી ગયેલા તે. (ઉપપદ). યાવચ્ચંદ્ર-
દિવાકરો (યાવત્=જ્યાંસુધી+ચંદ્ર+દિવાકર=દિવસને કરનાર; સૂર્ય)=
સૂર્યચંદ્ર તપે ત્યાંસુધી. (અ. ભા. સ.). દુર્લભ (દુર+લભ+અ)=
મુશ્કેલીથી મેળવાય તેવું; એથી ઉલટો શબ્દ સુલભ. લોહજડિત=
લોહવડે જડેલું. (૩. ત. પુ. સ.). નિરંકુશ (નિરુ+અંકુશ)=
દામવિનાનું; સ્વતંત્ર; ઉન્મત્ત. ઇંદ્રાસન (ઇંદ્ર+આસન)=ઇંદ્રની ગાદી.
વિધાતા (વિધા=પેદા કરવું+ત્વ નો તા)=પેદા કરનાર; સૃષ્ટિકર્તા;
બ્રહ્મા. પ્રાણુવાનકે=જીવનો ધાત કરનાર. નકામા=કામ વગરના.
(ન.પ્ર). મધમાખ=મધ બનાવનાર માખી. (મ. પ. લો. સ.).

ખાંડ ૪—પરિતાપ (પરિ+તાપ્+અ)=ઘણું તપવું તે; દુઃખ,

શોક, ભય, કંપ; ઘણી ગરમી. તરુવર=ઝાડોમાં શ્રેષ્ઠ; મોટું ઝાડ.
(૭. ત. પુ. સ.). અમૃત (અ+મૃ+ત)=નહિ મરનાર. અહિં 'ત'
પ્રત્યય કર્તાના અર્થમાં છે. જે પીવાથી માણસ મરેજ નહિ એવી
કલ્પિત ઔષધિ; સુધા. (નમ્). શોભન (શુભ્+અન)=શોભનાર,
સારું. લોભન (લુભ્+અન)=લોભાવનાર. ગુગંધ (ગુ+ગંધ)=સારી
ગંધ, સારી વાસ; ખુશખો. (ક. ધા. સ.). વાસિત (વાસ્+ઇત)=
સુગંધવાળું. શ્રમ (શ્રમ્+અ)=થાકવું તે; થાક, મહેનત, દુઃખ.
નાવિક (નૌ+ઇક)=નાવવાળો; નાવચલાવનાર; ખલાસી; સુકાની
પથિક (પથિત્=રસ્તો, વાટ+ક)=રસ્તે જનાર; વટેમાળુ.

પાઠ ૫—ભાષા (ભાષ્+આ)=બોલવું તે, બોલી. ભિન્ન
(ભિદ્+ન)=ભેદેલું; જુદું. સંસ્કૃત (સમ્+કૃ-વચમાં સ્ વધે છે-
=સુંદર કરવું+ત્)=સુંદર કરેલ, સુધારેલ; સુધારેલી ભાષા, ગીર્વાણ
ભાષા. સંબંધ (સમ્+બન્ધ્+અ)=સાથે બાંધવું તે; વળગણ, સગાઇ.
અનાર્ય (અન્+આર્ય)=આર્ય નહિ તે; બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય
નહિ તે; ઉતરતી જાતના. (નમ્). સાક્ષર (સ+અક્ષર)=અક્ષર સાથે;
બણેલા, વિદ્વાન. સંસ્કાર (સંસ્કૃ-વચમાં સ્ વધે છે-+અ)=સુંદર
કરવું તે; જે કર્મક્રિયાથી મનુષ્ય શુદ્ધ થઈ ઉચ્ચત્વને પામે છે તે,
ધર્મવિધિ; શણગાર. પુરોહિત (પુરસ્=આગળ+હિત=ધારણ કરેલું)=
ચત્તાદિ ધર્મકર્મમાં જેને આગળ એટલે પ્રમુખ ઠેરવ્યો છે તે; ગોર.
ક્ષત્રિય વગેરે કેટલીક નાતના ગોરને હાલ 'પરેત' કહે છે. વિદ્વતા
(વિદ્વત્+તા)=પણિતપણું. પ્રાકૃત (પ્રકૃતિ+અ)=મૂળ ભાષાપરથી ઉત્પન્ન
થએલ; પ્રાકૃત ભાષા. સંસ્કૃત ભાષાપરથી બનેલી ભાષાઓ-હિંદી,
પંજાબી, સિંધી, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દૂ, અંગાણી. ભાષાંતર (ભાષા
+અંતર=બીજી)=બીજી ભાષામાં, તર્જુમો. જ્ઞાન (જ્ઞા+અન)=જાણવું તે.

પાઠ ૬—અપભ્રંશ (અપ+ભ્રંશ+અ)=ખરાબ પડવું તે; અશુદ્ધ
 ૯ ન; એક ભાષામાથી બીજી ભાષામાં કાઠક રૂપાંતરથી દાખલ થએલો
 શબ્દ. વ્યાકરણ (વિ+આ+કૃ=વ્યાકૃ=રૂપક કરવું, ભુદું પાડવું+અન)
 =નેવડે શબ્દોનું રૂપકીકરણ થાય છે તે શાસ્ત્ર; ભાષાશાસ્ત્ર; વેદનાં ૪
 અંગમાનું એક. નિકટ (નિ+કટ)=પાસે; નજદીક. ઉચ્ચાર (ઉદ્+
 ચર્=ઉચ્ચર્+અ)=ઉચ્ચરવું તે, બોલ. સંક્ષેપ (સંક્ષિપ્+અ)=કુંકું
 કરવું તે; કુંકાણ, સાર. પ્રકટ (પ્ર+કટ)=ખુલ્લું; રૂપક માસિક (માસ
 +કટ)=માસને લગતું. વર્તમાનપત્ર (વર્તમાન-ચાલતા વખતનું પત્ર).
 વિદ્યાર્થી (વિદ્યા+અર્થી)=વિદ્યાની ગરજવાળો. માન્ય (માન+ય)=
 માન આપવાને યોગ્ય; માનવંત, કબૂલ. શુદ્ધ (શુધ્+ત)=શુદ્ધ કરા-
 વતું; એકાંત; સ્વચ્છ; ભૂલ વગરનું; નિરપરાધી.

પાઠ ૭—કર્ષાદ (ફા.)=અરજ. યોગ્ય (યુજ+ય)=જોડાવાને
 લાયક; ઉચિત. ઉદ્દેશ (ઉદ્+દિશ્=દેખાડવું+અ) દેખાડવું તે; મુખ્ય
 ધારણા; હેતુ. આખ્યાદની (ફા.)=ચઢતી દશા; ઉત્કર્ષ. રાજ્યપ્રકરણ=
 રાજ્યનો વહીવટ. કુસંપ=સંપથી ઉલટું; અણુખનાવ. (ક. ધા. સ).
 પ્રીતિ (પ્રી+તિ)=પ્રસન્ન થવું તે; પ્રસન્નતા; અનુરાગ. નિર્વિદ્ધ (નિર્
 +વિદ્ધ)=અડચણ વગર. નીતિ (ની+તિ)=દોરવું તે; મનુષ્યને પરસ્પર
 વર્તવાના નિયમ; રાજનીતિ; ડહાપણ. સહયુણ. અપરાધ (અપ+રાધ
 +અ)=પ્રસન્ન કરવાથી ઉલટું તે; દોષ, ગુનોહ, વાંક. અપરાધી
 (અપ+રાધ+ઇન્ નો ઈ)=પ્રસન્ન કરનાર નહિ તે, અપરાધવાળો;
 દોષી; ગુનેગાર. સંસાર (સંસૃ=પાસે આવવું; મેળવવું, સરવું+અ)=
 સરવું તે; રસ્તો; આલોક; વિશ્વ; દુનિયા. સ્થિતિ (સ્થા+તિ)=
 એક જગ્યાએ બિમા રહેવું તે; રહેઠાણ; મુકામ; દશા; પદવી. પ્રકુલ્લ
 (પ્ર+ફલ્=ફળવું+ત)=વિશેષ ખીલેલું; ઊધડેલું; પ્રસન્ન, આનંદી.

ખજનો (અ. ખજના કે ખજના)=દોલત; ગદ્યો. ખરકત (અ.)=
શાયદો. રાજ્યદ્રોહ=રાજ્યનો દ્રોહ; રાજ્યપ્રત્યે વેરબુદ્ધિ રાખવી તે.
સ્વાર્થ (સ્વ+અર્થ)=પોતાની મતલબ. અનીતિ (અ+નીતિ)=સહગુણ
નહિ તે; દુરાચાર. (ન.પૂ). પરોપકાર (પર+ઉપકાર)=પારકાનું ભલું
કરવું તે. ઉપદ્રવ (ઉપ+દ્રુ=હુમલો કરવો+અ)=હુમલો કરવો તે, પીડા,
હાનિ, ઉત્પાત, ખંડ, દંગો. અહિત=હિતથી ઉલટું, ભુલું. (ન.પૂ).
વિનતિ (વિ+નમ્+તિ)=વિશેષ નમવું તે. અરજ; કાલાવાલા.

પાઠ ૮—શિક્ષા (શિક્ષ+આ)=શીખવું તે; શિખામણ, બોધ,
ઉપદેશ, સખ. હાસ્યવિનોદ (હાસ્ય=હસવું તે; મસ્કરી+વિનોદ=આ-
નંદ). (હંદ). ખુશમિળજ (ફા.)=સારો સ્વભાવ. (ક. ધા. સ.).
ખુદાવંદ (ફા.)=પ્રભુ. મોટા દરજ્જાવાળાને અરજ કરતા વપરાય છે.
વચન (વચ્+અન)=બોલવું તે; વાણી, ઉપદેશ; વિનતિ; સંખ્યા
(વ્યાકરણમાં). અન્યાય=ન્યાય નહિ તે; જુલમ. (ન.પૂ). અરજ (અ.
અર્જ)=વિનતિ; પ્રાર્થના. નમ્રતા (નમ્ર+તા)=નમ્રપણું; નમનતાઈ;
વિવેક. જહાપનાહ (ફા.)=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર; આ શબ્દ રાજ-
અમીરને બોલાવતી વખતે વપરાય છે. આખર (ફા. આખ્ર)–(આખ=
પાણી+ર=મો)=મોનું પાણી. આખરદાર=આખરવાળો; નામાકિત.
(ઉપપદ). દિલગીર (ફા. દિલગીર)=શોકાતુર. જીવ (જીવ્+અ)=
જીવવું તે, પ્રાણ. દયા (દય્+આ)=દયા લાવવી તે; કરુણા. ગત
(સં. ગતિ-ગમ્+તિ)=જવું તે; હાલત, દશા, અવસ્થા. ધ્યાન (ધ્યૈ=
વિચારવું, ચિન્તન કરવું)=એક તરફ મન લગાડવું તે. ચિન્તન; યોગ.
અનદાતા=અનને આપનાર; પોષક. ખાવિંદ (ફા.)=માલિક, ધણી,
પ્રભુ, ભરથાર. કુટેવ=ખરાબ ટેવ. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૯—પ્રભુ (પ્ર+ભૂ+કર્તૃવાચક ક્વિપ્ પ્રત્યય)=શ્રેષ્ઠ રીતે

હોનાર; જગતનો ધણી; ઈશ્વર; રાજા; સ્વામી; શેઠ. પ્રસન્ન (પ્ર+સદ્+ન)=આગળ બેઠેલું; હસતું; ખુશી. પ્રભુકીર્તન=પ્રભુનું ભજન. પ્રભુના ગુણગાન. નામસ્મરણ=નામનું સ્મરણ-યાદ કરવું તે. પરનિંદા બીજની નિંદા. પૂજન (પૂજ્+અન)=પૂજવું તે; પૂજા. શરીર (શ્+રિસા કરવી; મારી નાખવું)=મૃત શરીર. કાયા, દેહ. જગરણ (જાગૃ+અન)=જાગવું તે. સેવા (સેવ્+આ)=સેવા કરવી તે; ચાકરી. પૂજા, ખરદારત. મુક્તા (મુક્ત=છટું થયેલું+આ=ના. જા. પ્ર.)-કાગુ માછલીની છૂટી પટેલી સીપોમાંથી નીકળેલાં; મોતી. સુત (સુ+ત)=જણેલું. પુત્ર. વૈષ્ણવ (વિષ્ણુ+અ)=વિષ્ણુને માનનારા. અનુચિત અન+ઉચિત)=લાયક નહિ તે; અયોગ્ય. કર્મ (કૃ+મન-મ)=કરવું તે; કામ. અંતરંગમી (સં. અન્તર્યામી-અંતર=માહે+યામી=રોકનાર)=માહેથી રોકનાર; આત્મા; પરમાત્મા. મુનિવર (મુનિ+વર)=યોગીમાં શ્રેષ્ઠ. (જ. ત. પુ. સ.). ચરણ (ચર્+અન)=તે વડે ચલાય તે; પગ. ભાગ્ય (ભજ્+ય)=ભજવાયોગ્ય; નસીબ; ચઢતી દશા. મોહન (મુહ્+અન)=મોહ પામવું તે; વશીકરણ. પંખી (સં. પક્ષી-પક્ષ+ધનતોઈ)=પાંખવાળું. પયપાન (પયસૂ=દૂધ+પાન=પીવું તે)=ધાવવું તે. લાણ (સં. ભાનુ-ભા+નુ)=પ્રકાશનાર; સૂર્ય. શંકર (શમ્+કર)=કદ્યાણુને કરનાર; શિવ. (ઉપપદ). જગત (ગમ્+ગમ્+ત્ત)=જતું જતું; નાશવંત; દુનિયા.

પાઠ ૧૦—સમુદ્ર (સ=સાથે+મુદ્રા=મર્યાદા)=મર્યાદા સાથે. (ખ. ગ્રી. સ.). મહાસાગર (મહા+સાગર)=મોટો દરિયો. (ક. ધા. સ.). ભૂમધ્ય (ભૂ+મધ્ય)=પૃથ્વી-જૂની ભૂમિની વચ્ચે આવેલો તે નામનો સમુદ્ર. બહુપગી=ધણા પગવાળો; ઘણા છે પગ જેને તે. રોજરોજ=રોજ ને રોજ; હંમેશાં. (હં. દ્ર). અનંત (અન+અન્ત)=જેનો અન્ત નહિ તે; અપાર. (ન. અ). વિભાગ (વિ+ભાગ)=વિશેષ ભાગ; ભાગના

ભાગ. આકાર (આ+ક્ર+અ)=મર્યાદા કરનાર; હદ અતાવનાર; આકૃતિ, ઘાટ. ઉષ્ણકટિબંધ (ઉષ્ણ=ગરમ+કટિ=કેડ+બંધ)=કમરપટા. માફક પૃથ્વીનો એક ભાગ, જેમાં સૌથી વધારે નાપ પડે છે તે પ્રદેશ. મંગાણુ (મંગ+આણુ)=ભાગી પડવું-પાડવું તે; નૂટ. ભરતી (મૃ=ભરવું)=દરિયામાં અથવા તેને લગતી ખાડીમાં જે પાણી વધે છે તે; જુવાળ. જવાળામુખી (જવાલા+મુખ+છત્તોભ)=પ્રકાશ છે મુખમાં જેના તે; જળનો પહાડ. (અ. ત્રી. સ.). કારીગર (કારા+ગર)=વધારા કરનાર; હુન્દરી. (ઉપપદ). આકાશ (આ+કાશ્+અ)=મર્યાદામાં પ્રકાશવું તે; ખાલી જગ્યા; પોલાણુ; આસમાન. ઉત્તમ (ઉદ્=ઉંચું+તમ)=સૌથી સારું; શ્રેષ્ઠ. અમલ (અ.)=અધિકાર. વિધિપૂર્વક (વિધિ+પૂર્વ+ક)=રીતિ છે પૂર્વ જેમાં તે; રીતિ પ્રમાણે. (અ. ત્રી. સ.). માત્રા (મા+ત્રા)=માપવાનું સાત્રન (પિંગળમાં); માપ; ધાતુની ભસ્મવાળું ઓસડ; રસાયન.

પાઠ ૧૧—તંદુરસ્તી (ફા. તંદુરસ્તી)=તનની સારી સ્થિતિ. (દ. ત. પુ. સ.). કેફ (ફા. કય્ફ)=ભાંગ, દારુ, વગેરે વસ્તુમાં રહેલ ગુણુ તે; ઘેન. સેવન (સેવ્+અન)=સેવવું તે; ઉપભોગ. અનિશ્ચિત (અ+નિશ્ચિત)=નક્કી ન હોય તેવું. નિયમ (નિ+યમ્+અ)=પુષ્કળ રોકવું તે; પ્રતિજ્ઞા, ધારો, કાયદો, ઠરાવ, વ્રત. મૂર્ખતા (મૂર્ખ+તા)=મૂર્ખપણું. અજ્ઞાન (અ+જ્ઞા+અન)=ન જાણવું તે; નથી જ્ઞાન જેને તે, અણસમજ, એસમજ, નાદાન, મૂર્ખ. જીવન (જીવ્+અન)=જીવવું તે; જીંદગી; આજીવિકા; ઉપજીવિકા. નિયમિત (નિ+યમ્+ઈત્ત)=માંહે રોકેલું; નિયમમાં આણેલું. સ્વચ્છ (સ્વ+ચ્છ)=ધણું નિર્મળ. સાધન (સાધ્+અન)=સાધવું તે; સાહિત્ય; મદદ; ઉપાય. એદરકાર (ફા. એ=નહિ+દર્કાર=ગરબ)=કાળજી વગરનું. ઉડાઉ (ઉડ+

આક્રે)=નકામુ અહુ ખર્ચ કરનાર લક્ષણ (લભ્+અન)=જેવું તે; જે નિશાનીથી વસ્તુ ઓળખાય તે; નિશાની, આચરણ; ગુણ; દેવ. ઘડાપણ (ઘણિ+પણ)=શાણપણ, અકલ; બુદ્ધિ.

પાઠ ૧૨.—અનારોગ્ય (અન+આરોગ્ય)=નંદુરસ્ત નહિ તે; રોગી. વ્યવસ્થા (વિ+અવ+સ્થા=વ્યવસ્થા=ગોઠવવું+આ)=ગોઠવવું તે; ગોઠવણ; બંદોબસ્ત. નિચાણ (નીચુ+આણ)=સપાટીથી નીચેનું, એથી ઉલટો શબ્દ ઉચાણ. ઉપાય (ઉપ+અય્+અ)-પાસે જવું તે; ઈલાજ, રસ્તો. એ ચાર છે. ૧. સામ=મીઠું મીઠું બોલીને સમજાવવું તે; ૨. દામ=પૈસા વગેરેની લાલચ આપીને સમજાવવું તે; ૩. ભેદ=સાથીઓને માંડેમાંડે ન બને તેવી યુક્તિ કરવી તે; ૪. દંડ=શિક્ષા કરીને. તાપ (તપ્+અ)=તપવું તે; ગરમી; મનની પીડા-દુઃખ. વેધ (વિધ્+અ)=વિધવું તે, છિદ્ર, કાણું, અડચણ, બાધ. સુખી (સુખ+ઇનનોઈ)=સુખવાળો. કમસમજ (કા. કમ+સમજ)=ઓછી અકલ. શ્વાસ (શ્વસ્+અ)=શ્વાસ લેવો તે; દમ; પ્રાણવાયુ; એક જાતનો રોગ. ત્રિદોષ=વાત, પિત્ત, કફ એ ત્રણ પ્રકારના સંયોગે થતો રોગ; મુઝારો. (દ્વિગુ). શ્વાસોન્ધ્રીસ (શ્વાસ+ઉન્ધ્રીસ)=હવા અંદર લેવી અને બહાર કાઢવી. (દ્વંદ્વ). વ્યાધિ (વિ=ઉત્પદ્યું+આધિ=મનનું દુઃખ, ચિન્તા; ફિકર)=મનના દુઃખથી ઉત્પદ્યું એટલે શરીરનું દુઃખ; રોગ, પીડા. સ્વાદ (સ્વ+અદ્=સ્વાદ્=ચાખવું+અ)=ચાખવું તે; રસ, લહેજત. વાસ (વસ્+અ)=વસવું તે-રહેઠાણ; શરીરને ઢાકનાર-લૂગડાં; ગંધ.

પાઠ ૧૩.—યાત્રા (યા+ત્રા)=જવું તે; મુસાફરી; જાત્રા; દેવ-નિમિત્ત અમુક ઉત્સવ-જેવાકે રથયાત્રા, વગેરે. તીર્થક્ષેત્ર (તીર્થ=પવિત્ર સ્થળ+ક્ષેત્ર=જગ્યા)=તીર્થની જગ્યા. (૬. ત. પુ. સ.). વિદ્યા

(વિદ્+યા)=જ્ઞાણું તે; જ્ઞાત. મુક્તિપુરી=મુક્તિ-મોક્ષ આપનારી પુરી-કાશી. અશક્ત (અ+શક્+ત)=શક્તિમાન ન થયેલું; નબળું, કમજોર. (નગ્ન). આગગાડી (આગની ગાડી), (૧ ત. પુ. સ.)=વરાળના જોરથી ચાલતી ગાડી. સહન (સહ+અન)=સહેવું તે, ખમવું તે. બિનાહરકન=હરકન વિના. રનાન (સ્ના+અન)=નહાવું તે. દશાશ્વ-મેધ (દશ+અશ્વમેધ)=દશઅશ્વમેધ યજ્ઞ વ્યાં થયા છે તે જગ્યા; કાશીનો એક ઘાટ. પ્રકાશ (પ્રકાશ+અ)=પ્રકાશવું તે; તેજ, રોશની. મહારાજ=મોટો રાજા; શહેનશાહ. (ક. ધા. સ.). અહનિરીક્ષણશાળા =ગ્રહોનું અવલોકન કરવાનું સ્થળ. (૧ ત. પુ. સ.). ચિનાઇ (ચીન+આઇ)=ચીનનું. ઘંટાકાર (ઘંટ+આકાર)=ઘંટેનો આકાર કે ઘંટ જેવો આકાર છે જેનો તે. અગ્નીશ્વર (અગ્નિ+ઈશ્વર)=અગ્નિરૂપ ઈશ્વર; કાશીનો એક ઘાટ. કાશીવિશ્વેશ્વર (કાશી+વિશ્વ+ઈશ્વર)=કાશીના વિશ્વેશ્વર; વિશ્વનાથ. વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં પ્રખ્યાત. (૭ ત. પુ. સ.). શિવાલય (શિવ+આલય)=શિવનું સ્થાન; મહાદેવનું દહેરું. દર્શન (દૃશ+અન)=જોવું તે; દેખાવ. પૂજારી (પૂજ્=પૂજવું)=પૂજા કરનાર. ભાવિક (ભાવ+ઈક)=શ્રદ્ધાળુ. આચમન (આ+ચમ્=પીવું+અન)=પીવું તે; સંધ્યા કરતી વખતે જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ ચૂસી જવું તે. પીતાંબર (પીત+અંબર)=પીળું વસ્ત્ર; અથવા પીળું છે વસ્ત્ર જેવું તે; ત્રિષુ. ધુરંધર (ધુર=ધોસરી, બોળે+ધર=ધારણ કરનાર)=બોળે ઉપાડનાર; મુખ્ય. (ઉપપદ). પરદેશ=પારકો દેશ; જન્મભૂમિથી દૂર મૂલક તે. અનાદિ (અન+આદિ)=જેની શરૂઆત નથી તે; જૂનું. (નગ્ન). અમૂલ્ય (અ+મૂલ્ય)=જેની કીમત ન થઈ શકે તેવું; શ્રેષ્ઠ; ઉપયોગી. (નગ્ન). દાન (દા+અન)=આપવું તે; બક્ષીસ, ખેરાત.

પાઠ ૧૪—સ્વભાવ (સ્વ+ભાવ)=પોતાનો ગુણ; પ્રકૃતિ; કુદરત.

નિરસકાર (તિરસ્કૃ+અ)=ધિકારવું તે; ધિકાર; નિંદા. સાયવટ (સાય+વટ)=સાચાઈ; પ્રામાણિકપણું. અચપણ (અચ+પણ)=માળપણ. નાનપણ=માળપણ. પરીક્ષા (પરિ+ઈક્ષ=પરીક્ષ+આ)=પરીક્ષા કરવી તે; તપાસ. પરાક્રમી (પરાક્રમ્+ઈન્ નો ફે)=હિંમત બતાવનાર; બળવાન, જોરાવર. મુક્તાશળ=મોતી. હૃદયકમળ=હૃદયરૂપી કમળ. (ક ધા. મ.). આચરણ (આ+ચર્+અન)=મર્યાદામાં ચાલવું તે; ચાલચલણ; વર્તણૂક; આચાર; ચરિત્ર. અનુકરણ (અનુ+કૃ+અન)=મળતું કરવું તે; એકના જેવું બીજાએ કરવું તે; પ્રતિરૂપ. સહજ (સહ+જ)=સાથે જન્મનાર; જન્મથી સાથે હોય તેવું; સ્વાભાવિક; કુદની; થોડી મહેનતે થાય તેવું; મુશ્કેલ. (અ. ત્રી. સ.). અનુરૂપ (અનુ+રૂપ્+અ) મળતું દેખાવું તે; મળતુ રૂપ; આબેહૂબ. ચોદ્દા (સં. ચોદ્દા-યુષ્+ત્ નો તા)=વડનાર; લડવૈયો. શોધક (શુષ્+અક)=શોધનાર. સંસ્થાન (સંસ્થા+અન)=વસવું તે; જથ્થો, રાજ્ય, મુલક, પરદેશીઓએ વસાવેલું થાણું. પ્રજાસત્તાક (પ્રજા+સત્તા+ક)=સત્તા છે પ્રજાની જેમાં તે રાજ્ય. (અ. ત્રી. સ.). પ્રમુખ (પ્ર+મુખ)=એક છે મુખ જેનું તે; સભાનો ઉપરિ. જનિતા (સં. જનિત્રી-જન+તૃ+ઈ)=જન્મ આપનારી; માતા. સંપૂર્ણ (સમ્+પૂ+ન)=બિલકુલ પૂરું કરેલું; બધું, સવળું, તમામ. દોષ (કુષ્+અ)=મૂલ કરતી તે; વાક; ભૂલ; પાપ; કલંક. તર્ક (તર્ક્+અ)=વિચારવું તે; વિચાર; કલ્પના. ચિન્તા (ચિન્ત્+આ)=ધિકર કરવી તે; ધિકર. દુઃખી (દુઃખ+ઇન્તોઈ)=દુઃખવાળું. સ્વર્ગસમી=સ્વર્ગની બરાબર.

પાઠ ૧૫—સભ્યતા (સભ્ય+તા)=સભ્યપણું; લાયકી; વિવેક; વિનય. એકક=આસન. બપકાદાર=ભપકાવાળું; તેજદાર. (ઉપપદ). અંગરખું (સં. અંગરક્ષક)=અંગનું રક્ષક-રક્ષણ કરનાર. (ક. તા. પુ.

સ.). હસમુખો=હસતું છે મુખ જેનું તે. (ખ. ત્રી. સ.). માર્ગ (માર્ગ +અ)=શોધવું તે; શોધ; તપાસ; રસ્તો, વાટ. ધની (ધન+છન્નોઘી)= દોલતવાળો; સરાફ; ધણી. નવરાશ=અવકાશ; ધુરસદ. સંભાવિત (સંભૂ=માનવું+ઇત)=માનેલું; યની શકે તેવું ધારેલું; આભરદાર. પરિ-ચય (પરિ+ચિ+અ)=ધણું એકઠું કરવું તે; ઓળખાણ; અભ્યાસ; તપાસ. અવલોકન (અવ+લોક+અન)=નીચે-ધ્યાન આપીને-જોવું તે; બારીક તપાસ; નિરીક્ષણ. ગૃહસ્થ (ગૃહ+સ્થ)=ગૃહમાંથી રહેનાર; સંસારી; આભરદાર; અધ્યાયક બ્રાહ્મણ. (ઉપપદ). પત્ર (પત્ર+ર)= પડનાર; પાંદડું; પુસ્તકનું પાનું, દસ્તાવેજ.

પાઠ ૧૬—ઉપદેશ (ઉપદિશ્+અ)=ઉપદેશ કરવો તે; હિતની વાત કહેવી તે; બોધ. છડીધર (છડીને ધરનારા)=ચોબદાર. (ઉપપદ). રસિક (રસ+ઇક)=રસને જાણનાર; રસથી ભરેલું. ઉપભોગ (ઉપભુજ +અ)=ભોગવવું તે; ભોગવટો; સુખવિલાસ. અયોગ્ય (અ+યોગ્ય)= લાયક નહિ તે; અધરતું; અજુગતું; ગેરવાજબી. (નમ્). અનુસાર (અનુ+સૃ+અ)=મળતું જવું તે; પ્રમાણે; સરખું; તેવું. ભગવત્ (ભગ+વત્)=શક્તિવાળો; દિવ્ય; પૂજ્ય; પરમેશ્વર. ભગવાન (ભગ+વાન=વાળો)=પરમેશ્વર. ત્રિલોક (ત્રિ=ત્રણ+લોક=દુનિયા)=સ્વર્ગ; મૃત્યુ; પાતાળ. કૃપાળુ (કૃપા+આળુ)=કૃપાવાળો; દયાળુ; મહેરબાન. વદન (વદ્+અન)=જેવડે બોલાય તે; મુખ. મનરંજન=મનને ખુશી કરનાર. (ઉપપદ). ગુપ્તોત્તર (ગુપ્ત+ઉત્તર)=છતો જવાબ. ભોજન (ભુજ્+અન)=જમવું તે; જમણ. અંતર્દાપિકા (અંતર્=માંહે+દાપિકા= ઉખાણું, કોહડો)=એકાદા વાક્યમાં કે કવિતામાં અક્ષરો એવી રીતે ગોઠવેલા હોય કે તેમાંથી થોડા અક્ષર લઈએ તો બીજો અર્થ નીકળે. વાચા (વચ્+આ)=બોલવું તે; બોલી; વાણી. અવિચળ (અ+

વિચલ્+અ)=ધ્રુજવું નહિ તે; સ્થિર; સ્થાયી; અચળ; દઢ. કવિ-
જન=કવિરૂપજન. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૧૭—અજ્ઞાની (અ+જ્ઞાની)=જ્ઞાનવાળા નહિ તે; અજ્ઞાન;
મૂર્ખ; મૂઢ. (નસ્ર.). ઉપમા (ઉપ+મા+આ)=જેની સાથે સરખાવવું
હોય તે, ઉપમાન; નરસિંહ એમાં 'સિંહ' ઉપમા કહેવાય, એમાં
'નર'ને 'સિંહ'ની ઉપમા આપી છે; તે 'નર' ઉપમેય કહેવાય.
યંત્ર (યમ્+ત્ર)=જેવડે વખત અને મહેનત અટકાવાય તે; સંયો.
ઓછોવત્તો=ઓછો અને વત્તો. (ક. ધા. સ.). અનાદૃષ્ટિ (અન+
આદૃષ્ટિ)=ચરસાદ નહિ તે. (નસ્ર.).

પાઠ ૧૮—વર્ણન (વર્ણ+અન)=વર્ણવું તે; ખ્યાન. વર્ણોવર્ષ=
દરવર્ષ. (કંઠ). નાશ (નશ્+અ)=નાશ થવો તે; સંહાર. કુલવાન=
ઉંચા કુળનું. આનંદ (આ+નંદ+અ)=ખુશી થવું તે; ખુશી; હર્ષ.
લાલ (લભ્+અ)=લાલ થવો તે; પ્રાપ્તિ; ફાયદો. નિંદા (નિન્દ+
આ)=નિંદવું તે; વાકું બોલવું તે; બોદણી. કથની (કથ્ કહેવું)=
કુથલી, નિંદા. પ્રાણ (પ્ર+અન=પ્રાણ=શ્વાસ લેવો, જીવવું+અ)=જીવવું
તે; જીવ. ચલાયમાન (ચલ્ ધ્રૂજવું; જવું)=ચંચળ, અસ્થિર. આવક
(આવ+અક)=પેદાશ; આમદાની. આપત્તિ (આપદ્+ત્તિ)=પીડા પામવી
તે; પીડા; વિપત્તિ; દુર્ભાગ્ય. આજ્ઞા (આ+જ્ઞા=હુકમ કરવો+આ)=
હુકમ કરવો તે, હુકમ, આદેશ. રોગી (રોગ+ઇનનોઈ)=રોગવાળા.
પ્રતિદિન=દરરોજ. (અ. ભા. સ.). દુર્ગુણ (દુર્+ગુણ)=નકારા ગુણ,
કુટેવ. પ્રયત્ન (પ્ર+યત્=કોશેશ કરવી, યત્ન કરવો+ન)=કોશેશ કરવી
તે; કોશેશ, યત્ન; મહેનત; પરિશ્રમ; પ્રયાસ. નીતિમાન=સદ્ગુણી.

પાઠ ૧૯—કરપણવી (કરપણવ=કાથના આગળાં+ધ્=વાળા)=
કાથનાં આગળાંથી શિખવવાની વિદ્યા; ઇશ્વરતત્ત્વવિદ્યા. (અ. વ્રી. સ.).

કમળમુદ્રા (કમળ+મુદ્રા=ચિહ્ન, દેખાવ)=કમળનો દેખાવ. ચક્રમુદ્રા=ચક્રનો દેખાવ. ટંકારમુદ્રા=ટંકાર-ટંકારાની નિશાની. પત્રમુદ્રા=પાંદડેનો દેખાવ. અપંગ (સં. અપાંગ. અપ=જતું રહેલું+અંગ=અવયવ)=ખોડો છે અવયવ જેનો તે; લુલુ, આઘળું. બહેરું, વગેરે. સ્પર્શન્દ્રિય (સ્પર્શ=અડકવું તે+દ્રિય)=લાગવાની ઈન્દ્રિ; ચામડી. પ્રસિદ્ધ (પ્ર+સિદ્ધ+ત)=શ્રેષ્ઠ રીતે સિદ્ધ થએલો; નામીયો; જાહેર. શીઘ્રકવિ=હિતાવળથી કવિતા કરનાર-જેડનાર. (ક. ધા. સ.). હિંદુશાસ્ત્ર=હિંદુનું શાસ્ત્ર. (ક. ત. પુ. સ.). શિક્ષણ (શિક્ષ+અન)=શિખવવું તે; વિદ્યા; જ્ઞાન. મૂળાક્ષર (મૂળ+અક્ષર)=સ્વર અને વ્યંજન. પદ્ધતિ (પદ્ધ=પગ+હતિ=મારનાર)=પગવડે હજીનાર; પગ પડ્યાથી પડેલો માર્ગ. પગથી, શેરડો; માર્ગ; ચાલુ રીત. બેહદ (બે=નહિ+હદ)=નથી હદ જેની-હદ વગરનું, અતિશય.

પાઠ ૨૦—બેપરવા=દરકાર વગરનું; બેતમા. સાહસિક (સાહસ=જોખમ ભરેલું કામ+ક)=જોખમ બેડનાર; સાહસ કરનાર. વિકરાળ (વિ+કરાળ=વિશેષ ભયંકર; બીહામણું. સર્વોપરિ (સર્વ+ઉપરિ)=સર્વનો ઉપરિ. મહારાજ્ય=મોટું રાજ્ય. (ક. ધા. સ.). શક્તિમાન=બળવાન; જોરાવર. સર્વશક્તિમાન=સર્વ શક્તિવાળા.

પાઠ ૨૧—નૃપતિ=નૃ-માણસના ધણી; રાજા. (ક. ત. પુ. સ.). વિમળ (વિ+મળ)=નથી મળ જેમા-મેલ વગરનું; સ્વચ્છ; નિર્મળ. (બ. પ્રી. સ.). સદ્વિદ્યા (સત્+વિદ્યા)=સારી વિદ્યા વિદ્યાહીન (વિદ્યાથી હીન), (પ. ત. પુ. સ.).=વિદ્યાવગરનો જળચર=પાણીમાં ચાલનાર-રહેનાર-પ્રાણી. (ઉપપદ). માનિની (માન+હની)=પ્રિય ઉપર રીસે-ક્રોધે-ભરાયલી સ્ત્રી; બારેખમ સ્ત્રી; માનની ભૂખી સ્ત્રી. સકળ (સ=સાથે+કળા=ભાગ, ભાગ સાથે; સઘળું; આખું; સર્વ. (બ. પ્રી. સ.). આસન (આસ્+અન)=

એસવું તે; એદક. લક્ષ (ભક્ષ+અ)=ખાવું તે; ખોરાક. કથા (કથ્+આ)=કહેવું તે; વાર્તા; ખ્યાન. ઉત્પાત (ઉદ્+પત્=ઉત્પત્+અ)=પડવું તે; કુદ્રતી નાશકારક બનાવ; ઉપદ્રવ; અરિષ્ટ. તપ (સં. તપ્+અન્)=તપવું તે; તપશ્ચર્યા; ગરમી; પીડા. સ્વતંત્ર (સ્વ+તંત્ર)=પોતાને તાબે; (ક. ત. પુ. સ.). એથી ઉલટો શબ્દ પરતંત્ર=પારકાને તાબે. (ક. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૨૨—આગબોટ (આગની બોટ), (ક. ત. પુ. સ.). =ચરાણથી ચાલતું વહાણ. જળપ્રવાસ=દરિયાની મુસાફરી. સવા (સ+વા)=સારો વા. અનુકૂળ પવન. (ક. ધા. સ.). ધરતીકંપ=ધરતીનું દ્રૂણવું. (ક. ત. પુ. સ.). યાત્રિક (યંત્ર+ઇક)=યંત્રને લગતું. વિદ્યુદ્-બળ=વીજળીનું બળ. (ક. ત. પુ. સ.). હોકાયંત્ર (હોકા=દિશા+યંત્ર)=દિશા બતાવનાર યંત્ર. (મ. પ. લો. સ.). લોહચુંબક (લોહ+ચુંબ+અક)=લોહને ખેંચનાર.

પાઠ ૨૩—દ્રાપદી (દ્રુપદ=પંચાળ દેશનો રાજા+અ+ઇ=ના. જ. પ્ર.)=દ્રુપદ રાજાની પુત્રી; પાડવોની સ્ત્રી. સ્વયંવર=સ્વયં-જાતે વરે છે કન્યા, વર જેમાં તે. (બ. ગ્રી. સ.). ભૂપતિ (પૃથ્વીનો ધણી)=રાજા. (ક. ત. પુ. સ.). ભૂદેવો (પૃથ્વી પરના દેવો)=બ્રાહ્મણો નિવેદન (નિવિદ્+અન)=જાહેર કરવું તે; જણાવવું. નયનવેષ=આંખને વિંધવી-છેદવી તે. દૈવ (દિવ+અ)=ઇશ્વરી; નસીબ. પ્રબળ=શ્રેષ્ઠબળ; જોરાવર. (ક. ધા. સ.). ક્ષીતમન્ત=કીર્તિવાળું; નામાંકિત; પ્રખ્યાત. સાર્થક (સ+અર્થ=પ્રયોજન+ક)=સફળ; જેવું પ્રયોજન સિદ્ધ થયું છે એવું. (બ. ગ્રી. સ.). નિર્ભય (નિર્+ભય)=નથી ભય જેને, ભય-વગરનું. (બ. ગ્રી. સ.). સંધાન (સંધા+અન)=મેડવું તે; જોડાણ; સંબંધ; સાંધો. કદાપિ (કદા+અપિ)=કયારે પણ. સૂતપુત્ર=સૂત-સાર-

થિનો પુત્ર. (૬. ત. પુ. સ.). ક્રોધયુક્ત (ક્રોધે જોડાએકો). (૩. ત. પુ. સ.).=ક્રોધાળુ. સાક્ષી (સ+અક્ષિ)=આંખ સાથે; નજરે જોનાર માણસ; શાહેદ. કન્યાસ્તન=કન્યાસ્પરતન. (ક. ધા. સ.). ચાંચલ્ય (ચાંચલ+ય)=ચાંચળપણું. અંગમરોડ=શરીરનો ડોળ. વિપ્રકુલ=પ્રાણ-લુનું કુલ. મચ્છવેધુ=મચ્છને વિંધનાર. (ઉપપદ).

પાઠ ૨૪—અરણ્યસ્તાન=આરબોતું ઠેકાણું. (૬. ત. પુ. સ.). અહિંસા (અ+હિંસા)=હત્યા નહિ તે. (નમ્). ફર્માન (ફા.)=હુકમ; આદા.

પાઠ ૨૫—અર્વાચીન (અર્વાચ્=હાલનું+ઈન)=હાલનું, નવું. મનોહર (મનસ્+હર)=મનને હરનાર; સુંદર. ઉત્પત્તિ (ઉદ્+પદ્=ઉત્પદ્=પેદાથવું+તિ)=પેદા થવું તે; જન્મ; પેદાશ. સૂર્યોદય (સૂર્ય+ઉદય)=સૂર્યનું ઊગવું તે. ગોળાકાર (ગોળ+આકાર)=ગોળનો આકાર અથવા ગોળ જેવો આકાર છે જેનો તે. ચળકાટ (ચળક+આટ)=તેજ; પ્રકાશ.

પાઠ ૨૬—ગુણવાન=ગુણવાળું; ગુણી; લાવક. અવગુણ (અવ+ગુણ)=નહારો ગુણ; એળ; દોષ; ગેરફાયદો. (ક. ધા. સ.). એકાગ્ર=નથી કાળજી જેની એવો; કાળજી વગરનું. વિકટ (વિ+કટ)=અધરું; ભયંકર; મોટું; અપ્રસિદ્ધ; કૂર. નીતિવચન=નીતિ-સદ્ગુણનાં વચન. (૬. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૨૭—સંસારચિત્ર=દુનિયાનો દેખાવ. દિવાકર=દિવા-દિવસને કરનાર; સૂર્ય. (ઉપપદ). ચોખ્ખાર (ફા. ચોખ્ખાર)=છડીદાર. (ઉપપદ). ઇત્યાદિ (ઇતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=પહેલાં)=એ પ્રમાણે છે પહેલાં જેનું એવું; એ વગેરે. દેવસ્થાન=દેવનું ઠેકાણું. (૬. ત. પુ. સ.). ભજન (ભજ્+અન)=ભજવું તે. ચોપડીઆં=ચાર ચાર ધડીએ

રાજમહેલમાં કે મંદિરમાં વાગે છે તે વાળું; ટકારખાનું. (દ્વિગ).
 પૂજા (પૂજ્+આ)=પૂજવું તે; ભક્તિ. અંગવસ્ત્ર=શરીરનું વસ્ત્ર. સંજ્ઞ
 (સ+જ્ઞ)=જ્ઞાનસંહિત; લાલદાયક. (ખ. વ્રી. સ.). એથી ઉલટા
 શબ્દ નિષ્જ્ઞ (નિસ્+જ્ઞ)=જ્ઞાન વગરનું; ફેકટ; અજ્ઞ. ચિન્તાતુર
 (ચિન્તાવડે આતુર-પીડાતો). (ઓ. ત. પુ. સ.). ધનુર્વિદ્યા (ધનુસ્-
 કામઠું ખેંચી તીર મારવાની વિદ્યા).

પાઠ ૨૮—સત્સંગ=સદ્ગુણીની સોખત. અમળ=મેલ વગરનું;
 સ્વચ્છ. (નમ્). ખગ (ખ-આકાશમા જનાર)=પક્ષી. (ઉપપદ).
 રમણીય (રમ્+અનીય)=રમવાને લાયક; સુદર. યોગી (યોગ+ધન-
 નોર્ધ)=યોગસાધના કરનાર; તપસ્વી; સંન્યાસી. કૃતાર્થ (કૃત-કરાયલા
 છે અર્થ જેના એવો; દાનધર્મના કામ જે કરવાનાં કરી ચૂક્યો તે).

પાઠ ૨૯—મશ્હર (અ.)=જાહેર. નિર્ધનતા (નિર્+ધન+તા)=
 નહિ ધનપણું; કંગાળપણું; ગરીબાઇ. લક્ષ (લક્ષ+અ)=જોવું તે, લક્ષ્ય;
 તપાસવું તે, લાખની સંખ્યા. વિદ્યાભ્યાસ (વિદ્યા+અભ્યાસ)=વિદ્યાનો
 મહાવરો. બાહુબળ=હાથનું જોર. વિપત્તિ (વિપદ્+તિ)=આક્રાંત
 પામવી તે; આપદા; પીડા. દૃઢતા=મજબૂતપણું. શિક્ષક (શિક્ષ્+અક)
 =શિક્ષવનાર; મહેતાજી. બુદ્ધિવર્ધક=બુદ્ધિને વધારનાર. લેખક (લિખ્+
 અક)=લખનાર; લહીઓ. પ્રાથમિક (પ્રથમ+ધક)=પ્રથમનું; શરૂ-
 આતનું. સ્વર્ગવાસ=દેવલોકમાં વાસ; ગુજરી જવું તે. (ઓ. ત. પુ. સ.).
 અર્પણ (અર્પ્+અન)=આપવું તે; ભેટ; બખ્શિશ.

પાઠ ૩૦—રાજ્યસત્તા=રાજ્યનો અધિકાર. મન (સં. મનસ્.
 મન્+અસ)=મચ્છવું તે, ઇચ્છા; વિચારવું તે, વિચાર. અભય=ભય
 નહિ તે; નિર્ભય. (નમ્). તહનામું (તહ=સલાહ+નામું=લખાણ)=
 સલાહના કરારનું લખાણ. (ફ. ત. પુ. સ.). કરારનામું=ડરાવનું લખાણ.

(૬. ત. પુ. સ.). સદરહુ (અ. સદ્રહુ)=મજકુર; ઉપરનો. ઇચ્છા (ઈચ્છ+આ)=ઇચ્છવું તે; ઇચ્છા; મરજી. રાજ્યાધિકાર (રાજ્ય+અધિકાર)=રાજ્યનો અધિકાર. યત્ન (યત્+ન)=મહેનત કરવી તે; પ્રયાસ; ઉદ્યોગ. ધર્મ (ધૃ=ધારણ કરવું+મ=કર્મવાચક પ્રત્યય)=જે ધારણ કરેલું છે તે; સ્વભાવ; ફરજ; ધર્મ; સદ્ગુણ; આચાર; ભક્તિ. પ્રામાણિક (પ્રમાણ+ઇક)=સત્યને અનુસરતું; વહેવારમાં સાચું; વિશ્વાસ; વચની. ધ્વિરૂપા=ધ્વિરની મહેરબાની. સ્વસ્થતા (સ્વસ્થ-શાન્ત-પણું; શાન્તિ). લોકોપયોગી (લોક+ઉપયોગી)=સર્વલોકના ઉપયોગનું. લોકકલ્યાણ=લોકનું ભલું. સામર્થ્ય (સમર્થ+ય)=સમર્થપણું; શક્તિ; બળ. સંતોષ (સંતુષ્ટ+અ)=સંતોષ પામવો તે; તૃપ્તિ; મનનું સ્વસ્થપણું; ધીરજ; આનંદ. પ્રાર્થના (પ્ર+અર્થ=પ્રાર્થ+અના)=ભાગવું તે; ધ્વિરની સ્તુતિ કરી કંઈ ભાગવું તે; વિનંતિ.

પાઠ ૩૧—રોનકદાર=ભપકાદાર. (ઉપપદ). ચતુરાઈ (ચતુર+આઈ)=હોશિયારપણું; હોશિયારી; ખ'ધાઈ. દેશાવર (દેશ+અવર=ખીજો)=ખીજોદેશ. અકળામણ (અકળા+આમણ)=મનમાંનો ગમરાટ; અમુંઝણ. નામાંકિત (નામ+અંકિત)=નામવડે ઓળખાયલું. (૩. ત. પુ. સ.). પટ્ટાભિષેક (પટ્ટ=મુગટ+અભિષેક)=ગાદીપર બેસાડતી વખતે રાજાને જળ, પુષ્પ, વગેરે છાંટીને જે ક્રિયા કરે છે તે. સંગ્રહસ્થાન (સંગ્રહ+સ્થાન)=જે ઠેકાણે દેશ પરદેશના જોવાલાયક પદાર્થો સંઘરી રાખવામા આવ્યા હોય તેનું સ્થળ (૬. ત. પુ. સ.). પુસ્તકાલય (પુસ્તક+આલય)=પુસ્તકનું સ્થાન; જે ઠેકાણે અનેક પુસ્તકોનો સંગ્રહ હોય તે ઠેકાણું. ઐતિહાસિક (ઇતિહાસ+ઇક)=ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર.

પાઠ ૩૨—કૃતસંતા (કૃતસ+તા)=કૃતસપણું; કરેલાં ગુણનો

અદ્વલો વાળવાનું ધ્યાનમાં રાખવું તે. વૃત્તિ (વૃત્ત+તિ)=વર્તવું તે, વર્તણૂક; હોવું તે, ધધો; આજીવિકા, ગુજરાન; ઇચ્છા. નિરંતર (નિઃ+અંતર)=નથી અંતર જેમાં એવું; અંતર વગરનું; ચાલુ; હંમેશા; નિત્ય. અગ્નિરસ=અગ્નિનો રસ. સપૂત=સારો દીકરો. (ક. ધા. સ.). એથી ઉલટો શબ્દ કપૂત. ભક્તિમાન=ભક્તિવાળું; ધર્મિષ્ઠ; વફાદાર. ગ્નનવર (ગ્નનાવર)=જીવવાળાં; માણસ સિવાયનાં પ્રાણી. શોકાતુર (શોક+આતુર)=શોકવડે પીડાતો. (૩. ત. પુ. સ.). કૃતમ્ (કૃત+મ્)=કરેલા ઉપકારને હજુનાર. (ઉપપદ). અપકીર્તિ (અપ+કીર્તિ)=અરાખ્યશ; અપજશ; એઆખર. (ક. ધા. સ.). કમોત (ક+મોત)=નહાઈ મોત; ખૂનથી, ઢૂબ્યાથી, વગેરેથી એકાએક મોત થાય તે. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૩૩—દેવાલય (દેવ+આલય)=દેવનું સ્થાન. (૬. ત. પુ. સ.). વેદાંતશાસ્ત્ર (વેદાંત=વેદનો શાસ્ત્ર ભાગ-ઉપનિષદ્+શાસ્ત્ર)=વેદાંતનું શાસ્ત્ર. (૬. ત. પુ. સ.). પારંગત (પાર=છેડો+ગત=ગએલો)=છેડાને પહે.એલો. (૨. ત. પુ. સ.). સ્વાધીન (સ્વ+અધીન)=પોતાને તાબે; સ્વતંત્ર. (૬. ત. પુ. સ.). એથી ઉલટો શબ્દ પરાધીન (પર+અધીન)=બીજાને તાબે; પરતંત્ર. (૬. ત. પુ. સ.). નમસ્કાર (નમસ+કાર)=નમન કરવું તે. યથાશક્તિ (યથા=જેમ+શક્તિ)=શક્તિ પ્રમાણે. મહત્વ (મહત્+ત્વ)=મોટાપણું. સ્વાભાવિક (સ્વભાવ=પ્રકૃતિ; કુદ્રત+ઇક)=કુદ્રતને લગતું; કુદ્રતી. સ્થાનિક (સ્થાન+ઇક)=જ્યાં વાસ હોય તે સંબંધનું. તાણોવાણો (તાણો=વણવાના સાળપરના જે લાંબા દોરા તે+વાણો=આડાદોરા તે)=તાણો અને વાણો. (૬. ૬). અણુહર=હર વગરનું; અપાર. (નઝ).

પાઠ ૩૪—વિનાશ (વિનશ્+અ)=નાશ પામવું તે; પડતી. વિપરીત (વિ+પરિ+ઙ=જવું+ત)=ઉલટું ચોતરફ ગએલું; ઉલટું;

પ્રતિકૂળ. કૌરવ (કુરુ+અ)=કુરુ રાજના વંશજ. કાળજ્ઞાની (કાળ+જ્ઞાની)=વર્તમાન, ભૂત, ને ભવિષ્ય કાળને જાણનાર. (ખ. પ્રી. સ.).
ક્રોધી (ક્રોધ+ઇન્દ્રોઘ્) = ગુસ્સે થનાર. નિપુણતા=નિપુણ-ચતુરપણું;
ચતુરાધ. સુકીર્તિ=સારો યશ; સારી નામના. (ક. ધા. સ.).
એથી ઉલટો શબ્દ અપકીર્તિ. શાસ્ત્રવેતા (શાસ્ત્ર=આજ્ઞા, સામાન્ય
નિયમ સંગ્રહ+વેતા=જાણનાર)=શાસ્ત્રનો જાણનાર. (ફ. ત. પુ. સ.).
બુદ્ધિ (બુધ્+તિ)=જાણવું તે, સમજવું તે; સમજણ, અકલ. કુબુદ્ધિ=
નહારી બુદ્ધિ; અથવા નહારી છે બુદ્ધિ જેની એવો. (ખ. પ્રી. સ.).
એથી ઉલટો શબ્દ સુબુદ્ધિ. સુખદાયક=સુખને આપનાર. (ઉપપદ).
અભિમાન (અભિ+માન+અ)=ધણું માન હોવું તે; અતિશય જે
આત્મસ્તુતિ તે; અહંકાર; હુપદ. મમતા (મમ+તા)=મારાપણું; માયા;
મેહ; મમત્વ. અનુપ (અન્+નહિ+ઉપ=સરખાપણું)=સરખામણી વગ-
રનું; અતુલ્ય. (નર્મ).

પાઠ ૩૫—હિમાલય (હિમ+આલય)=હિમ-અરધનું સ્થાન;
એક પર્વતનું નામ છે. સૌંદર્ય (સુંદર+ય)=સુંદરપણું; ખૂબસૂરતી. કાષ્ઠો-
પથ (કાષ્ઠ=લાકડું, વનસ્પતિ+ઓષધ=દવા)=વનસ્પતિની દવા. વૈષ્ણ
(વૈષ્ણ=પહેરવું+વ્ર)=પહેરવાનું સાધન; લૂગડાં. હિતકારક=હિત-બહું
કરનાર. (ઉપપદ).

પાઠ ૩૬—અમીર (અ.)=જેને સરકાર તરફથી જગીર વગેરે
માળું હોય તે; સરદાર. તવાંગર (ફા. તવાંગર)-(તવાન્=શક્તિ+ગર)=
શક્તિવાળો; પૈસાદાર. (ઉપપદ). આગા (ફા.)=સાહેબ; ધણી; શેઠ;
મિસ્ત્રર; હિન્દુસ્તાનમાં ઇરાનના લોકોને ‘આગા’ કહી બોલાવવાનો
આદ્ય છે. ખલીફા (અ.) મુહંમદ પેગમ્બર પછી તેમની ગાદી
અલાવનારમાંના એકેક. નમાજ (અ.)=બંદગી. કાનૂન (અ.)=કાયદો;

રિવાજ. ઉમદા (અ. ઉમ્દા)=શ્રેષ્ઠ. દરિઆદ (ફા. દર્યાદ્) =કારણ
સાથે મનમાં નક્કી કરવું તે; વિચાર.

પાઠ ૩૭—શૌર્ય (શર+ય)=બહાદુરી. વટેમાર્ગ=રસ્તે ચાલનાર;
મુસાફર. (૭. ત. પુ. સ.). વાટપાકુ=વાટે હુંટનાર. (ઉપપદ). પાલક
(પાલ્+અક)=પાળનાર. પરદેશી=પારકા દેશના; વિદેશી. એથી ઉલટા
શબ્દ સ્વદેશી. પંજાબ (ફા. પંજ=પાન્ય+આબ=પાણી)=પાન્ય નદી
વચ્ચેનો પ્રદેશ. સતીત્વ=સતીપણું. સ્વાર્પણ (સ્વ+અર્પણ)=પોતાનું
આપવું તે; પરમાર્થે જાતનો ભોગ આપવો તે અમર=નહિ મરનાર;
સ્થાયી; દેવતા. (નર્).

પાઠ ૩૮—કુકર્મ=નકાર કામ. (ક. ધા. સ.). કુપાત્ર=નકારે
વાસણુ; નકારે માણસ. પાત્ર (પા+ત્ર)=જે વડે પીવાય તે; વાસણુ.
તનુજ (તનુ+જ)=શરીરથી જન્મેલ; પુત્ર, દીકરો. (ઉપપદ). બળવન્ત=
બળવાળો. ગુણગીત=ગુણનું ગાયન. (ક. ત. પુ. સ.). નિર્બળ (નિઃ+
બળ)=બળવગરનું; નથી બળ જેમા એવો. હિમાચળ (હિમ+અચલ=
પર્વત)=જે પર્વતને મથાળે બારે માસ બરફ રહે છે તે; એક
પર્વતનું નામ છે.

પાઠ ૩૯—શ્રીમન્ત (શ્રી=લક્ષ્મી+મન્ત=વાળો)=લક્ષ્મીવાળો;
પૈસાદાર; ધની. અધિરાજ (અધિ=ઉપર+રાજ=રાજા)=મોટો રાજા; ચક્ર-
વર્તી રાજા; શહેનશાહ. દિગ્વિજય (દિક્=દિશા+વિજય)=વિદ્યા અથવા
લગ્નાર્થથી દેશમાં મેળવેલો જય. આશાંકિત (આશા+અંકિત)=આશાવડે
ઓળખાયલું; આશા પ્રમાણે ચાલનાર; આશાધીન; કલ્યાણરૂ. (૩. ત.
પુ. સ.). સેવક (સેવ્+અક)=સેવા કરનાર; દાસ; નોકર. શિરોમણિ
(શિરસ્+મણિ)=માથાનું રત્ન, માથાનો મુગટ. સેનાપતિ=લશ્કરનો
ઉપરિ. (ક. ત. પુ. સ.). યુદ્ધકૌશલ્ય (યુદ્ધમા કૌશલ્ય (કુશલ+ય)=

ચતુરાધ). (૭. ત. પુ. સ.). સહાય (સહ+અય)=સાથે જનાર; મદદ-
ગાર. (ખ. ત્રી. સ.). ગુજરાતીમાં 'સહાય'નો અર્થ 'મદદ' થાય
છે. વિખ્યાત (વિ+ખ્યા+ત્ત)=વધારે વખણાયેલો; જાણીતો થયેલો;
પ્રસિદ્ધ; નામીયું; જાહેર. રાજેન્દ્ર (રાજ+ઇન્દ્ર)=રાજામાં મુખ્ય; મોટો
રાજા. ગુર્જરેશ્વર (ગુર્જર+ઇશ્વર)=ગુર્જર પ્રગતના ધણી-રાજા. સુલટો-
પરિ (સુલટ=યોદ્ધા+ઉપરિ)=યોદ્ધાઓનો ઉપરિ. નિષ્કપટી (નિસ્+કપટી)
=કપટ વગરનો; નથી કપટ જેમાં એવો; નિખાલસ. તથાપિ (તથા+
અપિ)=તેમ પણ; તોપણ. વિશ્વાસઘાત=વિશ્વાસનો ઘાત; ભરોસો
તોડવો તે; દગલખાજી. દુર્દશા (દુર્+દશા)=ખરાબ હાલત; પડતી
હાલત. નરકવાસ=નરકમાં રહેલાણુ; પાપ ભોગવવાના સ્થાનમાં વાસ.
(૭. ત. પુ. સ.). દુરાચાર (દુર્+આચાર)=ખરાબ ચાલ. (ક. ધા. સ.).
ઇચ્છાદક (ઇચ્છા+આદિ+ક)=ઇચ્છા છે પહેલાં જેની; ઇચ્છા વગેરે.

પાઠ ૪૦—હિંસક (હિંસ+અક)=વધ કરનાર; પીડા કરનાર;
ક્રૂર. અવસ્થા (અવસ્થા+આ)=ઉભા રહેવું તે; હાલત; આયુષ્ય;
ઉંમર. પ્રવાહ (પ્ર+વહ્+અ)=આગળ વહેવું તે; રેલો; વોહ. અક્ષલ-
મંદ=અક્ષલવાળો.

પાઠ ૪૧—તપોવન (તપસ્+વન)=તપ કરવાનું વન. પરિક્રમણુ
(પરિ+ક્રમ્+અન)=ચોતરફ ફરવું તે; પ્રદક્ષિણા; પરક્રમાં. પ્રિયંવદા=
મીઠું બોલનારી. (ઉપપદ). ઉત્કંઠા (ઉત્=ઉંચે+કંઠા=ઠોક)=ઉંચી ઠોક
થવી; આતુરતા. આશ્રમ (આ+શ્રમ્+અ)=મહેનત કરવી તે; શ્રમ;
તપશ્ચર્યા કરવાનું સ્થળ; ઋષિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા; માણસની
જીંદગીના તમામ ઉદ્યોગના ચાર ભાગ પાડ્યા છે તે:—૧. બ્રહ્મચર્યા-
શ્રમ=વિદ્યાર્થી અવસ્થા; ૨. ગૃહસ્થાશ્રમ=ઘરમાંથી રહેવું; ૩. વાન-
પ્રસ્થાશ્રમ=વનમાં જઈ એટલે કામ ધંધો છોડી પરમાર્થના કામમાં

વખત ગાળવો તે; ૪. સંન્યસ્તાશ્રમ=સધળું છોડી પરલોકના ચિન્તનમાંજ રહેવું. વિયોગ (વિયુજ્+અ)=બુદ્ધિ પડવું તે; બુદ્ધિ; ગેરહાજરી. ૩૫ (હ્રસ્+અ)=સુંદર દેખાવું તે; સુંદરતા; આકાર; સ્વભાવ; નામ, ધાતુ વગેરેનાં ૩૫. સુકૃત (સુ+કૃ+ત)=સારું કરેલું; સદ્ગુણ; શુભ; પુણ્ય. પ્રમાણ (પ્ર+મા+અન)=શ્રેષ્ઠ માપ; જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન; ન્યાયશાસ્ત્રમાં તે ચાર ગણ્યાં છે:—૧. પ્રત્યક્ષ; ૨. અનુમાન; ૩ ઉપમાન=કોઈનો દાખલો તે; ૪. શાબ્દ=સાક્ષી. વધુવર=વહુ અને વર. (૬૬). વર્તમાન (વૃત્ હોવું+અ આગમ+માન વ. કૃ. પ્ર.)=હોતું; ચાલતો વખત; સમાચાર. સત્કાર (સત્+કૃ+અ)=સારું કરવું તે; આદરમાન, પૂજા; ભોજન, સંભાળ, આગતાસ્વાગતા.

પાઠ ૪૨—ક્ષમા (ક્ષમ્+આ)+માફ કરવું તે; માફી; ખામોશ; ધીરજ. સદ્ગુણ (સત્+ગુણ)=સારા ગુણ. મશાલચી (મશાલ+ચી=રાખનાર)=મશાલ ધરનાર. આશાધારી (આશા+ધારી=ધારણ કરનાર)=આશાપાલક (ઉપપદ). અચળ (અચલ્+અ)=નહિ ચાલનાર; સ્થિર, દૃઢ, પર્વત કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી. (નન્). અસથ (અ+સથ્+અ)=સહેવા લાયક નહિ તે; ન સહન થાય તેવું. (નન્). અપૂર્વ (નથી પૂર્વ-પહેલાં જેનું; પહેલા ન બન્યું હોય તેવું; અસાધારણ). (બ. ગ્રી. સ.).

પાઠ ૪૩—નરદેવ (નરમાં દેવ)=રાજા. (૭. ત. પુ. સ.). સુતા (સુત=પુત્ર+આ=ના. ગા. પ્ર.)=પુત્રી. પ્રશંસા (પ્રશંસ+આ)=વખાણવું તે; વખાણ; સ્તુતિ; તારીફ. નરાદિ (નર=પુરુષ+આદિ=પહેલાં, અગાડી)=પુરુષ છે પહેલાં જેની; પુરુષ વગેરે. દિવ્યાંગના (દિવ્ય=સ્વર્ગની+અંગના=સ્ત્રી)=સ્વર્ગની સ્ત્રી, અમ્સરા, પરી. ભૂપ (ભૂ+પ)=પૃથ્વીને પાળનાર; રાજા. (ઉપપદ). સુરપુર (દેવતાનું નગર). (૬. ત.

પુ. સ.)=અમરાવતી. પુણ્યશ્લોક (પુણ્ય=પવિત્ર+શ્લોક=નામ)=પવિત્ર છે નામ જેતું. (ખ. ગ્રી. સ). તે આર ગણાય છે:—૧. નળ; ૨. યુધિષ્ઠિર; ૩. જનક; ૪. જનાર્દન (વિષ્ણુ). સુત (સુ+ત)=સાફ છે જ્ઞાન જેતું; સુખણ. (ખ. ગ્રી. સ.). સુકુમાર (સુ+કુમાર)=ધણું કોમળ; સારી કુમાર અવસ્થાવાળું. ઉપવાસ (ઉપવ્રત્ત+અ)=ભૂખ્યાં રહેવું તે; વ્રત. વૃપ (વૃ+પ)=પુરુષોને પાળનાર; રાળ. (ઉપપદ). દમ્પતિ (દમ્=જાયા, પત્ની+પતિ=ધણી)=ધણી અને ધણીઆણી. (દં.દ). દુર્ભાગ્ય (દુર્+ભાગ્ય)=નહાઈ નસીબ. (ક. ધા. સ.). બેભાન=ભાન વગરનું; બેશુદ્ધ; બેહોશ. વિકલ (વિકલ્પ ખોડ આણવી+અ)=ખોડવાળું; ભયભીત; ગાભરૂં; નકામું. અહિંદંશ (અહિ+દંશ)=સાપનું કરડવું. (ક. ત. પુ. સ.). વિરૂપ (વિ+રૂપ+અ)=નહારા રૂપનું, કદરૂપું; બદસ્તરત; બેડોળ. હર્ષધેલું=હર્ષ વડે ઘેલું. (૩. ત. પુ. સ.). સાનુકૂળ (સ+અનુકૂળ)=અનુકૂળ સાથે-પડતું; મદદગાર.

પાઠ ૪૪—પરમાણુ (પરમ=શ્રેષ્ઠ+આણુ)=પદાર્થનો ઝીણામાં ઝીણો ભાગ તે. જંતુ (જન+તુ) હલકી જાતનાં પ્રાણી; જીવડાં. અનુકૂળ (અનુ=મળતો+કૂલ=કિનારો)=જે કિનારે હોઈએ તે કિનારે; મળતું; ગમતું. પ્રાણહર=પ્રાણ-જીવને લેનાર. (ઉપપદ). નિર્ગત (નિર્ગમ્=બહાર જવું+ત)=બહાર ગયેલું; શક્તિવગરનો, નબળો. નિર્મૂળ (નિર્+મૂળ)=નથી મૂળ જેને; મૂળ વગરનું.

પાઠ ૪૫—સત્યવાદી=સાચું બોલનાર. (ઉપપદ). નિરાશ (નિર્+આશા)=નથી આશા જેને; આશાલંગ; નાહિમેદ. આગ્રહ (આ+ગ્રહ+અ)=પકડવું તે; હઠ; આજીજી. બળહીન (બળથી હીન). (પ. ત. પુ. સ.)=બળવગરનો. આચાર્ય (આ+ચાર+ય)=મર્ચાદામાં આલનાર; ધર્માધ્યક્ષ. વ્યર્થ (વિ+અર્થ)=અર્થવિના; ફેકટ; નિષ્ફળ; મિથ્યા.

નમ્રતાપૂર્વક=નમ્રતા છે પૂર્વ જેમાં; વિવેક વગેરે. (બ. વ્રી. સ.).

પાઠ ૪૬—નજીવું=માલ વગરનું. (નમ્). જમીનદાર=જમીન-વાળો; જમીનની પેદાશપર જેનું ગુજરાન ચાલતું હોય તે. (ઉપપદ). મારામારી=લડાઇ, ટોટો. (બ. વ્રી. સ.). વાસ્તવિક (વસ્તુ+ઇક)=વસ્તુને અનુસરતું; ખરું. મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિને પૂજનાર. (ઉપપદ). જીર્ણોદ્ધાર (જીર્ણ+ઉદ્ધાર)=જીર્ણનો ઉદ્ધાર; જૂનાને સમારવું તે. ઇશ્વરેન્દ્રા (ઇશ્વર+ઇન્દ્રા)=ઇશ્વરની ઇન્દ્રા-મરજી. ખ્યાતિ (ખ્યા+તિ)=વખાણવું તે; કીર્તિ; પ્રસિદ્ધિ. ન્યાય (નિ+અય્+અ)=માહે જવું તે; ખરાબોટાની પરીક્ષા કરવી તે; ઇન્સાફ.

પાઠ ૪૭—અસ્ત (અસ્+ત)=ફે કેલું; નાશ. કમળનયન=કમળ-રૂપ આંખ. (ક. ધા. સ.). ગજમુકતા (ગજ=હાથી+મુકતા=મેતી)=હાથીના કુંભસ્થળમાથી નીકળેલાં મેતી. (મ. પ. લો. સ.). શુંડાકાર (શુંડ=સૂંઢ+આકાર)=સૂંઢનો આકાર કે સૂંઢ જેવો આકાર છે જેનો તે. કુંજરકાળ=કુંજર-હાથીનો કાળ. શીતળતા=શીતળપણું. ઐશ્વર્ય (ઇશ્વર+ય)=ઇશ્વરપણું; સર્વોપરિ અધિકાર; ધન; સંપત્તિ; વૈભવ.

પાઠ ૪૮—કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણનાં ચરિત્ર-આચરણ-લીલા. (ક. ત. પુ. સ.). કાવ્યશક્તિ=કાવ્ય-કવિતા કરવાની શક્તિ. (ક. ત. પુ. સ.). દેશાટન (દેશ+અટન)=દેશમાં અટન=રૂંઢવું તે. સૃષ્ટિસાંદર્ભ=કુદ્રતની શોભા. દર્શનનિમિત્તે=દર્શનને કારણે. નવરાત્ર=નવરાતનો સમૂહ. (દ્વિગુ). જન્માષ્ટમી (જન્મ+અષ્ટમી)=જન્મની અષ્ટમી; આવણ વદ ૮; એ દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો. સહ્યોધ (સત્+ઓધ)=સારો ઓધ. કીર્તન (કૃત્ વખાણવું+અન)=ઇશ્વરના ગુણનું ગાન, કથન, વચન. પ્રકૃતિ (પ્રકૃ શર કરવું+તિ)=શર કરવું તે; શરીરનું મૂળ બંધારણ; જન્મસ્વભાવ; સ્થિતિ; પદાર્થમાત્રનો સ્વાભાવિક ગુણ.

શબ્દજ્ઞાન=શબ્દજ્ઞ જ્ઞાન. (ફ. ત. પુ. સ.). કાવ્ય (કવિ+ય)=કવિ-પણું; કવિતા.

પાઠ ૪૮—નિર્દોષ (નિર્+દોષ)=નથી દોષ જેમાં; દોષ વગરનું. (ખ. ગ્રી. સ.). અઘટિત=ઘટિત-યોગ્ય નહિ તે. (નમ્). અપમાન (અપ+માન+અ)=માનથી ઉલટું; અનાદર; તિરસ્કાર; માનભંગ. અત્યંત (અતિ+અંત)=છેડાની પેલી તરફ, ઘણુંજ. શંકા (શંક+આ)=શંકા લેવી તે; શક; વહેમ; સંદેહ; ભય; અવિશ્વાસ. તુલ્ય (તુલ્+ય)=મરખંડરી કરવાયોગ્ય; ખરોખર. પ્રતિપ્રિય (પ્રતિ=ઉલટું+પ્રિય=વહાણું, ગમતું)=ગમતું કરી સામે બદલો વાળવો તે, નિવૃત્તિ (નિવૃત્+તિ)=પાછા ફરવું તે; ચિત્તનું વિષયમાથી વિરામ પામવું તે; વિસામે; નિરાત. સહર્ષ=હર્ષ સહિત; આનંદી. (ખ. ગ્રી. સ.). વિરુદ્ધ (વિ+રુદ્ધ+ત)=સામે રોકાયેલો; સામુ; ઉલટું; પ્રતિકૂળ. અધન્ય (અ+ધન્ય)=નસીબવાન નહિ તે; અભાગીઓ. (નમ્). વિરોધ (વિ+રુદ્ધ+અ)=ઉલટી રાતે રોકવું તે; કછઓ; વેર; અણુખનાવ. અઘાપિ (અઘ+અપિ)=આજપણુ; આજસુધી. પ્રતિકાર (પ્રતિક્ક=પાછું આપવું+અ)=વેરનો બદલો લેવો તે; કરેલા નુકસાનનો બદલો વાળવો તે; ઉપાય. વાગ્દોષ=વાક-વાણીનો દોષ.

પાઠ ૫૦—ધનવન્ત=ધનવાળો; પૈસાદાર; શ્રીમન્ત. જન (જન+અ)=પેદા થનાર; માણસ. સ્નેહી (સ્નેહ+ધનનોર્થ)=સ્નેહ કરનાર. વજ્રજાતી (વજ્ર=કંઠણુ+જાતી=હૈયું). (ક. ધા. સ.).=કંઠણુ હૈયાનો-લાગણી વિનાનો-નિર્દય. આશ્રિત (આશ્રિ+ત)=આશરો પામેલું-શરણાગત; આધીન; તાબેદાર. નિર્જળ (નિર્+જળ)=નથી જળ જેમાં; પાણી વગરનું. ધર્મશાળા=ધર્મની જગ્યા; મુસાફરોને ઉતરવાનું ઠેકાણું. (ફ. ત. પુ. સ.). ઉપકાર (ઉપક્ર+અ)=કોઈનું બહું કરવું તે; પાડ,

મદદ, મહેરબાની. પાલણુ (પાલ+અણ)=પાળવું તે. સુખસાજ= સુખનો સામાન. પરલોક=બીજી દુનિયા; મુઆ પછી જ્યાં જઈ વસવું થાય છે તે; સ્વર્ગ. કાવ્યકળા (કાવ્ય=કવિતા+કળા=હુનર)= કવિતાનો હુનર; નવી કવિતા કરાવવી તે.

પાઠ ૫૧—સ્વરૂપ (પોતાનું રૂપ)=ચહેરો; સ્વભાવ, લક્ષણ. સરોવર (સરસૂ=તળાવ+વર=શ્રેષ્ઠ)=તળાવોમાં શ્રેષ્ઠ; મોટું તળાવ. (૭. ત. પુ. સ.). ઉચાર્ધ (ઉચ્ચ+આધ)=ઉંચાપણું. સંરક્ષણ (સમ+ રક્ષ+અન)=બિલકુલ રક્ષણ કરવું તે; રક્ષણ; બચાવ; સંભાળ. મહા- ભારત (મોટું ભારત). (ક. ધા. સ.)=પાંડવ અને કૌરવના વર્ણનનું વીરરસ કાવ્ય; મોટી લડાઈ; મોટું કામ. રસાળ (રસ+આળ)=રસ- વાળું; ફળદ્રૂપ. રેતાળ (રેત+આળ)=રેતીવાળો. ઉપસાગર=નાનો સમુદ્ર; મોટો અખાત. કૃત્રિમ (કૃ+ત્રિમ)=કૃતિથી બનાવેલું; બનાવટી; કલ્પિત. સરસ=રસ સહિત; સુંદર; નવું. (બ. ગ્રી. સ.). રૂપાંતર (રૂપ+અંતર)=બીજું રૂપ. સંયોગિભૂમિ=જોડનાર ભૂમિ. (ક. ધા. સ.). સામુદ્રધુતી (સામુદ્ર=સમુદ્રની+ધુતી=નદી)=સમુદ્રની નદી. (ક. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૫૨—અણસમજ (અણ=નહિ+સમજ)=સમજ નહિ તે; અજ્ઞાનપણું; મૂર્ખતા. (નર્મ). અક્ષગાનિસ્તાન=અક્ષગાનોનું સ્થાન. (ક. ત. પુ. સ.). નિર્દય (નિર્+દયા)=નથી દયા જેમાં; દયા વગ- રનો; ઘાતકી. (બ. ગ્રી. સ.). કૂરતા=ઘાતકીપણું. ધનાદય (ધન+ આદય=સંપન્ન)=ધનવડે સંપન્ન; ધનવાન. (૩. ત. પુ. સ.). કાન્તિ (કમ્+તિ)=ચાલવું તે; શોભા; ખૂબસૂરતી; તેજ. દેશનિકાલ (દેશથી પાર). (પ. ત. પુ. સ.)=જનમદેશથી બીજે દેશ કાઢી મૂકવો તે. ગુલામખીરી=દાસપણું; પરાધીનતા. પરિણામ (પરિ+નિર્મ+અર્થ)=ચોક્કસ નમીને જ્યાં જાય તે; ફળ; અંતર; છેવટ. રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત અને

મોટાઈ. (૬૬).

પાઠ ૫૩—દીપમાળ=દીવાની હારો. દીવાદાંડી=વહાણને ચેતવવા માટે ખરાબાપર દીવો કરવાનો થાભલો. ત્રિકોણાકાર (ત્રિકોણ+આકાર)=ત્રિકોણનો આકાર કે ત્રિકોણ જેવો આકાર છે જેનો તે.

પાઠ ૫૪—સ્તુતિ (સ્તુ+તિ)=વખાણવું તે; વખાણ; પ્રાર્થના. શોભા (શુભ+આ)=શોભવું તે; સુંદરતા; તેજ. રાજન્ (રાજ્+અન્)=રાજ્ય ચલાવનાર; રાજા. રચના (રચ્+અના)=રચવું તે, ગોઠવણ. ઉદ્દિલિદ્ (ઉદ્+બહાર+મિદ્=ભેદવું+કિવપ્ ક. વા. પ્ર.)=જમીન ભેદીને ફણુગારપે બહાર આવનાર; ઉદ્દિલિજ્જ; વનસ્પતિ. અનુક્રમ (અનુ+ક્રમ્+અ)=મળતું લાગુ થવું તે; મળતો ક્રમ; એક પછી એક; હારબંધ; પદ્ધતિ; ગોઠવણ. ભૂચર=પૃથ્વીપર ફરનારા પ્રાણી. (ઉપપદ). ગ્રહ (ગ્રહ્+અ)=ગ્રહણ કરવું તે; ખુધ. શુક, પૃથ્વી, વગેરે. રજની-રાજ=રજની-રાતનો રાજા; ચંદ્ર. (ક. ત. પુ. સ.). અપાર=છેડો નહિ તે; અમાપ. (નન્). જગદાધાર (જગત્+આધાર)=જગતનો આધાર; ઈશ્વર. ખટખટુ=ખટ-છ ઋતુ:—વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર. (દ્વિગુ). માનવ (મનુ+અ)=મનુથી ઉત્પન્ન થએલ; માનવી; મનુષ્યજાત. નગ (ન+ગ)=નહિ જનાર; પર્વત; ઝાડ. (નન્). ઉપવન=નાનું વન; બાગ; વાડી. (ક. ધા. સ.). સર (સૃ+અ)=સરનાર; જનાર; દોરો; સરોવર. કૃપા (ક્રપ્+આ)=કૃપા રાખવી તે; કરુણા; દયા. સુસ્વર (સુ+સ્વૃ+અ)=સારો અવાજ કરવો તે; સારા અવાજનું. લીલામૃતધારા (લીલા=ક્રીડા, રમત; ખેલ+અમૃત+ધારા)=લીલારૂપી અમૃતની ધારા.

પાઠ ૫૫—ઉદ્દોગ (ઉદ્+યુજ્=ઉષુજ્+અ)=ઉદ્દોગ કરવો તે; યત્ન; કોશેશ; ઉત્સાહ. પ્રખ્યાતિ (પ્ર+ચ્ચા+તિ)=વિશેષ વખાણવું

તે; કીર્તિ; સ્તુતિ. ચોખૂટ=ચારે બાજુ. (દ્વિગુ). લોકોકિત (લોક+
 ઉકિત)=લોકનું બોલવું તે; કહેવત. ભૂરચના=પૃથ્વીની બનાવટ. આબો-
 હવા (ફા. આબ=પાણી+અને=અને-વનો ઉ થઈ સંધિ થઈ-+હવા)=
 પાણી અને હવા; હવાપાણી. (૬૬). પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા=પૃથ્વીની પ્રદ-
 ક્ષિણા-આસપાસ ફરવું તે. હિતચિન્તન=શુભના વિચાર. સ્વદેશભક્તિ=
 પોતાના દેશની ભક્તિ-સેવા. સ્વાર્થત્યાગ=સ્વાર્થ-પોતાના લાભનો
 ત્યાગ-છોડી દેવો તે. વ્યાવહારિક (વ્યવહાર+ઈક)=વ્યવહારને અનુસ-
 રતું; જિંદગીના કામકાજમાં થું થાય છે તે વિચારવાની બુદ્ધિ તે
 વ્યાવહારિક બુદ્ધિ; એથી ઉલટો શબ્દ કાલ્પનિક વૃત્તિ. પ્રત્યેક (પ્રતિ+
 એક)=દરેક એક; દરેક. નૌકાસેનાપતિ=નૌકાસેના-વહાણના લશ્કરનો
 ઉપરિ. સંમતિ (સંમન+તિ) માનવું તે; મળતાપણું; કબૂલાત; ધ્વજા.
 સ્વાભિમાન (સ્વ+અભિમાન)=પોતાની જાતનું અભિમાન; પોતાની
 આખરની દરકાર; ટેક. સ્વાશ્રય (સ્વ+આશ્રય)=પોતાપર આધાર રાખવો
 તે. બળવાન=બળવાળું. પ્રતાપ (પ્ર+તપ્+અ)=વિશેષ તપવું તે; ગરમી;
 સત્તાનું તેજ; કાન્તિ; યશ; પરાક્રમ; શૌર્ય. સમૃદ્ધિ (સમ્+વૃધ્+ઋદ્ધિ
 =સંપત્તિ, દોલત)=ઘણી દોલત.

પાઠ પદ—સલ્તનત (અ.)=સુલતાની, બાદશાહી. પૌત્ર (પુત્ર+
 અ)=પુત્રનો પુત્ર. ક્ષણભંગુર=ક્ષણમાં ભંગુર-ભાંગી જાય એવું. પ્રાપ્ત
 (પ્ર+આપ્=પ્રાપ્ મેળવવું, પામવું+ત્ત)=મેળવેલું, આવેલું. રક્ષક
 (રક્ષ+અક્ષ)=રક્ષણ કરનાર. આધાર (આ+ધૃ+અ)=ધારણ કરવું તે;
 ટેકા. લયભીત (લયથી ભીત-બીધેલો). (પ. ત. પુ. સ.). આલીશાં
 (અ. આલી+શાન=પ્રતિષ્ઠા)=મોટી પ્રતિષ્ઠાવાળો. જર્જર (જૃ જર્જ
 થવું)=જૂનું, ખખખા ગએલું. શાહબદા (શાહ+બદા=દીકરો)=શાહનો
 દીકરો; મુસલમાન રાજપુત. (ઉપપદ). સંધિ (સંધા જોડવું)=જોડાણ;

સંબંધ; સંબાલુ; અક્ષરોનું એક બીજ સાથે જોડાવું તે; સલાહ, શત્રુ સાથે મેળાપ. શિરચ્છેદ (શિરમૂ=માથું+છેદ)=માથું કાપવું તે. અલોપ (અ=નહિ+લોપ=ન દેખાવું તે)=ન દેખાય એવું નહિ તે; દશ્ય; 'અલોપ'નો ખરો અર્થ સંસ્કૃતમાં 'દશ્ય' છે, પણ ગુજરાતીમાં 'અદશ્ય' અર્થ થાય છે. વિધવા (વિ=મૃત+ધવ=ધણી+આ=ના. જ્ઞ. પ્ર.)=મૃત છે ધણી જેનો એવી (સ્ત્રી); રાંડીરાંડ. (ખ. ત્રી. સ.).

પાઠ ૫૭—ફતેહમંદ (ફતેહ=જિત+મંદ=વાળો)=જિતવાળો. યશસ્વી (યશસૂ=યશ+વિનનોવી=વાળો)=યશવાળો રક્ષિત (રક્ષ+હૃત)=રક્ષણ કરાવાયલું; બચાવાયલું. વિગ્રહ (વિગ્રહ્+અ)=વિગ્રહ કરવો તે; લગાઈ; યુદ્ધ; કળિયો. વ્યાકરણમાં સામાસિક શબ્દો છૂટા પાડી અર્થ સમજાવવો તે. સ્વદેશ=પોતાનો મુલક. કારકિર્દી (ફા. કાર્કર્દગી)=કારભારીપણું. અણબનાવ=બનાવ નહિ તે, સંપ નહિ તે; ખટપટ; વિરોધ. (નમ્). સુખાગીરી (સુખો=પ્રગણાનો હાકેમ+ગીરી=પણું)=સુખાપણું.

પાઠ ૫૮—અધિપતિ (અધિ=સ્વપણું+પા=પાળવું+તિ=નાર) =સ્વપણું પાળનાર; ધણી; ઉપરિ; માલિક; સ્વામી. અનુભવ (અનુ+ભૂ+અ)=પાછળ થવું તે; અભ્યાસ; અવલોકન કર્યાથી મેળવેલું જ્ઞાન; અવલોકન; તપાસ; પ્રયોગ; મહાવરો; ફળ; પરિણામ. વક્ષાદાર (અ. વક્ષ=નીમકહલાલી+ફા. દાર પ્રત્યય)=નીમકહલાલ, વિશ્વાસુ. (ઉપપદ).

પાઠ ૫૯—કારકુન (ફા. કાર્કુન=દક્ષતર લખનાર). (ઉપપદ). કારકુની=કારકુનપણું. પરરાજ્ય=પારકું રાજ્ય; સ્વદેશમાં પરદેશીનું રાજ્ય. તહ (ફા.)=સલાહનો કરાર. ખુશી (ફા.)=જમીનનો રસ્તો; એથી ઉલટો શબ્દ તરી (ફા.)=જળમાર્ગ. સદર (અ. સદ્ર)=ઉપરનો. અદાલત (અ. અદલ=વાજબી તે પરથી)=ધનસાક્ષ કરવાનું હેઠાણું;

ન્યાયમંદિર.

પાઠ ૬૦—સગર્ભ=ગર્ભવાળું. (ખ. વ્રી. સ.). પ્રતિષ્ઠિત (પ્રતિ-
સ્થા+ઈત)=મેળવેલું; માન પામેલું; વિખ્યાત; આભરદાર. નાખૂદ
(ફા.)=સમૂળો નાશ. ખિલત (અ. ખિલઅત)=સરપાવ. આભૂષણ
(આ+ભૂષ+અન)=શણુગારવું તે; શણુગાર; અલંકાર. કલમદાન
(કલમ+દાન=કેકાણું)=કલમ રાખવાનું ધર. (ફ. ત. પુ. સ.).
સામ્રાજ્ય (સમ્રાજ=અકવર્તી રાજા, શહેનશાહ+ય)=અકવર્તી રાજ્ય;
શહેનશાહ; બધે ફેલાએલી સર્વોપરિ સત્તા. ઇનાયત (અ.)=મહેરબાની-
પ્રીતિની નિશાનીમાં જે બખ્શિશ આપેલું તે.

પાઠ ૬૧—જળાશય (જળ+આશય)=જળનું ઠેકાણું; તળાવ.
વિષ્ટિ (વિષ્+તિ)=જવું તે; સલાહનું કહેણ તોપખાનું=તોપ રાખ-
વાની જગ્યા. (ફ. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૬૨—ભય (ભી+અ)=ખીવું તે; ખીક; ધાસ્તી; ગભરાટ.
નિશ્ચય (નસ્+ચિ=નિશ્ચિ=નિશ્ચય કરવો; હરાવ કરવો+અ)=હરાવ;
નિર્ણય; સંકલ્પ; ખાત્રી. આશ્રય (આ+શ્રિ+અ)=આશરો
લેવો તે; શરણુ; મદદ. સ્વીકાર (સ્વ+કૃ=સ્વીકૃ (વચમાં
ઈ વધે છે)+અ)=કબૂલ રાખવું તે; અંગીકાર. સૂચના (સૂચ્+અના)
=અતાવવું તે; જાણ; સ્થાન; ખબર; ચેતવણી. ખૂન (ફા.)=લોહી;
જીવથી મારી નાંખવું તે, ઘાત. અંબક (ત્રિ+અમ્બક=આંખ)=ત્રણ
છે આંખ જેને; મહાદેવ. કેદખાનું (કેદ રાખવાનું ઠેકાણું; બંધીખાનું;
જેલ; તુરંગ; કારાગૃહ). (ફ. ત. પુ. સ.). ઉત્તેજન (ઉદ્+તિજ્=ઉ-
ત્તિજ્+અન)=ઉશ્કેરવું તે; આશ્રય; ટેકો; વિષમ (વિ=ઉલટું+સમ=
સરખું માપ, ખરાબર, સપાટ)=સમથી ઉલટું; ઉલટું; વાંકુંચુંકું.
પાર્વતી (પર્વત-હિમાલય+અ+ઈ=ના જા. પ્ર.)=હિમાલયની પુત્રી,

શિવની સ્ત્રી. ઉદ્ધત (ઉદ્ધ=ઉચ્ચે+હત=મરાયલું, મરેલું)=ઉન્મત્ત થઈ ગયેલો; એમર્થદ; જંગલી. સંદેશ (સંદિશ્+અ)=સંદેશો કહેવો તે; મંદેશો. સંગમ (સંગમ્+અ)=એકઠું મળવું તે, નદી વગેરેનો એક ઠેકાણો મેળાપ. શરણુ (શૃ હિંસા કરવી+અન્ન)=સંકટમાંથી બચવા કોઈની સલાયમા રહેવું તે; રક્ષણુ, બચાવ, આશ્રય.

પાઠ ૬૩—વચનામૃત (વચન+અમૃત)=અમૃત જેવા વચન. માસાહારી (માસ+આહારી)=માસનું ભોજન કરનાર. અજિત (અ+જિ+ત)=ન જિતેલો; જે કોઈથી ન જિતાય તે પ્રત્યક્ષ (પ્રતિ=તરફ+અક્ષિ)=નજર આગળ, પ્રકટ. બેવક્ષા=વિશ્વાસ વગરનું. પાયદળ (પાય=પગ+દળ=લશ્કર)=પગે ચાલનાર લશ્કર. (મ. પ. લો. સ.).

પાઠ ૬૪—અતિધોર=ધણુ લયંકર; કર. પ્રકોપ (પ્રકુપ્+અ)=ગુસ્સે થવું તે; ગુસ્સો, ક્રોધ, હુમલો, વાત, પિત્ત અને કફનો અત્યંત ક્ષોભ. તપ્તનશીન (ફા. તપ્તનિશીન)=તપ્ત-ગાદીએ બેસનાર. સેનાધિપતિ (સેના+અધિપતિ)=લશ્કરનો ઉપરિ. કબર (અ કબ્ર)=ધોર; સમાધ. દાવાનળ (દાવ=વન+અનળ=અગ્નિ)=વનનું બળવું તે. અબલા (અબલ+આ=ના. જ. પ્ર.)=બલ વગરની, સ્ત્રી; નારી.

પાઠ ૬૫—પુત્ર (પૂ પવિત્ર કરવું+ત્ર સા. વા. પ્ર.)=પૂત્ર નર-કર્માથી બચવાનું સાધન; દીકરો. પ્રગલ્હિત=પ્રેમ માટે હિત. વૃદ્ધિ (વૃધ્+તિ)=વધવું તે; વધારો; ઉદય. તકાવી (અ.)=સરકારે જમીન સુધારવાને બેઠોતોને મદદ દાખલ અગાઉથી જે નાણું ધીરું હોય તે. ઓસડવેસડ=ઓસડ ને ઓસડના જેવું બીજું કાષ. (ઢંઢ). વરિષ્ઠ (વર=મોઢું+ષ્ઠ)=મોઢામાં મોટી; સર્વોત્તમ.

પાઠ ૬૬—ભૂસ્તરવિદ્યા (ભૂ+સ્તર=પડ+વિદ્યા)=પૃથ્વીનાં પડની વિદ્યા. વેતા (ચિદ્+તૃનોતા)=જાણનાર; જ્ઞાની. વનસ્પતિ=વનનો પતિ;

દ્રક્ષ; ઝાડ. (ફ. ત. પુ. સ.). ખનીજ=ખની-ખાણુમાંથી પેદા થનાર. (ઉપપદ). અનુમાન (અનુ+મા+અન)=પાછળ માપવું તે; એક ખી-નાની પાછળ તેને મળતી ખીજી ખીના જાણવી તે; તર્ક; અટકળ.

પાઠ ૬૭—વહાણુવટી=વહાણુ ખેડનાર; ખલાસી; ખારવો; નાવિક.

પાઠ ૬૮—વિલાયત (અ.)=જન્મભૂમિ; અંગ્રેજોનું વતન. ખેડોળ=ધાટ વગરનું; કદરૂપું.

પાઠ ૬૯—ખેચેત=આરામ વગરનું.

પાઠ ૭૦—અતિશય (અતિ=ધાણું+શો=સ્રવું+અ)=ધાણુંજ, ઉત્કર્ષ આરભ (આ+રંભ+અ)=શરૂ કરવું તે; શરૂઆત.

પાઠ ૭૧—ધર્માધ્યક્ષ (ધર્મ+અધ્યક્ષ)=ધર્મનો ઉપરિ. અધ્યક્ષ (અધિ=ઉપર+અક્ષિ=આખ)=ઉપર નજર રાખનાર; પ્રમુખ ન્યાયાધીશ (ન્યાય+અધીશ)=ન્યાયનો ઉપરિ. નાપસંદ=પસંદ નહિ તે; નામંજૂર. ઉમેદવાર=આશાવાળો. ગેરવાજખી=વાજખીથી ઉલટું; અયોગ્ય.

પાઠ ૭૨—ઉંચનીચ=ઉંચ અને નીચ. (ક. ધા. સ.). કારખાનું (કાર=કામ+ખાનુ=ઠેકાણું)=હુનરી કામ ચાલતું હોય તેનું ઠેકાણું. (ફ. ત. પુ. સ.). દશાશ (દશ+અંશ)=દશમા છે ભાગ જેમા તે; એક અપૂર્ણાંક. પરિમાણ (પરિ+મા+અન)=ચોતરફનું માપ; પ્રમાણ; કદ; વજન. પ્રજા (પ્રજન+આ)=જન્મવું તે; સંતતિ; છોકરા; રૈયત.

પાઠ ૭૩—ક્ષેત્રફળ (ક્ષેત્ર=ખેતર, જમીન+ફળ=વિસ્તાર)=જમીનનું માપ. વિસ્તાર (વિસ્તૃ+અ)=વિસ્તાર પામવો તે, પટનો ફેલાવ. અંધાર (અ+ધોર)=વિશેષ ભયંકર. સ્વાદિષ્ઠ (સ્વાદ+દિષ્ઠ)=ધાણુંજ સહે-જતદાર કૌશલ્ય (કુશલ+ય)=કુશળપણું; ચતુરાર્ધ.

પાઠ ૭૪—તુર્કસ્તાન=તુર્ક લોકોનું સ્થાન. (ફ. ત. પુ. સ.). ઉદય (ઉદ્+અય+અ)=ઉપર જવું તે; ઊગવું તે; ચઢતી. ખંડ (સંહ+

અ)=ભાગવું તે, ભાગ; પૃથ્વીના મોટા ભાગ તે. આયાત (આયા=જવાથી ઉલટું-આવવું+ત)=આવેલું; બહાર ગામથી માલનું આવવું તે; એથી ઉલટો શબ્દ નિકાશ-સંદેશાંતર માલ જવો તે. બેદાના=દાના-બી વિનાનું. આગતાસ્વાગતા (આગતા:=આવ્યા+સુ=ભલે+આગતા:=આવ્યા)=આવ્યા તે ભલે આવ્યા, એમ અતિથિનો આદરસત્કાર કરવો તે. ખંડેર (ચંદ્ર ભાગવું)=ભાગેલું તૂટેલું ઘર વગેરે.

પાઠ ૭૫—હોશિયાર (હોશ+યાર=વાળો)=પ્રવીણ; ખખરદાર. નાલેવર (અ. તાલિઅ=નસીખ+ફા. વર=વાળો)=નસીખવાળો. ભૂપણ (ભૂષ્+અન્ન)=શણુગારવું તે; શણુગાર.

પાઠ ૭૬—અવકાશ (અવ=નીચે+કાશ=પ્રકાશવું+અ)=કુરસદ; વખત; સ્થાન; આકાશ. સંબંધાકર્ષણ (સંબંધ+આકર્ષણ)=સંબંધને લીધે ખેંચાણ. (૪. ત. પુ. સ.). સ્નેહાકર્ષણ (સ્નેહ+આકર્ષણ). (૪. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૭૭—છિદ્રાણુ (છિદ્ર=કાણું+આણુ=વાણું) કાણુવાણું. મંકોચ (સંકુચ+અ)=મંકોચાવું તે; આચકો ખાવો તે; મંકોડાશ. જડત્વ=જડપણુ. અદૃશ્ય (અ+દૃશ્+ય)=ન જોવા લાયક; ન દેખાય તે; અગોચર. (નમ્). વાતાવરણુ (વાત=વા+આવરણુ=ઢાકણુ)=પૃથ્વીને વાનું ઢાકણુ છે તે. અપિનાશી (અ=નહિ+વિનાશી=નાશવાળો)=નથી નાશ જોતો એવો; અમર; પરમાત્મા; બ્રહ્મ. (બ. પ્રી. સ.).

પાઠ ૭૮—તોલ (તુલ્+અ)=તોળવું તે; વજન. સ્થિર (સ્થા+ઈર)=ઉભા રહેનાર; અચલ. ગતિ (ગમ્+તિ)=જવું તે; ગમન, લાલન, શક્તિ; સમજ. સ્થળાંતર (સ્થળ+અંતર)=બીજું ઠેકાણું. પવન (પૂ+અન્ન)=ચોકપુ કરનાર; પવન. વિકાર (વિક્ર+અ)=ફેરફાર થવો તે; ફેરફાર; રોગ; વિકૃતિ. ઉપાધિ (ઉપ=પાસે+આધિ=મનનું દુઃખ)=પાસેથી-આ-

સપાસથી-આવી પડેલું દુઃખ; (દુઃખ ત્રણ ગતનાં છે:-આધિ; વ્યાધિ; ઉપાધિ.) કારણ; હેતુ. ગતિમાન=ગતિવાળું. સમાન (સ=સરખું+માન=માપ)=સરખા માપવાળાં; બરાબર. (બ. વી. સ.). ઉત્પન્ન (ઉદ્+પદ્=ઉત્પદ્+ન)=પેદા થએલું; પેદાશ, નફા.

પાઠ ૭૯—લંબાઈ (લંબ+આઈ)=લાંબાપણું; લંબાણુ. સમાંતર (સમ+અંતર)=નરખું અંતર. વિચાર (વિચર્+અ)=વિચાર કરવો તે; ખરું ખોટું સમજવું તે; મનસુખો; હેતુ; વિવેક.

પાઠ ૮૦—બાકીશ=ભાર ખેંચનાર; વહાણુ. (ઉપપદ). સિદ્ધ (સિધ્+ત)=સિદ્ધ થએલું; યોગાભ્યાસમાં સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી. સિદ્ધિઓ આઠ કહેવાય છે:-૧. અભિમા=નાનું રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ; ૨. મહિમા=મોટું રૂપ ધારણ કરવાની, ૩. ગરિમા=અત્યંત ભારે થવાની, ૪. લઘિમા=અત્યંત હલકા થવાની, ૫. પ્રાપ્તિ=પ્રચ્છેલી વસ્તુ મેળવવાની; ૬. પ્રાકામ્ય=ચાહે તે કરી શકવાની; ૭. ઈશિત્વ=સૌના ઉપર થવાની; ૮. વશિત્વ=સૌને વશ કરવાની શક્તિ; રાંધવા સારું તૈયાર કરેલો સામાન; રાંધેલું, પાકું. દષ્ટાત (દષ્ટ=દીકેલો+અંત=નિશ્ચય)=સાબીત કરવાની બાબતનો નિશ્ચય જેમા દેખાય છે તે; દાખલો.

પાઠ ૮૧—ગુરુવાકર્ષણ (ગુરુત્વ=ભાર+આકર્ષણ=ખેંચવું તે, ખેંચાણુ)=ભાર ઉત્પન્ન કરનાર ખેંચાણુ. (મ. પ. લો. સ.). આકર્ષણ (આ+કૃષ્+અન)=ખેંચવું તે. ગુરુત્વ (ગુરુ=ભારે+ત્વ=પણું)=ભારેપણું; વજન. ભાર (ભૃ+અ)=ભરવું તે; ભાર; વજન. પ્રયોગ (પ્રયુજ્=ઉપયોગ કરવો; પ્રયોગ કરવો+અ)=ઉપયોગ; વપરાશ; અજમાયશ; કાનૂન; વાક્યમા કર્તા અથવા કર્મનો ક્રિયા સાથે વાપર તે. તત્ત્વવેત્તા=તત્ત્વ-બ્રહ્મનો જાણનાર; તત્ત્વજ્ઞાની; દ્વિલસુક્ષ્. (૧. ત. પુ. સ.). નિરીક્ષા (નિર્+ઈક્ષ્=નિરોક્ષ્=નિરખવું; તપાસવું+આ)=દૂરથીનામાંથી તારા

વગેરે જોવા-તપાસવા તે. સૃષ્ટિ (સૃજ્+તિ)=સરજવું તે; દુનિયા

પાઠ ૮૨—સંભવ (સંભૂ+અ)=સંભવવું તે; બની શકે તેવી સ્થિતિ; શક્યતા.

પાઠ ૮૩—બોધ (બુદ્ધ+અ)=બોધ થવો તે; જાણવું તે; સમજ; ઉપદેશ. બેશક=શક-શંકા વગર. ખાત્રીથી. જ્ઞાનતંતુ=જ્ઞાન આપનાર તંતુ. (મ. પ. લો. સ.).

પાઠ ૮૪—સ્થિતિસ્થાપક=પોતાની આગલી સ્થિતિ રાખી રહે તેવા ગુણવાળું. પારદર્શક=પાર-સોસકં દેખાડનાર. પ્રકાશિત (પ્રકાશ+ઇત)=પ્રકાશવું. મનોરંજક (મનસ્+રંજક)=મનને ખુશી કરનાર વિરંગી (વિ+રંગ+ઘનનોર્ધ)=રંગવાળા નહિ તે; રંગ વગરના.

પાઠ ૮૫—વાહક (વહ્+અક)=વહેનાર. મંદવાહક=ગરમી મંદ-ધીમી-વહી શકે તેવા. મઘાર્ક (મઘ+અર્ક)=કેશી પદાર્થનું સત્ત્વ, દારુ. સંસર્ગ (સંસૃજ્+અ)=જોડવું તે; સમાગમ કરવો તે; સ્પર્શ; સંયોગ; સંબંધ-વહેવાર; પરિચય. ક્રિયા (કૃ+ચા)=કરવું તે; કામ. નયન (ની+અન)=જોવડે મનુખ્ય દોરવાય છે તે; આંખ. વહન (વહ્+અન)=વહેવું તે. સંયોગ (સંયુજ્+અ)=બેગા મળવું તે; સંબંધ, મેળાપ, મિશ્રણ. શોષણ (શુષ્+અન)=સુકાવું તે. શોષક (શુષ્+અક)=પાણી ચૂસી લેનાર.

પાઠ ૮૬—માન (મા+અન)=માપવું તે; માપ. દ્રવણ (દ્ર+અન)=ઓગળવું તે. અભ્યાસ (અભિ+ગ્રાણ્+અસ્=કે'કવું+અ)=વારેવારે તેનું તેજ કામ કરવું તે; મહાવરો; ટેવ. વિશેષ (વિશિષ્+અ)=વિશેષ કહેવું તે; વધારે; ખાસ. ડંડક (ડંડ+ક)=ટાલક.

પાઠ ૮૭—સ્વપ્રકાશક (સ્વ+પ્રકાશ્+અક)=પોતાના તેજથી પ્રકાશનાર; એથી ઉલટો શબ્દ પરપ્રકાશક=પારકાના તેજથી પ્રકાશનાર.

પરાવર્તન (પરા+વૃત્+અન)=પાછું વળવું તે. સારાંશ (સાર+અંશ)=
ઉત્તમ ભાગ; મતલબ. અપારદર્શક (અ+પાર+દર્શક)=સોસરૂં ન દેખાડ-
નાર. તેજસ્વી (તેજસ્=તેજ+વિન્તોવી)=તેજવાળું; પ્રકાશમાન; દમ
અથવા હેશવાળું.

પાઠ ૮૮—અસમાન (અ=નહિ+સમાન=અરાબર)=અરાબર નહિ
તે; ઓછુવતું; નાનુંમોટું. (બ. ગ્રી. સ.). અનિયમિત=નિયમિત-
નિયમવાળું નહિ તે; મુકરર નહિ તે. (નમ્). વક્રીભવન=વાંકું થવું તે.
પ્રતિબિંબ (પ્રતિ=ઉત્પદું+બિંબ=પ્રતિમા)=આરસીમા પડે છે તેવો પડ-
છાયો, પ્રતિમા; પ્રતિકૃતિ; પ્રતિનિધિ.

પાઠ ૮૯—વક્રીભૂત=વાંકું થએલું. આકૃતિ (આ+કૃ+તિ)=
મયાદા કરનાર; હદ બનાવનાર; આકાર. બહુધા (બહુ+ધા=રીતે)=ધણી
રીતે, અનેક રીતે. રથાન (સ્થા+અન)=રહેવું તે; જગ્યા; ઠેકાણું.
ક્ષિતિજ=ક્ષિતિ-પૃથ્વીથી પેદા થએલ; દૃષ્ટિમર્યાદા. (ઉપપદ).

પાઠ ૯૦—વિદ્યુત્ (વિદ્યુત્=પ્રકાશવું+કિવપ્ક. વા. પ્ર.)=પ્રકા-
શનાર, વીજળી. ધર્ષણ (ઘૃષ્+અન)=ધસવું તે; ધસારો.

પાઠ ૯૧—કબજે (અ. કબજા)=તાબે; હવાલો. ભંગ (ભંજ્+અ)
=ભાળવું તે; ભાગ; નાશ; પરાજય. વિદ્યુદ્રાહક (વિદ્યુત્-વીજળી છે
ઝટ વહેનાર જેમાં એવો). (બ. ગ્રી. સ.). વાદ (વદ્+અ)=વદવું તે;
નત્વ બાજુવાની દરબાવડે કહેવું તે. સમાગમ (સમ્+આ+ગમ્=સમા-
ગમ્=એકઠું મળવું; સંબંધ રાખવો; પાસે આવવું+અ)=એકઠું મળવું
તે; સંબંધ, સંગતિ; ઓળખાણ; સહવાસ. ગર્જના (ગર્જ્+અના)=
ગાજવું તે, અવાજ.

પાઠ ૯૨—કુદ્રત (અ.)=ઈશ્વરની શક્તિ; ઈશ્વરે બનાવેલાં કામ;
પ્રકૃતિ.

પાઠ ૯૩—ધટના (ધટ+અના)=ધડવું તે; ધનાવટ. દહન (દહ+અન)=દહાડવું તે; ધાળવું તે. સંદ્રિય (સ+ઇદ્રિય)=ઇદ્રિય સાથે; ઇદ્રિયવાળા.

પાઠ ૯૪—ખટાશ=ખાટાપાણું. હાનિકારક=નુકસાનકારક. (ઉપ-પદ). ઉચ્ચાસ (ઉહ+આસ)=ઉચ્ચો શ્વાસ લેવો તે; શ્વાસ ફેંકવો તે. પૂર્તિ (પૂર+તિ)=પૂરવું તે; ભરવું તે.

પાઠ ૯૫—મૂત્રપિડ=મૂત્રનો પિડ-ગોળો. મૂત્રાશય; જ્યાં પેશાબ એકઠો થાય છે તે સ્થળ. પાચન (પચ્+અન)=પચવવું તે. પરેક્ષિ (પર=દૂર+અક્ષિ=આંખ)=નજર ન પડે તેમ; ગેરહાજરીમાં; પ્રત્યક્ષથી ઉલટું. પિત્તાશય (પિત્તનું આશય-ઠેકાણું). આશ્વર્યકારક=નવાઈ કરનાર. (ઉપપદ). વિચિત્ર (ચિ+ચિત્ર+અ)=વિશેષ ચીતરવું તે; રંગબેરંગી; અદ્ભુત; નવાઈ જેવું. પીડા (પીડ્+આ)=પીડવું તે; દુઃખ. અંતર્ગોળ (અંતર્=માંહે+ગોળ)=માંહેથી પોલો એવો જે ગોળ આકાર તે; ગગ નાકાર; એથી ઉલટો શબ્દ બાહ્યગોળ=બાહ્ય-બહારથી છે ગોળાકાર જેનો એવો.

પાઠ ૯૬—અપૂર્ણિક (અ+પૂર્ણ+અંક)=પૂરો આકડો નહિ તે. દૂર્ધીન (ફા.)=દૂરની વસ્તુ દેખાડનાર યંત્ર. પ્રદક્ષિણા (પ્ર=આગળ+દક્ષિણ=જમણું+આ=ના. જન. પ્ર.)=આગળ ફરવું તે; ફેરો. તેજવ-રણ=તેજનું આવરણ-ઢાંકણ. સુકુટાવરણ=સુકુટ-સુગંધનું આવરણ-ઢાંકણ. વિલક્ષણ (ચિ+લક્ષ્+અન)=વિશેષ લક્ષણ-ગુણવાળો; ચમત્કારિક.

પાઠ ૯૭—સૂર્યારત (સૂર્ય+અસ્ત)=સૂર્યનું આથમવું તે. અહણ (અહ+અન)=પકડવું તે; અહણ કરવું તે, સૂર્યાદિનું અહણ. નિરીક્ષક (નિરીક્ષ+અક)=તપાસનાર; ધારી ધારીને જોનાર.

પાઠ ૯૮—ખગોળવેતા (ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળો+વેતા=માણ-

નાર)=આકાશના ગોળાનો જાણનાર; જ્યોતિષી. (ફ. ત. પુ. સ.).
 અવગણના (અવ+ગણ+અના)=નહારી ગણત્રી; ન લેખવવું તે; અના-
 દર; નિરસ્કાર. સંધ્યા (સમ્+ધિ+યા)=સાથે ધારણ કરનારી; દિવસ
 અને રાત કે રાત અને દિવસને જોડતો વખત; સાજ કે સવાર;
 ત્રિકાળસંધ્યા એમા 'સંધ્યા' શબ્દમા 'ધ્યૈ' ધાતુ છે. ધ્યૈ=ધ્યાન ધરવું.
 ભેદ (ભિદ્+અ)=ભેદવું તે; તદ્વાવત.

સાતમી યોપડી.

પાઠ ૧—નાગરિક (નગર+ઇક)=શહેરમા વસનારા લોકો; શ-
 હેરી, સભ્ય; દેશજન. દેશજન=એક દેશ કે એક રાજ્યના લોક; નાગ-
 રિક. (ફ. ત. પુ. સ.). હિત (ધા+ત)=ધ્યાન પહોંચાડેલું; કલ્યાણ.
 એથી ઉલટો શબ્દ અહિત. ઉપયોગ (ઉપયુજ્+અ)=વાપરવું તે; ખપ.
 નગરવાસી=નગરમા વાસી-વસનાર. કાર્ય (કૃ+ય)=કરવા યોગ્ય; કાજ,
 કારજ; કામ. કૃત્ય (કૃ+ત્ય)=કરવા યોગ્ય, કામ. લોપ (લુપ્+અ)=
 છોડી દેવું તે, નાશ. 'લોપ' અને 'અલોપ' નો અર્થ ગુજરાતીમાં એકજ
 છે; એવાજ 'મુઝવણ' અને 'અમુઝણ'; 'વૃથા' અને 'અવરથા' શબ્દો છે.
 લોભ (લુભ્+અ)=લોભ કરવો તે; તૃષ્ણા; પારખી વસ્તુમાં અત્યંત
 આસક્તિ વિવેક (ચિ+ચિત્ત+અ)=વિશેષ દૂર પાડવાની-ખરખોટું
 જાણવાની શક્તિ; ડહાપણ; સભ્યતા; વિનય; એથી ઉલટો શબ્દ
 અવિવેક. સંગ (સમ્+ગમ્=સંગમ્+અ)=સાથે જનાર; સાથ; સ્પર્શ;
 મિત્રતા અધિકાર (અધિ+કૃ+અ)=ઉપર રહીને કરવું તે; ઉપરીપણું;
 અમલ વર્તન (વૃત્+વર્તવું; રહેવું+અન)=વર્તવું તે-ચાલચલણ; રહેવું
 તે=રહેવાનું કેકાણું-વતન.

પાઠ ૨—ભાસ્કર=ભાસ્-પ્રકાશને કરનાર; સૂર્ય. (ઉપપદ).

ભાસ્કરાચાર્ય (ભાસ્કર+આચાર્ય)=એ નામનો એક મોટો ખગોળવેત્તા થઈ ગયો છે. ખગોળવિદ્યા=આકાશી ગોળાની વિદ્યા. (ફ. ત. પુ. સ.). સંશોધન (સમ+શુધ્+અન)=સુંદર રીતે શોધવું તે; શુદ્ધ કરવું તે; સાફ કરવું તે. યજ્ઞ (યજ્+ન)=યજ્ઞ કરવો તે. નિરીક્ષણ (નિરીક્ષ+અન)=પારીક તપાસવું તે. સત્ર-સત્ર=યજ્ઞ. સમાપ્ત (સમ+આપ્+સમાપ્+ત)=પૂરું કરેલું; મંપૂર્ણ. દક્ષિણાયન (દક્ષિણ+અયન=જવું તે)=સૂર્યનું ઉત્તરમાથી દક્ષિણ તરફ જવું તે; એથી ઉલટો શબ્દ ઉત્તરાયણ (ઉત્તર+અયન)=સૂર્યનું દક્ષિણમાથી ઉત્તર તરફ જવું તે. અંશય (સમ=સાથે+શ્ચી=સૂવું+અ)=શક; વહેમ; ભય. જ્યોતિ-શાસ્ત્ર=જ્યોતિ-પત્રું શાસ્ત્ર. લેખ (લિખ્+અ)=લખવું તે; દસ્તાવેજ. ગ્રંથ (ગ્રથ્+અ)=ગાંઠવું તે; પુસ્તક. દૈનિક (દિન+ઇક)=દિવસને લગતું. વિવરણ (વિવૃ+અન)=સમજાવવું તે; વિવરણ કરવું તે; સ્પષ્ટીકરણ. સંહિતા (સંઘા+ત+આ)=એકઠું કરેલું, વેદની સંહિતા કહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો પ્રથમ છૂટા છૂટા ચાલતા હતા, તેને વેદવ્યાસે અનુક્રમે ગોઠવીને હાલના આકારમાં મૂક્યા છે. ભૂગોળવિદ્યા=પૃથ્વીના ગોળાની વિદ્યા. (ફ. ત. પુ. સ.). વિવેચન (વિ+ચિચ્+અન)=વિશેષ છૂટું પાડવું તે; ગુણદોષ તપાસવા તે; ટીકા સિદ્ધાંત (સિદ્ધ=પૂર્ણ+અંત=નિશ્ચય)=પ્રમાણથી ઠરેલો પૂર્ણ નિશ્ચય. ભારતવર્ષયિ (ભારતવર્ષ=ભરતનો દેશ (વર્ષ=દેશ)+યિ)=ભારતવર્ષ એટલે હિંદુસ્તાનનો રહેવાશી. પરિધિ (પરિ+દન+અ)=એતરફ જવું તે; ગોળ આકૃતિની જે સીમાલીટી તે; ઘેરાવો. સહ્યાદ્રિ (સહ્ય+અદ્રિ=પર્વત)=સહન થાય એવો પર્વત. જૈન (જિન+અ)=જિનને માનનારા; શ્રાવક. સમકાલીન (સમ+કાલ+ઈન)=સરખા વખતવાળા; એક સમયમાં થએલા. પિતા (પા+તૃનોતા)=પાળનાર; બાપ. મહેશ્વર (મહા+ઈશ્વર)=મોટો ઈશ્વર; શિવ; મહાદેવ.

અધ્યાય (અધિ+અય્=અધ્યય્+ઞ)=ભણવું તે; અંથનો એક ભાગ; પ્રકરણ; સર્ગ. દંતકથા (દંત=દાંત+કથા (કથ્+આ)=વાત)=લોકોમાં ચાલતી આવેલી ખરીખોટી મોઢાની વાત. યોગ (યુજ્+અ)=જોડવું તે; પ્રભ સાથે જોડાઈ જવું તે; કોઈ એ કારણનું એકઠું થવું તે; તેમ થવાનો સમય-સંભવ. વિવાહ (વિવહ્+અ)=પરણવું તે; લગ્ન; કન્યા-દાન આપવાનું કબૂલ કરવું તે; સગાઈ. ભૂમિતિ (ભૂ+મા+તિ)=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા. આ વિદ્યા પ્રથમ મિસર દેશમાં જમીન માપવાને નીકળી; આકારનું શાસ્ત્ર. પૂર્ણ (પૂર્+ન)=પૂર્ણ કરેલું. નિરૂપણ (નિરૂપ+અન)=જોડવું તે; અવલોકન, વર્ણન કરવું તે; વિચારવું તે. મત (મન+ત)=વિચારેલું તે; માનેલું તે; સંમતિ. ખંડન (ઘ્વજ્+અન)=ભાંગવું તે; સામાનો અભિપ્રાય (વાદ) યુક્તિથી તોડવો તે. ગણેશદેવસ (ગણેશ=વિશેષ નામ છે+દેવસ=દૈવ-નસીયને જાણનાર)=જોશી. (ઉપપદ.) સમર્થ (સમ્+અર્થ=સમર્થ+અ)=ટેકા આપનાર, બળવાન; જોરાવર; લાયક.

પાઠ ૩—દીનશરણ (દીન=ગરીબ (દિન=દિવસ)+શૃ+અન)=ગરીબનું શરણું; ગરીબને આશ્રય આપનાર. માતા (માન+તાનોતા, ન લોપાઈ)=પૂજનારી. બંધુ (બન્ધ્+ઉ)=સગાઈથી બંધાનાર; સગો; સગો-ભાઈ; મિત્ર. પ્રભા (પ્રમા+આ)=પ્રકાશવું તે; પ્રકાશ, તેજ. કીર્તિ (કૃત્+તિ)=વખાણવું તે; યશ. વિભવ (વિભ્+અ)=દેખાવું તે; ધન; દોહત, ઐશ્વર્ય; શક્તિ. જ્યોતિ (જ્યુત્ પ્રકાશવું)=પ્રકાશ; તેજ. પુરુષપુરાણ (પુરુષ+પુરાણ=જૂનું)=આદિપુરુષ; વિષ્ણુ. સૃજન (સૃજ્+અન)=સૃષ્ટિનું પેદા થવું તે. પ્રલય (પ્રલો+અ)=અદૃશ્ય થવું તે; ક્ષય; નાશ; મૃત્યુ; પૃથ્વીપર પાણી ફરીવળવું તે; સૃષ્ટિનો અંત. નાથ (નાથ્+અ)=ધણી થનાર; ધણી; પતિ; માલિક. અહાનશ (અહર્=દિવસ+નિશ્વા=

રાત્રિ)=દિવસ અને રાત્રિ. (૬'૬). ગોપાલ=ગો-ગાયને પાળનાર; ગોવા-
ળીઓ; શ્રીકૃષ્ણ. (ઉપપદ). શિવસદન (શિવ=કલ્યાણ+સદન (સદ્+
અન) રહેવાનું તે, ઘર)=કલ્યાણનું ઠામ. ચેતન (ચિત્+અન)=જાણુ-
વું તે, ઝવતું; આત્મા; મનુષ્ય; પ્રાણી. પૂજ્ય (પૂજ્+ય)=પૂજવા
યોગ્ય. વિભુ (વિ+ભૂ+ક્રિવપક.વા. પ્ર.)=અધે ઠેકાણે હોનાર; પ્રભુ;
ઈશ્વર. અહ્તાંડ (અહ્તા+અંડ)=અહ્તાનું અંડ; અંડાકારે-ગોળાકારે-જે મહા
વિશ્વરચના તે; એમા ચૌદ ભુવનનો સમાવેશ છે. કૃતિ (કૃ+તિ)=
કરવું તે, કામ દષ્ટિ (દૃશ્+તિ)=જોવું તે; નજર.

પાઠ ૪—ઉત્પાદન (ઉદ્+પદ્=ઉત્પદ્+અન)=પેદા થવું તે;
પેદાશ, ઉત્પત્તિ; ફળ. દેણદાર=દેવાવાળો. (ઉપપદ). સમાવેશ (સમ્+
આ+વિશ્=સમાવિશ્+અ)=દાખલ થવું તે; પ્રવેશ; સમાસ; જગ્યા;
વગ. આયાસ (આ+યસ્+અ)=મહેનત કરવી તે; મહેનત; શ્રમ. ઉદા-
હરણ (ઉદ્+આ+હ=ઉદાહ+અન)=દાખલો આપવો તે; દાખલો;
દર્શાવ. સૃષ્ટ (સૃજ્+ત)=સરળાયલું. વાહન (વહ્+અન)=ઉંચકી જ-
નાર; ગાડી; વહાણ; વગેરે. નિર્વાહ (નિર્વહ્+અ)=પૂરું કરવું તે; મુજ-
રાન ચલાવવું તે; ભરણપોષણ; ઉપજીવિકા.

પાઠ ૫—રંગ (રંજ્+અ)=રંગવું તે, રંગ; રાજી થવું તે, રાગ,
પ્રીતિ. વર્ણ (વર્ણ્+અ)=રંગવું તે, રંગ, અક્ષર; જાતિ-પ્રાણી, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય, અને શૂદ્રમાથી પ્રત્યેક વર્ણ; ભેદ. કુટુંબી (કુટુંબ+ધનતો ઈ)=
કુટુંબવાળો પુરુષ, ગૃહસ્થ. આહાર (આહ+અ)=ખાવું તે; ભોજન.

પાઠ ૬—સ્થળ (સ્થા+લ્ઠ)=ઊભા રહેવાનું; જગ્યા; ઠેકાણું.
અપ્સરા (સં. અપ્સરસ્-અપ્=પાણી+સૃ+અસ)=પાણી-સમુદ્રમાંથી
નીકળેલી; સ્વર્ગમાં ગાયન કરનારી; ઉર્વશી, મેનકા, રંભા, વગેરે.
સ્વર્ગવાસી (સ્વર્ગ+વાસી)=દેવલોકમાં વસનાર. પોલાણ (પોલ+આણ)=

પોહું હોય તે. ખૂમસૂરત (ખૂમ=સારી+સૂરત=શિકલ)=સારી છે શિકલ
જેની એવો. યથાસ્થિત (પૂર્વે જે સ્થિતિ હોય તેમ). (અ. ભા. સ.).
કવિ (કુબોલવું)=કવિતા કરનાર. કલ્પના (કલ્પ+અના)=યોજના
કરવી તે; યોજના; તર્ક. નાદ (નદ્+અ)=શબ્દ કરવો તે; અવાજ.
વિસ્મિત (ચિ+સ્મિ+ત)=વધારે હસાયલું; અભયય થએલું. આત્યા-
વસ્થા (આત્ય+અવસ્થા)=અયપણુ. કિરણ (કૃ+અન)=ફેંકવું તે; સીધી
સીટીમા પડતો જે પ્રકાશ તે. ભયાનક (ભય+આનક)=ભય લગાડે
તેવું; ભયંકર. શબ્દ (શબ્દ+અ)=અવાજ કરવો તે; અવાજ, વચન,
અર્થવાણો વણોચ્યાર. વ્રષ્ટિ (વૃષ્+તિ)=વરસાવવું તે; વરસાદ. સજીવ=
જીવવાળું; જીવતું. (અ. ગ્રી. સ.). સર્વાંગ (સર્વ+અંગ)=સંપૂર્ણ શરીર.
તેજ (સં. તેજસ્-તિજ્+અન્)=અણી કરવી તે; ધાર; કાર;
પ્રકાશ; બળ.

પાઠ ૭—ગરવી (સં. ગુરુક)=વિશાળ, મોટું. જય (જિ+અ)=
જય પામવો તે; જિત. પ્રભાત (પ્ર+ભા+ત)=શ્રેષ્ઠ પ્રકાશાયલું; સવાર;
પ્રાતઃકાળ. (ક. ધા. સ.). પ્રેમ (પ્રીયદાવું)=સ્નેહ. અંકિત (અંક+
ઇત)=ચિહ્ન કરાયલું; ચુલુકર્મ ઇત્યાદિથી ઓળખાયલું; ગણેલું. સંતતિ
(સમ્+તન+તિ)=વિસ્તાર પામવો તે; છોકરાંછૈયાં; ઓલાદ; વંશ.
ભક્તિ (ભજ્+તિ)=ભજવું તે, ભજન, આરાધના. ભતિ (જન-જા+
તિ)=પેદા થવું તે; વર્ણ; કુળ; વંશ. રક્ષા (રક્ષ+આ)=રક્ષણ કરનારી;
રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાય છે તે. રાખ; રક્ષણ; સંભાળ. દેવ
(દિવ્+અ)=પ્રકાશનાર, દીદ્ર; જે અમર પ્રાણી સ્વર્ગમા રહે છે તે;
બ્રહ્મ. મહાદેવ=મોટાદેવ; શિવ. (ક. ધા. સ.). દ્વારકેશ (દ્વારકા+ઈશ)=
દ્વારકાના નાથ-રણછોડજી. રત્નાકર (રત્ન+આકર=ખાણુ)=રત્નની ખાણ
એવો સમુદ્ર. મધ્યાક્ષ (મધ્ય=વચ્ચ+અહન્=દિવસ)=દિવસનો વચ્ચેભાગ,

અપોર. (૧. ત. પુ. સ.). નર્મદા (નર્મન+દા)=ક્રીડાને આપ-
નારી; એને કિનારે ઘણા ક્રીડારથાન છે. (ઉપપદ). શ્રાવક (શ્રુ-શ્રો+
અક)=સાંભળનાર; જિન આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનો જેને નિરંતર ભાવ
થયા કરે તે શ્રાવક. પરધર્મ=પારકો ધર્મ; પોતાના કુલધર્મથી બીજો
ધર્મ તે.

પાઠ ૮—ભક્ત (મજ્+ત)=ભજન કરવાયલો. ભક્ત (મજ્+
ત)=ભાગેલી (ડાગર). લીન (લી+ન)=વળગેલું; ગરક થયેલું; પીગ-
ળેલું. અભાવ (અ+નહિ+ભાવ (મૂ+અ)=હોવું તે; મનની વૃત્તિ; હેતુ;
ચેષ્ટા, હેત; કિમ્મત)=ન હોવું તે; મૃત્યુ; અપ્રીતિ. લગ્ન (લગ્+ન)=
જોડાયલું. વિરક્ત (વિરજ્+ત)=વિરાગ પામેલો. મુક્ત (મુચ્+ત)=
છૂટું થયેલું તે; માયાના બંધનમાંથી છૂટેલું, મોક્ષ પામેલું તે. હરિ
(હ+હ)=હરનાર; વિષ્ણુ. નિર્ગમન (નિર્ગમ+અન)=નહાર જવું તે.
વૃદ્ધ (વૃધ્+ત)=વધેલું; ધરડું. ભવસાગર=સંસારરૂપી સમુદ્ર. (ક. ધા.
સ.). સંતાપ (સંતપ્+અ)=તપવું તે; તાપ, ગરમી; દુઃખ. વૃષ્ટાત
(વૃષ્+ત+અંત=છેડો)=સમાચાર. જગજીવન=જગ-દુનિયાનું જીવન;
પરમેશ્વર. (૧. ત. પુ. સ.). સંઘાત (સમ્+હન+ત)=હણાયલું, વધ;
કતલ; સોજત, સાથ. સ્નેહ (સ્નિહ+અ)=સ્નેહ રાખવો તે; પ્યાર;
તેલ, ચીકણો પદાર્થ. ત્યાગ (ત્યજ+અ)=તજવું તે. માર્મિક (મર્મન+
ઇક)=ધૂપા ભાવવાળું. વાઙ્મય (વચ્+ચ)=કહેવા યોગ્ય; એક કે અનેક
શબ્દની રચના જે પૂરે અર્થ સમજાવે છે તે, વચન, કથન. વેષ
(વિષ્+અ)=વ્યાપવું તે; સુંદર પોશાક; અલંકાર; રૂપ. પ્રિય (પ્રી
ચહાવું)=વહાલું; પિયુ, પતિ, સ્વામી. પ્રીત (સં. પ્રીતિ (પ્રી+તિ)=
ચહાવું તે; પ્યાર; હેત. ગિરિધર=ગિરિ-પર્વતને ધારણ કરનાર; શ્રીકૃષ્ણ.
(ઉપપદ). નામર (નગર+અ)=નગરમાં રહેનાર; શહેરી; એક જાતના

આદ્ય; ચતુર; સમ્ય.

પાઠ ૯—ધશ્વર (દશ્+વર)=ધણી ચતાર; ધણી; પ્રભુ. શ્રદ્ધા (શ્રત્+ધા+આ)=ભરોસો રાખવો તે; ભરોસો; વિશ્વાસ; ભક્તિ. પ્રસંગ (પ્રસંજ્+અ)=સાથે જવું તે; સંબંધ; જોડાણ; ટાણું; તક; સ્નેહ. મિહાશ (મીહું+આશ)=પુશ કરે તેવું ભાવણ. મિત્ર (મિ+ફે+કવું+ત્ર)=મદદગાર; દોસ્ત; સ્નેહી. નિપ્પક્ષપાત (નિસ=નહિ+પક્ષ=આત્મ+પાત (પત્+અ)=પડવું તે)=પક્ષપાત વગરનું; તરફદારી વગરનું. મિત્રતા=મિત્રાઈ; દોસ્તી; ધરવટ. સત્તા (અસ્=હોવું+ત્ત વ. કૃ પ્ર.+તા=પણું)=હયાતી; અધિકાર, અળ પૈસો. ધનિહાસ (ધતિહ=પરંપરાગત ઉપદેશ-જૂની વાતો+આસ્=હાજર થવું+અ)=પૂર્વ વૃત્તાન્ત, કથા.

પાઠ ૧૦—અચ્છેર (અચ્+શેર)=શેરનું અર્ધ. (ક. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૧૧—આમંત્રણ (આમંત્ર+અન)=ખોલાવવું તે; તેડું; નોતડું; નિમત્રણ; ઇજન. દામોદર (દામન્=માળા+ઉદર=પેટ)=માળા છે પેટ ઉપર જેના એવા; વિગણ. (અ. વી. સ.). કર (ક્ર+અ)=કરનાર; હાથ. સમદષ્ટિ (સમ=સરખી+દષ્ટિ (દશ્+તિ)=નજર)=સરખી નજર વાગ્દાન (વાકુ-વાણીવડે કરેલું દાન, વેશવાલ, સગામ). (ક. ત. પુ. સ.). પ્રસાદ (પ્રસદ્=કબૂલ કરવું+અ)=કબૂલ કરવું તે; દેવતા, ગુરુ, ઇત્યાદિએ ખુશી થઈ આપેલું જે કંઈ તે, દેવની આગળ ધગવેલું નૈવેદ્ય; ભોજન. ઉત્સવ (ઉદ્+સૂ=ઉત્સૂ+અ)=પુશ થવું તે. ખુશાલી; આનંદ; એન્છવ, પર્વ; ટાણું. મૌન (મુનિ+અ)=મુગાપણું; ચુપકીદી, ખામોશી. ઉત્તર (ઉદ્+ત્ત=ઉત્ત+અ)=ઉત્તર આપવો તે; જવાબ; પાછલું. અષ્ટ (અંશ+ત્ત)=પડેલું; ઉંચી સ્થિતિથી નીચે પડેલું. જગદીશ (જગત્+ઈશ)=જગતનો ધણી; ઇશ્વર. ઉદ્દેગ (ઉદ્+વિજ્=ઉદ્વિજ્+અ)=કંચેશ થવો તે; દુઃખ, ભય; ગભરામણ. યોગીશ્વર (યોગી+ઈશ્વર)=યોગી-

ઓમાં શ્રેષ્ઠ; મહાદેવ, વિષ્ણુ, યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ. ૬૪ (દૃશ્+ત્ત)=દૃષ્ટેલું.
ભવન (મૂ+અન)=હોવું તે; ઘર.

પાઠ ૧૨—પરમાત્મા (પરમ+આત્મા)=શ્રેષ્ઠ આત્મા; પરમબ્રહ્મ.
જ્ઞાન (જ્ઞા+ન)=પ્રકાશવું તે; પ્રકાશ; જ્ઞાન. પ્રેરણા (પ્ર+હર્=પ્રેર્+
અના)=ઉશ્કેરવું તે; ઉશ્કેરણી; આજ્ઞા. વિમુખ (વિ+મુખ)=ઉલટું છે
છે મુખ જેનું; પ્રતિકૂલ; વિરુદ્ધ; વિપરીત. (ખ. ત્રી. સ.). નિયંતા
(નિ+યમ્+તૃનોતા)=માહે રોકનાર; અથા બ્રહ્માડને નિયમમા
રાખનાર, પરમાત્મા. આચાર (આ+ચર્+અ)=આચરવું તે;
આચરણ; રીતભાત; ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાની રીત. મરણ
(મૃ+અન)=મરવું તે; મૃત્યુ; મોત. મહાત્મા (મહા+આત્મા)=મોટા
મનવાળો. અગ્નિ (અંજ્ પ્રકાશવું)=દેવતા. અલૌકિક (અ+લોક+ક)=
નથી જોડ લૌકિક-દુનિયામાં-જેની એવું, અદ્ભુત; અસાધારણ.
(ખ. ત્રી. સ.) નાસ્તિક (ન+અસ્તિ+ક)=નથી ઈશ્વર એવી છે શ્રદ્ધા
જેની તે; (ખ. ત્રી. સ.). એથી ઉલટો શબ્દ આસ્તિક (અસ્તિ+ક)=
ઈશ્વર છે એવી છે મનિ જેની તે; ઈશ્વરને માનનારા. (ખ. ત્રી. સ.).
વાસના (વસ+અના)=હોવું તે, ઇચ્છા: અંતરની અભિલાષા. અસ્તિત્વ
(અસ્તિ+છે+ત્વ=પણું)=હોવાપણું; હયાતી. સંકટ (સમ્+કટ)=સાંકડું;
તંગ; દુઃખ. ધૈર્ય (ધીર+ય)=ધીરપણું, ધીરજ, દૃઢતા; બહાદુરી.
સ્મરણ (સ્મૃ+અન)=સ્મરણ કરવું તે, યાદદારન. વિશ્વાસ (વિશ્વ+
અ)=વિશ્વાસ રાખવો તે; ભરોસો, શ્રદ્ધા; આક્રીન. મૈત્રી (મૈત્ર (મિત્ર+
અ)=મિત્રસંબંધી, મિત્રાચારી+ઈ=ના. જા પ્ર.)=દોસ્તી, ભાઈપંધી.
ઉત્પતિ (ઉદ્+નમ્+તિ)=ઉત્પન્ન થવું તે; વધવું તે; ઉદય; ચડતી.
જાગૃત્ (જાગૃ+ત્ વ. કૃ. પ્ર.)-જાગતું; પ્રકાશમાન; સાવધાન. ઉત્સાહ
(ઉદ્+સહ=ઉત્સહ+અ)=હરખાવું તે; હરખ; આનંદ; ઉમંગ; ઉત્થમ.

ઉદ્ધાર (ઉદ્+હ=ઉદ્ધૃ+અ)=છૂટે કરવો તે; છૂટકારો; મુક્તિ; મોક્ષ.

પાઠ ૧૩—અક્ષરગણિત=અક્ષરવડે જે ગણિત થાય તે. કમન= નકારે મન; નાખુશી. ભાષણ (ભાષ્+અન)=ભાષણ કરવું તે. શૈલી (શૈલ(શીલ=સ્વભાવ+અ)=સ્વભાવવાળું+ઈ=ના. વા. પ્ર.)=મોલવા લખવાની દામ, છટા; તરેહ; રીત. અંશકાર (અંશને કરનાર)=લેખક; પુસ્તક લખનાર. (ઉપપદ). પ્રતિજ્ઞા (પ્રતિજ્ઞા=વચન આપવું, કમ્બલ કરવું+આ)=વચન, કમ્બલાત, પણ, નીમ; સોગન; સિદ્ધાત પ્રમેય. પ્રચાર (પ્રચર્+અ)=પ્રસરવું તે; ફેલાવો, ફાટ; રીત. સંગ્રહ (સંગ્રહ+અ)=સંઘરવું તે; સંચય, સમૂહ. મર્મપ્રહાર (મર્મ+પ્રહાર)=ભેદવાળા વચનેનો માર. (ક. ત. પુ. સ.). ભાગ્યશાળી (ભાગ્ય+શાલી(શાલ+ઈનોઈ)=શોભનાર)=ભાગ્યવડે શોભનાર. (ઉપપદ). આજીવિકા (આજીવ્+ઈકા)=પેટને માટે મેળવવું તે, ગુજરાત. પરવા (પા. પર્વા)=દરકાર. નિરાધાર (નિર્+આધાર)=નથી આધાર જેને; આધાર વગરના. (ખ. ગ્રી. સ.). દીનતા=ગરીબપણુ. લબ્ધ (લઙ્ગ્+આ)=લાભવું તે; શરમ; મર્યાદા; આખર.

પાઠ ૧૪—સુશીલ=સારા સ્વભાવનું. કન્યા (કન ચાહવું)=કુમારી; છોકરી. સન્નેહું=સ્ત્રીપુરુષનું જોડું; વરવહુ. (ખ. ગ્રી. સ.). આભાર (આ+ભૃ+અ)=ભરવું તે, પાડ; ઉપકાર; એહસાન. વિદ્યારસિક=વિદ્યામાં રસિક-પ્રીતિવાળો. (જ. ત. પુ. સ.). સંગતિ (સંગમ્+તિ)=સંગ કરવો તે; મિત્રાચારી રાખવી તે; સંબંધ; મિત્રાચારી. નિર્મળ (નિર્+મળ)=નથી મળ જેમા, મેલ વગરનું; સ્વચ્છ. સહાધ્યાયી (સહ+અધ્યાયી)=સાથે ભણવાવાળા; સહપાઠી. વજ્રસ્ત્રેપ (વજ્ર=સખ્ત, કઠણુ+સ્ત્રેપ=મલમ)=ઊખડે નહિ તેવો મલમ. (ક. ધા. સ.). સભાસદ (સભા+સદ્=એસવું+અ)=સભામાં બેસનાર; મેમ્બર. અગ્રેસર (અગ્રે+

સર)=આગળ જનાર; આગેવાન. અગ્રસર=આગળ જનારી રકમ; યુગ્મનું પહેલું પદ. પરમાર્થ (પરમ+અર્થ)=ઉત્તમ બુદ્ધિ; મોક્ષ પ્રાપ્તિનું સાધન; એથી ઉલટો શબ્દ સ્વાર્થ. લોકેષણ (લોક+ષણ=ઘચ્છા)=લોકોના વખાણની ઘચ્છા. ધ્વનિ'ગપાર્ટિ=સાંજનો મેળાવડો. (૧. ત. પુ. સ.). પ્રતિષ્ઠા (પ્રતિ+સ્થા+આ)=સામા બેસાડવું તે; મૂર્તિને બેસાડવી; માન આપવું તે; આગર. પ્રધાન (પ્ર+ધા+અન)=શ્રેષ્ઠ ધારણ કરવું તે; મુખ્ય; રામનો મુખ્ય કારભારી; વજ્ર. વિનય (ચિની+અ)=નમ્ર થવું તે; નમ્રતા; સમ્યક્તા. અંતરણ (અંતર=માંદે+કરણ=કરવાનું સાધન)=માંદે છે જે કરવાનું સાધન તે; મન; હૃદય. સ્મિનભર્યું (સ્મિ હસવું)=હાસ્યે ભરેલું. (૩. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૧૫—હરિજન=હરિના લક્ષ્મી. પિયુ (સં. પ્રિય. પ્રી=આહવું)=વહાલું; પતિ; સ્વામી. હરિપદ=હરિના ચરણ, પગ. અલખ (સં. અલક્ષ્ય. અ+લક્ષ+ય)=જોવાય તેવું નહિ તે; લક્ષમા ન આવે તેવું; અગોચર; અદૃશ્ય; બ્રહ્મ; પરમાત્મા. (ગોસામી બીખ માગતી વખત 'અલખ' શબ્દ બોલે છે). (નર્). સંપત્તિ (સંપદ્+તિ)=મેળવવું તે; દાસ્ય; ચઢતી; પૂર્ણતા, અતિપલવ. ચિત્ત (ચિત્+ત)=વિચારેલું; ઘચ્છેલું; મન. દાનવ (દનુ=ક્રશ્યપ ઋષિની સ્ત્રી+અ)=દનુના દીકરા; દૈત્ય; રાક્ષસ. સત્ય (અસ્ હોવું)=સાચું. શૌચ (શુચિ+અ)=પવિત્રપણું. અધર્મ (અ+ધર્મ=કરજ; સ્વભાવ)=ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર; અનીતિ. (નર્). મદ (મદ્+અ)=મદમાં હોવું તે; ગર્વ; નીશા. કુસંગ (કુ=નહારી+સંગ (સંજ્ઞ=ચળવળ+અ)=સોખત)=નહારી સોખત. અનૃત (અન+ઋત=સત્ય)=અસત્ય; બુદ્ધ. અંગ (અગ્ જવું)=શરીર; શરીરવયવ. દીપક (દીપ્+અક)=પ્રકાશમાન કરનાર; દીવડો. ધામ (ધા+મન્)=ધારણ કરવાનું દેકાણું; ધર; સ્થાન; મંદિર; તીર્થનું સ્થળ.

સુખણુ (સં. સુજ્ઞાન. સુ+જ્ઞા+અન)=ત્રણું જાણનાર; હોશિયાર; પ્રવીણ. સમ (સ=સરખું+મ=માપ)=સરખું છે માપ જેનું તે; બરાબર; તુલ્ય. (અ. ત્રી. સ.). જ્ઞાનનીર=જ્ઞાનરૂપ જળ. (ક.ધા. સ.). પવિત્ર (પૂ+હૃ+ત્ર)=પવિત્ર કરવાનું સાધન-પવિત્રું; દાસ; જનોઈ; શુદ્ધ. ચરિત્ર (ચર+હૃ+ત્ર)=કરવાનું સાધન; પગ; આચરણ; વર્તણૂક; રીતભાત.

પાઠ ૧૬—પુરાતન (પુરા=પહેલાં+તન)=પહેલાનું; જૂનું. આધુનિક (અધુના+ઇક)=હમણાનું; અર્વાચીન. ચિત્ર (ચિત્ર+અ)=ચીતરવું તે; છબી. પુનર્જન્મ (પુનર=ફરીથી+જન્મ)=મુવા પછી ફરીથી જન્મ લેવો તે. સુશોભિત (સુ+શુભ+ઇત)=ધણું શણગારેલું; સુંદર. (અ. ત્રી. સ.). શાસ્ત્ર (શાસ્+ત્ર)=હુકમ કરવાનું સાધન; ધર્મશાસ્ત્ર.

પાઠ ૧૭—યુક્ત (યુજ્+તિ)=જોડવું તે; જોડાણ; કળા; ઉપાય. મથન (મથ+અન)=વલોવવું તે; મથન કરવું તે, માથાકુટ.

પાઠ ૧૮—મેમાનગીરી=મેમાનપણું; પરોણાગત. સંપ્રદાય (સંપ્રદા+ય)=આપવું તે; પરાપર્યથી ચાલતો વહીવટ; રીત; વેદપ્રણીત ધર્મમાર્ગ. અતિથિ (અત્ દરવું, જવું)=અન્યાગત; બિડા લેવા આવેલો જે મનુષ્ય તે. પ્રશ્ન (પ્રચ્છ+ન)=પૂછવું તે; સવાલ. યજમાન (યજ્+અ (આગમ)+માન)=યજ કરતો. ત્રાસ (ત્રસ+અ)=ખીવું તે, ખીક; ધૂંજવું તે, ધૂંજરો, જીલમ; કંટાળો. પ્રવાસ (પ્રવસ+અ)=પ્રવાસ કરવો તે, મુસાફરી. મોટપ=મોટાપણું; શોભા; પ્રતિષ્ઠા. દુષ્ટ (દુષ્+ત્ત)=મૂલ કરેલું; પાપી; અધમ; વેરી. શુભ (શુભ+અ)=શોભવું તે; મંગળ. શાન્તિ (શમ્+તિ)=શાન્ત થવું તે; આરામ; નિરાંત. અત્ર (અદ્+ન)=ખાવાનું તે; અનાજ. રચિ (રહ્ ભાવવું)=ભાવવું તે; ઇચ્છા; ભૂખ; સ્વાદ.

પાઠ ૧૯—ઉઘમ (ઉદ્+યમ્+અ)=મનને બહાર રખડવું

અટકાવવું તે; કામ; મહેનત; ઉદ્યોગ. અંક (અંક+અ)=ચિહ્ન કરવું તે; નિશાની; ગણવું તે; સંખ્યા; આંકડો; પ્રકરણ; અધ્યાય; ભાગ. ગર્વ (ગર્વ+અ)=અહંકાર કરવો તે; અહંકાર; અભિમાન. ધીર (ધીર+અ)=ધીરજ રાખનાર; ધીરો; વીર; બહાદુર. પ્રૌઢ (પ્ર=વિ-ગ્રેપ+ઊઢ (ઘઠ+ત)=વહન કરેલું)=પુખ્ત ઉમરનું; ઉંચી ભાષાવાળું; વિવેકથી ભરેલું; વિદ્યા-પદવીથી માનવતું, દેખાવમા મોટું. પંચામૃત (પચ+અમૃત)=દૂધ, દહીં, ઘી, મધ અને સાકર દેવવારને એકઠું કરેલું તે. તરુ (તરુ+અ)=ફળગો ફટીને નીકળનાર. ઝાડ; વૃક્ષ. સુવર્ણ (સુ+વર્ણ+અ)=સારા રંગનું, સોનું. હવન (હુ+અન)=હોમ કરવો તે; યજ્ઞ. હોમ (હુ+મ)=હોમવું તે; જલિદાન; યજ્ઞ.

પાઠ ૨૦—તમતમાટ (તમતમ=અલુજ તીખું+આટ)=તમતમ થવું તે. તિખાશ=તીખાપાણું. પ્રદેશ (પ્ર=વિશેષ+દેશ)=મોટો દેશ; પ્રાન્ત; એકાદું વિસ્તીર્ણ સ્થળ. દેશ (દિશ દેખાણું+અ)=કુદતી હદવાળો જમીનનો મોટો ભાગ; રાષ્ટ્ર; મુલક; વનન. અક્ષાંશ (અક્ષ=ચક્ર+અંશ=ભાગ)=પૃથ્વીપરના હરકોઈ સ્થાનું ભૂમધ્યવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમાં અંતર. પૃથ્વીના ઉત્તરદક્ષિણ પરિધનો ૩૬૦ મો ભાગ એક અક્ષાંશ. રેખાંશ (રેખા=લીટી+અંશ)=લીટીના ભાગ, પૂર્વ પશ્ચિમ જનાર વૃત્તના ભાગ, પૃથ્વીપરના હરકોઈ સ્થળનું મુખ્ય ચામ્યોત્તર વૃત્તથી પૂર્વ કે પશ્ચિમમાં અંતર. સુવાસિક (સુ=સારી+વાસ=ગંધ+ઇક)=સારી છે ગંધ જેની; સારી ગંધવાળું. (અ. ગ્રી. સ.). મુખવાસ (મુખ+વાસ=સુગંધ)=જમી ઝેડયા પછી મોતે ચોકખું કરવા માટે પાનસોપારી વગેરે ખાવાં તે. સંજ્ઞા (સંજ્ઞા=સમજવું, ઓળખવું, ચોકી કરવી, નામ પાડવું+આ)=જ્ઞાન; બુદ્ધિ; ચેતના; નામ; સંકેત; હાથ વગેરેથી ધારો કરવો તે. ભૂમિ (ભૂહોવું+મિ)=જમીન; પૃથ્વી;

માળ. પરિપાક (પરિ+પચ+ત)=ધણું પાકેલું; પૂર પાકેલું, પરિપાક; પૂર રાધેલું. સુવાસ (સુ+વાસ)=સારી ગંધ; ખુશબો. (ક. ધા. સ.). ઉત્તેજક (ઉદ્+તિજ્=ઉત્તિજ+અક)=ઉશ્કેરનાર. મિષ્ટ (મિષ્+ત)=મીઠું, સ્વાદિષ્ટ; ભીનું. રતાશ=રતાપણું; લાલાશ. વેદના (વિદ્+અન્ન)=બળણું તે; જ્ઞાન; પીડા, કળતર; દુઃખ. રેચક (રિન્+અક)=ખાલી કરનાર; જીલાખ લાગે તેવું. ઉત્કૃષ્ટ (ઉદ્+કૃષ્+ત)=ઉચ્ચે ખેલેલું; ઉત્તમ; શ્રેષ્ઠ. વાયુનાશક=વાયુનો નાશ કરનાર.

પાઠ ૨૧—ગણિત (ગણ+ઈત)+ગણેલું. વિદ્યાલય (વિદ્યા+આલય)=વિદ્યાનું સ્થાન=પાઠશાળા. નિર્ભિમાન (નિર્+અભિમાન)=નથી અભિમાન જેને; અભિમાન વગરનું. (ખ. ગ્રી. સ.). હરણુ (હ+અન)=હરવું તે; લઈ જવું તે. વિરમય (વિ+સ્મિ+અ)=વિશેષ લક્ષણ તે; એકએક અબળયળ જેવું; આશ્ચર્ય. ધર્મોપદેશક (ધર્મ+ઉપદેશક)=ધર્મનો બોધ કરનાર. શાસ્ત્રી (શાસ્ત્ર+ધ્+નનોર્ધ)=શાસ્ત્રને બળુનાર. દૃષ્ટિવિદ્યા=દૃષ્ટિ-આખની વિદ્યા. (ક. ત. પુ. સ.). પૃથક્કરણુ=પૃથક્-જુદું કરવું તે; એથી ઉલટો શબ્દ સંયોગીકરણ. છિદ્ર (છિદ્+ર)=છેદવું તે; કાણું; ખાકું; એખ. જન્મભૂમિ=જે દેશમાં જન્મ થયો હોય તે ભૂમિ. સંભાષણુ (સંભાષ+અન)=વાતચીત કરવી તે; વાતચીત; પરસ્પર ભાષણ. શોધ (શુધ+અ)=શોધવું તે, તપાસ. ચંદ્ર (ચંદ્+ર)=પ્રકાશનાર; પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ. ભરતીઓટ=ભરતી ને ઓટ. (અંક). નિવારણુ (નિવૃ+અન)=અટકાવવું તે, વારવું તે; રોકાણ. પદાર્થવિજ્ઞાન=પદાર્થના ગુણનું શાસ્ત્ર. (ક. ત. પુ. સ.). નિયમપૂર્વક (નિયમ+પૂર્વ+ક)=નિયમ છે પૂર્વ જેમા, નિયમપ્રમાણે. (ખ. ગ્રી. સ.). જ્ઞાની (જ્ઞાન+ધ્+નનોર્ધ)=જ્ઞાનવાળો.

પાઠ ૨૨—ચોર (ચુર+અ)=ચોરનાર; વગર હકે ખીખની

મિલકત છાનીમાની લઈ જનાર; તરકર. દતક (દા+ત+ક્ર લ. વા. પ્ર.)=આપેલો. જેને દીકરો ન હોય તેણે ખીજના દીકરાને વિધિવંત લઈ પોતાનો કરી રાખ્યો હોય તે. તેનો આપેલો હોવાથી 'દતક' કહેવાય છે. વિલંબ (વિલમ્બ+અ)=લટકી રહેવું તે; ઢીલ; ખોટી, વાર. શાન્ત (શમ્+ત)=શાન્ત થએલું; સ્વસ્થ. ભવ (ભૂ+અ)=હોનાર-મહાદેવ; હોવું તે-જીવંત; સંસાર. વેદ (વિદ્+અ)=જાણવું તે; જ્ઞાન, ધર્મશાસ્ત્ર. વેદ ચાર છે:-ઋગ્વેદ; યજુર્વેદ; સામવેદ; અંતે અથર્વવેદ. મંત્ર (મન્+ત્ર)=વિચાર કરવાનું સાધન; છાનો વિચાર અથવા મસલત. પત્ની (પા પાળવું)=પાળના યોગ્ય; સ્ત્રી; ભાર્યા. દોલત (અ. દવ્લત). યથાવિધિ=વિધિ પ્રમાણે. (અ. ભા. સ.). નૈવેદ્ય (નિવિદ્+ય)=સન્માનપૂર્વક અર્પણ કરવું તે; મૂર્તિને ચઢાવવાની ચીજ.

પાઠ ૨૩—ગોપાલદાસ=ગોપાલ-શ્રીકૃષ્ણનો દાસ. (ક. ત. પુ. સ.). યોજના (યુજ્+અના)=જોડવું તે; સંયોગ; ગોઠવણ; રચના. નારાજ=રાજ નહિ તે-કોપાયમાન.

પાઠ ૨૪—સ્વસ્તિ (સુ+અસ્+તિ)=સારું હોવું તે; કલ્યાણ-વાચક; આશીર્વાદ અને ક્ષેમપણું ખતાવનાર અવ્યય. પ્રવાસી (પ્ર-વસ+ઈન્ નો ઈ)=પ્રવાસ કરનાર; મુસાફર. ચિન્તન (ચિન્ત્+અન)=વિચારવું તે; વિચાર. સચ્ચિદાનંદ (સત્=નિલ+ચિત્=જ્ઞાન+આનંદ=સુખમય)=નિલ, જ્ઞાન સ્વરૂપ, અને સુખમય બ્રહ્મ. અરા (અ+રા)=નહિ જાણનાર; મૂર્ખ; ખેતુરૂં. (નર્મ). પય (સં. પયસ્. પા=પીવું+અસ્)=પીવાનું-પાણી; દૂધ. રમ્ય (રમ્+ય)=રમવાને યોગ્ય; સુંદર.

પાઠ ૨૫—અંકુર (અંક નિશાની કરવી+અર)=ફણગો. જન્મ (જન્+મન્-મ)=જન્મવું તે; જન્મ; ઉત્પત્તિ; ભવ. તતુ (તન્

તાણુવું+ઉ=નાર)=તણનાર; શરીર; પાતળું. મહાન (મહ્ મોટા થવું)
=મોટું. વિદ્ધ (વિ+દ્ધન+અ)=અટકાવનાર; નડતર; હરકત; સંકટ.
રાજ્ય (રાજ્+ય)=રાજાને પ્રકાશવાનું સાધન; મુલક; દેશ. પ્રયાસ
(પ્રયસ્+અ)=શ્રમ લેવો તે; શ્રમ; પ્રયત્ન, મહેનત. સતત (સમ+
તન+ત)=સાથે એએલું; હંમેશનું; ચાલુ. 'સમ્' નો 'મ્' લોપાય
છે. પરિપૂર્ણ (પરિ+પૂર્+ન)=ધણુ-પૂર્ણ કરેલું, પૂરેપૂરું. અશુભ
(અ+શુભ+અ)=નહિ શોભવું તે, અમંગળ. (ખ. ગ્રી. સ.). પર્યન્ત (પરિ
+અન્ત)=અન્ત; સીમા; હદ. પાત્ર (પા+ત્ર)=પીવાનું સાધન; આખ-
ખોરો; વગેરે. યોગ્ય; લાયક. એ શબ્દ ખીજ શબ્દ સાથે જોડાય
છે. ક્ષમાપાત્ર; દાનપાત્ર. નાટકનો ખેલાડી; નદી, સમુદ્ર વગેરેના
તળિયાંની જમીન. સુમાર્ગે=સારે માર્ગે. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૨૬—અખાત (અ+ખન્+ત)=ખોદેલું નહિ તે; સ્વાભાવિક
રીતે સમુદ્રનો જમીન તરફ ગએલો કાંટો. ભવ્ય (ભ+વ્ય)=હોવા
યોગ્ય; ઉત્તમ. નગર (નગ=પર્વત+ર=સ્થળવાચક પ્રત્યય)=પર્વત
પાસે વસેલું; શહેર; પુર. અધ્યયન (અધિ+અય્=અધ્યય્+અન)=
લણવું તે; અભ્યાસ; પાઠ; રમરણ. લેખન (લિખ્+અન)=લખવું
તે. યુદ્ધ (યુધ્+ત)=લડેલું; લડાઇ. સૈનિક (સેના+ઇક)=લશ્કરી;
યોદ્ધાઓ. કવાઇદ (અ.)=ફિલ. સ્થાપના (સ્થાપ્+અના)=ખેસા-
ડવું તે; રહેઠાણ. લિપિ (લિપ્ યોપડવું)=લખેલા અક્ષર; વર્ણમાલા.
કલા (કલ્+આ)=શબ્દ કરવો તે, દુનર; જુકિત; ઉપાય; કાન્તિ.
આરાધના (આ+રાધ+અના)=પ્રસન્ન કરવું તે; પૂજા; સ્તુતિ; સેવા;
લજન. પેગંબર (ફા. પયગામ=સંદેશો+અર=લઇ જનાર)=ધર્મરત્ને
ત્યાથી સંદેશો લાવનાર. પરબ્રહ્મ (પર+બ્રહ્મ)=મોટો બ્રહ્મ; જગદી-
શ્વર; પ્રભુ.

પાઠ ૨૭—વાયુપુત્ર=વાયુના પુત્ર, હનુમાન્. (૬. ત. પુ. સ.).
 નિધાન (નિધા+અન)=રાખનાર; ભંડાર. બળનિધાન=બળનું સ્થાન-
 ભંડાર. (૬. ત. પુ. સ.). ઉપનામ (ઉપ+નામ)=નાનું નામ;
 પદવી; હોદ્દો; ખિતાબ. (ક. ધા. સ.) હનુમાન્ (હનુ=જડયુ+માન્)
 =જડબાવાળો; એક સરદાર વાદર, અંજનીપુત્ર, રામનો સેવક. દીન-
 ભાવ=ગરીબ ભાવ; ગરીબાર્થ. (ક. ધા. સ.) દૈત્ય (દિતિ=કશ્યપ
 ઋષિની સ્ત્રી+ત્ય)=દિતિના વંશજ, રાક્ષસો મંત્રેશ્વર (મંત્ર=સત્તાહ+ર્થ-
 શ્વર)=સત્તાહ આપવામા શ્રેષ્ઠ. નિર્ધાર (નિર્ધૃ+અ)=નક્કી કરવું તે;
 નક્કી; નિશ્ચયપૂર્વક, ઘણામાથી એકને છૂટું પાડવું તે. અનિત્ય
 (અ+નિત્ય)=હ મેશનું નહિ તે, ક્ષણિક, મિથ્યા; ભુલું. (નર).
 સંદેહ (સંદિહ+અ)=શક લાવવો તે; શક; સંશય. કળાહીન=કળાથી
 હીન-ઓછો; કળા વિનાનો. (પ. ત. પુ. સ.). મૂર્તિકાર=મૂર્તિને
 કરનાર. (ઉપપદ). છડીદાર=છડીને રાખનાર-પોકારનાર; ચોખદાર.
 (ઉપપદ). ગણિકાગૃહ (ગણિકા (ગણ=ટોળું+ફા=વાળી)=વેશ્યા;
 કંચની+ગૃહ=ઘર)=વેશ્યાનું ઘર. પ્રાપ્તિ (પ્ર+આપ્=પ્રાપ્+તિ)=મેળવવું
 તે, પેદાશ. યુવાઋતુ (યુવા=જુવાની+ઋતુ=કાળ)=જુવાનીનો કાળ.
 (ક. ધા. સ.). અફળ (અ+ફળ)=ફળ વિના, ફેાકટ; વ્યર્થ;
 નિષ્ફળ. એથી ઉલટો શબ્દ સફળ. કૃપાનિધાન=કૃપાનું નિધાન-સ્થાન-
 ભંડાર. (૬. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૨૮—વિલાપ (વિલ્ +અ)=શોક કરવો તે; રડવું તે.
 વિવિધ (વિ+વિધા=પ્રકાર)=વિશેષ પ્રકારનું, જાતજાતનું; તરેહવાર.
 વ્યાકુળ (વિ+આકુલ)=વિશેષ ગભરાયલું, આવડું. દૂખી. વૈદરભી
 વિદર્ભ+અ+ર્ધ)=વિદર્ભ દેશનો રાજા વૈદર્ભ, તેની પુત્રી; દમયન્તી;
 નળની પત્ની. રમા (રમ+આ)=રમનારી; રાખેલી સ્ત્રી. અવાંધિ

(અવ+ધિ+કિવપ ક્રિ. વા. પ્ર.)=ધારણ કરવું તે; સીમા; હદ; વખત.
 વિશ્વમોહિની (વિશ્વ+મુહ+છની)=દુનિયાને મોહ પમાડનારી. સૃષ્ટિ-
 દોહિની (સૃષ્ટિ+દુહ+છની)=દુનિયાના દોહનરૂપ. વિરહ (વિરહ+અ)=
 તજવું તે; વિભ્રેગ; વહાલાની જુદાઇ. વિરહિણી (વિરહ+હિ+અ)=
 =પતિથી જુદા પડેલી સ્ત્રી. રુદ્રન (રુદ્ર+અન)=રડવું તે. ધરણ
 (ધૃ+અન)=પકડવું તે; ટેકા; પૃથ્વી. નિર્વાટ (નિર્+વાટ)=નથી વાટ
 જેમાં-વાટ વગરનું; પગલાં વગરનું. ભૂપાલ (ભૂ-પૃથ્વીને પાળનાર-
 રાજા). (કિપપદ). મોહધારણ (મોહ-મુહ+અ-+ધારણ (ધ+અન)
 =ધરનાર)=મોહ રાખનાર. કર્મકારણ=કર્મ-નસીબને યોગે. ભુજ
 (ભુજ્+અ)=વાંકે વળનાર; હાથ; ખભાથી ફેણી સુધીનો ભાગ.
 ભાષી (ભૂ+હિ+નોર્હ)=થનાર. સ્વર (સ્વૃ+અ)=અવાજ કરવો તે;
 અવાજ; શબ્દ; સૂર; સ્વરના ત્રણ ભેદ છે:-૧. ઉદાત્ત=ઉચ્ચેથી બોલાય
 તે; ૨. અનુદાત્ત=નીચે બોલાય તે; ૩. સ્વરિત=મધ્યમ રીતે બોલાય
 તે; સ્વર અને વ્યંજન પૈકી સ્વર વર્ણ; ગાયનના સાત સ્વર પૈકી
 પ્રત્યેક. ગજગામી (ગજ=હાથી+ગમ્=જવું+છન+નોર્હ=નાર)=હાથીની
 પેડે (મલપતી ચાલે) ચાલનાર સ્ત્રી. નિર્મુખ (નિર્+મુખ)=
 નિર્ગત-વીહું છે મુખ જેનું એવા; વીલે મોઢે. નેત્ર (ની+ત્ર)=દોરી
 જવાનું સાધન; આંખ. દયાસિંધુ=દયાના સાગર. (દ. ત. પુ. સ.).
 દીનબંધુ=ગરીબના ખેલી. (દ. ત. પુ. સ.). વરદાન (વર=ધન+દાન=
 અખિશશ)=કોઇ દેવદેવીએ પ્રસન્ન થઇ ભક્તને આપેલું વચન. (દ. ત.
 પુ. સ.). પ્રાણદાન=પ્રાણ-જીવતદાન; મરણમાંથી ઉગારવું તે. (દ. ત.
 પુ. સ.). કાન્ત (કમ્+ત્ત)=ચાહેલો; વર; કંથ. સખજ=અપણ સહિત;
 એથી ઉલટો શબ્દ નિર્ણય. (અ. વ્રી. સ.). શાપ (શપ્+અ) શાપવું
 તે; અદુઆ. આખ્યાન (આ+હ્યા+અન)=કહેવું તે; કથા, કહાણી.

પાઠ ૨૯—પતિ (પા+તિ=નાર)=પાળનાર; ધણી; સ્વામી; માલિક. મર્મ (મૃ+મન્)=મરવાનું ઠેકાણું; તેવું અંગ; સાર; રહસ્ય. રાજ્યાસન (રાજ્ય+આસન)=રાજ્યની ગાદી; સિંહાસન. સ્તંભ (સ્તંભ+અ)=થંભવું તે. થંભણે રાજ્યતંત્રી=રાજ્યનો કારભારી. (૬. ત. પુ. સ.) વ્યાપી. (વ્યાપ=ફેલાવું)=ફેલાઈ. ધર્મિષ્ઠ (ધર્મિન્+ઈષ્ઠ)=દાન કરનાર, આચાર વિચાર રાખનાર, સદ્ગુણી, સાધુ, પવિત્ર. નિષ્ઠા (નિ+સ્થા+આ)=માહે (ફરીને) રહેવું તે: આસ્થા; ભરોસો. શોક (શુચ્+અ)=શોક કરવો તે; દિલગીરી; ખેદ સાધુ (સાધ્+અ) પરકાર્ય સાધે તે; ફતેહ મેળવનાર, પ્રામાણિક (કેમકે પ્રામાણિકપણું એજ ફતેહ મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે); જૈન સાધુ; જોગી.

પાઠ ૩૦—હરામખોર=હરામ-ખેરવાજખી કરનાર; જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનું ખુર કરનાર; કૃતમ્ન. (ઉપપદ). જનમાલ (જા. જન=જીવ+અ. માલ)=જન અને માલ. (દ્વંદ્વ). યુનેગાર=અપરાધી; અધર્મી. (ઉપપદ).

પાઠ ૩૧—કર્તા કે કર્તા (કર્+તૃનોતા)=કરનાર. દુર્વ્યસન (દુર્+વ્યસન)=ખરાબ ટેવ. (ક. ધા. સ.). મનુષ્ય (મનુ(મન્+અ) =વિચાર કરી શકનાર; માણસ જાતનો મૂળ પુરુષ; કેમકે સધળા પ્રાણીઓમાં માણસજ વિચાર કરી શકનાર છે+અ આગમ+અ અપત્યવાચક પ્રત્યય)=મનુષી હિમ્ન થએલ, માણસ. સમય (સમ +અય્+અ)=સાથે જવું તે; વખત; પ્રસંગ. જમણ (જમ+અણ)=જમાડવું તે; જમવાના પદાર્થો. રસ (રસ્+અ)=સ્વાદ લેવો તે; રસ; પારો. ફળદ્રૂપ (ફલત્=ફળતું+રૂપ)=ફળતું છે રૂપ જેનું તે; રસાળ જમીન. વ્યસન (વિ+અસ્=વ્યસ્+અન)=ઉધું વાળવું તે;

દુરાચાર; લત, ટેવ, મહાવરો. નિદ્રા (નિ+દ્રા=નિદ્રા+આ)=ઉઘવું તે; ઊંઘ. મઘ (મઢ્+ય)=ગાંડા કરનાર-મદિરા, દારુ. સંખ્યા (સં+ખ્યા+આ)=ગણીને કહેવું તે-અંક; આકડો, ગણતરી, પરિમાણ.

પાઠ ૩૨—એલાલ=નદારી હાલતવાળો. દુઃખદ=દુઃખને આપનાર; એથી ઉલટો શબ્દ સુખદ=સુખને આપનાર. (ઉપપદ). સરિતા (સૃ+ઈત્+આ)-વહેતી નદી. સ્મિત (સ્મિ+ત)=હસેલું; મલકાતું; ખીલેલું; હાસ્ય. આલિંગન (આ+લિંગ+અન)=ભેટવું તે; કોટી. નિજ (નિ+જન+અ)=જન્મનાર; પોતાતું. યુગ (યુજ્+અ)=જોડનાર, જોડકું; સત્ય, વ્રે. દ્વાપર, અને કલિ એવા જે ચાર યુગ ગણાય છે તે.

પાઠ ૩૩—નરસિંહ= હ જેવો નર. (ક. ધા. સ.). વાલ્મીકિ-વાલ્મીકિ (વલ્મીકિ=રાફડો+અ રાફડામાંથી નીકળેલ; રામાયણના મુનિ. પતામહ=આપનો આપ-દાદો. ઉર્દે (અ. ઉર્દ્ધ્)=ખીંચે નામે. આવેશ (આ+વિશ્+અ)=પેસવું તે; ભૂત વગેરેનો વળગાડ, અહંકાર. સહવાસ (સહ+વાસ+અ)=સાથે વસવું તે; પરિચય; સંબંધ. (બ. ત્રી. સ.). ચિત્તંવન=મનને વિધનાર. (ઉપપદ). સાર (સૃ+અ)=સરવું તે; તત્વ. અવતાર (અવતૃ+અ)=અવતરવું તે; જન્મ; વિષ્ણુ વગેરેના જુદા જુદા દેહધારણ કરેલા અવતાર, આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે. નિરાકાર (નિર્+આકાર)=નથી આકાર જેનો-વિષ્ણુ, શિવ, પરમાત્મા. (બ. ત્રી. સ.). નિરંજન (નિર્+અંજન=અન્નાન)=અન્નાન રહિત-શિવ, પરમાત્મા. વ્યાપક (વ્યાપ્+અક)=આપનાર; ફેલાયલું. ભવિષ્ય (ભૂ+થવુ+ઈશ્ય)=થનાર, આવતા કાળમાં જે બનનાર તે-નસીબ; પ્રારબ્ધ; ભવિષ્યકાળ. ભાવ (ભૂ+અ)=હોવું તે; લાગણી; ઉદ્દેશ, હેતુ; ચેષ્ટા; ઇચ્છા.

મહારાષ્ટ્ર-પ્રા. મરહટ્ટ-મરાઠા (મહા+રાષ્ટ્ર)=મોટો દેશ; એક દેશનું નામઃ તે દેશના વતની તે મરાઠા. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૩૪—શોભિત (શુભ્+ઈત)=શણ્ણગારેલું; સુંદર. પાયમાલ (પા.)=નાશ પામેલું. સ્વસ્થ=સ્વ-પોતાની સ્થિતિમા રહેનાર; શાન્ત. (ઉપપદ). પરાજય (પરાજિ+અ)=હારવું તે; હાર. વક્તૃત્વ (વચ્+તૃ+ત્વ)=બોલવાપણું; બોલવાની શક્તિ-છટા; વાક્યાતુર્ય. તત્ત્વજ્ઞાન=અલ્લજ્ઞાન, ક્લિસુશી. ગણના (ગણ+અના)=ગણવું તે, ગણતરી, પ્રતિષ્ઠા. શ્રેષ્ઠ (શ્ર=સ્તુતિપાત્ર+ષ્ઠ)=સૌથી સારું, ઉત્તમ. પ્રકાર (પ્રક્ર+અ)=કરવું તે, રીત; જાત; બાબત. જિત (જિ+ત)=જિતેલું. કાળાંતર (કાળ+અંતર)=ખીન્ને કાળ, કેટલોક કાળ વીત્યા પછી.

પાઠ ૩૫—સમભાવના (સમ=સરખી+ભાવના (મૂ+અના)=લાગણી)=સરખી લાગણી. અન્યોઅન્યાશ્રય (સં. અન્યાન્યાશ્રય)=(અન્યોઅન્ય=પરસ્પર, એક બીજાં+આશ્રય=મદદ)=પરસ્પર મદદ. વસુધા=વસુ-દ્રવ્યને ધારણ કરનાર-પૃથ્વી. (ઉપપદ.) અપશબ્દ (અપ+શબ્દ+અ)=ખરાબ બોલવું તે, ખરાબ શબ્દ. શાણપણુ=ગાલિ-પણું, સભ્યતા.

પાઠ ૩૬—વિધવિધ (સં. વિધા=પ્રકાર)=બહુ બહુ પ્રકારના, તરેહવાર. પાઠ (પઠ+અ)=લખવું તે-પાઠ. અવસર (અવ+સૃ=જવું +અ)=ટાણું, તક, વખત. વિશ્વ (વિશ્વ=વ્યાપવું)=જગત. ઉદાસ (ઉદ્=બહાર+આસ્=મેસવું+અ)=શોકાતુર, ગમગીન. જનકૃન=માણસે કરેલું. (૩. ત. પુ. સ.). પ્રભુકૃત=પ્રભુએ કરેલું. (૩. ત. પુ. સ.). મતિ (મન+તિ)=વિચારવું તે, વિચાર; બુદ્ધિ.

પાઠ ૩૭—ચમત્કારી=ચમત્-નવાઈ કરનાર; અજબબ બરેલું. આધ્યાત્મિક(અધ્યાત્મનું=આત્મા+ઇક)=આત્માસંબંધી. પ્રાકૃતિક(પ્રકૃતિ+

ઇક)=પ્રકૃતિને લગતું, સ્વાભાવિક. ઐહિક (ઇહ=અહીં, આલોક+ઇક)
=આ લોક સંબંધી. વ્યવહાર (વિ+અવ+હ=વ્યવહ+અ)=આચરવું
તે, લોકરૂઢિ; ધંધો; સંબંધ. નિબંધ (નિવધ્+અ)=નિયમથી બાંધવું
તે, કોઇ પણ વિષયપર સારી ઇબારતવાળું લખાણ. સાકેતિક (સં-
કેત=નિયમ+ઇક)=નિયમને અનુસરતું. સ્વરસંવાહક=સ્વર-અવાજને
લઇ જનાર ગુણ છે જેમાં એવો. (બ. ગ્રી. સ.). સ્વરધારણ (સ્વર
(સ્વૃ+અ)=અવાજ+ધારણ)=અવાજને ધારણ કરનાર; સ્વરગ્રાહક
ગાયન (ગૈ+અન)=ગાવું તે. અસ્પષ્ટ=સ્પષ્ટ-બરાબર સમજાય તેવું
નહિ તે. (નમ). ધ્વનિ (ધ્વન=અવાજ કરવો)=અવાજ; રાગ, શબ્દ.

પાઠ ૩૮—જિજ્ઞાસુ (જિજ્ઞાસ=જાણવા ઇચ્છવું+ઉ=નાર)
=જાણવા ઇચ્છનાર. નાટક (નટ+અક)=નાચનાર; જેમાં ગદ્યરૂપ
સંવાદ ને કવિતા બંને હોય છે તે; વેશ કાઢી ખેલ કરવો તે. બુદ્ધિ-
શાળી=બુદ્ધિવંતે શોભનાર. (ઉપપદ). વાદવિવાદ=સામસામા સવાલ
જવાબ કરવા તે; સંભાષણ. પ્રતિપાદન (પ્રતિપદ્+અન)=કબૂલ
કરવું તે; હરકોઇ વિષયના પક્ષના દોષોનું નિરાકરણ કરી સ્થાપન
કરવું તે; સ્થાપન. અપૂર્ણ (અ+પૂર+ન)=ન પૂર્ણ કરેલું; અધુરું
અપ્રિય=પ્રિય-વહાલું નહિ તે; પ્રતિકૂળ. શંકાશીલ=શંકા છે શીલ-
સ્વભાવ જેનો એવો; શંકાવાળો. (બ. ગ્રી. સ.). સમક્ષ (સમ્=સાથે
+અક્ષિ)=આખ સામે-રૂબરૂ. ઇશ્વરપ્રેરણા=ઇશ્વરની ઇચ્છા. (ફ. ત.
પુ. સ.). ઉદ્ભવન (ઉદ્+ભ્વ=ઉલ્લંઘ+અન)=આડે રસ્તે જવું તે,
એકાંધવું ને. હાસ્ય (હસ્+ય)=હસવા લાયક; હાસ્યરસ; મસ્કરી.

પાઠ ૩૯—શક્તિમન્ત=શક્તિવાળો. સમર્થ; જોરાવર; ધનવાન.
સુલભ (સુ+લભ્+અ)=સહેલથી મેળવાય એવું. તરંગ (તૃ=ગિછળવું+
અ=તર+ગ)=ગિછળીને ચાલનાર; પાણીનાં મોઝાં; પવનની લહેરો;

મનના યુદ્ધા. પ્રારબ્ધ (પ્ર+આ+રમ્=પ્રારમ્+ત્)=શર કરેલું (કર્મ),
 નમીય. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં કલાં છે:—પ્રારબ્ધ=જેનું ફળ આ
 જન્મમાં ભોગવવા માંડ્યું છે તે; ક્રિયમાણુ=જે આ જન્મમાં કરાતું
 અને કેટલુંક ભોગવાતું જાય છે તે; અને સંચિત=આવતા ભવમાં
 ભોગવવા સાર જે સંચી રખાય છે તે. સિદ્ધિ (સિદ્ધ+તિ)=પાર-
 પડતું તે; પોતાના કામમાં ફતેહ મેળવતી તે. હાનિ-હા=તજવું+
 તિ ('તિ' નો 'નિ' થયો છે)=તજવું તે; નુકસાન. બંધન (બંધ+
 અન)=બાધવું તે; કબજે, કેદ. સાવધ (સ+અવ+ધા+અ)=સાવધ-
 વાળું તે; સાવધાન; સાવચેત; જાગૃત; હોશિયાર. (બ. પ્રી. સ.).
 આસ્થા (આસ્થા+આ)=(માનેલી વાતની) મર્યાદામાં રહેવું તે;
 વિશ્વાસ; મુડી. સંકલ્પ (સમ્+ક્લ્પ+અ)=સારી યોજના કરવી તે;
 મનનો એક વ્યાપાર; મરજી, વિચાર; નિયમ.

પાઠ ૪૦—પ્રાચી (પ્રાચ્-પ્ર=આગળ+અંચ્=જવું+કિવચ ક. વા.
 પ્ર.-મો આગળ જનાર-પૂર્વ તરફનું+ઈ ના. જા. પ્ર.)=પૂર્વ દિશા.
 દિશા (દિશ્+આ)=દેખાડનારી-જાણી, તરફ, દિશા. રક્ત (રંજ્+ત્)
 =રંગાએલું-લાલરંગનું-લોહી; રાજી થએલો-પ્રેમ ભરેલો. વિતર્ક (વિ
 +તર્ક+અ)=ઉલટો વિચાર કરવો તે-ખોટા તર્ક-શંકા. ધરા (ધૃ+
 આ)=ધારણ કરનારી-પૃથ્વી. તૃષ્ણા (તૃષ્+ના)=તરસ્યા થવું તે;
 તરસ; ઇચ્છા. ઉદયાચલ (ઉદય+અચલ)=એ નામનો પૂર્વ દિશાએ
 કલ્પેલો પર્વત. સિદ્ધાસન (સિદ્ધ+આસન)=સિદ્ધના આકારનું તખ્ત.
 આદર્શ (આ+દર્શ+અ)=જોવાનું સાધન-દર્પણ; આરસી. સંગ્રામ
 (સંગ્રામ્+અ)=યુદ્ધ કરવું તે-યુદ્ધ; રણ; લડાઈ. ક્રોધ (ક્રુધ્+અ)=
 ગુસ્સે થવું તે-ગુસ્સો; ક્રોધ; રોષ. પ્રણામ (પ્ર+નમ્+અ)=વિશેષ
 નમવું તે-નમસ્કાર. ગુરુ (ગૃ=ખોલવું+ઝનાર)=શિક્ષક; અધ્યાપક;

આચાર્ય. ઇષ્ટ (ઈષ્+ત્)+ઇચ્છેલું. મૃણ્મય (મૃદ્-માટીનું બનાવેલું; માટીનું). સરૂપ=સરખું રૂપ; એક જાતનું. (અ. પ્રી. સ.). નર (અ.)=તેજ. વિદેશ (વિ+દેશ (દિશ્+અ)=મુલક)=પરદેશ.

પાઠ ૪૨—પ્રવેશ (પ્રવિશ્+અ)=દાખલ થવું તે. દોષરહિત (દોષ+રહિત=તબીબીયું)=દોષે રહિત, દોષવિનાનું. (૩. ત. પુ. સ.). વર્ણનીય (વર્ણ+અનીય)=વર્ણન કરવા લાયક. નકશીદાર=કોતરણીવાળું. (ઉપપદ). અત્યુત્તમ (અતિ+ઉત્તમ)=ધણું ઉત્તમ. મોહ (મુહ્+અ)=મેભાન થવું તે-મૂઠા. રત્નજડિત=રત્નવડે જડિત-જડેલું. (૩ ત. પુ. સ.). સુવર્ણમય=સોનાથી ભરેલું. એકાગ્ર (એક+અગ્ર=છેડો)=એક ચિત્તવાળું; સ્થિર. સર્વત્ર=સર્વ દેકાણે ભિન્નતા=જુદાપણું. તસ્લીન (તત્+લીન)=તેમા લીન થએલું; વિચારમાં ગરક થએલું. પ્રતિક્ષણે=દરેક ક્ષણે (અ. ભા. સ.). વિહાર (વિહ્+અ)=ભ્રમવું તે-ગમન; ક્રીડા કરવી તે-ક્રીડા; મહા; બૌદ્ધ ધર્મનું દેવાલય; હિમમય=ખરેથી ભરેલાં. અવર્ણ્ય (અ+વર્ણ+ય)=વર્ણન ન થઈ શકે એવું. ચકિત (ચક્+ઈત્)=ખીંચેલું, ભયભીત, કંપિત. અગાધ (અ+ગાધ=રહેવું, રોકાવું+અ)=સ્થાન નહિ તે-તળિયું માલૂમ ન પડે તેવું; અચાગ, ઘણુંજ ઉંડું; ગહન. પૂજ્યબુદ્ધિ=માનનીય બુદ્ધિ. વિરાજમાન (વિરાજ્+અ (આગમ)+માન વ. કૃ પ્ર.)=પ્રકાશનું; શોભિતું. અક્ષા (અ. અક્ષાલ્)=ખુદા; પરમેશ્વર.

પાઠ ૪૨—સ્થાપન (સ્થાપ્+અન)=મેસાડવું તે; મુડી, થાપણું. ગુમાસ્તાગીરી=ગુમાસ્તાનું જે કામ તે; મહેતાગીરી. માંદગી=આબરીપણું; મંદવાડ; ખિમારી. સાહુકાર (સં. સાધુકાર)=સાધુ; શ્રેષ્ઠ કામ કરનાર; નાણાવટી; સરાફ. (ઉપપદ). સેવિંગ્સએક (સેવિંગ્સ=મથાવેલું+એક=પેઢી)=મથાવેલું નાણું વ્યાજે મૂકવાની પેઢી. દસ્કન (ફા.

દરત=હાથ+ખત=લખાણ)=પોતાના હાથના અક્ષર.

પાઠ ૪૩—વઢવાણ (સં. વર્ધમાન-વૃધ્+અ (આગમ)+માન વ. કૃ. પ્ર.)=વધતું જતું શહેર. છત્ર (છદ્+ત્ર)=વર્ષાદ અથવા તાપથી શરીર ઢાકવાનું સાધન. છત્રી (છત્ર+ઈ=ના. ભ. પ્ર.)=નાતું છત્ર. મંગીત (સમ+ગૈ+ત)=સાથે ગાયલું. સાથે મળી ગાવાનું ગીત; ગાન, તાન, ગાયનવિદ્યા. કાઠિયાવાડ=કાઠી લોકોનું રહેણાણ. (દ. ત. પુ. સ.). વિધિ (વિધિ=કરવું+ક્રિપ ક્રિ. વા. પ્ર.)=કરવું તે-રીતિ, પ્રકાર; ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા; કરનાર-બ્રહ્મા; ભાગ્ય; નસીબ; દેવ. કમ (કમ્+અ)=પગલાં ભરવા તે-અનુક્રમ. વાગ્યાણ (વાઙ્+આણ=વાણીનો પ્રહાર-મહેણાં) દુકાનદાર=દુકાનવાળો. (ઉપપદ). ઉઠગાર (ઉદ્+અ-હાર+ગૃ=અવાજ કરવો+અ)=આશ્ચર્ય, નવાઈ, વગેરે થઈ આવતાં એકાએક અવાજનું બહાર પડવું તે-શબ્દ; ઓડકાર. સિરસ્તેદાર=સિરસ્તો-રીતરિવાજથી જાણીતો. (ઉપપદ).

પાઠ ૪૪—કાજી (અ. કાઝી)=કુરાનના ફર્માન મુજબ દનસાફ કરનાર અધિકારી. વસ્તુ (વસ્+ત્તુ)=હેનાર, ખરેખર હોય તે-ચીજ, પદાર્થ, દ્રવ્ય; સત્યપદાર્થ. ભાસ (ભાસ્+અ)=દેખાવું તે-પ્રકાશ, પ્રભા. વૈરી (વૈર=શત્રુતા, વિરોધ+ઇનનોઈ)=શત્રુ, વિરોધી, શિયુ, અરિ. લક્ષ્મી (લક્ષ્+મેવું)=ધન, દોલત, સંપત્તિ, શ્રી; ધનની દેવી; વિષ્ણુની પત્ની. ઉન્મત્ત (ઉદ્+મદ્+ત્ત)=વણું ગાંડું થએલ-ઉદ્ધત. સ્વાનંદ (સ્વ=પોતાનો+આનંદ)=આત્માનંદ; આત્મા પરમાત્મા સંબંધી વિચારો કર્યાથી જે આનંદ થાય તે. નિમોહી (નિર્+મુહ્+ઇન્ નો ઈ)=મોહવાળો નહિ તે-મોહ વગરનો. કાવ્યમાલા=કાવ્યરપમાલા. (ક. ધા. સ.). નિજનંદ (નિજ+આનંદ)=પોતાનામાં જ આનંદ પામતો એવો જે છે તે-પરબ્રહ્મ; પ્રભુની ઐક્યતાથી મળતો આનંદ.

પાઠ ૪૫—અનિષ્ટ (અન+ઈષ્+ત)=અચ્છેલું નહિ તે—અશુભ, માહું. ભૂશિર (ભૂ+શિર=માથું, અણી)=પૃથ્વીની અણી—જમીનની અણી લાંબી થઈને સમુદ્રમા ગએલી હોય તે. (ક. ત. પુ. સ.). પુષ્ટિ (પુષ્+તિ)=પોષવું તે—પોષણ, મદદ. સંયુક્ત (સમ્+યુજ્+ત)=સાથે જોડેલું—મિશ્ર. ત્રાસદાયક=ભય આપનાર. (ઉપપદ).

પાઠ ૪૬—કુશળતા=કુશળપણું, ચતુરાઈ, પ્રવીણતા. ધોરણ (ધોર્+ણ=દોડવું+અન)=વહીવટ, નિયમ; આધાર. દીર્ઘદષ્ટિ=લાંબી નજર. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૪૭—દ્વીપકલ્પ (દ્વીપ (દ્વિ=એ+અપ્ (પાણી)નુ ઈપ થઈ)=જેને બંને બાજુ—બધી બાજુ તરફ પાણી હોય તે)=એટલું કલ્પ=ન્યૂનતાવાચક)=એટલી કંઈક ન્યૂન, ત્રણ બાજુએ પાણી હોવાથી. દ્વિપ (દ્વિ=એ+પ (પા=પીવું)=પીનાર)=મો ને સૂંઢથી પીનાર—હાથી. દુર્ગળ (દુઃ+ગળ)=એણું બળ, નબળું; પાતળું; અશક્ત; ગરીબ. મુશ્કી (અ.)=મુલક સંબંધી; જમાખંદીને લગતું. વહીવટ (વહી=ચોપડા+વટ)=કારભાર. પ્રાપ્ત્ય (પ્રાપ્ત+ય)=પ્રાપ્તપણું—શક્તિ, બળ, જોર. જામદારખાનું (ખા.)=જવાહીર, ધરણા, વસ્ત્ર, વગેરે રાખવાનો ઓરડો; સરકારી તિજોરી; રાજ્યભંડાર. નૌકાસૈન્ય=વહાણનું લશ્કર. (ક. ત. પુ. સ.). લયંકર=લયને કરનાર. (ઉપપદ). સ્મૃતિકાર=સ્મૃતિ—હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથને કરનાર. (ઉપપદ). શ્રુતિ કરતાં સ્મૃતિનું, અને સ્મૃતિ કરતા પુરાણનું પ્રમાણ ઉતરતું ગણાય છે.

પાઠ ૪૮—રોષ (રુષ્+અ)=ગુસ્સે થવું તે—ગુસ્સો, ક્રોધ, રીસ, ક્રોધ. સાધ (સાધ્+અ)=સાધવું તે—કરવા માંડ. મુક્તિ (મુચ્+તિ)=જૂટા થવું તે—મોક્ષ, નિર્વાણ. અગમ્ય (અ+ગમ્+ય)=ન જવાય તેવું, ન સમજાય તેવું, ચૂદ; અલભ્ય; જવાને યોગ્ય નહિ તે. ખેદ (ચિદ્

+અ)=ખેદ પામવો તે-શોક; દુઃખ; ગ્લાનિ. ચંચળ (ચલ્+ચલ્+અ)=હાલ હાલ કર્યો કરનાર-જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે-અસ્થિર; બુદ્ધિની ગતિવાળો-હોશિયાર. તત્કાળ=તે વખત. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૪૯—આરામ (આ+રમ્+અ)=રમવાનું સ્થળ-ઉપવન, ખાગ. આરામ (ફા.)=સુખ, વિશ્રાન્તિ. નીરોગ (નિઃ+રોગ)=તથી રોગ જેમાં-રોગ વગરનું. પરદુઃખભંજન=પારકાના દુઃખને ભાગનાર. (ઉપપદ). પરાયણ (પરા+અય+અન)=તરફ જવું તે-અત્યંત આસક્તિ. દવાખાનું=ઔષધશાળા, ઇસ્પતાલ. (ક. ત. પુ. સ.). આરોગ્યલય (આરોગ્ય+આલય)=તંદુરસ્તી મેળવવાનું ડૉક્ટરું ગેરવ્યવસ્થા=તકારી ગોઠવણ. વિરામ (વિરમ્+અ)=થોભવું તે-વિસામો; નિવૃત્તિ; મરણ, અંત, અવસાન. અતિશ્રમ=ઘણી મહેનત. (ક. ધા. સ.). સજ્જન (સત્+જન)=ભલો માણસ, સાધુ. વૈભવ (વિભવ=દોહન+અ=તે પરથી બનેલું)=દોહતથી ઉત્પન્ન થએલ-મોજશોખ.

પાઠ ૫૦—ઉપરાજ્ય=ઉપ-નાનું રાજ્ય, તાખાનું રાજ્ય (ક. ધા. સ.). સરદાર (સર=માથું+દાર=વાળો)=આગેવાન-લશ્કરનો ઉપરિ; અમીર, ઉમરાવ, અગીરદાર. (ઉપપદ). સહાયતા=સહાયપણુ-મદદ. નિમિત્ત (નિ=માહે+મા=માપવું+ત ભૂ. કૃ. પ્ર.)=કારણ, ઉદ્દેશ, બહાનું. જ્ઞાતિ (જ્ઞા+તિ)=જાણવું તે-ઓળખ; જ્ઞાતિ ધંધા, વતન, વગેરેપર, તે જાતિ જન્મપર આધાર રાખે છે. બલિદાન (બલિ=ભોગ, હોમ-વાની વસ્તુ+દાન=આપવું તે)=યજ્ઞમાં દેવને ભોગ આપવો તે (ક. ત. પુ. સ.). ભવાની (ભવ=શિવ+આની=ના. જા. પ્ર.)=શિવની સ્ત્રી. ધર્માધ (ધર્મ+અધ)=ધર્મના આચાર વિચારમાં છેકજ આગ્રહી. અપશુકન=ખરાબ શુકન.

પાઠ ૫૧—સંસારસાગર=સંસારરૂપી સમુદ્ર. (ક. ધા. સ.). કરુણાનિધાન=કરુણા-મહેબાનીના બંડાર. ભૂતેશ (ભૂત=પ્રાણી+ઈશ્વર=

ધણી)=સધાના પ્રાણીનો ધણી. ધ્રુવ (ધ્રુવ્+અ)=સ્થિર રહેનાર-અચળ; ચોકસ; ધ્રુવનો તારો.

પાઠ ૫૨—આકાશયાન=આકાશના વાહન. નૌકાનાશક=નૌકા-વહાણનો નાશ કરનાર. તરી (તૃ=તરવું)=હોડી; જળમાર્ગ. અસ્ત્ર (અસ્+ત્ર)=દેહીને મારવાનું સાધન-આણ, તીર, વગેરે. શાસ્ત્રીય (શાસ્ત્ર+ઈય)=શાસ્ત્રનું, શાસ્ત્રસિદ્ધ. અજ્ઞાત (અ+જ્ઞા+ત)=ન જાણેલું-અજોયર; જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કર્યું તે-અજાણ. શસ્ત્ર=મારવાના સાધન-હથિયાર.

પાઠ ૫૩—કરુણાળુ (કરુણા+આળુ)=કરુણાથી ભરેલું-દયાળુ પ્રભુતા=પ્રભુપણું-મોટાઈ. ધારણા (ધૃ+અના)=ધારણ કરવું તે-મનની સ્થિરતા-વિચાર, સ્થિતિ. ઉપકારી (ઉપક્ર+ઈનો ઈ)=બહુ કરનાર આપદા (આપદ્+અ)=પીડા પામરી તે-પીડા, વિપત્તિ. જનરંજન=માણસને ખુશી કરનાર. (ઉપપદ). સુખકારી=સુખ કરનાર. તનવંત=શરીરવાળો, માણસ. દુર્ધોધન (દુર્=મુશ્કેલીથી+ધોધન=લડવું તે)=જેની સાથે મુશ્કેલીથી લડાય તેવો-ન જિતાય તેવો; ધૂતરાળૂનો પુત્ર. મદો-મત્ત (મદ+ઉ-મત્ત=ધણું ગાડું થએલ)=મદવડે ઉ-મત્ત થએલ. (ઉ. ત. પુ. સ.). નમ્ર (નમ્+ર)=નમનાર-વિવેકી. વિગત (વિગમ્+ત)=બુદ્ધ પડેલું-ચુમાવેલું, ગત, મૃત; અહેવાલ, હકીકત, તપસીલ.

પાઠ ૫૪—સ્વચ્છતા=ચોકાપણું. સ્પર્ધા (સ્પર્ધ્+આ)=હરિશ્ચ કરવી તે-સરસાઈ; અદેખાઈ. લાલકારક=નફેા કરનાર. (ઉપપદ). પોષણ (પુષ્+અન)=પોષવું તે-રક્ષણ, પાલન.

પાઠ ૫૫—હતી (હ+ત્)=હરનારો. બ્રાન્ત (બ્રમ્+ત)=બ્રમ-ણમા પડેલું-આવડું. પરિભવ (પરિભૂ+અ)=હારવું તે-હાર; અનાદર; તિરસ્કાર. કિન્નરી (કિન્નર=સ્વર્ગનો ગવૈયો+ઈ=ના. જા. પ્ર.)=કિન્નરની સ્ત્રી; સ્વર્ગની ગાનારી. અલિનિયમન=અલિરાજને નિયમમાં રાખનાર-

વશ રાખનાર. ભૃગુકુળદીપક=ભૃગુ ઋષિના કુળને શોભાવનાર-પરશુ-
રામ. વીસભુજ=વીસ છે હાથ જેને-રાવણ. (બ. વી. સ.). ગિરિવર=
પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ. (૭. ત. પુ. સ.). મોરાર (સં-મુરારિ-મુર+અરિ=
શત્રુ)=મુર નામના રાક્ષસના શત્રુ-શ્રીકૃષ્ણ. ધારક (ધ+અક)=ધારણ
કરનાર. જનન (જન+અન)=જનમવું તે-જનમ, ઉત્પત્તિ, ઉદ્ભવ.
સુખકાર=સુખ કરનાર. (ઉપપદ)

પાઠ ૫૬—રામાયણ (રામ+અયન=જવું તે)=રામનું વનવાસ
જવું તે; એ નામનો એક ગ્રંથ. ઓલાદ (અ. અવુલાદ)=વંશ.
વિશ્વાસુ (વિશ્વસ+ઉ)=વિશ્વાસ રાખવા જોગ.

પાઠ ૫૭—સ્મૃતિ (સ્મૃ+તિ)=સ્મરણ કરવું તે-સ્મરણ, યાદ-
દાસ્ત; સ્મૃતિ (ધર્મ+શાસ્ત્ર) એ ગ્રંથો સાબળેલું યાદ રાખવા સાર
પાછળથી લખાયા છે. ઇતિહાસકાર=ઇતિહાસને કરનાર. (ઉપપદ).
સુધાર (સં. સૂત્રધાર=સૂત્ર-દોરીને ધારણ કરનાર-દોરીને પકડનાર;
નાટકમંડળીનો ઉપરિ). (ઉપપદ). હુદાર (સં. લોહકાર=લોહ-લોહનો
ઘાટ ઘડનાર). (ઉપપદ). ધર્મક્રિયા=ધર્મનું કામ. (૬. ત. પુ. સ.).
પદ (પદ્+અ)=ગતાર-પગ; વાક્યમાના શબ્દ; ગાવાની કવિતાનો
એક ભેદ-ભજન; પદવી. અધ્યાપન (અધ્યાપ્=ભણાવવું+અન)=
ભણાવવું તે-શિક્ષણ. યજન (યજ્+અન)=યજ કરવો તે, યજ્ઞ, યાગ.
વિશ્ (વિશ્=વ્યાપવું+કિરપ્ ક. વા. પ્ર.)=ખડુ ફેલાયલા લોક; એ
નામની ત્રીજી વર્ણ. વૈશ્ય (વિશ્+ય)=વૈશ્ય જાત, મનુષ્યની ત્રીજી જાત.
ભરણ (ભૃ+અન)=ભરવું તે-પોષણ કરવું તે. એકવીસ=એક અને
વીસ. (૬૬). દ્રોણાચાર્ય (દ્રોણ+આચાર્ય=ગુરુ)=દ્રોણ આચાર્ય; પાંડવ-
કૌરવના ગુરુ. બુદ્ધ (બુધ્+ત) જાણેલું; જાણેલું; પંડિત; બુદ્ધ મત
ચલાવનાર; વિષ્ણુનો એક અવતાર. શુદ્ધિ (શુધ્+તિ)=શુદ્ધ કરવું તે-
પવિત્રતા, સ્વચ્છતા; જ્ઞાન. મિથ્યાભિમાન (મિથ્યા=ખોટું+અભિમાન)

ખોદું અભિમાન. યુધિષ્ઠિર (યુધિ=યુદ્ધમા+સ્થિર)=યુદ્ધમાં સ્થિર.
(૭. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૫૮—અષ્ટિશશ (ફા)=ઘનામ. શાસ્ત્રકાર=શાસ્ત્રકર્તા;
મુનિ. (ઉપપદ). વ્યક્તિ (વિ+અજ્ઞ+તિ)=પુરુષ કરવું તે-સ્પષ્ટતા;
કોઈપણ વર્ગના છૂટા છૂટા પદાર્થને વ્યક્તિ કહે છે; એથી ઉલટો
શબ્દ 'જાતિ' =આખો વર્ગ. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (બ્રહ્મ=વેદવિદ્યા+ચર્ય=જવું
તે+આશ્રમ=છ'દગીનો એક વિભાગ)=વિદ્યાર્થી અવસ્થા; જનોઈ ધારણ
કર્યા પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થતા સુધી બ્રાહ્મણે પાળવાના નિયમ. ગૃહ-
સ્થાશ્રમ (ગૃહસ્થ=ઘરમાંડીને રહેનાર+આશ્રમ)=ગૃહસ્થનો આશ્રમ.
વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વાનપ્રસ્થ+આશ્રમ)=વનમાં જઈ એટલે કામધંધો છોડી
પરમાર્થના કામમાં વખત ગાળવો તે. સંન્યાસાશ્રમ (સંન્યાસ+આશ્ર-
મ)=સંસાર ત્યાગ કરી પરલોકના ચિન્તનમાંજ રહેવું. ભિક્ષા (મિશ્+
આ)=ભીખવું તે-ભીખ. અસત્ય=સત્ય-સાચું નહિ તે-જુઠું. (નઝ).
સમાપ્તિ (સમાપ્+તિ)=પૂર કરવું તે-પૂર્ણતા, અંત, છેડો. બ્રહ્મચારી
(બ્રહ્મ=વેદવિદ્યા+ચારી=ચાલવાવાળો)=વેદવિદ્યા તરફ ચાલવાવાળો-વેદ
જાણનાર, કુમારવસ્થા પાળનાર. (ઉપપદ). સદાચાર (સત્+આચાર)=
સારો આચાર. સર્વદા=સર્વ વખત. વનવાસ=વનમાં રહેકાણ (૭. ત.
૩. ય.). નિગ્રહ (નિગ્રહ+અ)=અટકાવવું તે-અટકાવ, રોકાણ, પ્રતિ-
બંધ, સંયમ. સહિત (સં. સદ)=સાથે. મુદ્ધા. જીવિત (જીવ્+જિત)=
જીવેલું-જીવન, જીદગી મૃત્યુ (મૃ+ત્યુ)=મરવું તે-મરણ, મોત,
કાલધર્મ, પંચતલ

પાઠ ૫૯—ખોદ (ખુદ્ધ+અ)=ખુદ્ધ-શાક્યમુનિના મત પ્રમાણે
ચાલનાર. પ્રવર્તક (પ્રવૃત્+અક)=દેશાવનાર. વેદોક્ત (વેદ+ઉક્ત)=
વેદમાં કહેલું. સત્કર્મ (સત્+કર્મ)=સારા કામ-પરોપકારનાં કૃત્યો.
સંન્યાસ (સમ્+નિ+અસ્=સંન્યસ્+અ)=સંસાર ત્યાગ કરવો તે-ત્યાગ;

ચતુર્થાશ્રમ. સંન્યાસી (સંન્યાસ+ઇત્નોર્ધ) = ચતુર્થાશ્રમી; ત્યાગી, વેરાગી.
 સંપાદન (સંપદ્+અન) = મેળવવું તે સમાધાન (સમ્+આ+ધા=સમા-
 ધા+અન) = તકરાર ભાંગવી તે-સમજુતી, છૂટકારો, નિવેડો. નિર્વાણ
 (નિર્વા+ન) = મુવેલું-મુક્ત; મનુષ્યની છેલ્લી સ્થિતિ-મોક્ષ, નિવૃત્તિ,
 વિરામ; નક્કી. તત્ત્વ (તદ્=તે+ત્વ=પણું) = તેપણું-મુખ્ય (સત્ય) વસ્તુ.
 પ્રસાર (પ્રસ+અ) = ફેલાવવું તે-ફેલાવો, વિસ્તાર. ભિક્ષુ (ભિક્ષ+અ) =
 માગનાર-ભિખારી; ઔદસાધુ. પરિપદ્ (પરિ=ચોતરફ+સદ્=એસવું+
 કિવપ્ પ્રલય) = સભા, મંડળી, સમિતિ. ભાષ્ય (ભાષ+ય) = ખોલવું
 તે-પુસ્તકપર ટીકા. પંચશીલ=પાચ સદ્ગુણ; અહિંસા, અસ્તેય (ચોરી
 ન કરવી), એક પત્નીધન, સત્ય, અને માદક પદાર્થનો ત્યાગ. (દ્વિયુ).
 પરસ્ત્રી=પારકી સ્ત્રી, પરદારા. માદક (મદ્+અક) = મદ કરનાર-કેરી.

પાઠ ૬૦—આદિનાથ=આદિ-પહેલા ધણી, જૈનધર્મના પ્રથમ
 તીર્થંકર, આદીશ્વર, ઋષભદેવ. (ક. ધા. સ.). તીર્થંકર=તીર્થ-તરવાનું
 સાધન, તેને જે સ્થાપિત કરે તે તીર્થંકર કહેવાય; સંસાર સમુદ્ર તર-
 વાનું સાધન ધર્મ છે, તેની આ જગત્મા મજબૂત સ્થાપના કરે છે
 તેને જૈનો તીર્થંકર, અરિહંત (કર્મ અરિને હણનાર), વીતરાગ (રાગ-
 રહિત), જિન (જિતનાર), જિનેશ્વર, વગેરે નામથી સ્મરણ કરે છે.
 (ઉપપદ્). આદીશ્વર (આદિ+ઇશ્વર) = જૈન ધર્મના પ્રથમ તીર્થંકર, આ-
 દિનાથ, ઋષભદેવ. વિનીત (વિની+ત) = નમ્ર થએલા-નમ્ર, શાન્ત,
 વક્ષ્ય. ચતુરંગી (ચતુર્=ચાર+અંગ=ભાગ+ઈ=વાળી) = ચાર છે અંગ જેનાં
 એવી (સેના); હાથી, ઘોડા, રથ, તે પાયદળ એ સેનાના ચાર અંગ
 ગણાય છે. મંત્રી (મંત્ર+ઈન્ નો ર્ઈ) = સલાહ આપનાર-પ્રધાન, અ-
 માત્ય. કુંભાર (કું. કુંભકાર=કુંભ-ઘડને કરનાર). (ઉપપદ્). વિલાસ
 (વિલસ+અ) = રમવું તે-ખેલ, ક્રીડા. રાગ (રંજ+અ) = પ્રીતિ, અભિ-
 રચિ; રાજી કરનાર-શૃંગારાદિ રસ. દ્વેષ (દ્વિષ+અ) = ધિક્કારવું તે-

તિરસ્કાર, શત્રુતા વિષયવાસના (વિષય=ધંધો, રોજગાર; આખત; કામ; માલ; હેતુ+વાસના=ધંધા, ધ્યાન)=વિષયની ધંધા. (૬. ત. પુ. સ.).
 વૈરાગ (વિરાગ+અ)=વિરાગપાણું=સંસારત્યાગ, સંન્યાસ. પાલન (પાલ્+અન)=પાળવું તે-રક્ષણ. સંયમ (સંયમ+અ)=રોકવું તે રોક; બંધન; ઇંદ્રિયો વગેરેનો નિગ્રહ. યતિ (યમ+તિ)=રોકવું તે-પદ્ધતિ વિરામ; પોતાની ઇંદ્રિયોને અટકાવનાર-યોગી; જૈનસાધુ-જનિ. દુઃખદાયક=દુઃખને આપનાર; એથી ઉલટો શબ્દ સુખદાયક=સુખને આપનાર. (ઉપપદ). સ્થાવર (સ્થો+વર)=ઉભા રહેનાર-અચલ, સ્થિર, પર્વત; લઈ ન જવાય તેવી ચીજ-જંગમથી ઉલટું. જંગમ (ગમ+ગમ+અ)=ચાલવાન કરનાર-જે પદાર્થ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઈ શકે અથવા લઈ જઈ શકાય તે, સ્થાવરથી ઉલટું. પ્રમાદ (પ્રમદ્+અ)=ભૂલખાવી તે-ભૂલ; બેદરકારી; મગરૂરી; હાટટાપણુ. સંઘ (સમ્+હન+અ)=સમૂહ, ટોળું, મંડળ.

પાઠ ૬૧—શિલાલેખ=શિલાપર કાતરેલ લેખ. (મ. પ. લો.). પ્રલોત (પ્રલુત્+અ)=પ્રકાશ કરનાર-કિરણ, પ્રકાશ; મગધની ગાદીએ થએલો એક વંશ. વણકર=વણવાનું કરનાર. (ઉપપદ). રાજધાની (રાજ=રાજ+ધાની=ખેડક)=રાજા રહે તે શહેર. ઉદારતા=દાતાપણું. માલવિકાગ્નિમિત્ર (માલવિકા+અગ્નિમિત્ર)=એ નામનું એક નાટક. (૬૬). દુરાચારી (દુર્+આચારી)=નહારા આચારવાળો-દુર્ગુણી. (ખ. ત્રી. સ.).

પાઠ ૬૨—શિષ્ય (શાસ્ત્ર+ય)=શીખનારો, ચંલો, છાત્ર. હય-દળ=ધોડાપર બેસીને લડનાર લશ્કર. (મ. પ. લો.). ગાજવીજ=ગડગડાટ અને વીજળીના ચમકારા. (૬૬). કતલ (અ. કલ)=હથિયારથી ઘાતકીપણે મારી નાંખવું તે, ખૂતરેજી. રણક્ષેત્ર=રણ-લડાઈનું ક્ષેત્ર-સ્થાન; રણભૂમિ. (૬. ત. પુ. સ.). કમનસીબ=એના નસીબવાળું-

ભાગ્યહીન. મૂર્છા (મૂર્છ+આ)=એભાન થવું તે-મોહ, એશુદ્ધિ, એભાન. નાપુશ=પુશી નહિ તે-દિલગીર.

પાઠ ૬૩—પ્રબંધ (પ્ર+બંધ+અ)=વિશેષ બાધવું તે-બાંધણુ; યુક્તિ; નિર્બંધ, કથા, કાવ્ય. વાયક (વાચ્+અક)=વાંચનાર; વક્તા. યશોગીત (યશસ્+ગીત)=યશનાં ગીત. રતિ (રમ્+તિ)=રમવું તે-પ્રીતિ; કામદેવની સ્ત્રી. સ્વર્ગગા=સ્વરુ-આકાશની ગંગા, સુરનદી, આકાશમા જે લાભો ને ઊઝળો પટો દેખાય છે તે. (૬. ત. પુ. સ.). ઋતુસંહાર (ઋતુ+વર્ષની છમેસમઃ=વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત, અને શિશિર+સંહાર=સંગ્રહ)=ઋતુઓનો સંગ્રહ-વર્ષની છ ઋતુના વર્ણનનું પુસ્તક. (૬. ત. પુ. સ.). આબેહૂય (અ હુઅહુ)=અસલ હોય તેવુંજ. અંતપુર (અંત=માહે+પુર=શહેર)=સ્ત્રીઓને બેસવાનો ધરની અંદરનો ઓરડો; જનાનખાનું, રણુવાસ. સંકલના (સંકલ્+અના)=ભેગું કરવું તે-યોજના. વિક્રમોર્વશી (વિક્રમ+ઉર્વશી)=વિક્રમથી પ્રાપ્ત થઈ છે ઉર્વશી જેમા એવું નાટક. અભિજ્ઞાન શકુન્તલા=અભિજ્ઞાન-ઓળખાણુથી, વીંટીથી પ્રાપ્ત થએલી છે શકુન્તલા જેમાં એવું નાટક. (મ. પ. લો.). સર્વદમન=સર્વને દમનાર-તાબે કરનાર, બરત, શકુન્તલાનો પુત્ર. (ઉપપદ).

પાઠ ૬૪—વૈદ્ય (વેદ+ય)=વેદ-આયુર્વેદને લગતું; પડિત; વૈદ; તખીય; હકીમ; ડોક્ટર. અક્ષય (અ+ક્ષિ+અ)=નાશ ન થાય તેવું-હંમેશ રહેનાર. જગત્રાથ (જગત્+નાથ)=જગતનો ધણી-ધશ્વર. મગરર (અ મગ્રર)=ગર્વિષ્ઠ, અભિમાની.

પાઠ ૬૫—વૈદિક (વેદ+ધક)=વેદનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણુનાર-વેદિયો. આહુતિ (આ+હુ+તિ)=હોમવું તે-અગ્નિમા હોમવાની વસ્તુ. હત્યા (હત્+અ+આ)=મારવું તે. ધાત, પ્રાણહાણુ. રુદ્ર (રુદ્+ર)=રડાવનાર-શિવ, શિવનું કામ સંહાર કરવાનું છે માટે. મહેશ

(મહા+ઈશ)=શિવ. સંહાર (સં+હ+અ)=નાશ કરવો તે-નાશ, પ્રલય.
સ્તોત્ર (સ્તુ+ત્ર)=સ્તુતિસાધન વાક્ય, સ્તુતિપાઠ. શંકરાચાર્ય (શંકર+
આચાર્ય)-શંકરાચાર્યે બ્રહ્મણુધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી છે. અશ્વમેધ
(અશ્વ=મેડો+મેધ=યજ્ઞ)=અશ્વનો યજ્ઞ, ચક્રવર્તી રાગથીજ થતો યજ્ઞ-
શ્લોક (શ્લોક+અ)=વખાણવું તે-કીર્તિ; ૩૨ અક્ષરનો છંદ મધ્યરથ=
વચમાં રહેનાર-એ પક્ષનું સમાધાન કરનારા જે ત્રાહિત વચમાં પડેલા
હોય તે. (ઉપપદ). વિવાહ (વિવદ્+અ)=કથ્થઓ કરવો તે-તકરાર.
ઉપનિષદ્ (સદ્ એસવું)=વેદનો છેવટનો એક ભાગ-વેદાંત; એક ઈશ્વર
જ્ઞાન. સમાધિ (સમ્+આ+ધિ=સમાધિ+કિય્ પ્રત્યય)=ઝાંડું ધ્યાન
ધરવું તે-ચિત્ત અને પ્રાણની પરબ્રહ્મ સાથે એકતા-યોગનું આદ્ય
અંગ, કબર, સમાધ.

પાઠ ૬૬-વિષુવવૃત્ત (વિષુવ=જ્યાં સૂર્ય હોવાથી રાત્રિદિવસ
સરખા થાય છે તે બિંદુ+વૃત્ત=ગોળ)=વિષુવમા જનાર વૃત્ત-પૃથ્વીના
મધ્ય ભાગે વિષુવબિંદુમાં થઇને જનાર વૃત્ત. (મ. પ. લો.). વૃત્ત
(વૃત્ત+ત્ત)=વળેલું-ગોળ લીડી-વર્તુળ. વાર્ષિક (વર્ષ+ઇક)=વર્ષને લગતું.
ક્ષિતિ (ક્ષિ+તિ)=ક્ષય થવો તે-પૃથ્વી, જૂ, ભૂમિ, ધરા, ધરાણિ,
અવનિ, મેદિની, મહી, વસુંધરા, વસુધા. ગોળાર્ધ (ગોળ+અર્ધ)=ગોળાનું
અર્ધ-અર્ધગોળો. ક્રાન્તિવૃત્ત=સૂર્યને ફરવાનો માર્ગ. સંપાત (સમ્+પત્+
અ)=સાથે પડવું તે-ક્રાન્તિવૃત્ત ને વિષુવવૃત્ત જે બે બિંદુમાં છેદાય છે
તે. સમશિતોષ્ણ (સમ+શિત+ઉષ્ણ)=ટાઠ તાપનું પ્રમાણ સરખું.
હવામાન=હવાની ઠંડી ગરમીનું માન-માપ.

પાઠ ૬૭-સમોષ્ણતા (સમ+ઉષ્ણતા)=સરખી ગરમી. ઉષ્ણ-
તામાન=ગરમીનું માપ. ઉષ્ણતામાપક=ગરમીને માપક-માપનાર. સમ-
ધાત (સમ+ધાતુ=વસ્તુ)=બરાબર છે વસ્તુ જેમા-સાધારણ. (બ. ત્રી.
સ.). સમોષ્ણતાવૃત્ત=સરખી ગરમી ખતાવનાર વૃત્ત.

પાઠ ૬૮—શિરોર્ધિદુ=શિરસ્-માથાનું બિદુ, માથાનો મધ્યભાગ.
ગૂઢ (ગુહ+ત)=છૂપાયેલું, ગુહ્ય, ગુપ્ત. સભર (સુ નો સ+મૃ+અ)=
ધણું ભરેલું-ભરપૂર. સંમુખ (સમ્=સાથે+મુખ)=સામું. સન્મુખ (સત્+
મુખ)=સાફ છે મુખ જેનું એવો. ધન (દન=હણવું)=નફર, કંઠણ, ધદ.
શુકલપક્ષ=અજવાળાઉં-સુદિ. (ક. ધા. સ.). કૃષ્ણપક્ષ=અંધારીઉં-વદ.
(ક. ધા. સ.). દુર્ગંધ (દુઃ+ગંધ)=નહારી વાસ, બદબો.

પાઠ ૬૯—સાંત્રતકાળ=હાલનો કાળ. (ક. ધા. સ.). તમોરપ=
તમસ્-અંધકારનું રૂપ. માણસની પ્રકૃતિ ત્રણ પ્રકારની છે:-સત્ત્વ,
રજસ્, તમસ્. ગ્રાસ (ગ્રસ્+અ)=ખાવું તે-ખોરાક; કાળિયો. ખગ્રાસ
(ખ=આકાશ+ગ્રાસ=પકડવું તે, ઘેરવું તે)=સૂર્ય કે ચંદ્રનું દેખાતું બિંબ
પૂરેપૂરું ઘેરાય ત્યારે ખગ્રાસ ગ્રહણ થયું કહેવાય છે. ખંડિત (ચંદ્+
હત)=ખંડન કરેલું-ભાંગેલું; નાશ કરેલું. કંકણાકાર (કંકણ+આકાર)=
ક કણનો આકાર કે કંકણ જેવો છે આકાર જેનો તે.

પાઠ ૭૦—દ્રવ (દ્રુ+અ)=ઝરવું તે-પ્રવાહી. ભૂકંપ=ભૂ-પૃથ્વીનું
કંપવું તે. (ક. ત. પુ. સ.). પર્વતાદિ (પર્વત+આદિ)=પર્વત છે પહેલા
જેની-પર્વત વગેરે. કડકકાટ (કડકડ+આટ)=જોશભરે. નાશકારક=નાશ
કરનાર. (ઉપપદ). પ્રચંડ (પ્ર+ચંડ)=ધણું ગરમ; ઘણું ક્રોધી; ભયં-
કર; અતિશય.

પાઠ ૭૧—આકાંક્ષા (આ+ક્રાંક્ષ+આ)=છાંચવું તે-છાંચા, અ-
ભિલાષ. લય (લી+અ)=પીગળવું તે-નાશ.

પાઠ ૭૨—સુરક્ષિત (સુ+રક્ષ+હત)=સારી રીતે રક્ષણ કરા-
યેલું-આધકામો કરીને બચાવ કરેલો છે જેનો એવું. સમુદાય (સમ્+
ઉદ્+અય્=સમુદય+અ)=ઉંચે ચઢવું તે-જથો, ટોળું, સમૂહ, ગણ.
મનુષ્યાહારી (મનુષ્ય+આહારી)=માણસનો આહાર કરનારી. આવગ્ન=
આવ અને બ. (દંદ). સમૂહ (સમ્+ઝૂહ=સમૂહ+અ)=એકઠું કરવું

તે-જથો, સમુદાય; ટોળું. વિસ્તીર્ણ (વિસ્તૃ+ત)=વિસ્તાર પામેલું-
ફેલાયલું; પ્રસરેલું.

પાઠ ૭૪—અખડ (અ+ખંડ+અ)=ભાગેલું-તૂટક નહિ તે-
આખું; પૂર્ણ, સકલ, અખિલ, સમગ્ર. અષ્ટમાશ (અષ્ટમ-આઠમો
અંશ-ભાગ), અશક્ય (અશક્ય (અ+શક્+ય)=ન થઈ શકે એવું-
અસાધ્ય. (અ. પ્રી. સ.).

પાઠ ૭૫—રોગિષ્ઠ (રોગિન્+ઈષ્ઠ)=રોગી પ્રકૃતિવાળું. હુકમત
(અ. હુકમત)=અમલ, સત્તા.

પાઠ ૭૬—અર્થ (અર્થ+અ)=માગવું તે-યાચના; માએનો,
ભાવ; પૈસો; પદાર્થ; કારણ, ઉદ્દેશ, નિષેધ. આલુમમૂલ=રજકણનો
જથો. (ફ. ત. પુ. સ.). પ્રતિરોધ (પ્રતિરુધ્+અ)=અટકાવવું તે-
અટકાવ; આડ. વ્યાખ્યા (વિ+આ+ખ્યા=ચારવ્યા+આ)=સમગ્રવર્ણન
તે-સમજાવી, દીકા. ગમન (ગમ્+અન)=જવું તે. સંચય (સંચિ+
અ)=મંચક કરવો તે-સંગ્રહ, સમૂહ, ઢગલો. પવનચક્ષી=પવન વહે
ચાલનાર ધંટી. (મ. પ. લો.).

પાઠ ૭૭—મૂળભૂત=પાયારૂપ. ઉચ્ચાત્રન (ઉદ્+ચલ્+અન)=
ઉપર જવું તે. મિશ્ર (મિશ્ર્+અ)=મેળવવું તે-મેળવણી; મેળમેળ કરેલું.

પાઠ ૭૮—પ્રવાહી (પ્રવહ્+હનનોર્હ=નાર)=વહેનાર-જેનો રેલો
ચાલે એવા પદાર્થ. ધાર (ધૃ+અ)=ધારણ કરનાર-હથિયારની ધાર;
વરસાદનું આપડું; જિંચેથી પડતું પાણી જે ઝીણા આકારમા દેખાય
છે તે. શોષ (શુષ્+અ)=સુકાવું તે-તૃષા

પાઠ ૭૯—કારણ (ક્ર+અન)=કરવું તે-હેતુ. વલન (વલ્+
અન)=વળવું તે. તારક (તૃ+અક)=તરનાર; તારનાર (પાણીમાં).
સમતોલ=સરખું વજન; બરાબર.

પાઠ ૮૦—કેશાકર્ષણ (કેશ+આકર્ષણ)=કેશને લીધે-કેશાકાર

નળીને લીધે-આકર્ષણ. (૪. ત. પુ. સ.). આશ્ચર્ય (આસ્ (ઉદ્ગાર)=
ઓહો+ચર્ય=ફરવું તે)=આશ્ચર્યયુક્ત, વિરમય, અદ્ભુત, અજબ. વક-
રેખાકૃતિ (વક+રેખા+આકૃતિ)=વાકી લીટીની આકૃતિ. ભાવાર્થ
(ભાવ=આત્મા+અર્થ=હેતુ)=અંદરનો અર્થ-છૂપો ભેદ; તાત્પર્ય, હેતુ.
આણગોળ=બહારથી છે ગોળાકાર જેનો એવો.

પાઠ ૮૧—પ્રસરણ (પ્રસ્+અન)=ફેલાવું તે.

પાઠ ૮૨—ત્વચા (ત્વચ્+આ)=ઢાકવું તે-ચામડી; ઘાસ, પ્રહાર
(પ્રહ+અ)=મારવું તે-માર; ધા. આનંદકારી=આનંદ કરનાર. પ્રકર્ષ
(પ્ર=વિશેષ+કૃષ્=ખેડવું+અ)=મોટાપણું-અતિશય. સ્વરભેદદર્શક=સ્વરનો
ભેદ દેખાડનાર.

પાઠ ૮૩—અવસ્થાંતર (અવસ્થા+અંતર)=ખીણ હાલતમા. વર્તુ-
ળાકાર=વર્તુળ-ગોળનો આકાર કે વર્તુળ જેવો છે આકાર જેનો તે.
તીવ્રતા=તીવ્રજ્વાલા; ઉતાવળાપણું; ગરમપણું. મિશ્રણ (મિશ્ર+અન)=
મેળવવું તે. મેધધનુષ્ય=મેધનું ધનુષ્ય; ઇંદ્રધનુષ્ય; વર્ષાઋતુમા જે રંગિત
કમાન દેખાય છે તે. (૬ ત. પુ. સ.). પ્રતિમા (પ્રતિમા+આ)=
સરખાવવું તે-સમાનતા; મૂર્તિ, છબી, પ્રતિબિમ્બ. પ્રતિરૂપ (પ્રતિ+
રૂપ+અ)=સામું દેખાવું તે-નકલ.

પાઠ ૮૪—ચંચળતા=ચંચળપણું, ચાલાકી, હોશિયારી, ચતુરાઈ.

પાઠ ૮૫—ઉત્ક્રમણ (ઉદ્+ક્રમ્+અન)=પોતાની ડરાવેલી હદથી
બહાર જવું તે. અવાહક (અ+વહ+અક)=વહી ન શકે તેવા.

પાઠ ૮૬—રસાયનવિકાર=રસાયનનો વિકાર-મૂળ પદાર્થ બદલાઈ
જઈ તદ્દન નવા પદાર્થનું બનવું તે. (૬ ત. પુ. સ.). પ્રકૃતિવિકાર=
પ્રકૃતિનો ફેરફાર-પદાર્થના મૂળરૂપમા કોઈ કારણસર થોડા વખત સુધી
જે ફેરફાર દેખાય છે તે. (૬ ત. પુ. સ.). રસાયનાકર્ષણ (રસાયન+
આકર્ષણ)=રસાયનને લીધે ખેંચાણ-જેવડે જુદી જુદી ભતના પદાર્થ.

મળવાથી એક જુદી જાતનો નવો પદાર્થ બને છે તે; રસાયન પ્રીતિ.
(૪. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૮૭—અવિભાજ્ય (અ+વિ+મંજ્+ય)=જેના વિભાગ ન થઈ શકે તેવું. જનક (જન+અક)=પેદા કરનાર, આપ.

પાઠ ૮૮—દ્રાવ્યતા=ઓગળવાપણું. દ્રાવ્ય (દ્રુ+ય)=ઓગળવા યોગ્ય પદાર્થ. અપવાદ (અપ+વદ્+અ)=કેલટું બોલવું તે-જુહું આળ. અપકીર્તિ; દોષ. અદ્રાવ્ય (અ+દ્રુ+ય)=ઓગળી ન શકે તેવા પદાર્થ.

પાઠ ૮૯—ભિનાશ=ભીનાપણું; ભેજ. ચોમાસું (સં. ચાતુર્માસ)= જે ચાર માસમા વરસાદ આવે છે તે. (દ્વિગુ). અસ્વચ્છ=સ્વચ્છ નહિ તે. (નસ્). આશ્પભવન=આશ્પ-વરાળનું થવું તે. નીમે (ફા. નીમા)=અર્ધો. ભેજમાપક=ભેજને માપનાર.

પાઠ ૯૧—અતિજવાળાગ્રાહી (અતિ+જવાળા+ગ્રાહી)=એકદમ જવાળા પકડનાર-જલદી સળગી જાય તેવું. બેફિકર=ફિકર વગરનું. જીવદાન=જીવનુંદાન-મરણમાથી ઉગારવું તે. (ફ. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૯૨—ઘટકાવયવ (ઘટક=મૂળરૂપ+અવયવ=વિભાગ)=મૂળ-વિભાગ-મુખ્ય ભાગ. રક્તવાહિની (રક્ત=રોહી+વહ્+ઇની)=રોહી વહેનારી નસો.

પાઠ ૯૪—લોહિતાંગ (લોહિત=રાતું+અંગ)=રાતું છે શરીર જેનું તે-મંગળગ્રહ. સંક્રમણ (સંક્રમ=એક ઠેકાણે રહેલાનું બીજે ઠેકાણે જવું+અન)=સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે એક લીટીમાં ગ્રહોનું આવવું તે. ઋતુભેદ=ઋતુનો તફાવત. (ફ. ત. પુ. સ.). નાયક (ની-નૈ+અક)= દોરી જનાર-આગેવાન. ચિહ્ન (ચિહ્ન+અ)=નિશાની કરવી તે-અધ.

પાઠ ૯૫—ભવ્યતા (ભૂ+ય+તા)=હોવાયોગ્યપણું-મોટાપણું-પ્રૌઢપણું, સુંદરપણું. ધૂમકેતુ (ધૂમ=ધુમાડો+કેતુ=ચિહ્ન)=ધુમાડો છે ચિહ્ન જેનું એવા-પૂછડીઆ તારા. (બ. પ્રી. સ.). વિષમતા (વિ+

સમ+તા)=વિષમપણું=નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવું તે-ખામી.

પાઠ ૯૬—વિસ્મયકારક=અજાણી કરનાર. (ઉપપદ). જ્યોતિષી (જ્યુત=પ્રકાશવું)=જ્યોતિષ્ જાણનારો-ખગોળવેત્તા. નિર્ણય (નિર્=નક્ષી+ની+અ)=વિચારને નક્કી દોરી જવા તે-કરાવ, ફેંસણો; નિશ્ચય. ચક્રચકિત (ચક્+ચક્+ઇત)=આશ્ચર્ય પામેલું-પ્રકાશમાન. બાધ (બાધ્+અ)=દુઃખ થવું તે=પીડા, ભય; અટકાવવું તે=અટકાવ, વાંધો. ધનીકરણ (ધન=ધદ્+ધ્) (ક્રૂ અને મૂ ધાતુના કેટલાક રૂપો પહેલાં ફે આગમ આવે છે)+કરણ)=ધદ્ થવું તે=વાયુરૂપમાંથી નક્કર રૂપ થવું તે.

પાઠ ૯૭—મધ્યાકર્ષક (મધ્ય+આકર્ષક)=વચમાથી ખેંચનાર. સંકોચન (સંકુચ્+અન)=સંકોચાવું તે મધ્યોત્સારી (મધ્ય+ઉત્સારી=દૂર કરનાર)=મધ્યમાથી દૂર કરનાર.

પાઠ ૯૮—શેષ (શિષ્+અ)=ખાકી રહેવું તે-ખાકી, અવશેષ. ભૂસ્તરવેત્તા (ભૂ+સ્તર+વેત્તા)=પૃથ્વીના પડની વિદ્યાનો જાણનાર. (દ. ત. પુ. સ.). ઉત્પાત (ઉદ્+પાત્+ત)=જડ મૂળમાથી ઉખડેલું. અવશેષ (અવ+શિષ્+અ)=ખાકી રહેવું તે-ખાકી, શેષ; અંત, આખર. પહેલદાર=પાસાદાર. (ઉપપદ). અપુષ્પ=નથી પુષ્પ-ફૂલ-જેમા એવી વનસ્પતિ). (અ. ત્રી. સ.). કદાચર (અ, કદ=શરીરની લંબાઇ+ચા. આવર=વાળો)=જખરો.

પાંચમી ચોપડી.

પાંચમી ચોપડીમાં સ્વરોની સંધિ થએલ શબ્દો આવે, ત્યાં તેના ભાગ પાડી, અર્થ ને સંધિને લગતો નિયમ બતાવવો જોઈએ; વળી સહેલા સામાસિક, પૂર્વગ ને ઉપસર્ગવાળા શબ્દોના ભાગ પાડી અર્થ સમજાવવો જોઈએ. અમે પાંચમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દોની પસંદગી ઉપલા નિયમ ધ્યાનમાં રાખી કરેલી છે. પાંચમી ચોપડીના

શ્રણા શબ્દો પૂર્વે છટ્ટી તથા સાતમી ચોપડીમાં આવી ગયા છે તે અત્રે મૂકી દીધા છે.

પાઠ ૧—પહેલવાન=કુસ્તીવાળો; કસરતખાજ; મદ્ય. અણુવટનું (અણુ=નહિ+વટનું)=વટનું નહિ તે=અયોગ્ય; નાલાયક. (૩)—ખદખો (ખદ=ખરાખ+ખો=વાસ)=ખરાખવાસ; દુર્ગંધ; હિલટો શબ્દ-ખુશખો. (ક. ધા. સ.). (૫)—મુસળધાર=મુસળ-સામેલા જેવી છે ધાર જેની એવો (વરસાદ). (ખ. વ્રી. સ.). (૬)—સ્વચ્છંદી (સ્વ=પોતાનું+છંદ=ઘચ્છા+ધિ=વાળો)=પોતાની ઘચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર; સ્વાધીન; જંગલી. (૭)—મીનાકારી=મીનાની કારીગરીવાળુ કામ. (ક. ત. પુ. સ.). નાટારંભ (નાટ=નૃત્ય, નાચ+આરંભ)=નૃત્યનો આરંભ. (ક. ત. પુ. સ.) ગજશાળા (ગજ=હાથી+શાળા=કેકાણુ)=હાથીખાનું. (ક. ત. પુ. સ.). (૮)—મિષ્ટાન્ન (મિષ્ટ=મીઠું+અન્ન)=મીઠું અનાજ; મીઠું ભોજન. (ક. ધા. સ.). પરવશ=પીળતે તામે. (ક. ત. પુ. સ.). (૯)—શ્વેતાંબર (શ્વેત=સફેદ+અંબર=વસ્ત્ર)=સફેદ છે વસ્ત્ર જેના તે, જૈનનો એક વર્ગ. (ખ. વ્રી. સ.). દિગંબરી (દિક્=દિશા+અંબર=વસ્ત્ર+ધિ=વાળો)=દિશા છે વસ્ત્ર જેનું તે; નગ્ન. (ખ. વ્રી. સ.). (૧૦)—ન્યાયાસન (ન્યાય+આસન)=ન્યાય આપનારની ગાદી. (ક. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૧૧—ઋગ્વેદ સંહિતા=ઋગ્વેદની સંહિતા-મંત્રનો સંગ્રહ. (ક. ત. પુ. સ.). સમુદ્રયાન (સમુદ્ર+યાન=મુસાફરી)=સમુદ્રની મુસાફરી. (ક. ત. પુ. સ.). (૧૨)—કરુણુરવન્દયા ઉપગમે એવો સાદ. (ક. ધા. સ.). દશખાર=દશ કે ખાર. (દ્વંદ્વ). અજખાળ (અજ=ખકરી+ખાળ=ખચ્ચુ)=ખકરીનું ખચ્ચુ. (ક. ત. પુ. સ.). (૧૫)—અખૂટ (અ+ખૂટ)=ન ખૂટે તેટલું. ખુદા (ખા.)=દુનિયાનો માલિક; પ્રભુ. જવાંમદ=જીવાન મરદ. (ક. ધા. સ.). નિર્ધન (નિર્=નહિ+ધન)=નથી ધન જેને, ધન વગરનું. (ખ. વ્રી. સ.). (૧૬)—લાચાર=

ચાર-છલાજ વગરનો. (૧૭)—સુખદુઃખ=સુખ અને દુઃખ. (૬૬).
શાલુદાર=શાલુનો અમલદાર. વહીવટદાર=વહીવટ કરનાર, કારભારી,
મામલતદાર. મનડરપુરી=મનને ઢરનારી પુરી. (ક. ધા. સ.). કુટુંબ-
પ્રીતિ=કુટુંબરૂપ પ્રીતિ. (ક. ધા. સ.). ગોરજ=ગો-ગાયોથી ઊડતી
ધૂળ. (મ. પ. લો. સ.). મરણપરણુ=મરણું અને પરણવું તે. (૬૬).
(૧૮)—અસુર (અ=નહિ+સુર=દેવતા)=દેવતા નહિ તે-દૈત્ય. દુર્મતિ
(દુર્=નહારી+મતિ=ચુક્ષિ)=નહારી ચુક્ષિ, ઉલટો શબ્દ-સુમતિ. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૨૨—હિનેચ્છુ (હિત+છ્છુ=છ્છનાર)=મહું છ્છનાર.
(૨૬)—ધર્મદારા (ધર્મ=ધર્મશાસ્ત્ર+દારા=સ્ત્રી)=ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે
પરણેલી સ્ત્રી. (મ. પ. લો. સ.). માધેવો=માવડે ઘેવો. (૩. ત. પુ.
સ.). (૨૭)—બોધદાયક=બોધને આપનાર. અધીર (અ+ધીર=ધીરો;
અહાહુર. ૬૬, શાન્ત)=ધીરજ વિનાનું; ઉતાવળું; વિશ્વાસ ન કરે તે;
અદૃઢ (૨૮)—સર્વસ્વ (સર્વ=સઘળી+સ્વ=દોડત)=સઘળી દોડત.
(ક. ધા. સ.). અર્ધકાયા=કાયાનો અર્ધભાગ, સ્ત્રી. (૬. ત. પુ. સ.).
અનાથ=નથી ધણી જેનો એવો; આશ્રય આપનાર નથી એવો, નિરા-
ધાર, દીન, લાચાર. (અ. પ્રી. સ.). (૨૯)—ગરુડેશ્વર (ગરુડ=ગરુડ
પક્ષી, વિજયનું વાહન+શ્વિર)=ગરુડરૂપ શ્વિર. (ક. ધા. સ.). પર-
ક માવાસી=પ્રદક્ષિણ કરનાર જાત્રાળુ. (૩૦)—સ્વજન=પોતાનું મા-
ણસ; સગાંવહાલા. અપયશ=અપ-અરાખ યશ, અપકીર્તિ, ગેર-
આખર. (ક. ધા. સ.).

પાઠ ૩૧—પંચવટી=પાચ વટ-વડનો સમૂહ. (દ્વિગુ).
આર્યપુત્ર (આર્ય=કુલીન+પુત્ર)=આર્યના પુત્ર, પતિ. પૂર્વકાળમાં આર્ય-
સ્ત્રીઓ પતિને આર્યપુત્ર કહી બોલાવતી. (૬. ત. પુ. સ.). પર્યુકુટી
=પાંદડાની ઝુંપડી. (૬. ત. પુ. સ.). ગભરાટ (ગભરા+આટ)=ગા-
ભરાપણું; અકળામણુ. (૩૪)—કયાશ=કાયાપણું; ખામી. નિશ્ચિન=

રાત્રિ અને દિવસ. (૬૬). દયાનિધિ=દયાનો ભંડાર. (૬. ત. પુ. સ.). અશરણુશરણુ=અશરણુ-અનાથનો નાથ, શરણે રાખનાર. (૬. ત. પુ. સ.). પતિતોદ્ધાર (પતિત=પાપી+ઉદ્ધાર=છૂટકારો)=પાપીનો છૂટકારો, પાપીનો છૂટકારો કરનાર, પ્રભુ. (૬. ત. પુ. સ.). પરેશ (પર=મોટો +ઈશ=ધણી)=મોટો ધણી, પરમેશ્વર. (ક. ધા. સ.). વિશ્વેશ (વિશ્વ=દુનિયા+ઈશ)=દુનિયાનો ધણી, ઈશ્વર, શિવ. (૬. ત. પુ. સ.). અકલિત (અ=નહિ+કલિત=ગણેલું, ગણેલું)=ન ગણાય તેવું, ન સમન્વય તેવું. હિતાચે=હિતને અર્થે. (૪. ત. પુ. સ.). જળનિધિ=જળનું નિધિ-સ્થાન-ભંડાર; સમુદ્ર. (૬. ત. પુ. સ.). (૩૮)--વિહંગ=વિહ-આકાશમા ચાલનાર-પક્ષી. સૌમિત્રિ (સુમિત્રા પરથી)=સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ, રામનો ભાઈ. (૩૯)--નળાખ્યાન (નળ+આખ્યાન)=નળની કથા. (૬. ત. પુ. સ.). આગેગ્ય (અ=નહિ+રોગ+ન્ય=પણું)=નહિ રોગપણું, નીરોગી, તંદુરસ્તી. (૪૦)--પ્રપૌત્ર (પ્ર=ઉત્પત્તિ+પૌત્ર=પુત્રનો પુત્ર)=પૌત્રનો પુત્ર. ખમ્બનચી=ખમ્બનો રાખનાર. જનાનો (જ્ઞા. જનાના)=એએકમા રહેતા ઝંરા; જનાનખાનુ, રણવાસ.

ખાંડ ૪૨--દ્વેષી (દ્વેષ+ઈ=વાળું)=દ્વેષવાળું, વેરી. (૪૪)--અનાદર (અનુ=નહિ+આદર=માન)=માન નહિ તે, અપમાન, બે-આખર. સર્વથા=સર્વ પ્રકારે. (૪૫)-કીર્તિસ્તંભ=કીર્તિને માટે થાંભલો. (૪. ત. પુ. સ.). (૪૬)--અનુચર (અનુ=પાછળ+ચર=ચાલનાર)=પાછળ ચાલનાર-સેવક, ચાકર. વર્ણુશ્રમ (વર્ણુ=જાતિ+આશ્રમ)=ચાર જાતિ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર) અને ચાર આશ્રમ (બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થ તે સંન્યાસ). (૬૬). (૪૭)--ચલનવલન=ચાલવું અને વળવું; હાલચાલ. (૬૬). નિસ્તેજ (નિસુ=નહિ+તેજ)=નથી તેજ જેમાં-તેજ વગરનું. (ખ. વ્રી. સ.). (૪૮)--સુવાસિત (સુ=સારી+વાસિત=વાસવાળો)=સારી છે વાસ જેની એવું-

સારી વાસવાળું. (બ. પ્રી. સ.). સદ્ગ્રંથ (સત્=સાર્થ+ગ્રંથ=પુસ્તક)=
સાર પુસ્તક (ક. ધા. સ.). પતિવ્રતા (પતિ=સ્વામી+વ્રતા=નિયમવાળી)
=પતિ છે વ્રત જેનું એવી (સ્ત્રી), શિયળ પાળનારી સ્ત્રી. (બ. પ્રી.
સ.). (૫૦)—તાપસી=તપ આચરતી સ્ત્રી. ભગવતી=પવિત્ર માનવંતી
સ્ત્રી દંડકારણ્ય (દંડક=નર્મદા અને ગોદાવરી નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ+
અરણ્ય=જંગલ)=દંડક નામનું અરણ્ય. (ક. ત. પુ. સ.) વજ્રપાત
(વજ્ર=ઈંદ્રનું હથિયાર+પાત=પડવું તે)=વજ્રનું પડવું તે. (ક. ત. પુ. સ.).

પાઠ ૫૧—પચાગ (પચ+અંગ)=જેમા તિથિ, વાર, નક્ષત્ર
વગેરે જણાય છે તે, ટીપણું. (દ્વિગુ). (૫૨)—નાદાન (ના=નહિ
+દાન=જ્ઞાન)=જ્ઞાન નહિ તેવો, મૂર્ખ. (૫૩)—અહમદાબાદ (અહ-
મદ+આબાદ=સ્થાન)=અહમદનું સ્થાન, અહમદશાહે વસાવેલું શહેર.
(ક. ત. પુ. સ.). મમતાળુ (મમતા=માયા+આળુ)=માયાળુ. (૫૫)
—દીર્ઘસૂત્રી (દીર્ઘ=લાંબા+સૂત્ર=નિયમ+ધ્વિ=વાળું)=લાંબા વિચારવાળો,
કામમાં ઢીલ કરનાર માણસ. (બ. પ્રી. સ.). (૫૬)—પુનર્લગ્ન
(પુનર્=ફરીથી+લગ્ન=જોડાએલા)=ફરીથી પરણવું તે, પુનર્વિવાહ,
વિધવાવિવાહ. અનુયાયી (અનુ=સાથે+યાયી=જનાર)=સાથે (પછાડી)
જનાર, સેવક, શિષ્ય, ભક્ત, આશ્રિત, વગેરે. નિષ્કામ (નિસૂ=નહિ+
કામ=ધ્વજા)=નથી ધ્વજા જેવી એવો-ધ્વજા વગરનો. (બ. પ્રી. સ.).
સામાજિક (સમાજ=જનમંડળ+ક=લગતું)=જનમંડળને લગતી.
(૫૮)—બેદિલ=દિલ-મન, ખાએશ, ચાહેના વગર; મન ઊઠી ગયું
હોય તેવું; નાઅુશ, નાઉમેદ, ઉદાસ, દિલગીર. (૫૯)—ખિનરોજ-
ગાર=ધંધાવગર, નવરૂં. ગેરહાજર=હાજર નહિ તે. (૬૦)—ખૂનરેણુ
(ફા.)=કતલ. અસ્તવ્યસ્ત (અસ્ત=આશમેલું+વ્યસ્ત=વિપરીત)=વેરણુ-
ખેરણુ. (ક. ધા. સ.). અતિશયોક્તિ (અતિશય=ધણુંજ+ઉક્તિ=
બોલવું તે)=વધારીને બોલવું તે, ખીટું મરચું ભભરાવીને બોલવું તે,

બહુબ્રહ્મ, અરાન્ય=રાન્ય નહિ તે.

પાઠ ૬૧—ઉદેપુર=ઉદયસિંગનું વસાવેલું શહેર. (ક. ત. પુ. સ.). બુદ્ધિમાન=બુદ્ધિવાળો; વિદ્વાન; ચતુર; નમ્ર. પદ્મપ્રજ્ઞ (પદ્મ=પદ્મવી, ગાદી+અપ્રજ્ઞ=પડેલો)=ગાદીથી ઉઠાડી મૂકેલો. (પ. ત. પુ. સ.). (૬૩)—જહાંગીર=જહાંગીરનિયાને જિતનાર, એક પાદશાહનું નામ છે. જહાંગીરલાલી (ફા. અ. જહાંગીરલાલ)=મોટાઇ. (૬૪)—દિવાનખાનુ =એસવા ઉઠવાનો મુખ્ય ઓરડો. (ક. ત. પુ. સ.). તખ્તેતાઉસ (ફા. તખ્ત+અ. તાવૂસ=મોર.). (૬૬)—સૂર્યમાળા=સૂર્યની માળા, સૂર્યમંડળ. (ક. ત. પુ. સ.). સપ્તર્ષિ (સપ્ત+ઋષિ)=સાત મુખ્ય ઋષિઓ:-૧. મરીચિ, ૨. અત્રિ, ૩. અંગિરસ, ૪. પુલસ્ત્ય, ૫ પુલહ, ૬. કૃતુ, ૭. વસિષ્ઠ. આકાશમા સાત તારાનું સુમધુ છે તે, એ સાત ઋષિઓ છે એમ મનાય છે. (દ્વિગુ).

પાઠ ૭૧—કમળેર=કમ-ઓછું છે જ્ઞેર જેનું એવો-ઓછા જ્ઞેરવાળો. (બ. ત્રી. સ.). (૭૫)—હાર્દકાર્ટ=હૃદ-સાક્ષી મોટી અદા-લત. (ક. ધા. સ.). (૭૭)—પ્રતિધ્વનિ (પ્રતિ=ઉલટો+ધ્વનિ=અવાજ) =ઉલટો અવાજ, પડ્યો. (૭૮)—સવેળા=સારો વખત; વખતસર. ઉલટો શબ્દ-કવેળા.

પાઠ ૮૩—એકદળ=એક છે દળ જેમાં એવી (વનસ્પતિ). (બ. ત્રી. સ.). દ્વિદળ=એ છે દળ જેમાં એવી (વનસ્પતિ). (બ. ત્રી. સ.). પુંકેસર (પું=નર+કેસર=તંતુ)=નરરૂપતંતુ. (ક. ધા. સ.). (૮૪)—સ્ત્રીકેસર=સ્ત્રીરૂપતંતુ. (ક. ધા. સ.). બીજશય (બીજ+આ-શય)=બીજ અંધાવાનું ઠેકાણું. (ક. ત. પુ. સ.). (૮૫) સપુષ્પ=પુષ્પ-ફૂલસહિત. (૮૭)—પંચમહાલ=પાચમહાલનો સમૂહ. (દ્વિગુ). ધોળાશ (ધોળું+આશ)=ધોળાપણું. (૮૮)—સતેજ=તેજદાર, વધારે જાગૃત. (૮૯)—કાળાશ=કાળાપણું. અઠવાડીઉં=આઠવારનો સમૂહ.

(દ્વિય). (૯૦)—સૂક્ષ્મદર્શક=સૂક્ષ્મ-ગ્રીણી વસ્તુ દેખાડનાર યંત્ર.

પાઠ ૯૫—પિળાશ=પીળાપણું. (૯૬)—મુલાદમ (અ.)=અરમ, કુમળું, સુંવાળું તે પોચું.

ત્રિવેદી વાચનમાળા-પુસ્તક પાંચમું.

પાઠ ૨—સગવડ=અનુકૂળતા; ઉલટો શબ્દ અગવડ. (૩)—અનર્થ (અન=નહિ+અર્થ)=અર્થ વગરનું; અનિષ્ટ; વિપત્તિ. (૪)—ઉશ્કેરણી (ઉશ્કેર+અણી)=ઉશ્કેરવું તે-ક્રિયાવાચક નામ છે. (૫)—નિર્ભયતા (નિર્=નહિ+ભય+તા=પણું)=ભયપણું નહિ તે. સહાયારી (સત્+આયારી)=સારા આચરણવાળો; ઉલટો શબ્દ-દુરાચારી. (અ. વ્રી. સ.). (૬)—સદુપયોગ (સત્+ઉપયોગ)=સારો ઉપયોગ; ઉલટો શબ્દ-દુરુપયોગ. (ક. ધા. સ.). (૧૦)—નિદોષ (નિર્+દોષ)=દોષ વગરના; ઉલટો શબ્દ-સદોષ. (અ. વ્રી. સ.). (૧૬)—જટરાગ્નિ (જટર+અગ્નિ)=પેટનો અગ્નિ; પાચનશક્તિ. (ક. ત. પુ. સ.). (૧૮)—વેદાંગ (વેદ+અંગ)=વેદનાં છ અંગ—૧. શિક્ષા (ઉચ્ચારશાસ્ત્ર); ૨. કલ્પ (યજ્ઞયાગ કેમ કરવા તે દર્શાવનાર); ૩ વ્યાકરણ; ૪. નિરુક્તિ (વૈદિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવનાર); ૫ છંદ (પિંગળ); અને ૬. જ્યોતિષ. અત્યુત્સુક (અતિ+ઉત્સુક)=પ્રબળ ઇચ્છાવાળું. (૧૯)—અનાચાર (અન+આચાર)=અનીતિનું કામ.

પાઠ ૨૩—ખાહોશી (ખાહોશ+ઈ=પણું)=ખાહોશ પણું. સવિસ્તર (સ=સહિત+વિસ્તર)=વિસ્તાર સહિત (અ. વ્રી. સ.). આકસ્મિક (અકસ્માતથી ઉત્પન્ન થએલું; એકાએક મળી આવતું). (૨૫)—કાન્તિમાન (કાન્તિ+માન=વાળો)=કાન્તિવાળો; સુંદર. (૩૧)—સ્વદેશ-રક્ષક=સ્વદેશનું રક્ષણ કરનાર. (ક. ત. પુ. સ.). ધર્મિષ્ઠતા=ધર્મિષ્ઠપણું.

(૩૨)—પ્રોત્સાહિત (પ્ર=વિશેષ+ઉત્સાહિત)=હિંમત ભરેલું; હિંમતથી ઉત્તેજાએલું. આત્મબળ=આત્માનું બળ. (ક. ત. પુ. સ.). (૩૩)—અસંસ્કારી=સંસ્કાર-કેળવણી વગરની (બ. વ્રી. સ.) (૩૮)—ખોદાણુ (ખોદ+આણુ)=ખોદવું તે-ક્રિયાવાચક નામ છે. (૩૯)—પંડિતાષ્ટ (પંડિત+આષ્ટ)=પંડિતપણું. (૪૦)—ઔદાર્ય (ઉદારપરથી)=ઉદારતા.

પાઠ ૪૩—અપૂન્ય=પૂજવાલાયક નહિતે. (બ. વ્રી. સ.) (૪૪)—અક્ષતવ્ય (અ=નહિ+ક્ષ તવ્ય)=માફ કરી ન શકાય એવું. (બ. વ્રી. સ.). (૪૬)—યથાવકાશ (યથા+અવકાશ)=જેવો અવકાશ. (૪૭)—આર્થિક (અર્થ ઉપરથી)=પૈસા સંબંધી. (૪૮)—વીરાગતા (વીર+અંગતા=સ્ત્રી)=અહાદુર સ્ત્રી. (ક. ધા. સ.). વૈધવ્ય (વિધવાપરથી)=વિધવાપણું. ક્ષાત્ર (ક્ષત્રિય પરથી)=ક્ષત્રિયનું. (૫૪)—સ્વેચ્છા (સ્વ+ઇચ્છા)=પોતાની મરજી માફક. (૫૬)—સ્વાર્થી (સ્વ+અર્થ+ઈ=વાળું)=પોતાના અર્થનું. (બ. વ્રી. સ.). અનર્થકારક (અન+અર્થ+કારક)=તુકેસાન કારક. (૫૭)—છત્રાકાર (છત્ર+આકાર)=છત્રના આકારનું. (બ. વ્રી. સ.).

પાઠ ૬૧—અહમેવ (અહમ્+હું+એવ=જ)=હુંપણું; અહંકાર. (૬૨)—તોછડાષ્ટ (તોછડું+આષ્ટ)=તોછડાપણું. અશિષ્ટ=કેળવાએલું નહિ તે. (બ. વ્રી. સ.). (૬૭)—પાશવ (પશુપરથી)=પશુના જેવું. (૬૯)—વૈજ્ઞાનિક (વિજ્ઞાનપરથી)=શાસ્ત્રીય સંશોધન કરનાર. (૭૦)—અત્યહ્ભુત (અતિ+અહ્ભુત). (૭૨)—મહાનુભાવ (મહા+અનુભાવ=મહિમા)—મોટા મહિમાવાળું. (બ. વ્રી. સ.). (૭૩)—નિરુદ્ધોગ (નિર્+ઉદ્ધોગ)=ઉદ્ધોગ વગર. (બ. વ્રી. સ.). (૭૪)—કોહાણુ (કોહ+આણુ)=કોહવું તે-ક્રિયાવાચક નામ છે. (૭૫)—મનુષ્યત્વ=માણસપણું તારણ્ય (તરણુ=જીવાન+ય=પણું)=જીવાની. (૮૧)—પ્રવૃત્તિમાન (પ્રવૃત્તિ=ચપળતા+માન=વાળું) ચપળતાવાળું. ધૃષ્ટતા (ધૃષ્ટ=નિર્લજ્જ+તા=પણું)=નિર્લજ્જપણું.

સમાપ્ત.

શબ્દવ્યુત્પત્તિદર્શક સૂચી.*

અ	અણ ૨૧,૧૬૫	અનર્ગલ ૨૦
અકર્મક ૨૫	અજ્ઞાત ૭૯,૧૭૮	અનાદિ ૧૯,૧૨૩
અકલિત ૧૯	અજ્ઞાન ૭૯,૧૨૧	અનારોગ્ય ૭૯,૧૨૨
અક્ષતંત્ર ૧૯૬	અકવાડીઈ ૨૪,૧૬૪	અનાર્થ ૧૯,૧૧૭
અક્ષય ૭૯,૧૦૮,૧૮૩	અણુઘટ ૨૦,૧૬૦	અનાવૃષ્ટિ ૧૯,૧૨૬
અક્ષાંશ ૬,૧૬૩	અતિજ્વાળાગ્રાહી ૪૮,૧૮૮	અનિષ્ઠ ૭૯,૧૭૬
અખંડ ૭૯,૧૮૬	અતિથિ ૧૬૨	અનુકરણ ૭૨,૧૨૪
અખાત ૭૯,૧૬૬	અતિશય ૭૬,૧૪૬	અનુકરણીય ૭૨
અખચ્ચ ૭૯,૧૦૭,૧૭૬	અતિશયોક્તિ ૧૦,૧૬૩	અનુકૂળ ૭૨,૧૩૭
અગાધ ૭૯,૧૭૪	અતીન્દ્રિય ૭૬	અનુક્રમ ૭૨,૧૪૧
અગ્નિ ૧૦૭,૧૫૬	અત્યુત્સુક ૧૬૫	અનુગ્રહ ૭૨
અગ્રેસર ૪૯,૧૬૦	અદૃશ્ય ૧૯,૧૪૭	અનુચર ૭૨,૧૬૨
અંક ૫૬,૧૦૮,૧૬૩	અદ્રાવ્ય ૭૯,૧૮૮	અનુચિત ૭૯,૧૨૦
અંકિત ૬૩,૧૫૬	અધિકાર ૭૫,૧૫૨	અનુજ્ઞા ૭૨
અંકુર ૧૬૫	અધિપતિ ૭૫,૧૪૩	અનુપ ૧૯,૧૩૩
અંગ ૧૬૧	અધિરાજ ૭૫,૧૩૪	અનુપ્રાસ ૭૨
અંગરખુ ૧૭,૧૦૮,૧૨૪	અધીર ૧૬૧	અનુભવ ૭૨,૧૪૩
અચલ ૧૯,૪૯,૧૩૬	અધ્યક્ષ ૧૧,૧૪૬	અનુમાન ૭૨,૧૪૬
અચ્છેર ૧૩,૧૮,૧૫૮	અધ્યયન ૭૫,૧૬૬	અનુયાયી ૭૨,૧૬૩
અનિત ૭૯,૧૪૫	અધ્યાપન ૭૫,૧૭૯	અનુરક્ત ૭૨
અનિતોદ્રિય ૯	અધ્યાય ૭૫,૧૫૪	અનુરૂપ ૭૨,૧૨૪

* આ સૂચીમાં આ પુસ્તકમાંના સઘળા શબ્દો લીધા નથી. ગુજ-
રાતી ભાષામાં વિશેષ વપરાતા અને વાચનમાળાઓમાં વપરાયેલા શુદ્ધ
સંસ્કૃત (તત્સમ), અને જૂના તદ્દભવ શબ્દો લીધા છે.

અનુવાદ ૭૨	અભ્યંતર ૭૭	અવિભાજ્ય ૭૯, ૧૮૮
અનુસાર ૭૨, ૧૨૫	અભ્યાગત ૭૭	અશક્ત ૧૯, ૧૨૩
અનૃત ૭૯, ૧૬૧	અભ્યાસ ૭૭, ૧૪૯	અશક્ય ૨૫, ૧૮૬
અંતઃકરણ ૮૦, ૧૬૧	અમર ૧૯, ૧૩૪	અશિષ્ટ ૧૯૬
અંતઃપુર ૮૦, ૧૮૩	અમાત્ય ૮૦	અસંસ્કારી ૧૯૬
અંતર્લોપિકા ૮૦, ૧૨૫	અમાવાસ્યા ૮૦	અસહ્ય ૧૯, ૧૩૬
અંતરજામી ૮૦, ૧૦૧, ૧૨૦	અમૃત ૧૯, ૧૧૭	અસુર ૧૯૧
અન્ન ૫૯, ૧૬૨	અર્થ ૫૬, ૧૮૬	અસ્ત ૬૨, ૧૩૮
અન્યોન્યાશ્રય ૭, ૧૭૧	અર્પણ ૫૨, ૧૩૦	અન્ન ૬૦, ૧૭૮
અપભ્રંશ ૭૦, ૧૧૮	અર્વાચીન ૩૯, ૧૨૯	અહંકાર ૨૦, ૪૯
અપમાન ૭૦, ૧૩૯	અલપ ૧૯, ૧૦૮, ૧૬૧	અહંતા ૩૧
અપરાધ ૭૦, ૧૧૮	અલોપ ૭૯, ૧૪૩	અહમેવ ૧૯૬
અપરાધી ૭૦, ૧૧૮	અલૌકિક ૨૫, ૧૫૯	અહર્નિશ ૧૬, ૧૫૪
અપવાદ ૭૦, ૧૮૮	અવકાશ ૭૨, ૧૪૭	
અપશબ્દ ૭૦, ૧૭૧	અવગણના ૭૨, ૧૫૨	આ
અપાંગ ૫, ૭૦, ૯૮, ૧૨૭	અવજ્ઞા ૭૨	આકર્ષક ૭૪
અપિધાન ૭૫	અવતાર ૭૨, ૧૭૦	આકર્ષણ ૭૪, ૧૪૮
અપૂર્ણ ૭૯, ૧૭૨	અવધિ ૭૨, ૧૬૭	આકસ્મિક ૩૫, ૧૬૫
અપૂર્વ ૨૫, ૧૩૬	અવનતિ ૭૨	આકાંક્ષા ૭૪, ૧૮૫
અપેક્ષા ૧૯, ૧૦૯, ૧૫૫	અવણ્ય ૭૯, ૧૭૪	આકાર ૭૪, ૧૨૧
અભાવ ૭૯, ૧૫૭	અવલોકન ૭૨, ૧૨૫	આકાશ ૭૪, ૧૨૧
અભિનંદન ૭૭	અવશિષ્ટ ૭૨	આકાશયાન ૫૩, ૧૭૮
અભિનંદાષ્ટક ૫	અવશેષ ૭૨, ૧૮૯	આકૃતિ ૭૪, ૧૫૦
અભિમાન ૭૭, ૧૩૩	અવસર ૭૨, ૧૭૧	આકંઠ ૭૪
અભિલાષા ૭૭	અવસ્થા ૭૨, ૧૩૫	આશ્રય ૭૪
અભિવંદન ૭૭	અવાહક ૭૯, ૧૮૭	આશ્રયાન ૭૪, ૧૬૮
અભિધિજ્ઞ ૭૭	અવિચળ ૭૯, ૧૨૫	આગતાસ્વાગતા ૭૪, ૧૪૭
અભિધેક ૭૭, ૧૧૬	અવિનાશી ૨૫, ૧૪૭	આશ્રદ ૭૪, ૧૩૭

आधात ७४	आरोम्य ३२, १६२	घ
आचमन ७४, १२३	आरोम्यालय ८, १७७	घियां ५८
आचरण ७४, १२४	आर्यिक ३५, १६६	घश्चर ५०, १५८
आचार ७४, १५६	आर्द्रता ३१	घश्चरेच्छा ६, १३८
आचार्य ७४, १३७	आविर्गम ७५, १७०	घ
आच्छादित ७४, १६०	आवास ७५, ६८	घञ्चार ७६, ११८
आज्ञा ७४, १२६	आवेश ७५, १७०	घञ्चावन ७६, १८६
आज्ञाकित ८, १३४	आश्रय ७४	घञ्चिष्ठ १३
आदेश ७४, १७३	आश्रय ५७, १८७	घञ्चृमल ७६
आदेश ७४	आश्रम ७४, १३५	घञ्चिस्त १३, १५१
आधार ७४, १४२	आश्रय ७४, १०८, १४४	घटक ७६, १३५
आधुनिक ३५, १६२	आश्रित ७४, १३६	घट्ट ७६, १६४
आध्यात्मिक ३५, १७१	आश्रित ७४, १३६	घट्टमल १३, १८७
आनंद ७४, १२६	आश्रित ७४	घट्टात ७६, १८६
आपत्ति ७४, १२६	आसक्त ७४	घट्टावली १३
आपहा ७४, १७८	आसन ५२, १२८	घट्टम ३७, ७६, १२१
आप्यालवृक्ष ७४	आस्तिक २५, १५६	घट्टर ३७, ७६, १५८
आभार ७४, १६०	आस्था ७५, १७३	घट्टरायल ६, १५३
आभास ७४	आहार ७५, १५५	घट्टेजक ७६, १६४
आभूषण ७४, १४४	आहुति ७५, १८३	घट्टेजन ७६, १४४
आभूषण ७४, १५८	घ	घट्टपति ७६, १२६
आयात ७४, १४७	घञ्छा ५८, १३१	घट्टपन्न ७६, १४८
आयास ७४, १५५	घञ्छादिक ६, १३५	घट्टपात ७६, १२८
आयुधागार ७	घटिहास ५६, १५८	घट्टपादन ७६, १५५
आरंभ ७४, १४६	घटिहासकार २०, १७६	घट्टसव ७६, ६६, १०६, १५८
आराधना ७४, १६६	घट्यादि ११, १२६	घट्टसाह ७६, १०६, १५६
आशम ७५, १७७	घन्द्रजित् ५०	घट्टय १२, १४६
आशु ७४	घन्द्रासन ७, ११६	
	घष्ट ६३, १७४	

ଉଦ୍ୟାୟକ ୧, ୧୭୩	ଉପାଧ ୭୮, ୧୪୭	କର୍ତ୍ତା ୪୯, ୧୦୮, ୧୯୯
ଉଦାତ ୧୨, ୧୭୧	ଉପାଧ୍ୟାୟ ୭୮	କର୍ମ ୧୦, ୧୦୭, ୧୨୦
ଉଦାତରୁ ୭୯, ୧୫୫	ଉପାଧ୍ୟ ୭୮, ୧୭୨	କର୍ମକାରୀ ୫୪, ୧୯୮
ଉଦ୍‌ଗାର ୭୯, ୧୯୯, ୧୭୫	ଉପାଧ୍ୟାନ ୭୮	କର୍ମବାହୀ ୨୨
ଉଦ୍‌ଶେ ୭୯, ୧୧୮	ଉପାସନା ୭୮	କଣ୍ଠା ୫୮, ୧୯୯
ଉଦ୍‌ଧୂତ ୧୩, ୧୪୫	ଉଦ୍‌ବନ୍ଧନ ୭୯, ୧୭୨	କଣ୍ଠପନା ୧୫୯
ଉଦ୍‌ହାର ୭୯, ୧୯୯, ୧୯୦	ଉଦ୍‌ହାତ ୧୩	କବନ ୫୩
ଉଦ୍‌ଭିଦ୍ ୭୯, ୧୪୧	ଋ	କବି ୧୫୯
ଉଦ୍‌ଗ ୭୯ ୧୦୭, ୧୯୨	ଋଗ୍‌ବେଦସଂହିତା ୧୯୦	କାନ୍ତ ୧୩, ୧୯୮, ୧୯୮
ଉଦ୍‌ଗ ୭୯, ୧୪୧	ଋଗ୍‌ବେଦ ୧୮, ୧୮୮	କାନ୍ତି ୫୧ ୧୪୦
ଉଦ୍‌ଗ ୭୯, ୧୫୮	ଋଗ୍‌ବେଦ ୧୮ ୧୮୩	କାମ ୫୯
ଉଦ୍‌ଗତି ୭୯ ୧୫୮	ଐ	କାମଧେନୁ ୨୯
ଉଦ୍‌ଗତ ୧୩ ୧୩, ୧୭୫	ଐକାଗ୍ର ୧, ୧୭୪	କାମନା ୫୩
ଉପାଧ ୭୮ ୧୩୯	ଐ	କାର୍ଯ୍ୟ ୩୦, ୧୫୯, ୧୦୧, ୧୦୭, ୧୫୨
ଉପାଧୀ ୭୮ ୧୭୮	ଐକ୍ୟ ୩୨	କାବ୍ୟ ୩୨, ୧୩୯
ଉପାଧୂ ୨୩, ୭୮, ୧୧୪	ଐତିହାସିକ ୩୪, ୧୩୧	କିନ୍ତର ୪୯
ଉପାଦେ ୭୮, ୧୨୫	ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ୩୨, ୧୩୮	କିନ୍ନରୀ ୩୯, ୧୭୮
ଉପାଦେ ୭୮, ୧୧୯	ଐତିହାସ ୩୫, ୧୭୨	କିରୀ ୫୪, ୧୫୯
ଉପାଦେ ୭୮	ଐ	କୀର୍ତ୍ତନ ୫୩, ୧୩୮
ଉପାଦେ ୧୮୪	ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ୩୨, ୧୯୯	କୀର୍ତ୍ତି ୫୨, ୧୫୪
ଉପାଦେ ୭୮ ୧୨୫	ଐଶ୍ଵେରିକ ୩୪	କୃପିତ ୧୩
ଉପାଦେ ୭୮, ୧୫୨	ଈ	କୃଷୀ ୨୦, ୧୦୫, ୧୮୧
ଉପାଦେ ୭୮, ୧୩୭	କଥନୀ ୧୨୯	କୃଷି ୮୦, ୧୯୧
ଉପାଦେ ୭୮	କଥା ୫୮, ୧୨୮	କୃତ ୨୦, ୧୩୨
ଉପାଦେ ୭୮	କନ୍ୟା ୫୭, ୧୯୦	କୃତଜ୍ଞତା ୩୧, ୧୩୧
ଉପାଦେ ୭୮	କର ୪୯ ୧୫୮	କୃତାର୍ଯ୍ୟ ୫୫, ୧୩୦
ଉପାଦେ ୭୮	କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ୧୫, ୧୧୪	କୃତି ୫୧, ୧୫୫

કૃત ૪૬	ખ	ગાંભીર્ય ^૧ ૩૨
કૃત્ય ૬૫, ૧૫૨	ખમ ૨૦, ૧૩૦	ગાયન ૧૨, ૧૭૨
કૃત્રિમ ૧૪૦	ખગોળવેત્તા ૧૭, ૧૫૧	ગિરિધર ૨૧, ૧૫૭
કૃદંત ૪૬	ખગ્રાસ ૫૬, ૧૮૫	ગુંજન ૫૨
કૃપા ૫૮, ૧૪૧	ખરૂમ ૨૦	ગુમ ૬૩
કૃપા ૫૫	ખંડ ૫૪, ૧૪૬	ગુરુ ૪૯, ૧૭૩
કૌરવ ૩૭, ૧૩૩	ખંડન ૫૩, ૧૫૪	ગુર્જરેશ્વર ૬, ૧૩૫
કૌશલ્ય ૩૨, ૧૪૬	ખંડિત ૬૩, ૧૮૫	ગુહ્ય ૫૭
ક્રમ ૫૬, ૧૭૫	ખંડેર ૧૪૭	ગૃહ ૬૩, ૧૮૫
ક્રિયા ૫૭, ૧૪૯	ખનીજ ૨૧, ૧૪૬	ગૃહસ્થ ૨૨, ૧૨૫
ક્રીડા ૫૮	ખિન્ન ૬૨	ગૃહસ્થાશ્રમ ૮, ૧૮૦
કૃષ્ક ૬૨	ખેદ ૫૬, ૧૭૬	મૃહિણી ૪૮
ક્રોધ ૫૭, ૧૭૩	ખ્યાતિ ૫૦, ૬૬, ૧૩૮	ગૌરવ ૩૨
ક્રોધી ૩૩, ૧૩૩	ઝ	ઝહ ૫૪, ૧૪૧
કલેશ ૫૬	ઝંગા ૫૯	ઝહણુ ૫૨, ૧૫૧
ક્ષ	ઝગગામી ૪૮, ૧૬૮	ઝંથ ૫૬, ૧૦૨, ૧૫૩
ક્ષણિક ૩૫	ઝણુના ૫૪, ૧૭૧	ઝાસ ૫૬, ૧૮૫
ક્ષમા ૫૮, ૧૩૬	ઝણિકાગૃહ ૫૬, ૧૬૭	ઝાનિ ૫૨
ક્ષય ૫૫	ઝણિત ૬૩, ૧૬૪	ધ
ક્ષાત્ર ૧૬૬	ઝત ૬૨, ૧૧૯	ધટના ૫૩, ૧૫૧
ક્ષિતિ ૫૧, ૧૮૪	ઝતિ ૫૧, ૧૪૭	ધટિત ૬૨
ક્ષિતિજ ૨૧, ૧૫૦	ઝમન ૫૩, ૧૮૬	ધન ૧૮૫
ક્ષીણ ૬૨	ઝરવી ૧૫૬	ધનીકરણ ૫૪, ૧૮૯
ક્ષુધા ૫૮	ઝર્જના ૫૩, ૧૫૦	ધર્મણ ૫૩, ૧૫૦
ક્ષુધાર્ત ૯	ઝર્વ ૫૬, ૧૬૩	ધોર ૫૭
ક્ષેપ ૫૬	ઝાત્ર ૬૦	ધોષ ૫૭
	ઝાન ૫૬	

અ	ક્રિદ્રાણુ ૭૩૪ ૧૪૭	ન્યોતિ ૧૫૪
ચક્રચક્રિત ૬૩,૧૮૬	ન	ન્યોતિધી ૧૮૬
ચક્રિત ૬૩,૧૭૪	નમત્ ૬૧,૧૨૦	સ
ચંચળ ૪૬,૧૭૭	નંગમ ૪૬,૧૮૨	જ્ઞાતિ ૫૧,૬૬,૧૭૭
ચતુરંગી ૧૨ ૧૮૧	નંતુ ૬૧,૧૩૭	જ્ઞાન ૫૨,૧૧૭
ચંદ્ર ૫૦,૧૦૭,૧૬૪	નન ૪૬,૧૦૨,૧૩૬	જ્ઞાની ૩૩,૧૬૪
ચરણ ૬૦,૧૨૦	નનક ૪૭,૧૮૮	ઝ
ચરિત્ર ૬૦ ૧૬૨	નનન ૫૩,૧૭૬	ઝાલાવાડ ૧૭
ચલાયમાન ૧૨૬	નનિતો ૪૬,૧૨૪	ઝેરી ૪૨
ચલિત ૬૪	નનમ ૬૧ ૧૬૫	ટ
ચાંચલ્ય ૩૨,૧૨૬	નય ૫૭,૧૦૩,૧૫૬	ટાલેતડકો ૧૬
ચારિત્ર્ય ૩૨	નરો ૫૬	ટાલેક ૪૦
ચાવંગી ૧૧	નનર ૧૪૨	ઢ
ચિત્ ૫૬	નગરણુ ૫૩,૧૨૦	ઢેડવાડો ૧૭
ચિત્ત ૬૩,૧૬૧	નમૃતિ ૫૦	ત
ચિત્ર ૫૬,૧૬૨	નમ્રત્ ૬૧,૧૫૬	તત્ત્વ ૩૨,૧૮૧
ચિત્રિત ૬૨	નતિ ૫૧,૬૬,૧૫૬	તર્જિત ૧૩,૩૧
ચિન્તન ૫૩,૧૬૫	નતન ૫૦,૧૦૭	તનુ ૪૬,૬૬,૧૬૫
ચિન્તા ૫૮,૬૬,૧૨૪	નિજ્ઞાસા ૫૬	તનુજ ૨૧,૧૩૪
ચિદ્ધ ૫૬,૧૮૮	નિજ્ઞાસુ ૪૬ ૧૭૨	તપ ૫૬,૧૨૮
ચેતન ૫૪,૧૫૫	નિત ૬૩,૧૭૧	તરંગ ૨૦,૧૭૨
ચોમાસું ૨૪,૧૮૮	અભોદ્ધાર ૧૦,૧૩૮	તરી ૧૭૮
ચોર ૪૬,૧૬૪	અવ ૫૪,૧૧૬	તરુ ૪૬,૧૬૩
છ	અવન ૫૨,૧૦૨,૧૨૧	તરુ ૫૪,૧૨૪
છત્ર ૬૦,૧૦૮,૧૭૫	અવિત ૬૪,૧૮૦	તાપ ૫૫,૧૦૩,૧૨૨
છંદ ૫૪	અનાગદ ૨૨	તાપસી ૩૬,૧૬૩
છિદ્ર ૫૦,૧૦૨,૧૧૪	એન ૩૧,૧૫૩	

तारक ४८, १८६	दर्शक ४७	दृष्ट ६३, १५६
तारुण्य १६६	दर्शन ५३, १२३	दृष्टांत ५, १४८
तिरस्कार ८०, १२४	दृढन ५२, १५१	दृष्टि ५१, १५५
तिर्वांजलि ५	दान ५२, १०२, १२३	देव ४६, १५६
तीर्थकर २०, १८१	दानव ३७ १६१	देश ५७, १६३
तुल्य ६४, १३६	दाभोहर २५, १५८	देशाटन ५, १३८
तृप्त ६२	दारिद्र्य ३२	दैत्य ३०, ३७, १६७
तृप्ति ५१	दाव ३०	दैनिक ३५, १५३
तृषात ६	दाह ५५	दैव ३६, १२८
तृष्णा ५६, १७३	दाण ५४	दोष ५५, १२४
तेज ५६, १५६	द्विगंभरी १६०	द्रव ५७ १८५
तेजस्वी ३३, १५०	द्विग्विजय १२, १३४	द्रष्टा ४६
तेज ५५, १४७	द्विनयया ५७	द्रावक ४८
त्याग ५६, १५७	द्विवरूपति १७	द्रावण ५३, १४६
त्राता ४६	द्विवाकर २०, १२६	द्राव्य ६५, १८८
त्रास ५६, १६२	द्विव्य ३६	द्रौपदी ३७, १२८
त्रिलोकी, त्रैलोक्य २४,	द्विव्यागना ५, १३६	द्रौपदी १७६
१२५	द्विशा ५८, ६८, १७३	द्वेष ५७, १८१
त्र्यंभक ११, १४४	द्विशू ५६	ध
त्वथा ५८, १८७	दीनशरणा ५३, १५४	धनाढ्य ७, १४०
त्वरित ६४	दीपक ४७, १६१	धनी ३३, १०२, १२५
द	दुकाण १५, १०२, ११५	धनुर्धर २१
दक्षिणायन ६, १५३	दुःप्रोदधि १०	धरण ५४, १६८
दंतकथा ५८, १५४	दुराचारी ३३, १८२	धरा ५६, १७३
दत्तक ६३, १६५	दुर्ग ७३	धर्म ६०, १०८, १३१
दम्पती १६, १३७	दुर्योधन १४, १७८	धर्माध्यक्ष ५, १४६
दया ५८, ११६	दुर्लभ ७३, ११६	धर्माध ६, १७७
	दुष्ट ६३, १६२	धर्मिष्ठ ३८, १६६

धर्मोपदेशक १०, १६४	नष्ट ६२	निरीक्षक ७२, १५१
धात्री ४६	नागर ३६, १५७	निरीक्षण ७३, १५३
धाम ६१, १६१	नागरिक ३५, १५२	निरीक्षा ७२, १०८, १४८
धार ४६, १८६	नाटक ४७, १७२	निरुत्तर ७३
धारक ४८, १७६	नाथ ४६, १५४	निरुद्धभी २५, ११५
धारण-ध्या ५४, १७८	नाह ५६, १५६	निरुद्धोग १६६
धार्मिक ३०, ३५	नाम ४६, ६०	निरुद्धण ७५, १५४
धामन्त ४१	नायक १२, १८८	निर्गत ७२, १३७
धीर १६३	नाविक १२, ११७	निर्गमन ७३, १५७
धष्ट ६२	नाश ५५, १२६	निर्णय ७३, १८६
धैर्य ३२, १५६	नास्तिक ६, २५, ७६, १५६	निर्णयित ७३
धोषण ५३, १७६	निग्रह ७५, १८०	निर्दोष १६५
ध्यान ११६	निज ७५, १७०	निर्धार ७३, १६७
ध्येय ६४	निज्जनदं ८, १७५	निर्णय २५, ७३, १२८
ध्रुव १७८	निर्जर ७५	निर्माण ७३
ध्वनि १७२	निर्ज्ञान ७५	निर्माणी ७३, १७५
न	निद्रा ५८, ७५, १७०	निर्वाह १४, १६८
नग २०, १४१	निधान ७५, १६७	निर्वाण ७३, १८१
नगर १०५, १६६	निनाह ७५	निर्वाह ७३, १५५
नदंन ४८	निन्हा ५८, १२६	निर्विघ्न ७२, ११८
नमन ५२, ११६	निष्पंध ७५, १७२	निवारण ७५, १६४
नमस्कार ८०, १३२	निमंत्रण ७५	निवृत्ति ७५, १३६
नम्र ५०, १०६, १७८	निमित्त ७५, १७७	निवेदन ७५, १२८
नयन १२, ६०, १०२, १०३, १४६	निधंता ७५, १५६	निश्चाकर २०
नरेश १०	निधम ७५, १२१	निशाचर २१
नर्मदा २१, १५७	निधमित ७५, १२१	निश्चय १५, १४४
	निर्जन ७३, १७०	निष्काम १६३
	निराहार ७३	निष्ठा ७५, १६६

निष्ठुर ७५
निष्पक्षपात ७३, १५८
नीति ५०, ११८
नीरव १४
नीरस १४
नीराग १७७
नृप २१, १३७
नृपति १७, १२७
नृवर १८
नेत्र ६०, १६८
नैक ११
नैतिक ३४
नैवेद्य ७५, १००, १६८
न्याय ७५, १३८
न्यायाधीश ५, १४६

य

यंभी ३३, १०६, १०८, १२०
यंभुल २४, १८४
यंभुटी १८१
यंभुली २४, १८१
यंभुग १८३
यंभुत ६, १६३
यंभुलिषेक ५, १३१
यति ५१, १६८
यतिनोद्धा १८२
यतिवता १८३
यत्नी १६५

यत्र ५०, १२५
यधिक ३५, ११७
यह ४८, १७८
यक्षति १३, १२७
यथ ५८, १६५
यथपान ५८, १२०
यतत्र १८, १२८
यथह ८१, १६६
यथेश्वर ८, ८१, ११४
यथेश १८०
यथोक्त ७०, ११६
यथोक्त ७०, १२४
यथोक्त ७०, १७१
यथोक्त १८, १३२
यथोक्त ७०
यथोक्त ७०, १७७
यथोक्त ७०, १५०
यथोक्त ७०
यथोक्त ७७, १३५
यथोक्त ७८
यथोक्त ७८, १५३
यथोक्त ७७, १२५
यथोक्त ७७
यथोक्त ७७
यथोक्त ७७
यथोक्त ७७, १४०
यथोक्त ७८

यथोक्त ७७, ११६
यथोक्त ७८
यथोक्त ७८, १६४
यथोक्त ७८, १६६
यथोक्त ७८, १७८
यथोक्त ७७, १४६
यथोक्त ७७
यथोक्त ७८
यथोक्त ७८
यथोक्त ७८, १८१
यथोक्त ७७
यथोक्त ७८
यथोक्त ८, ७७, १०८, १२४
यथोक्त १८२
यथोक्त ८१, १५१
यथोक्त १०, ११६
यथोक्त ११, १६६
यथोक्त ४८, १७७
यथोक्त ६०, १६२
यथोक्त ४८
यथोक्त ५३, १५१
यथोक्त ५६, १७१
यथोक्त ३७, ११५
यथोक्त ६०, १३४, १६६
यथोक्त १७, १३२
यथोक्त ३७, १४४
यथोक्त ४७, १०१, १३४

पालय ६५, १४०	प्रक्ष ७०, १८७	प्रतिभा ७७
पालन ५३, १०२, १८२	प्रक्षर ७०, १७१	प्रतिभाशाली २२
पाशव १६६	प्रकाश ६६, १२३	प्रतिभा ७७, १८७
पाश्चात्य ३४	प्रकाशित ६६, १४६	प्रतिप ७७, १८७
पिता ४६, १५३	प्रकृति ६६, १३८	प्रतिरोध ७७, १८६
पियु १०५, १६१	प्रक्षय ६६, १४५	प्रतिशब्द ७७
पीडा ५८, १५१	प्रभ्यात २३, ११५	प्रतिष्ठा ७७, १६१
पीताम्बर ५, २४, १२३	प्रभ्याति ६६, १४१	प्रतिष्ठित ७७, १४४
पुण्यश्लोक २४, १३७	प्रगति ७०	प्रतिस्पर्धी ७७
पुत्र ६०, १०७, १४५	प्रयत्न ७०, १८५	प्रतिहार ७७
पुनर्जन्म ८१, १६२	प्रयत्नित ६६	प्रत्यक्ष ११, १४५
पुनर्जन्म १६३	प्रयत्न ७०, १६०	प्रत्यय ११, ३०
पुरातन ३६, १६२	प्रयत्न ६६, १४६	प्रदक्षिणा ६६, १५१
पुरोहित १४, ६३, ६६, ११७	प्रज्ञा ६६	प्रदेश ७०, १६३
पुष्ट ६२	प्रग्नवित ७०	प्रक्षेप ७०, १८२
पुष्टि ५१, १७६	प्रज्ञा ७०, १७३	प्रधान ७०, १६१
पूजन ५२, १२०	प्रज्ञिपात ६६	प्रदुर्लभ ६६, ११८
पूज ५८, १३०	प्रताप ६६, १४२	प्रभय ७०, १८३
पूज्य ६४, १५५	प्रतिकार ७७, १३६	प्रभा ७०, १५४
पूज्यमुक्ति ५१, ६४, १७४	प्रतिकूल ७७	प्रभात २३, ७०, १५६
पूरण ५२	प्रतिगमन ७७	प्रभाव ६६
पूज ६४, १५४	प्रतिग्रह ७७	प्रभु ५०, ६६, ११६
पूजि ५०, १५१	प्रतिज्ञा ७७, १६०	प्रभवा ७०
पोषण ५४, १७८	प्रतिनिधि ७७	प्रभाल ६६, १३६
पौत्र ३७, १४२	प्रतिपादन ७७, १७२	प्रभा ७०, १८२
पौरस्त्य ३४	प्रतिपादन ७७	प्रभु ६६, १२४
पोषणिक ३०	प्रतिप्रिय ७७, १३६	प्रयत्न ६६, १२६
प्रक्षरण ७०	प्रतिफलित ७७	

પ્રયાસ ૭૦, ૧૬૬	પ્રાકૃતિક ૩૫, ૧૭૧	બંધુ ૪૯, ૧૫૪
પ્રયોગ ૬૯, ૧૪૮	પ્રાચી ૭૦, ૧૭૩	બલ ૫૫
પ્રયોજન ૬૯	પ્રાચીન ૩૯, ૧૧૫	બહિષ્કાર ૨૦
પ્રલય ૭૦, ૧૫૪	પ્રાચ્ય ૩૪	બાધ ૫૬, ૧૮૬
પ્રલાપ ૭૦	પ્રાણ ૭૦, ૧૦૮, ૧૨૬	બીજાંકુર ૬
પ્રવર્તક ૭૦, ૧૮૦	પ્રાથમિક ૩૫ ૧૩૦	બીજાશય ૧૮, ૧૯૪
પ્રવાસ ૭૦, ૧૬૨	પ્રાસ ૭૦ ૧૪૨	બુદ્ધ ૬૩ ૧૭૯
પ્રવાસી ૭૦, ૧૬૫	પ્રાસિ ૭૦, ૧૬૭	બુદ્ધિ ૫૧, ૧૩૩
પ્રવાહ ૬૯, ૧૩૫	પ્રાબલ્ય ૩૨, ૧૭૬	બુદ્ધિશાળી ૨૨ ૧૭૨
પ્રવાહી ૭૦ ૧૮૬	પ્રામાણિક ૩૫, ૧૩૧	બૃહસ્પતિ ૧૭
પ્રવૃત્ત ૬૯	પ્રારબ્ધ ૭૦, ૧૭૩	બોધ ૫૫, ૧૪૯
પ્રવૃત્તિ ૭૦	પ્રાર્થના ૭૦, ૧૩૧	બૌદ્ધ ૩૬, ૧૮૦
પ્રવેશ ૭૦, ૧૭૪	પ્રિય ૧૫૭	અભ્યર્થાશ્રમ ૮, ૧૮૦
પ્રવેશિકા ૭૦	પ્રીત ૬૩, ૬૬, ૧૫૭	અભ્યારી ૨૧, ૪૮, ૧૮૦
પ્રશંસા ૭૦, ૧૩૬	પ્રીતિ ૫૦, ૧૧૮	અભ્યાસી ૨૫
પ્રશસ્તિ ૭૦	પ્રેક્ષક ૭૦	અભ્યર્થિ ૧૧
પ્રશસ્ય ૭૦	પ્રેક્ષાગૃહ ૭૦	અભ્યાસ ૬, ૧૫૫
પ્રશ્ન ૫૯, ૧૬૨	પ્રેમ ૬૧, ૧૫૬	
પ્રસંગ ૭૦, ૧૫૮	પ્રેરણા ૭૦, ૧૫૯	ભા
પ્રસન્ન ૭૦, ૧૨૦	પ્રોત્સાહન ૭૦	ભક્ત (ભાત) ૬૩, ૧૦૬, ૧૫૭
પ્રસરણ ૭૦, ૧૮૭	પ્રોત્સાહિત ૧૬૬	ભક્ત (ભગત) ૬૩, ૧૦૧, ૧૫૭
પ્રસાદ ૭૦, ૧૫૮	પ્રોત્ ૭૦, ૧૬૩	ભક્તિ ૫૧, ૧૦૧, ૧૫૬
પ્રસાર ૭૦, ૧૮૧	ફ	ભક્ષ ૫૫, ૧૨૮
પ્રસિદ્ધ ૭૦, ૧૨૭	ફળદ્રૂપ ૧૬૯	ભક્ષણ ૫૨
પ્રહાર ૭૦, ૧૮૭	ફાયદાકારક ૨૦	ભક્ષ્ય ૬૪
પ્રહુલાદ ૭૦	ખ	ભંગ ૫૫, ૧૫૦
પ્રાકૃત ૩૧, ૧૧૭	બંધ ૫૪	ભંગાણુ ૪૦, ૧૨૧
	બંધન ૫૩, ૧૦૨, ૧૭૩	

અંગુર ૬૫	ભાસુર ૬૫	મતિ ૫૧,૧૭૧
અજન ૫૨,૧૨૬	ભારકર ૨૦,૧૫૨	મંત્ર ૬૦,૧૬૫
અય ૫૫,૧૪૪	ભિક્ષા ૫૮,૬૮,૧૦૮,૧૮૦	મંત્રી ૪૮,૧૮૧
અયાનક ૮,૧૫૬	ભિક્ષુ ૪૬,૧૮૧	મંત્રેશ્વર ૧૦,૧૬૭
અરણ્ય ૫૪,૧૭૬	ભિન્ન ૬૨,૧૦૭,૧૧૭	મથન ૫૩,૧૬૨
અરતી ૧૨૧	ભીતિ ૫૧	મદ ૫૬,૧૬૧
અર્તા ૪૬	ભીતિ ૫૧	મહોન્મત ૧૦ ૧૭,૬૩.
અવ ૪૬,૫૭,૧૬૫	ભીમ ૬૦	૧૭૮
અવન ૫૪,૧૫૬	ભુજ ૪૬,૧૬૮	મદ્ય ૫૦,૧૭૦
અવિધ્ય ૧૭૦	ભૂ ૫૬	મધ્યાક્ષક ૮,૧૮૬
અવ્ય ૬૫,૧૬૬	ભૂચર ૨૧,૧૪૧	મધ્યાહ્ન ૬,૧૮ ૧૫૬
આગિનેય ૩૭	ભૂતેશ ૬,૧૭૭	મધ્યાહ્નસારી ૧૦,૧૮૬
આગ્ય ૬૪,૧૨૦	ભૂપ ૨૧,૧૩૬	મન ૫૬,૧૩૦
આણ ૫૦,૧૦૨,૧૨૦	ભૂપાલ ૨૧,૧૬૮	મનન ૫૩
આત્રીય ૩૭	ભૂમિ ૧૬૩	મનનીય ૬૪
આન ૫૬,૧૫૬	ભૂમિતિ ૫૧,૧૫૪	મનુષ્ય ૩૭,૬૬,૧૬૬
આર ૫૫,૧૪૮	ભૂષણ ૫૨,૧૪૭	મન્ય ૫૨
આરતવર્ધિય ૩૬,૧૫૩	ભૂસ્તરવિદ્યા ૧૪૫	મરણ ૩૦,૩૧,૫૪,૧૫૬
આર્યા ૬૫	ભૂસ્તરવેત્તા ૧૮,૧૮૬	મર્મ ૬૧,૧૬૬
આવ ૫૭,૧૭૦	ભૂત્ય ૬૫	મહર્ષિ ૧૧
આવિક ૩૫,૧૨૩	ભૈદ ૫૫,૧૫૨	મહાતુભાવ ૧૬૬
આવી ૪૮,૧૬૮	ભોગ ૫૫	મહાન્ ૧૬૬
આવ્ય ૬૫	ભોજન ૫૩,૧૨૫	મહારાષ્ટ્ર ૨૩,૧૭૧
આપણ ૫૩,૧૬૦	બ્રમણ ૫૨,૧૧૪	મહેશ ૧૦ ૧૮૩
આપા ૫૮,૧૧૭	બ્રહ્મ ૬૩,૧૫૮	મહોદધિ ૧૦
આપાંતર ૮,૧૧૭	બ્રાન્ત ૬૩,૧૭૮	માંડલિક ૩૫
આપ્ય ૫૭,૧૮૧	મ	માતા ૪૬,૧૫૪
આસ ૫૬,૧૭૫	મત ૬૩,૧૫૪	માત્રા ૬૦,૧૨૧

भादक ४८, १८१	मैत्री ३६, १५६	योगीश्वर ६, १५८
माधुर्य ३२	मोह ५७, १७४	योग्य ६४, १०१, ११८
मान ५२, ५३, १४६	मोहधारण ४८, १६८	योग्यता ५४, १६५
मान ५५, ११४	मोहन ४८, ५३, १२०	योग्यो ४६, १०२, १२४
मानव ३७, १४१	मोहिनी ३६	योग्यन ३२
मानिनी ३६, ६६, १२७	मौन ३२, १५८	
मान्य ६४, ११८		२
माज ५५, १०८, १२५	य	रक्त ६३, १०६, १७३
मार्मिक ३५, १५७	यजन ५३, १७६	रक्षक ४७, १०८, १४२
मासिक ३५, ११८	यजमान ६१, १६२	रक्षण ५२, ११४
मितभाषित्व ३२	यज्ञ ५६, १०१, १५३	रक्षा ५८, ६८, १०८, १५६
मित्र १५८	यज्ञोपवीत ७८	रक्षित ६२, १४३
मिश्र ५६, १८६	यति ५१, १०१, १८२	रंग ५६, १५५
मिश्रण ५३, १८७	यत्न ५६, १०१, १३१	रचना ५३, १४१
मिश्रित ६४	यंत्र ६०, १०१, १२६	रक्षणशास्त्र १८, १४१
मिष्ट ६३, १६४	यशस्वी ३३, १४३	रणन ५३
मुक्त ६२, १५७	याचना ५४	रति ५१, १८३
मुक्ता ६२, १२०	यात्रा ६१, १०१, १२२	रत्नाकर ८, १०१, १५६
मुक्ति ५१, १०१, १७६	यांत्रिक ३५, १२८	रमणीय ६४, १३०
मुद्रांकित ८, १७	यावद्यद्रष्टाकारौ २६,	रमा ५८, १६७
मुशरि ६, ६६, १७६	११६	रम्य ६४, १६५
मूर्च्छा ५८, १८३	युक्त ६२	रस ५६, १६६
मूढ ६३	युक्ति ५१, १०१, १६२	रसिक ३५, १२५
मृग ५५	युग ५६, १०१, १७०	रहित ६४
मृगया ५७	युद्ध ६३, १०१, १६६	राग ५६, १८१
मृगमय-मृगमय ३७, १७४	युधिष्ठिर १६, १८०	राजकीय ३६
मृत ६३	योग ५७, १०१, १५४	राजधानी ५३, १८२
मृत्यु १८०	योगी ३३, १०२, १३०	राज्य ६०, १४१

રાજમાન ૬૧	લાભ ૫૫,૧૦૪,૧૨૬	વર ૪૯
રાજર્ષિ ૧૧,૨૩	લાવણ્ય ૩૨	વરદાન ૧૮,૧૬૮
રાજેન્દ્ર ૯,૧૩૫	લિષિ ૧૬૬	વરિષ્ઠ ૩૮,૧૪૫
રાજ્ય ૬૪,૧૬૬	લીન ૬૪,૧૫૭	વર્ણ ૫૬,૧૦૨,૧૫૫
રામાયણ ૬,૧૭૯	લુપ્ત ૬૩	વર્ણન ૫૨,૧૨૬
રાષ્ટ્ર ૬૦	લુહાર ૨૦,૧૦૫,૧૭૯	વર્ણનીય ૬૫,૧૭૪
રઘિ ૧૬૨	લેખ ૩૦,૫૭,૧૫૩	વર્ણશ્રમ ૧૯૨
રેદન ૫૪,૧૬૮	લેખક ૪૭,૧૦૪,૧૩૦	વર્તન ૫૪,૧૦૭,૧૫૨
રેદ્ર ૫૦,૧૮૩	લેખન ૫૪,૧૬૬	વર્તમાન ૬૧,૧૩૬
રેષ ૬૨	લોક ૫૫	વર્ધિષ્ણુ ૬૫
રૂપ ૫૫,૧૩૬	લોપ ૫૭,૧૫૨	વલન ૫૪,૧૦૨,૧૮૬
રેખાંશ ૯,૧૬૩	લોભ ૩૦,૫૭,૧૫૨	વસતિ ૫૧
રેચક ૪૮,૧૬૪	લોભન ૪૮,૧૧૭	વસુધા ૨૧,૧૭૧
રોમ ૫૭	લોહચુબક ૪૭,૧૨૮	વસ્તુ ૬૧,૯૯,૧૭૫
રોગિષ્ઠ ૩૮,૧૮૬		વસ્ત્ર ૬૦,૧૨૫
રોગી ૩૩,૧૨૬	વ	વહન ૫૨,૧૦૨,૧૪૯
રોમાવલી ૧૮	વક્ત્રા ૪૬	વહાણુ ૪૮
રોષ ૫૭,૧૭૬	વક્તૃત્વ ૩૨,૧૭૧	વાક્ય ૬૫,૧૫૭
	વક્ત્રીવન ૫૩,૫૪,૧૫૦	વાગ્દાન ૧૨,૧૭,૧૫૮
લ	વક્ત્રીભૂત ૬૨,૧૫૦	વાગ્દોષ ૧૨,૧૩૯
લક્ષ ૫૫,૧૦૮,૧૩૦	વચન ૫૨,૧૦૨,૧૦૫,૧૧૯	વાગ્દ્યાણુ ૧૨,૧૭૫
લક્ષણુ ૫૨,૧૦૮,૧૨૨	વઢવાણુ ૬૧,૧૦૩,૧૭૫	વાંછના ૫૪
લક્ષ્મી ૧૦૮,૧૭૫	વદન ૬૦,૧૨૫	વાચક ૪૭,૧૮૩
લક્ષ્ય ૬૪	વધ ૫૫	વાચા ૫૮,૧૨૫
લગ્ન ૬૪,૧૦૭,૧૫૭	વધ્ય ૬૫	વાતાવરણુ ૭,૧૪૭
લગ્ન ૫૯,૯૮,૧૦૬,૧૬૦	વંદન ૫૨	વાતસલ્ય ૩૨
લય ૫૭,૧૮૫	વન્દનીય ૬૫	વાદ ૫૫,૧૫૦
લાઘવ ૩૨	વમન ૫૩	વાહિન ૬૦

वानप्रस्थाश्रम ८, १८०	विद्या ५७, १२२	विरद्विष्णी ७४, १६८
वार्षिक ३१, ३५, १८४	विद्यार्थी ८, ३३, ११८	विदाग ७४, ६६
वाल्मीकि ३६, १७०	विद्युत् ७३, ६६, १०७, १५०	विशङ्खमान ७४, १७४
वास ५५, १२२	विद्युद्वाहक १२, २४, १५०	विशम ७४, १७७
वासना ५४, १५६	विद्वान् ११५	विरुद्ध ७३, १३६
वासित ६२, ११७	विधवा २५, ७३, १४३	विर्ष ७३, ६६, १०३, १३७
वास्तविक ३५, १३८	विधविध ७४, १७१	विरोध ७३, १३६
वाहक ४७, १४६	विधाता ७३, ११६	विद्वक्ष्य ७३, १५१
वाहन ४८, १५५	विधि ७४, १७५	विद्वंभ ७४, १६५
विकराण ७३, १२७	विनति ७३, ११६	विद्याप ७४, १६७
विक्रम ७३, १३७	विनय ७४, १६१	विदास ७४, १८१
विक्र ७३, १४७	विनाश ७३, १३२	विवरिण ७४, १५३
विक्रस ७३	विनीत ७४, १८१	विवाद ७४, १८४
विप्रयात ७३, १३५	विनोद ७४	विवाद ७४, १५४
विगत ७४, १७८	विपत्ति ७३, १३०	विविध ७४, १६७
विग्रह ७३, १४३	विपरीत ७३, १३२	विवेक ७४, १५२
विघ्न ७४, १६६	विरुद्ध ७४	विवेचन ७४, १५२
विचार ७३, १४८	विभव ७४, १५४	विशुद्धि ७३
विचारक ७४	विभाग ७३, १२०	विशेष ७३, १४६
विचित्र ७३, १५१	विभु ७४, १५५	विशू १७६
विनय ७३	विभुति ७३	विश्राम ७३
विज्ञान ७४	विभण २५, १२७	विश्व १७१
वितर्क ७४, १७३	विभुक्त ७३	विश्वोद्विनी १६८
वित्त ६२	विभुष २५, १५६	विश्वास ७४, १५६
वित्तोपाय १०	विश्राम ७३, १३६	विश्वासु ७४, १७६
विहित ६२	विराज ७४, १५७	विषम ७३, १४४
विदुर ६५	विरागी ७३, १४६	विष्टि ५१, १५६
विदेश ७४, १७४	विरह ७४, १६८	विस्तार ७३, १४६

विस्तीर्ण ७४, १८६
 विस्तृत ७४
 विस्मय ७४, १६४
 विस्मित ७४, १५६
 विहंग २०, १६२
 विहार ७४, १७५
 विहङ्ग ७४
 वीरागना १६६
 वृत्त ६३, १८४
 वृत्तांत ६, १५७
 वृत्ति ५०, १३२
 वृक्ष ६३, ६६, १०२, १५७
 वृद्धि ५१, १४५
 वृष्टि ५१, १५६
 वेत्ता ४६, १४५
 वेद ५७, १६५
 वेदना ५४, १६४
 वेदांग ७, १६५
 वेदोक्त १०, १८०
 वेध ५५, १२२
 वेध ५७, १५७
 वैज्ञानिक १६६
 वैद्वेषी ३७, १६७
 वैदिक ३४, १००, १८३
 वैद्य ३६, १०७, १८३
 वैधव्य १६६
 वैभव ७४, १७७
 वैशाखरक्ष ३४

वैशग ३२, १८२
 वैरी ३३, १७५
 वैश्य ३६, १७६
 वैष्णव ३०, ३६, १२०
 व्यक्तित ७४, १८०
 व्यतीत ७४
 व्यथ ७४
 व्यर्थ ११, १३७
 व्यवस्था ७३, १२२
 व्यवस्थापक ७४
 व्यवस्थित ७४
 व्यवहार ७४, १७२
 व्यसन ७४, १६६
 व्याकरण ७३, ११८
 व्याकुल ११, १६७
 व्याख्या ७४, १८६
 व्याधि ७३, १२२
 व्यापक ७४, १७०
 व्यापी ७४, १६६
 व्याप्त ७४
 व्यायाम ७३
 व्यावहारिक ३५, १४२
 व्युत्पत्ति ११, ७३
 श
 शक्य ६४
 शंकर २०, १२०
 शंका ५८, १३६
 शक्ति ५१, ११५

शब्द ५६, १०४, १५६
 शय्या ५७
 शशक्ष ५३, १००, १४५
 शरीर १२०
 शशिवहनी २५
 शस्त्र ६०, १७८
 शान्त ६३, १६५
 शान्ति ५२, १६२
 शाप ५६, १०८, १६८
 शासन ५२
 शास्त्र ६०, १६२
 शास्त्री ३३, १६४
 शास्त्रीय ३६, १७८
 शिक्षक ४७, १३०
 शिक्षण ५२, १२७
 शिक्षा ५८, ११६
 शिरोमणी १४, १३४
 शिवसदन ५४, १५५
 शिष्य १८२
 शुद्ध ६२, ११८
 शुद्धि ५१, १७६
 शुभ ५६, १६२
 शेष ५७, १८६
 शैली ३६, १६०
 शोक ५७, १६६
 शोध ५७, १६४
 शोधक ४७, १२४
 शोभन ४८, ११७

शोभा ५८, १४१	संस्कार ७१, ११७	सत् ६१
शोभित ६४, १७१	संस्कृत ७१, ११७	सत्कार १३, ४६, ८१, १३६
शोभ ५७, १८६	संस्था ७१	सत्ता ३१, १५८
शोभक ४७, १४८	संस्थान ७१, १२४	सत्त्वशुद्धि ३२
शोभलु ५३, १४८	संछार ७१, १८४	सत्य १०७, १६१
शौच ३२, १६१	संछिता ७१, १५३	सहाय्य १२, १८०
शौच्य ३२, १३४	संक्रम २५	सहाय्यारी १६५
श्रद्धा ८०, १५८	संक्षेप ७१, १८३	सङ्कल्पयोग १६५
श्रम ५५, ११७	संक्षेप ७१, १७३	संतति ७१, १५६
श्रवण ६०	संक्षेप ७१, १४७	संतान ७१
श्राद्ध ८०	संक्षेप ७१, १८६	संताप ७१, १५७
श्रावक १२, १५७	संक्रमण ७१, १८८	संतीष ७१, १३१
श्रेष्ठ ३८, १७१	संक्रान्त ७१	संविधि ७१
श्रीता ४६	संक्षेप ७१, ११८	संहेश ७१, १४५
श्लोक ५६, १८४	संख्या ७१, १७०	संहैह ७१, १६७
श्रास ५५, १२२	संज्ञ ७१, १५२	संधान ७१, १०२, १०८, १२८
श्रासोद्धृति १०, १६, १२२	संज्ञति ७१, ६६, १६०	संधि ७१, १०८, १४२
श्वेतांबर १६०	संज्ञम ७१, १४५	संख्या ७१, १०८, १५२
स	संज्ञित ७१, १७५	संन्यास ७१, १८०
संयम ७१, १८२	संज्ञ ७१, १०८, १६०	संन्यासाश्रम ८, १८०
संयुक्त ७१, १७६	संज्ञाम ७१, १७३	संन्यासी ३३, १८१
संयोग ७१, १०१, १४६	संध ७१, १८२	सन्मुख ७१, १८५
संरक्षलु ७१, १४०	संधात ७१, १५७	समर्पि ११, १६४
संवाद ७१	संयय ७१, १८६	समर ७६, १८५
संशय ७१, १५३	संविधानं १३, १६५	समास ४६, १६०
संशोधन ७१, १५३	संज्ञन १३, ८१, १७७	सम २६, १६२
संसर्ग ७१, १४६	संज्ञा ७१, १६३	समकाशीन १५३
संसार ७१, ११८	सत्त ७१, १६६	

समक्ष ७१,१७२	संभावित ७१,१२५	सामुद्रधुनी १८,१४०
समदृष्टि ५१,१५८	संभाव्य ७१,१६४	सामान्य ७१,१४४
समधात २५,१८४	संमति ७१,१४२	सार ५७,१००,१४०
समभावना ५४,१७१	संभुज ७१,१८५	सार्व ६,१२८
समय ७१,१६६	सर ४६,१४१	सावध २६,१७३
समर्थ ७१,१५४	सरिता १०४,१७०	साहसिक ३५,१२७
समर्पित ७१	सरूप २६,१७३	साहसिक २०,१०४,१७४
समशितोष्ण १०,१८४	सरोवर १४,१४०	सिद्ध ६२,१४८
समाभम ७१,१५०	सर्वस्व २२	सिद्धांत ७,१५३
समाचार ७१	सविस्तर २५,१६५	सिद्धि ५१,१७३
समाधान ७१,१८१	सहज २१,२५,१२४	सिंहावलोकन ७
समाधि ७१,१८४	सहन ५२,१२३	सिंहासन ८,१७३
समान २५,१४८	सहवास २६,१७०	सुकृत ७६,१३६
समाप्त ७१,१५३	सहाय्याथी ७,१६०	सुनक्ष ७६,१०२,१६२
समाप्ति ७१,१८०	सहाय २५,८१,१३५	सुज्ञ २१,१३७
समावेश ७१,१५५	सहायक २५,११६	सुत ६२,१२०
समुदाय ७१,१८५	सहित ६४,१८०	सुथार २१,१७८
समुद्र २५,१२०	सहाद्रि ७,१५३	सुधी ७६
समूह ७१,१८५	साक्षर ६,११७	सुसद्योपरि १०,१३५
समृद्धि ७१,१४२	साक्षी ६,१२६	सुरक्षित ७६,१८५
संपत्ति ७१,१६१	सांकेतिक ३५,१७२	सुखल ७६,१७२
संपात ७१,१८४	सांगोपांग १०	सुवर्ण ७६,१०७,१६३
संपादन ७१,१८१	सात्त्विकवृत्ति ३५	सुवासिक २५,१६३
संपूर्ण ७१,१२४	साध ५६,१७६	सुशोभित २५,१६२
संप्रदाय ७१,१६२	साधन ५२,१२१	सुस्वर ७६,१४१
संनय ७१,११७	साधु ४६,१६६	सूचना ५३,१४४
संभव ७१,१४६	सामर्थ्य ३२,१३१	सूचन ५४,१५४
संभावना ७१	सामाजिक ३५,१६३	

सृष्ट ६३, १५५
 सृष्टि ५१, १४६
 सृष्टिहोदिनी ४८, १६८
 सेनानी ५०
 सेन्द्रिय ८, १५१
 सेवक ४७, १३४
 सेवन ५२, १२१
 सेवा ५८, १२०
 सैनिक ३५, १६६
 सौमन्य ३२
 सौम्य ३२, १३३
 सौमित्रि ३७, १६२
 सम्पन्न ५४
 स्तब्ध ६३
 स्तम्भ ५६, १०६, १६६
 स्तुति ५१, १४१
 स्तोत्र ६०, १८४
 स्थल १५५
 स्थान ५३, १०२, १५०
 स्थानिक ३५, १३२
 स्थापन ५४, १०२, १७४
 स्थापना ५४, १६६
 स्थावर ५०, १८२
 स्थिति ५१, ११८
 स्थिर १४७
 स्थान ५३, १२३

स्नेह ५७, १५७
 स्नेही ३३, १३६
 स्पर्धा ५६, १७८
 स्पर्श ५५
 स्फूर्ति ५१
 स्मरण ५४, १०८, १५६
 स्मित ६३, १७०
 स्मृति ५१, ६६, १७६
 श्रद्धा ४६
 स्वच्छ ११, १२१
 स्वच्छंदी ८१, १६०
 स्वतंत्र १८, ८१, १२८
 स्वप्न ५६, १०३
 स्वभाव ८१, १२३
 स्वयंवर २४, ८९, १२८
 स्वर ५७, १०३, १६८
 स्वरधारण ४८, १७२
 स्वरसंवाहक २५, १७२
 स्वस्ति ७६, १६५
 स्वस्थ २२, १७१
 स्वागत ७
 स्वाह ५५, १२२
 स्वादिष्ट ३८, १४६
 स्वाधीन ६, १८, १३२
 स्वानंद ८, १७५
 स्वाभाविक ३५, १३२

स्वार्थ ६, ११६
 स्वार्थी १६६
 स्वामी ५५, ८०, १४४
 स्वच्छायासी २१, ४८
 छ
 छत्या १८३
 छन्य ६५
 छनुमान ३३, १६७
 छरण ५४, १६४
 छरि १५७
 छर्ता ४६, १७८
 छवन ५४, १६३
 छवामान ५३, १८४
 छानि ५२, १०२, १७३
 छार ५५
 छास्य ६५, १७२
 छित ६३, १५२
 छितेच्छ १६१
 छिमायण ६, १३४
 छिमात्रय ७, १३३
 छिंसक ४७, १३५
 छिंसा ५८
 छिंसाश २३
 छिष्ट ६४
 छोम ६१, १६३

પ્રશ્નો.

૧. ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ શું ? એ મૂળમાંથી હિંદની કઈ કઈ ભાષા ઉદ્ભવેલી છે ? એ મૂળભાષા સિવાય બીજી કઈ કઈ ભાષાના શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં શામટે છે ?

૨. ગુજરાત નામ શાથી પડ્યું છે ? એનો મૂળ શબ્દ કયો ?

૩. નીચેના શબ્દ દ્વય પાછીને સમજાવો, એમાં સંધિનો કયો નિયમ રહેલો છે તે કશાંત્રિ.

અઘાપિ ૫, ૧૩૬,* દેશાટન, ધર્મધ્યક્ષ, સાક્ષી, સ્વાર્પણ ૬, ૧૩૪, ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયન, પચામૃત, મુરારિ, સહાધ્યાયી, ધનાઢય, કેશકર્ણ ૮, ૧૮૬, નિબનંદ, તથાપિ ૮, ૧૩૫, મહાત્મા ૯, ૧૫૯, લોકેષણ ૧૦, ૧૬૧, પતિતોદ્ધાર, પ્રત્યક્ષ.

૪. નીચેના સમાસો નામ આપી છોડો ને તેમાં સંધિનો કયો નિયમ રહેલો છે ?

પ્રેમ-શૌર્યાકિત, મહિરાક્ષી (મહિરા=ખંજનપક્ષી+અક્ષિ=આંખ)=ખંજનપક્ષીના નેત્રરંગ જેવા રંગવાળાં નેત્ર છે જેનાં એવી (સ્ત્રી), આરોગ્યાલય, ગુરુત્વાકર્ષણ ૭, ૧૪૮, દેવાલય ૭, ૧૩૨, સમોષ્ણતાવૃત્ત ૧૦, ૧૮૪, સૂર્યોદય ૧૦, ૧૨૯, ચાર્વંગી, તન્વંગી (તન્વ=કોમળ+અંગી)=કોમળ અંગવાળી (સ્ત્રી).

૫ નીચેના શબ્દ કયો સમાસ છે ? એનો વિગ્રહ કરો.

અક્ષરગણિત ૧૬૦. ચમૂપતિ (ચમુ=સેના), દષ્ટિવિદ્યા ૧૮, ૧૬૪, શિવસદન, દેવકીનંદન (નંદન=પુત્ર)=દેવકીનો પુત્ર, લક્ષ્મીનંદન (લક્ષ્મીને આનંદ આપનાર-વિષ્ણુ), તીર્થંકર, વિહંગ, તનુજ, જંકજ ૪૯, પૂર્વજ ૨૧, ૧૧૬, મનુજ (મનુથી ઉત્પન્ન થનાર-માણસ), દુઃખદા, ચિત્તવેધક ૨૨, ૧૭૦, ગૃહસ્થ, પરમહંસ (હંસ=આત્મા)=સંન્યાસી, યોગી; ત્રિદોષ ૨૪, ૧૨૨, દામોદર, નિઃસીમ ૭૩, પુણ્યલોક, પ્રભસત્તાક ૨૫, ૧૨૪, શ્યામચરીર (શ્રીકૃષ્ણ), યથાસ્થિત ૨૬, ૧૫૬, ચાવચ્યંદ્રદિવાકરૈ, શાહજહાં, ખૂબ-સૂરત ૨૯, બદદાનત ૨૯, પેગબર, હમામખાનું ૧૧૫, હરામખોર ૨૭, ૧૬૯

*શબ્દબ્યુત્પત્તિદર્શક સૂત્રીમાં આવેલા શબ્દો સિવાયના શબ્દો પુસ્તકમાં કયે પાને છે તે અંક બતાવેલ છે.

૬. 'અકર્મક' એ કેવો સમાસ છે ? એને છેડે જમ 'ક' પ્રત્યય છે તેવા 'ક' પ્રત્યયવાળા એજ ભતના સમાસના દાખલા આપો.

૭. 'નિજીવ' થી ઉદાહરણ શબ્દ કહો.

૮. 'તદ્વિત' પ્રત્યય એટલે શું ? વિશેષણને કયા તદ્વિત પ્રત્યય લાગી ભાવવાચક નામ બને છે ? ફરેક પ્રત્યયના બબ્બે દાખલા આપો.

૯. નીચેના શબ્દમાં કયો તદ્વિત પ્રત્યય છે ? એ પ્રત્યયનો શો અર્થ છે ? એવા બીજા દાખલા આપો.

ફળદ્રૂપતા, સૌંદર્ય, તાત્પર્ય (તત્પર+ય) તૈયારપણું, સાર, હનુમાન, નાગરિક, વાર્ષિક, કિન્નરી, નાદાની ૪૪, અકલમંદ ૪૫.

૧૦. 'પંખીડું' એમાં કયો તદ્વિત પ્રત્યય છે ? એ પ્રત્યયનો શો અર્થ છે ? એવા બીજા પ્રત્યયો કહો.

૧૧. 'કૃત્' પ્રત્યય એટલે શું ? ધાતુને કયા કૃત્ પ્રત્યય લાગી કર્તૃવાચક કૃદંત બને છે ? ફરેક પ્રત્યયના બબ્બે દાખલા આપો.

૧૨. નીચેના શબ્દો વ્યુત્પત્તિ કરી સમજાવો.

પવન, પૂજન, નયન, સુત, રમણીય, જિજ્ઞાસુ, ક્ષણભંગુર ૬૫, અતિથિ, ભણકાર ૬૭, સંયમ, સંતતિ, સમક્ષ, સમાવેશ, નિરંકુશ ૭૨, ૧૧૬, નિરંજન, નિરંતર ૧૪, ૧૩૨, નિરીક્ષા, નિર્વાહ, આદર્શ, આભૂષણ, ઉત્કૃષ્ટ, ઉદાસ, ઉન્નત, અગમ્ય, અનિષ્ટ, અનૃત, અનૌરસ (અન+ઐરસ)= ઐરસપુત્ર નહિ તે, કત્તક; અંતર્યામી, અરણ્ય.

૧૩. 'દ્વિપ' અને 'દ્વીપ' શબ્દના અર્થમાં શો ફેર છે ? એ શબ્દો શી રીતે બન્યા છે તે સમજાવો. (૧૭૬)

૧૪. 'જન્' ધાતુપરથી બનતા શબ્દ લખો.

૧૫. 'આહાર'માં 'આ'ને બદલે બીજા ઉપસર્ગો મૂકી અર્થમાં કેવો ફેરફાર થાય છે તે દર્શાવો.

૧૬. 'ઉપ', 'અધિ', 'જેર' અને 'જે' પૂર્વજ આવે એવાં; અને 'આ' ને 'ના' પ્રત્યય આવે એવાં બબ્બે ઉદાહરણ લખી તેમની વ્યુત્પત્તિ સાથે અર્થ લખો.

૧૭. નીચેના શબ્દનાં મૂળ આપો.

અરવી, ડાઘ ૧૦૪, પરૌણો ૧૦૬, અને માવું ૬૩.

૧૮. 'ક્ષણેક્ષણે', 'આડોશીપાડોશી' શબ્દ બેવાર કહેવાથી તેમાં શો અર્થ આવે છે ?

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨,૧૦૦	૧૯,૩	વૈવાહિક	વૈવાહિક:
૧૪	૬	તપોદન	તપોવન
૧૬	૮	તાદતકકે।	ટાદતકકે।
૧૮	૬	વિદ્યુદ્બળ ^{૯૧}	વિદ્યુદ્બળ ^{૨૨}
૨૧	૩	દુરાચારી ^{૧૧}	સ્વેચ્છાચારી
૨૧	૨૧	ગોપાલદાસ ^{૩૩}	ગોપાલદાસ ^{૨૩}
૨૩	૨	ભવકુપ	ભવકૂપ
૪૨	૯	છેડી નાખો-ભૂપાળ, આ શબ્દ પૃષ્ઠ ૨૧, ૧૬૮ મે જુઓ.	
૪૭	૧૮	વહ્	વહ્
૪૭	૨૩	બુધ્	બુધ્
૪૮	૧	દ્રાવક ^{૮૮}	દ્રાવક
૪૮	૨	તૃ	તૃ
૫૧	૨૧	મતિ	મિતિ
૫૭	૧૦	મૂ	મૂ
૭૩	૪	નિમત	નિર્મિત
૭૫	૨	આવૃષ્ટિ ^{૪૫}	આવૃષ્ટિ
૭૮	૧૦	બોધ.	બોધ.
૯૪	૨૩	રંધા(વું),	રંધ(વું),
૧૦૦	૧૬,૨૧	પ્રથમના	પ્રથમાના

૧૦૬	૮	પ્રાધૂણ્યક:	પ્રાધૂર્ણિક:
૧૨૦	૪	શૂ	શૂ
૧૨૧	૧૨	સાધન	સાધન
૧૨૭	૨	પાંદડોનો	પાંદડાંનો
૧૩૭	૭	દમ્પતિ	દમ્પતી
૧૪૯	૧૫	ચઢ્	ચઢ્
૧૫૪	૨૪	અહાનશ	અહર્નિશ
૧૬૭	૨૦	(વિલ્ + અ)	(વિલપ્ + અ)
૧૬૮	૮	(ધ + અન)	(ધૃ + અન)
૧૭૧	૨૦	જનકૃત	જનકૃત
૧૭૮	૧૦	(ધ + અના)	(ધૃ + અના)
૧૯૪	૩	નમ્ર	નમ્ર
૧૯૫	૨	પીળાપણું	પીળાપણું
૨૦૦	૩	ઉપાય ૭૮, ૧૭૨	ઉપાય ૭૮, ૧૨૨

શાળાઓમાં ખાસ ઉપયોગી થઈ પડેલાં પુસ્તકો.

૧. સરસ દેશીનામાની પદ્ધતિ:—ટેકસ્ટ બુક છે. આ. ૩૩ મી. કિં. ૫ આના. નામુ શિખવવાને આ એક ધાર્મિક ઉપયોગી પુસ્તક નીવડ્યું છે.

૨. સરસ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ —સાયબેરિ બુક તરીકે મંજૂર છે. ઘણે કેકાણે ટેકસ્ટ બુક છે. આ. ૨ મી કિમ્મત ૫ આના. બહેળા જથ્થામાં ખપે છે (૮૨,૦૦૦ પ્રત થઈ છે.) સમજપૂર્વક પદ-ચ્છેદ તથા વાક્યપૃથક્કરણ શિખવ-ને આ એક અત્યુત્તમ સાધન નીવ-ડ્યું છે. ઉત્તર વિભાગના મુખ્ય માસ્તરોએ ઉત્તમ અભિપ્રાય આપેલા છે.

૩. નવું સરસ સુખગણિત—ઘણે કેકાણે ટેકસ્ટ બુક છે. આ. ૧૫ મી. કુલ પ્રત ૬૫,૦૦૦. કિં. ૩ આના. એકજ બુકમાં બાળવર્ગથી થો. ૫ મુઘીનો વિષય મનોચતનસહ સમજાવ્યો છે. આંક, ધાત, કોષ્ટકો પર તેમાં આપ્યાં છે. વ્યાજ, તોલ-આરક્ષાન, કાટલાકડા ને હુડીના હિસાબ વ્યવહારોપયોગી ભાઈ છે. પ્રવણી તરીકે આપ્યા છે. ઘણે ત્રીજામાં એકમ પદ્ધતિનાં લેખાં એવી રીતે સમજાવ્યાં છે કે તેથી બાળકો થો. ૪-૫ માં લેખાંની ટુંચીઓ જાતે ઉત્પત્તકર્તા થાય છે. બહેળા જથ્થામાં ખપે છે.

૪. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા:—આ. ૧૫ મી. કુલ પ્રત ૪૭,૦૦૦. કિં. દોઢ આનો. કારિયાવાડની રસ્સા માટે બતાવી છે.

કમિશન:—જરૂરયાતમાં ૨૦ ટકા પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ મ માવનારને સાર છે. મુખ્ય એજન્ટ:—અમદાવાદ (રે. પાનકેર નાકે) મેતર્સ એસ. બી શાહની કંપની, રાજકોટ બહેચરભાઈ મેઘજી, ભાવન-ગર અખતુલકુમેન આદમજી, ગોંડલ ચુનીલાલ ટોકળી, ધોરાજી એસ. ટી. વાઢેર, જુનાગઢ જનાવન દામેદર, જામનગર હેમચંદ બાદશહ, વઢવાણ સિટિ-જેએન તલકશી, મુંબઈ (રે. કાલ્યાણેરી રોડ.) મેસર્સ એન. એમ ત્રિપાઠીની કંપની, આંધ્રા હુગીબ છાત્રાહીમ હાચવાળા, મુંબઈ કર-સનદાસ નાગજીદાસ, સવળા જાગીતા બુદમેસરેને ત્યાંથી મળી શકશે.

ગ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, માજી ડે. એ. ઈ. ગોંડલ સ્ટેટ,
મુ કપડપંજ (જિલ્લો ખેડા).

